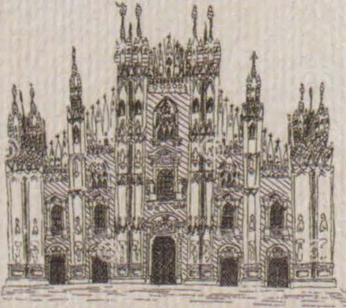
David Sloan Wilson

Darwin'in Katedrali

Evrim, Din ve Toplumun Doğası





Türkçe Söyleyen: Leyla Edri

HERETİK

DARWIN'S CATHEDRAL
Evolution, Religion, and the Nature of Society
David Sloan Wilson

Heretik Yayınları: 89
ISBN: 978-605-9436-54-0

1. Baskı: Mart 2020, Ankara

Türkçe Söyleyen: Leyla Edri
Redaksiyon: Süveyda Çıttır
Sayfa Düzeni ve Kapak: Ali İmren

Heretik Basın Yayın
Kültür Mahallesi, Yüksel Cad., 41/2, Kızılay, Çankaya, Ankara
Tel: +90 (312) 418 52 00 • Faks: +90 (312) 418 50 00
Sertifika No: 41952
İnternet Sitesi: heretik.com.tr
Twitter: twitter.com/heretikyayin
Facebook: facebook.com/heretikyayin
E-mail: info@heretik.com.tr

Bizim Büro Basım Evi Yayın ve Dağ. Hiz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Zübeyde Hanım Mah. Sedef Cad. 6/A Altındağ/Ankara
Sertifika No: 42488

David Sloan Wilson

DARWIN'İN KATEDRALİ

Evrim, Din ve Toplumun Doğası

Türkçe Söyleyen

Leyla Edri

HERETİK

İÇİNDEKİLER

Dördüncü Bölüm
Dinin Seküler Faydası
Tarihten Örnekler

Beşinci Bölüm
Dinin Seküler Faydası
Modern Literatür

Altıncı Bölüm
Karmaşık Bir Adaptasyon Olarak Affedicilik

Yedinci Bölüm
Birleştirici Sistemler

GİRİŞ

ORGANİZMA OLARAK KİLİSE

> Hakiki aşk, üyeleri hep birbirine bağımlı olan ve birbirine hizmet eden bir organizmanın tamamı için inkişaf demektir. Bu, ruhun dâhili işleyişinin harici tezahürüdür, İsa tarafından yönetilen vücut organizmasıdır. Aynısını, bal toplama konusunda hepsi eşit ölçüde şevkli olan arılar arasında da görürüz.
>
> Ehrenpreis [1650] 1978, 11

Dini bir inanışa sahip olan kimseler, topluluklarını sıklıkla tek bir vücuda ya da sosyal bir böcek kolonisine benzetirler. Yukarıda alıntılanan metin Hutterites'in yazılarındandır. Hutterites, 5 yüzyıl önce Avrupa'dan çıkan bir Hristiyan tarikatıdır ve hâlihazırda Kuzey Amerika'nın kuzeybatısı boyunca toplu yerleşim yerlerine yayılmıştır. Mormon etkisinde oluşuyla bilinen Utah yolunda, arı kovanları resmedilmiştir. Dünya genelinde Çin ve Japonya'da, Zen Budist manastırları sıklıkla tek bir insan vücuduna benzeyecek şekilde inşa edilmiştir (Collcutt 1981).

Bu kitabın amacı, dini grupların organizmayı çağrıştırdığı görüşünü ciddi bilimsel bir varsayım olarak ele almaktır. Varyasyon ve seçilimin gerçekleştiği sayısız nesil boyunca, or-

ganizmalar kendi çevrelerinde hayatta kalmalarını ve çoğalmalarını sağlayacak nitelikler edindi. Amacım, genel olarak insan gruplarının, özel olarak da dini grupların, bu bağlamda organizma olarak nitelenip nitelenemeyeceğini görmek.

Bilim en çok, bir konuyu, dünyanın ölçülebilir yanlarına dair farklı tahminlerde bulunan iyi bir iskelete oturtulmuş varsayımlar dâhilinde çözebildiğinde işe yarar. Ne yazık ki, pek çok konunun, yüce makama erişmeden önce, gidecek uzun zorlu bir yolu vardır. Toplumun organizmacı olduğu fikrinin ayrıca zorlu bir yolculuğu vardır. Kimilerine göre, bu öyle aşikârdır ki test edilmesi pek de elzem değildir. Kimileri için ise bunun gerçeklik payı öylesine azdır ki ciddi değerlendirmeden ziyade alaya alınmayı hak eder. Zeki kimseler bu bağlamda itiraz ettiğinde, nedeni genellikle konuşulan dillerin başka olmasıdır. Elbette ki, toplumun organizmacı olduğu fikrini zaman ve disiplin sınırlarının ötesinde çalıştığınızda, Babil Kulesi'ne rastlarsınız. Bu sebeple, neredeyse ilki kadar zorlayıcı olan ikinci bir görevle karşılaşıyorum. Dini grupların organizmacı olduğu fikrine ciddi bir bilimsel varsayım olarak yaklaşmadan önce, düşüncenin çeşitli alanlarını kapsayan anlamlı iletişime imkân veren bir sözlük temin etmem gerekiyor.

Araştırmam, hem biyoloji hem de türümüze adanmış geniş edebiyata aynı ölçüde özen göstermeyi gerektiriyor. Evrim teorisi sosyal grupların, uyum içinde ve kendi görevlerinin tanzimi ile yaşayan bireylere nasıl benzeyebileceğini açıklar. Evrim teorisini test etmek, organizmalara dair kendi çevrelerine ilişkin detaylı bir bilgi gerektirir. Organizmaların dini gruplar olması ise teoloji, tarih, antropoloji, sosyoloji ve psikoloji gibi çeşitli alanlardan müteşekkil geniş bir literatürü çözmeye çalışmak anlamına gelir. Bu literatürle karşılaşmış

olanların hiçbiri onu çözdüğünü iddia edemez, fakat ben somut bir çaba gösterdim ve profesyonel ölçütlerce yargılanmayı umuyorum.

İnsan davranışına ilişkin evrim teorileri, fildişi kulenin içinde de dışında da, sıklıkla kuşkuculuk ve husumete neden olur. Şaşırtıcı olan şu ki, her türden şüpheciyle kendi etkileşimim genellikle içten ve verimli olmuştur. Bunun bir nedeni, meselelere bir öğretmenden ziyade bir öğrenci olarak yaklaşmam. Onlardan öğreneceğim pek çok şey var, şayet onlar da benin evrimsel bakış açımdan yararlanırlarsa ne âlâ.

Diğer bir neden ise insan davranışına dair eski evrim teorilerini hedef alan eleştirilerin çoğuyla hemfikir olmam. İnsan doğasının özünde bencil olduğuna inanmıyorum, yoksa hakiki diğerkâmlık ve ahlaklılık bir yanılsamadan ibaret olurdu. İnsan doğasının tamamen genetik evrim bağlamında açıklanabileceğine de inanmıyorum, öyle ki Taş Devri boyunca değişmeden kalınmış. İnsan evrimini hızlı ve süreklilik arz eden bir süreç olarak düşünüyorum. Bu ise, genel hatlarıyla kültür olarak tanımlanan mekanizma sayesinde mümkündür. Sonuçta, iyi ya da kötü, insan doğası asla taş olarak kalmayacaktır. Bunlara ek olarak, Huxley'den (1863) Dawkins'e (1998) kadar, pek çok evrimselnin dine yönelik düşmanlıklarını paylaşmadığımı belirtmeliyim.

Bu kitabın kapsamına ve ulaşmayı amaçladığı kitleye ilişkin birkaç söz söyleyeyim. Dini anlamak dinden öte soruları cevaplamayı gerektirir. İnsan toplumunun doğası nedir? Toplum, çıkarcı bireyler toplamı mıdır yoksa kendi içinde bir organizma olarak mı kabul edilmelidir? Bu sorulara sorgulayan zihinler tarafından yıllardır kafa yoruluyor. Fakat 500 ya da 2000 yıl öncesinde olduğu gibi bugün de üzerinde uzlaşılan bir cevap yok. Belki de bu gibi büyük soruların cevapları yok-

tur ve ebediyen tartışma konusu olarak kalacaklardır. Beni küstah olarak niteleyebilirsiniz, fakat evrimsel biyolojiye dayanarak bu soruların cevaplarının olduğuna kuvvetli bir şekilde inanıyorum. Bu kitap, akademik tarafı ya da özel olarak dine ilgisi gözetilmeksizin insan topluluğunun organizmacı doğasını merak eden herkes için yazılmıştır.

Kitabın dine yaklaşımı epey bilimsel olsa da, dini inanç sahibi kimseler tarafından da okunmasını umuyorum. Maneviyat kısmen, kişinin kendisini daha büyük olan bir şeyle ilintili hissetmesidir. Din de kısmen, bu maneviyatı yücelten inanışlar ve eylemler toplamıdır.[1] Bu ifadeleri onaylayan bir bilimsel teori tamamıyla dine karşı olamaz. Açıkça belirteyim ki dinin pek çok özelliğine hayranlık duyuyorum, bununla birlikte adına işlenen korkunç şeyler olduğunu reddetmiyorum. Bu kitapta sunulan varsayımlar, dinle ilişkilendirilmiş kutsama ve dehşet karışımını başka herhangi bir varsayımdan daha iyi açıklar ya da en azından ben öyle olduğunu iddia ediyorum.

Din bazen doğaüstü unsurlara inanış olarak tanımlanır. Fakat diğer insanlar bu tanımı sığ ve noksan bulurlar. Buda, herhangi bir tanrı ile ilişkilendirilmeyi reddetmişti. Sadece bilinçli olmak ve aydınlanmaya giden yolu bulmuş olmak iddiası vardı. Fiilen uygulandığı şekliyle Budizm'in tanrılarla dolu olduğunun farkındayım fakat kurucusunun düşüncesi hâlâ uygulanabilir. Dinde doğaüstü unsurlara inanıştan öte bir şeyler varsa bilim, yaygın inanışın aksine dine pek de düşman değildir belki. Dinin bazı yönlerine hayranlık duymamın bir nedeni değerlerinin bir kısmını paylaşıyor olmam. Bu gerçeği hiç saklamadım ve bunun bilimimi ihlal etmemiş olmasını umuyorum. Aynı şekilde, dünyanın geçmişten ve şim-

1 Felsefeci Eric Dietrich'e, bu tanımların zarif üslubundan dolayı teşekkür ederim.

dikinden daha iyi bir yer olacağına dair temel iyimserliğimi de gizlemedim (aydınlanma yolu türünden bir şeyler olabilir bu). Bilim insanı olmak insanlığın refahına kayıtsız kalmayı gerektirmez.

Bu sebeple, akademi ve dinin içinde ve dışında, altyapısı olan tüm okurlar için bir kitap yazdım. Çünkü temelden başlamalıyım. Belli ileri düzey mevzuları en yakın meslektaşlarımın seveceği gibi tartışamadım hiç. Profesyonel dergiler bu türden tartışmalar için bir forumdur ve dipnotlar bu literatüre kılavuzluk eder. Aynı zamanda, popüler bir kitle için malzemenin "seviyesini düşürmedim" de. Temel bir seviyede olsa dahi, ciddi bir entelektüel çalışma şeker kemirmeye benzemez. Pek çok insanın fiziksel egzersiz ile kazanmaya çalıştığını, benim ideal okurum aynı ilgi ve zevki paylaşarak zihinsel egzersiz ile kazanır. Bir spora dair bilgi sahibi olmak, basitçe puanların söylenmesinden daha heyecan vericidir. O sporu yapmak ise çok daha heyecanlıdır gayet tabii. Bu kitap, okuru bilgi sahibi olmaya ve hatta belki de oyuna dâhil olmaya davet eden, daha çok devinim halindeki bilim hakkındadır. Sonucu sorarsanız; oyun henüz bitmedi!

Biyologlar sıklıkla, doğanın giriftliğine karşı dini saygı sınırında bir haşyet hissi duyarlar; tamamıyla bir yaprağı andıran gizemli bir böcek, kendini yormadan suda süzülen bir balık ve düzensizliğin (entropinin) dayatmalarına karşı organizmaların meydan okumasına müsaade eden muhteşem fizyolojik süreçler. Grupların organizmacı fikri dine karşı da benzer bir haşyet hissini mümkün kılar, bütünüyle evrimsel bir perspektiften verilse bile.

BİRİNCİ BÖLÜM

EVRİMCİ BİYOLOJİ PENCERESİNDEN BİR BAKIŞ

> Vatanperverlik, sadakat, itaat, cesaret ve sempati ruhuna yüksek seviyede sahip olarak birbirine yardım etmeye ve toplum çıkarı için kendisini feda etmeye daima hazır olan üyelerden müteşekkil bir kabilenin diğer pek çok kabileye karşı zafer kazanacağından hiç şüphe yoktur ve bu doğal seçilimdir.
>
> Darwin 1871, 166

Din, gök cisimlerinden insan toplumuna, bireylerin ve diğer yaratıkların eylemlerine kadar tüm kademelerdeki amaç ve düzeni açıklamak için kullanılır. Darwin, "amaç", "düzen", "adaptasyon" ve "organizma" gibi kelimelere içkin hususiyetlerin, doğal seçilim sürecinden nasıl ortaya çıktığını gösterir. Fakat amaç ve düzenin evrimsel tasavvuru oldukça sınırlayıcıdır ve bireylere uygulanabilir olsa da gruplar için uygun değildir. Mütedeyyin olan ve evrimsel olmayan diğer düşünürler tarafından kanıksanan, toplumun bariz bir şekilde tek bir organizma olduğu imgesi, evrim ışığında oldukça ciddi bir şekilde sorgulanmalıdır.

Dini grupları organizmalar olarak değerlendirmek için daha genel bir soru olan, herhangi bir grubun organizma olarak nitelenip nitelenemeyeceğinden başlamalıyız. Bu bölüm, Darwin'den günümüze dek, insan evrimine özel olarak atıfta bulunmak suretiyle, evrimsel biyolojide gruplar üzerine düşünme tarihini inceleyerek bir zemin hazırlayacak (bkz. 1998 Sober ve Wilson). Bu çalkantılı ve büyüleyici bir tarihtir. Darwin karakteristik olarak keskin gözlü olsa da vârislerinin çoğu adaptif toplumların adaptif bireyler kadar kolay evrilebileceğini eleştirmeden kabul etti. "Grubun çıkarına" terimi, "bireyin çıkarına" terimi kadar rahat kullanıldı. Sonra, 1960'ların başlarında, grup düzeyinde bir adaptasyon öylesine şiddetli bir şekilde reddedildi ki bunu izleyen dönem, evrimsel biyolojide bireycilik çağı olarak adlandırıldı. Neyse ki bilimin kaderi, iki üç arasında ileri geri sallanan sürtünmesiz sarkaç olmak değildi. Özel şartlar sağlandığı takdirde, grupların, adaptif birimler bünyesinde evrileceğine dair bilgilendirmeye dayanarak ikisinin ortası bulundu. İşin garip yanı, insan grupları içinde bu bahsettiğimiz özel şartları sağlayan genellikle din olmuştur. Ve din, amaç ve düzenin teolojik bir açıklaması olarak değil, grupların adaptif birimler olarak işlev göstermelerini sağlayan, evrimin (en azından bir dereceye kadar) bir ürünü olarak ana sahneye geri döner.

ADAPTASYON VE İŞLEVSELCİ DÜŞÜNCE

Adaptasyonun temel fikri ve grupların adaptif birimler olarak yorumlanması Darwin'in evrim teorisinden çok önce mevcuttu. Oxford English Dictionary, adaptasyonu "bir şeyi başka bir şeye uydurma ya da uygun kılma eylemi yahut süreci" olarak tanımlar. İnsan ürünleri, belirli bir işlevi sergilemeye adapte edilmiştir. Bir yay bir oku fırlatmak için tasarlanmıştır. Bir ok,

havada uçup hedefi vurmak için tasarlanmıştır. Aynı şekilde, organizmaların biçim ve davranışı da belli amaçlar için bariz bir şekilde uyarlanmıştır. Kutup ayısının kürkü onu sıcak tutmak ve fark edilmesini önlemek üzere tasarlanmıştır. Avına sinsice yaklaşan bir kutup ayısının davranışı, bir yandan fark edilmemeye çalışırken diğer yandan saldırabilecek kadar yakına gelmek üzere tasarlanmıştır.

Bir nesne ya da organizmanın bir amacı olduğunu düşünmek işlevselci düşünce olarak adlandırılabilir. İşlevselci düşünce hakikaten bir amacı olan şeyler konu olduğunda bir hayli etkilidir fakat diğer bağlamlarda hedefi şaşırabilir. Komşunuzun davranışının amacı hakkında düşünmek onun niyetini anlamak konusunda size yardımcı olabilir fakat gökteki ayın amacı hakkında düşünmek sizi yalnızca bir halk masalına götürür. Tam tersi ise işlevselci olmayan düşünce için geçerlidir. Bir tepeden yuvarlanan iri bir kaya parçasının bir amacı yoktur, sadece savrulacağı tahmin edilen bir izlektir gördüğümüz. Bir kaya parçasını saldıran bir yırtıcı olarak ya da saldıran bir yırtıcıyı bir kaya parçası olarak düşünmek felaket olurdu. İşlevselci olan ve işlevselci olmayan düşünce biçimleri birbirinden oldukça farklıdır ve bazı bağlamlarda yararlı olsalar da birbirleri yerine kullanıldıklarında yanlış yönlendirici olmaları kaçınılmazdır. Aslına bakılırsa, ayrı bilişsel yetiler olarak gelişmiş bile olabilirler (Hauser ve Carey 1998; Tomasello 1999).

İşlevselci düşünce, tarih boyunca sosyal gruplara uygulanmıştır. Plato, toplumun çeşitli sınıflarını bir organizmanın organlarına benzetti. Dini düşünce organizmacı göndermelerle doludur (Paul'un, İsa'nın başı altında birleşen kilisenin vücudu tasvirindeki [İncil, 1. Korintliler 13. Kısım] gibi). Benzer şekilde, Anglikan piskoposu Joseph Butler ([1726] 1950,

21) "toplum için var olduğumuz ve onun saadetini yüceltmemiz gerektiği gerçeği kadar kendi yaşamımız, sağlığımız ve özel çıkarımızı da gözetmek üzere tasarlanmışızdır" iddiasında bulunur. Sosyal bilimlerin kurucuları, grup zihniyetleri ile tamamlanan sosyal organizmalar hakkında arsız ve küstah bir biçimde konuşur (Wegner 1986). Fakat organizma olarak bir toplum metaforunun bazı durumlarda makul görünse de yanıltıcı olabileceğini söylemek gerek. İyi organize olmuş biçimde saldıran bir ordu, yuvarlanan bir kayadan ziyade tek bir yırtıcıya daha çok benzer. İşlevselci düşünürlerce, kaynakların eşitsiz dağılımıyla sonuçlanan bireysel açgözlülük gibi yaklaşımlar getirilse de, dilenci sınıfının toplumda organ benzeri herhangi bir işlevi yoktur. Bundan dolayı, sosyal gruplar, adaptasyon fikri hususunda puslu ve heterojen bir kategoridir.

SOSYAL YAŞAMIN TEMEL SORUNU

Darwin, adaptasyonların ilk başarılı bilimsel teorisini sundu. Evrim, adaptif modeli şu üç prensip üzerinden açıklar: Fenotipik varyasyon, kalıtsallık ve uyum neticeleri. Fenotipik bir nitelik, gözlemlenebilen ya da ölçülebilen herhangi bir şeydir. Bir popülasyondaki bireyler nadiren aynıdırlar ve genellikle fenotipik niteliklerinde farklılaşırlar. Ama evlatlar sıklıkla ebeveynlerine benzerler. Bunun nedeni bazen hem paylaşılmış genler hem de kültürel aktarım gibi diğer faktörlerdir. Kalıtsallığı da ebeveynler ve çocuk arasındaki bir korelasyon olarak ele almak önemlidir. Bu tanım, insan evrimi analizimizde genlerin ötesine gidebilmemizi sağlayacak. Son olarak, kendi çevrelerinde hayatta kalma ve çoğalma eğilimleri bakımından bireylerin uyumu, sıklıkla fenotipik niteliklerine bağlıdır. Birlikte ele alırsak, bu üç prensip kaçınılamaz bir so-

nuca götürür bizi: Birkaç jenerasyonda frekansı artırmak için uyum geliştirici fenotipik niteliklere bir meyil.

Darwin'in teorisi tek bir paragrafta açıklanabilecek kadar basittir. Fakat çıkarımları öylesine derindir ki yaşam bilimi biyolojiye dönüşüm geçirtmiş ve büyük genetikçi Theodosius Dobzhansky'ye, "evrimin ışığı olmaksızın biyolojideki hiçbir şeyin manası yoktur" dedirtmiştir.

Adaptasyonun hayatta kalma ve çoğalma bağlamlarında tanımlanması olgusu, evrim geçirebilecek adaptasyonların türlerine götürmüştür sınırları. Bu sınırları anlamak için, gizli renk gibi, birey seviyesindeki bir adaptasyonun evrimini ele alalım ilk olarak. Güve kelebeği kolonisini düşünün. Zeminle uyumlu olabildikleri kadar farklılaşırlar. Her nesilde, en göze çarpan güve kelebeği teşhis edilir ve yırtıcı tarafından yenirken en görünmeyeni hayatta kalır ve çoğalır. Eğer evlatlar ebeveynlere benzerse her jenerasyonla birlikte ortalama bir güve daha gizli kalacaktır. Tamamen yaprağa benzeyen bir böceğe, damarlarına ve otçul hasarı görmüş gibi duran yapısına yakından bakan bir kimsenin, doğal seçilimin birey seviyesinde nefes kesen adaptasyonlar üretebilmesinden etkilenmemesi imkânsızdır.

Şimdi aynı süreci, yırtıcıya yaklaşım konusunda birbirini uyaran üyelerin bulunduğu grup düzeyindeki bir adaptasyon için düşünün. Ufku, yırtıcıları teşhis etmek için gözetleme ve fark ettiklerinde uyarı çığlığı atma eğilimlerinde farklılaşan bir kuş sürüsünü ele alalım. En çok tetikte olan üye, en az tetikte olan üyeden daha fazla hayatta kalma ve çoğalma şansına sahip olacaktır diyemeyiz. Ufku gözetlemek beslenmeden alıkoyuyorsa en çok tetikte olan kuş, tetikte olmayana kıyasla daha az yiyecek toplayacaktır. Uyarı çığlığı atmak yırtıcının dikkatini çekiyorsa gözcü, diğerlerini uyarmak uğruna kendi

yaşamını tehlikeye atıyor demektir. Böylelikle ufku gözetlemekle uğraşmayan ve sessiz kalan kuşlar, tetikte olana kıyasla pekâlâ hayatta kalabilecek ve çoğalabilecektir.

Bu iki örnek, adaptasyonun evrimsel düşüncesinin, özellikle grup seviyesinde, içgüdü kavramına uymadığını gösterir. Bir kuş sürüsü tahayyül etmek ve işlevselci düşünceyi kullanarak niteliklerini tahmin etmek kolaydır. Sürünün üyelerinden "hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için" öğretisini benimsemelerini bekleriz. Gözcülerin olabilecek en erken anda yırtıcıyı teşhis etmek üzere gönderilmesini ve sürünün üyelerini beslenme için bilgilendireceğini düşünürüz. Ne yazık ki bu toplum yanlısı davranışları sergileyen bireylerin, sonuçlarına katlanmaksızın kazancın tadını çıkaran bireylere nazaran, illa da hayatta kalması ve çoğalması gerekmez. Darwin'in teorisi tamamıyla hayatta kalma ve çoğalmada farklılaşma üzerine kurulu olduğundan, grupları adaptif birimler olarak açıklamak mümkün değildir. Bu, sosyal hayatın temel problemi olarak adlandırılabilir. Üyeleri birbirleri için fayda sağladıklarında gruplar en iyi işlevlerini sergiler fakat bu türden bir sosyal yapıyı biyolojik uyumun tedavülüne dönüştürmek zordur.

Şimdi, dini grupları adaptif birimler olarak ele alma düşüncesinin neden otomatik olarak evrimsel teoriden doğmadığını görmeye başlayabiliriz. Şimdiye dek konuştuklarımız, kendi türümüz de dâhil, herhangi bir tür grubunu adaptif birim olarak açıklamada teorinin zorluk yaşadığını gösteriyor.

BU TEMEL SORUNA DARWIN'İN ÇÖZÜMÜ

Darwin, sosyal hayatın temel sorununun farkındaydı ve bir çözüm sundu. Farz edelim ki sadece bir değil pek çok kuş sürüsü var. Hatta bu sürülerin, gözcü oranları bakımından farklılaştıklarını da varsayalım. Bir gözcü kendi sürüsü içinde

bir uyum avantajına sahip değilse bile, gözcüler grubu gözcü olmayanlara kıyasla daha başarılı olacaktır. *The Descent of Man*'den bilinen bir kısmın yer aldığı metinde Darwin (1871, 166), grubun refahını yükseltmeyi amaçlayan insanın ahlaki erdemlerinin evrimini açıklamak için bu mantığı kullanır:

> Şunu unutmamak gerekir ki yüksek seviyedeki bir ahlaklılık her bir bireye ve onun evlatlarına, kabiledeki diğer kimselerle kıyaslandığında ya çok az avantaj sağlar ya da hiçbir avantaj sağlamaz. Fakat buna rağmen, hali vakti yerinde olan kişilerin sayısındaki artış ve ahlaklılık düzeyindeki ilerleme bir kabileye diğeri üzerinde muazzam bir avantaj sağlar. Vatanperverlik, sadakat, itaat, cesaret ve sempati ruhuna yüksek seviyede sahip olarak birbirine yardım etmeye ve toplum çıkarı için kendisini feda etmeye daima hazır olan üyelerden müteşekkil bir kabilenin diğer pek çok kabileye karşı zafer kazanacağından hiç şüphe yoktur ve bu doğal seçilimdir. Yeryüzündeki tüm kabileler her zaman bir diğerinin ayağını kaydırmıştır. Ve ahlak, başarıları için önemli bir etmen olduğundan, ahlak seviyesi ve varlıklı kişilerin sayısı bu sebeple yükselmeye ve artmaya meyilli olacaktır.

Darwin doğal seçilimin üç bileşeninden bahsediyordu; fenotipik varyasyon, kalıtsallık ve uyum neticeleri. Bunlar her grup düzeyinde varlık gösterebilirler; örneğin hayatta kalma ve çoğalma ile sonuçlanan (sürüler arası savaş, yırtıcılardan kaçma), fenotipik niteliklerinde farklılaşan (ahlak düzeyi, uyarı çığlığı) bir grup popülasyonu (pek çok insan kabilesi, pek çok kuş sürüsü) gibi. Şayet mevcut gruplar, ortaya çıkmalarına vesile olan önceki gruplara benzerlerse gruplar da tıpkı bireylerin adaptif birimlere evrildiği şekilde adaptif gruplara evrilebilir.

Darwin'in sosyal yaşamın temel sorununa çözümü zariftir ve hatta belki de geçmişe bakınca gün gibi açıktır. Zaten, eğer adaptasyon, farklılık gösteren hayatta kalma ve çoğalmalardan evrildiyse grup düzeyindeki adaptasyonların, grupların farklılık gösteren hayatta kalma ve çoğalmalarından evrilmesi kulağa anlamlı gelir. Fakat Darwin'in çözümünde, aklımızın bir köşesinde daima tutmamız gereken iki sınırlılık vardır. İlki, grupların adaptif birimlere evrilebilir olması evrildikleri anlamına gelmez. Grupları adaptif birimler şeklinde aksiyom olarak düşündüğümüz anlar sonsuza dek sürebilir. Gerçek hayatta karşılanabilen ya da karşılanamayan özel şartlar gerekir. Üstesinden gelinebilen ya da gelinemeyen muhalif güçler mevcuttur. Kuşlarımız vakasında, grup seçilimi tetikte olan gözcülerden yanadır. Fakat grup içi seçilimde, kendi yemiyle meşgul olan ve yırtıcı ufukta belirdiğinde sadece kendi canının derdine düşenler tercih edilir. Eğer kuş sürülerini adaptif birimler olarak açıklamak istersek, sadece gruplar arası bir seçilim süreci resmetmek zorunda kalmayacağız; ayrıca grup içi seçilim sürecinden daha güçlü bir şekilde işlediğini de göstermeliyiz. Çoklu düzey seçilimi terimi, doğal seçilimin biyolojik hiyerarşinin birden çok seviyesinde işleyebilmesi olanağını ifade eder.

İkincisi, gruplar adaptif birimlere evrildiğinde bile, sıklıkla, diğer gruplara karşı saldırgan tavırlar sergilemeye de uyum sağlarlar. Darwin'in senaryosuna göre, ahlaki erdemler bir kabilenin üyeleri arasında uygulanır ve diğer kabilelere karşı kullanılır. Grup seçilimi çatışmayı yok etmez, aksine, grup içindeki bireyler arası ilişkiden büyük popülasyonlardaki gruplar arasındakine kadar, biyolojik hiyerarşi boyunca bu çatışmayı artırır. Grup seçiliminin en fazla yapacağı şey kendi içinde ahenkli ve uyumlu olan organizmalar gibi gruplar üretmek olur. Ekolojik toplumlarda bireysel organizmalar

arasında geçen rekabetçi ve düşmancıl etkileşimleri zaten biliyoruz, aynısı iyi uyum sağlamış gruplardan da beklenebilir. Grup sınırlarını aşan evrensel bir ahlak arayışında olanlar için bu hayal kırıklığına sebep olabilir fakat bu doğrudan, grupların organizmacı fikrini takip eder. Evrensel bir ahlak arayışının beyhude olduğunu ima etmeye çalışmıyorum. Sadece bunun otomatik olarak grup seçilimi teorisini takip etmediğini söylüyorum. Dinler, grup içi ahlaklılık ve grup dışı düşmanlıklarıyla iyi bilinirler. İlerleyen bölümlerde bu konuya tekrar döneceğiz.

Birkaç adım ilerisine bakarsak, evrimsel teorinin din çalışmalarını oldukça karmaşık bir konuya dönüştüreceğini öngörebiliriz. Dini grupları adaptif birimler olarak tahayyül etmek mümkün fakat bu çıkarıma kesinlikle aşikâr ya da kaçınılmaz diyemeyiz. Buna alternatif olacak en büyük varsayım, dinin bazı özelliklerinin grup içi seçilimin bir sonucu olduğu, aynı dini grup içinde diğerlerinin zararına olacak şekilde bazı bireylerin çıkar sağladığıdır. Buna ek olarak, bir sürü işlevselci olmayan açıklama da mümkündür, zira evrimde doğal seçilimden fazlası vardır (Gould ve Lewontin 1979; Williams 1996). Bu imkânların olasılığı, seçilimin seviyeleri arasındaki denge dâhil olmak üzere pek çok faktöre dayanır. Meseleyi daha karmaşık hale getirecek olursak, genetik ve kültürel evrimin her ikisi de birbiriyle etkileşim içinde olan çoklu düzey süreçleridir. Evet, bu kitap evrim hakkındadır fakat genetik evrimle sınırlandırılmış değildir. (Darwin'e şerh düşerek) Dini sistemler yeryüzünde daima, birbiriyle yarış içinde ve dini olmayan sosyal yapılara muhalif duruşun olduğu bir bolluktan doğmuşlardır. Dinler arasındaki farklılıklar kültür temellidir. Fakat bu gerçek, dini grupların niteliklerine dayanarak başarılı veya başarısız olmalarına engel değildir. Ayrıca bu niteliklerin, biraz değişiklik ile soylarından gelen gruplara ak-

tarılmasına da engel değildir. Zamana bağlı farklı bir ölçüde, insan zihni, insanların avcı-toplayıcı olarak küçük gruplara ayrıldığı binlerce yılı aşkın genetik evrimin bir ürünüdür. Belki de bu sebeple, genetik olarak doğuştan psikolojimiz, bugün dâhil olduğumuz grup türleri gözetilmeksizin, hem grup içi hem gruplar arası seçilimi yansıtır (Barkow, Cosmides, ve Tooby 1992; Boehm 1999). Bu ihtimalleri değerlendirmek ve modern dini grupların doğası ile ilişkilendirmek, yıllardır çalışan pek çok araştırmacının gereksinim duyduğu önemli bir teşebbüstür.

EVRİM TEORİSİNİN HATALI DÖNÜŞÜ

Grup seçiliminin ortaya çıkabilecek bir süreç olduğunu fakat aynı zamanda diğer yönlere çekilecek güçlerle boy ölçüşmesi gerektiğini de anlattım. 1960'larda şöyle bir uzlaşmaya varıldı; grup seçilimi öyle zayıf bir kuvvettir ki çoğu meselede göz ardı edilebilir (Williams 1966). Uzlaşılan fikre göre grupların adaptif birimlere evrilmesi teorik olarak mümkün olsa da gerçek hayatta asla gerçekleşmeyecek bir şeydir. Konner (1999, 30-31) evrimsel biyolojinin tarihinde bu süreci şöyle tasvir eder:

> Darwin'in teorisine getirilen ve farkındalığımıza değen mevcut müdahaleler, İngiliz genetikçi W. D. Hamilton'un diğerkâmlık sorununa bir çözüm sunduğu 1960'lı yılların ortalarından gelir. Toplumları işlev gösteren organizmalar olarak değerlendiren geleneksel sosyal bilimciler için diğerkâmlığın varlığı bir sorun yaratmaz. Bu bakış açısına göre diğerkâmlık olmazsa toplumlar çalışamaz; diğerkâmlık eksikse o toplumlar hayatta kalamaz.
>
> Fakat bu, toplumun kaynaşmasını bozacak ölçüde de olsa, doğal seçilimin birey seviyesinde işlediğini

düşünen Darwinciler'i kolayca kısıtlamak anlamına gelmez. Onların düşüncesine göre doğal seçilim bundan yıllar önce diğerkâmlığı ortadan kaldırmış olmalıydı. Hamilton'un çözümü şuydu: Eğer diğerkâmlık, ilişkiler ölçüsünde yakınlara yöneltiliyorsa evrim diğerkâmlığı seçer, çünkü diğerkâmların akrabaları, katılan genlerden devam etmek için hayatta kalmaya daha eğilimlidir... Robert Trivers tarafından 1970'lerde ortaya atılan karşılıklı diğerkâmlık, al gülüm ver gülüm modelidir. Akraba seçimindeki gibi gerçek genetik cömertlik gerektirmez, sadece bireysel çıkarı ertelemek yeterlidir. Bu düşüncelerle biyologlar, toplum için yapılan organizma benzetmesi konusunda biraz daha yardıma ihtiyaç duyarlar.

Konner, daha önce de vurguladığım, zaman ve disiplin genelindeki perspektif farklılığını takdir eder. Pek çok sosyal bilimcinin, toplumun organizmacı olduğu fikrini kanıksamasına rağmen, 1960'larda evrimsel biyologlar grup seçilimine öyle şiddetli bir şekilde karşı çıktılar ki insanlar ya da diğer türler için "organizma olarak toplum" (Konner'ın deyişiyle) düşüncesi adeta bilime aykırı bir hal aldı. Bireyler organizmalardır ve toplum sadece bireylerin kendi uyumlarını azami seviyeye çıkardıkları sürece birbirlerine yaptıkları şey için uygun bir kelimedir. Grup düzeyindeki bir adaptasyon yanılsaması, diğerlerinin vücudunda kendi genlerinin uyumunu artıran bireyler, karşılıklı değiş tokuş ve hatta dahası aleni aldatma ve sömürü gibi kendi kendine hizmet eden çıkarlar bağlamında açıklanabilir.

Grup seçilimine gelen itiraz evrimsel biyologlar tarafından büyük bir olay olarak alkışlandı. Hatta Alexander (1987, 3) bu olayı 20. yüzyılın en büyük entelektüel devrimi olarak adlandırdı. Grup seçilimi literatürünün ilklerinin, eleştiri oklarına kolayca hedef olduğu bir gerçek. Bir biyolog belli bir

davranışı "grubun ya da türün yararına" şeklinde açıkladığında bu, grup düzeyindeki işlevselciliğe dair temellendirilmiş bir iddiadan ziyade toy bir ifade olurdu genellikle. Fakat grup seçilimi itirazının kendisi, alanın belini doğrulttuğu yerden hatalı bir dönüş oldu. Başka yerlerde bu konuya dair geniş yazılar kaleme aldım, Elliot Sober ile olan dâhil (Sober ve Wilson 1998; Wilson 1998a, 1999a, 2000). Şimdi biraz da evrim teorisinin hatalı dönüşüne dair ve neden bu geçmişin geçmişte bırakılması gerektiğine dair kısa bir özet geçeceğim.[1]

GRUP SEÇİLİMİNİ NASIL GÖRMELİ?

Grup seçilimi eleştirilerinin hakkını vermek için diğerkâm gözüken fakat yakından bakıldığında bireysel bencillik içeren bir davranış mükemmel bir seçenektir.[2] Kuş örneğimize dönersek, farz edelim ki uyarı çığlığı atmak, yaklaşan yırtıcı tarafından saldırıya uğrama riskini artırmıyor. Aksine, bu yapılan uyarı çığlığı, yırtıcıya fark edildiğini haber veriyor ve daha az tetikte olan grup üyelerini hedef tahtasına koyuyor. Meselenin olguları bunlar ise, uyarı çığlığı atmanın evrimi ta-

1 Çoklu düzey seçilim teorisinin diğer donanımlı açıklamaları için bkz; Boehm (1999), Frank (1998), Maynard Smith ve Szathmary (1995), Michod (1999a), Seeley (1995), ve iki derginin önemli sayıları; *The American Naturalist* 150 (1997, ilave sayı) ve *Human Nature* 19, no: 3 (1999).

2 "Diğerkâm" ve "bencil" sözcüklerinin hem gündelik dilde hem de bilimsel terimler kapsamında pek çok anlamı vardır. Evrimsel biyologlar, bireylerin nasıl düşünüp hissettiğine atıfta bulunmaksızın, diğerkâmlığı tamamen uyum etkileri bağlamında tanımlar. Ayrıca, çoklu düzey seçilim teorisi de diğerkâmlığı mutlak değil göreceli uyum bağlamında niteler. Bir davranış, grubun diğer üyeleriyle ilişkili olarak failin uyumunu artırdığında bencildir. Bir davranış diğer gruplarla ilişkili olarak grubun uyumunu artırıyorsa ve grup içinde failin göreceli uyumunu düşürüyorsa diğerkâmdır. Psikolojik anlamları da dâhil olmak üzere diğerkâmlığa dair daha detaylı bir tartışma için Sober ve Wilson'a (1998) bakınız.

mamıyla grup içi seçilim ile açıklanabilir. Uyarı çığlığı atan bireyler atmayanlara kıyasla daha fazla hayatta kalır ve çoğalırlar. Adaptasyonun işlevi grubun diğer üyelerini uyarmak değil, aslında grubun diğer üyelerini tehlikeye atacak biçimde yırtıcı ile iletişim kurmaktır. Grup seçilimine bu vakada itiraz etsek yeridir.

Fakat farz edelim ki, sürüye dair başta anlattığımız hikâye geçerli ve gözcülerin zarar görmesi pahasına, atılan uyarı çığlıkları grubun diğer üyelerini uyarmak için kullanılıyor. Uyarı çığlığı atmak, seçime bağlı olarak grup içinde dezavantajlıdır ve gözcü grubu gözcü olmayanlar grubundan sadece daha iyi baş edebildiği için evrilir. Bakış açısında ince bir değişiklik, çığlığı, grup seçiliminden evrilse bile bencil gösterebiliyor. Uç bir örnek olarak, 1 gözcü ve 9 gözcü olmayan kuşun olduğu bir sürüyü düşünelim. Bu sürüdeki herkes düşük bir uyuma sahiptir çünkü sadece 1 tanesi yırtıcıyı gözetliyor; fakat tam da o kuş içlerinde en düşük uyuma sahip olanıdır. Öyleyse, gözcü olmayanların hayatta kalma şansı yüzde 50, gözcü olanların 25'tir. İkinci kuş sürüsünde ise 9 gözcü kuş 1 gözcü olmayan kuş var. Bu sürüdeki herkesin yüksek uyumu var çünkü üyelerin çoğu yırtıcıyı gözlüyor; fakat yakayı kurtaran gözcü olmayan kuş içlerinde en yüksek uyuma sahip olandır. Öyleyse burada da, gözcü olmayanlar için hayatta kalma şansı yüzde 100, gözcü olanlar için ise yüzde 75'tir. Grup içinde gözcülerin ve gözcü olmayanların uyumunu kıyasladığımız zaman, gözcüler her iki durumda da zarardalar. Fakat gözcüsü daha çok olan grup daha az olana kıyasla yırtıcıyla daha iyi baş edecektir. Bu, Darwin ile başlayan klasik grup seçilimi senaryosudur. Şimdi, bakış açısındaki o ince değişiklik için, gruplar üzerinden gözcü olan ve gözcü olmayanların ortalama hayatta kalma ihtimallerini hesaplayalım. Bir gözcü olmayan yüzde 100 hayatta kalma ihtimaline sahip ve dokuzu

ortalama yüzde 55 için yüzde 50 hayatta kalma ihtimaline sahip. Bir gözcü yüzde 25 hayatta kalma ihtimaline sahip ve dokuzu ortalama yüzde 70 için yüzde 75 hayatta kalma ihtimaline sahip. Ortalama gözcüler ortalama gözcü olmayanlardan daha uyumlu, öyleyse neden uyarı çığlığı atmanın bireysel seçilimle evrildiğini söylemiyoruz ki? Tıpkı bir sihirbazın hilesi gibi, grup seçilimine başvurma ihtiyacı birden ortadan kayboldu! Bu ortadan kayboluş elbette sadece bir yanılsamadır. Çoklu gruplara ve gruplar arası varyasyona olan ihtiyaç, uyarı çığlığı atma davranışının evrilmesi için kesinlikle zorunludur.

Grup seçilimini görmek için belli bir yöntem takip etmek gerekli. İlk olarak, ilgili grupları teşhis etmeliyiz ki bu konuya aşağıda geri döneceğim. İkinci olarak, grup içindeki bireylerin uyumunu mukayese etmeliyiz. Üçüncü olarak, grupların toplam popülasyon içindeki uyumlarını karşılaştırmalıyız. Son olarak, bu etmenleri bir araya getirmeli ve neyin evrildiğinin net sonucuna karar vermeliyiz. Bu yöntemi kuş sürüsü örneğimize işlersek; gruplar sürülerdir, sürü içinde gözcüler gözcü olmayanlara kıyasla daha az uyumludurlar, fakat daha fazla gözcüsü olan gruplar daha az gözcüsü olan gruplara kıyasla daha uyumludurlar. Gruplar arasındaki varyasyon benim örneğimdeki (ilk grupta bir, ikinci grupta dokuz gözcü) kadar uç olduğunda grup seçilimi katbekat kuvvetli evrimsel güç olur ve uyarı çığlığı atma davranışı, gruplar içindeki seçici dezavantajına rağmen evrilir.[3] Fakat gruplar üzerinde

3 Örnek, uyarı çığlığı davranışının kısa bir süre içinde küresel popülasyondaki frekansı artırdığını göstermiştir. Fakat uyarı çığlığı davranışının uzun süre içinde evrilip evrilmeyeceğini bilmek için daha fazla bilgi gerekir. Eğer gruplar sürekli olarak birbirlerinden ayrı iseler, bencilliğin bölgesel avantajı grup içinde doğal akışını sürdürecektir ve diğerkâmlığı yok edecektir. Müsabakanın doğrudan yöneltilmesine gerek olmamasına rağmen, yeni bir grup oluşumunda grupların birbirleriyle yarış halinde olmasının bir mantığı olmalı. Ayrıca, yeni grupların oluşumu, örneğin bir kısmını teşkil eden gruplar arasındaki uç varyasyonları oluşturmak için bir mekanizma içermelidir. Bu

bireylerin uyum ortalamasını aldığımızda tüm bu açık seçiklik duruluğunu kaybeder. Bu takdirde, net bir şekilde uyarı çığlığı atma davranışının evrildiği sonucuna varırız fakat bunun grup içinde mi yoksa gruplar arasında mı uyum avantajı gücüne evrildiğini söyleyemeyiz. Bu ayrım, çağrıda bulunma davranışının grup seçilimi tarafından evrilip evrilmediğini belirlemek için oldukça gereklidir. "Bireysel seçilim"i, tek bir grup içindeki uyumdan ziyade gruplar üzerindeki ortalama uyum bağlamında tanımlamamız durumunda, "bireysel seçilim"i "evrilen her şey" için manasız bir terim yaparak grup seçilimini varoluş dışında tanımlamış oluruz. Elliott ve ben, ilkin grup seçilimini bireysel seçilim tanımına dâhil etmeyi ve sonra da bu genişletilmiş tanımı grup seçilimine karşı kullanmayı, "ortalama yanılgısı" olarak adlandırıyoruz.[4]

1960'lardaki grup seçilimine gelen itirazın, büyük ölçüde ortalama yanılgısından kaynakladığı ortaya çıktı. Varılan hüküm, grup içi seçilimin gruplar arası seçilimden her durumda daha güçlü olduğu yönündeydi fakat grup seçiliminin yerini alan teoriler de grupların varlığını kabul etti. Bundan nasıl geri kalabilirlerdi ki? Zira sosyal etkileşimler, toplam popülasyonla kıyaslandığında küçük olan gruplarda neredeyse her zaman mevcuttur. Biraz daha ilerlemek için, sosyal davranışın evrimsel modelleri bağlamında grupların nasıl tanımlandığı kritik sorusu ile yüzleşmemiz gerekir.

---

unsurlar genel olarak "popülasyon yapısı"na işaret eder ve Sober ve Wilson (1998) bunları detaylıca ele almıştır.

4 Gruplar arası ortalama uyum, çeşitli bağlamlarda kullanışlı olabilir ve grup seçilimine karşı kullanıldığında genellikle yanıltıcı olur. Fakat gruplar arası ortalama uyumun özellikle grup seçilimine bir alternatif olarak getirildiğini savunan teorik çerçeveden dolayı (örneğin kapsayıcı uyum teorisi, evrimsel oyun teorisi ve bencil gen teorisi), ortalama yanılgısı evrimsel düşüncedeki karmaşanın başlıca kaynağıdır.

GRUPLARI NASIL TANIMLARIZ?

Grup seçilimini görebilmek için anlam karmaşasına mahal vermeyen bir grup tanımı gereklidir. Başta bu umutsuz bir girişim gibi görünebilir. "Grubun çıkarı" meselesini eleştirmeksizin ele alan ilk biyologlar adaptif gruplamaları her yerde gördüler: skalanın bir ucundaki kuş sürüleri, karınca kolonileri ve balık sürülerinden diğer ucundaki tüm türler ve ekosisteme kadar her yerde. Modern çok düzeyli seçilimciler tarafından düşünülen gruplar, sadece nispeten daha az çeşitlidirler. Buna rağmen, bu çeşitlilik yalnızca fenotipik özelliklerin bir çeşitliliği olarak düşündüğümüzde geçerlidir. Tek bir özelliğin evrimini ele aldığımızda, bir grubu nelerin oluşturduğuna dair daha az ikirciklilik vardır.

Genel kuralı elde etmeden önce sadık örneğimiz olan kuşlarla başlayalım. Kuş sürüleri niçin uyarı çığlığının evrimi konusunda bu kadar uygun bir grup gibi durmaktaydı? Çünkü bir sürünün tüm üyeleri yaklaşmakta olan yırtıcı karşısında risk altındadır ve sürünün herhangi bir üyesinin çığlığını işitirler. Uyarı çığlığı atmak grup içindeki uyumu değiştirir ve diğer sürüler üzerinde etkiye sahip değildir. Eğer yırtıcı tek seferde birden fazla sürüyü hedef alır ve uyarı çığlığı tüm sürülerden duyulursa grup tanımımızı değiştirmemiz gerekecektir. Benzer olarak, eğer çığlık tüm sürüden ziyade birinin sadece en yakın komşusu tarafından işitilirse grup tanımımızı yine değiştirmemiz gerekecektir. Grup tanımının, niteliğin detaylarına böylesine bağlı olmasının nedeni, bir özelliğin evrimini tahmin etmeye çalışıyor olmamızdır. Özellik, bireyin tek başına uyumunu değiştiren sosyal olmayan bir davranış olduğunda, kendimizi grup bağlamında düşünmemiz gerekmez. Fakat özellik sosyal bir davranış ise, bireyin uyumu kendi özelliği ve etkileşimde bulunduğu bireylerin özellikleri ile

belirlenir. Bu bireyler, evrimin sonucunu belirleyen uyumu hesaplamak için net bir şekilde tanımlanması gereken grubu oluştururlar.[5]

Gruplar, her bir ve tüm özellikleri için ayrı ayrı tanımlanmalıdır. Kuşlarımız için kaynakları koruma çalışması yapmaya karar verdiğimizi farz edelim. Az beslenen kuşlar, aynı grup içinde iyi beslenen kuşlara kıyasla daha az yavruya sahiptirler. Fakat obur kuşların sürüsü kaynaklarını aşırı kullanırken ve nesilleri tükenirken, az beslenen kuşlar grubu yaşamlarına devam eder (Wynne-Edwards 1962). Bu, uyarı çığlığı olayında rastladığımız diğerkâmlık ve bencillik sorunu ile aynıdır fakat burada kaynak koruması için uygun grubu bulmamız gerekir. Kuş sürüleri, kendilerine ait alanlarda yaşıyorlarsa iyi bir örnek olabilir fakat pek çok sürü aynı kaynağı paylaşıyorsa bu iyi bir örnektir diyemeyiz. Eğer kuşlar bir takımadada yaşıyorsa bu özel nitelik için tek bir ada uygun grup olabilir. Fakat grup seçilimi, kuş sürülerinin ölçeğinden ziyade adalar ölçeğinde daha az etkili olabilir. Eğer öyleyse kuşlar uyarı çığlığı hususunda diğerkâm davranacaklardır fakat beslenme konusunda aynı şey geçerli olmayacaktır.

Çoklu düzeyde seçilim teorisi bağlamında, özellikler ve gruplar arası yakın ilişkiyi vurgulamak adına "nitelik-grup" terimini türettim (Wilson 1975). Aslında bu terim, biyolojinin içinde ve dışında, grup tanımı için her zaman üstü kapalı olmuş şeyleri sadece onaylar. Yuvarlanıp giden grup beraber yuvarlandığım insanlardır, çalışma grubum beraber çalıştı-

---

5 Bazı sosyal grupların belirli sınırları varken diğerlerinin yoktur. Apartmandaki insanlar ve oteldeki ziyaretçiler için keskin sınırlar vardır fakat mahalledeki insanlar ya da tarladaki bitkiler için bu türden keskin sınırlardan bahsedemeyiz. Fakat bu vakaların hepsinde, sosyal etkileşimler bölgeselleşmiştir ve nüfusun küçük bir altkümesinin uyumuna etki ederler. Çoklu düzey seçilim teorisinin temelini oluşturan şey keskin sınırlar değil sosyal etkileşimlerin bölgesel doğasıdır.

ğım insanlardır, takımım beraber mücadele ettiğim insanlar grubudur, milletim aynı yasalar dizisini paylaştığım insanlar grubudur, kilisem beraber ibadet ettiğim insanlar grubudur. Bu grupların hepsi belirli bir eyleme ilişkin etkileşim içinde olan bireyler bağlamında tanımlanmıştır. Grupların sonsuz bir çeşitliliği vardır fakat bu sadece, eylemlerin sonsuz bir çeşitliliğini düşündüğümüz takdirde geçerlidir. Herhangi bir özel eylem için, yalnızca bir tek uygun gruplama vardır. Nitelik-grup terimini, onun üzerinde çokça düşünmeksizin günlük hayatlarımızda hepimiz biliriz.

Biyolojiye dönecek olursak, sosyal davranış teorilerinin tümü belirli bir davranışın evrimini açıklamak için uygun bir gruplama tespit etmelidir. Davranışın bir kaynak için verilen mücadeleyi içerdiğini söyleyebiliriz. Dostane yollarla paylaşan bir tip birey ve hepsini almak için savaşan bir başka tip birey düşünürüz. Şayet bireyler daima çift olarak buluşuyorsa çiftler uygun gruplardır. Eğer bireyler üçlü olarak ya da birçok kişinin bulunduğu bir yüzlüde buluşuyorsa bunlar uygun gruplardır. Gruplar, organizmanın biyolojik yapısı tarafından belirlenir, biyoloğun hevesi doğrultusunda değil. Grup seçilimine bir alternatif olarak geliştirilen teorik yapılardan biri olan evrimsel oyun teorisi, bu bağlamda oldukça itinalıdır (Maynard Smith 1982; Dugatkin 1998; Skyrms 1996). Formel ismi, N-kişi evrimsel oyun teorisidir. Sosyal olarak etkileşimde bulunan, dolayısıyla birbirinin uyumuna etki eden bireylerin sayısı N ile gösterilir. Aynı hesaplama, kapsayıcı uyum teorisi (Hamilton 1964, 1975) ve bencil gen teorisi (Williams 1966; Dawkins 1976) gibi, grup seçilimine alternatif olarak geliştirilmiş tüm diğer sosyal davranış teorileri için de geçerlidir.

Grupların keyfi olmayan tanımı ve herhangi bir özel nitelik için tüm teorilerin aynı tanımda birleşmesi lüzumu ortala-

ma yanılgısını tümüyle açığa çıkarmayı sağladı. Grup seçilimine alternatif olarak geliştirilen sosyal davranış teorilerinden herhangi birini alalım ve kendi yapısı içinde tanımlanmış grupları bulalım. Grup seçilimini görmek için yukarıda ana hatlarıyla belirtilen yöntemi uygulayalım. Bulacağımız şey şu olacaktır: Bireycilik çağında sadece "görünüşte" diğerkâm fakat "gerçekte" bencil olarak açıklanan davranışların çoğu grup içinde seçici olarak dezavantajlıdır ve tam da Darwin'in öne sürdüğü gibi diğer gruplarla ilişki içinde grubun uyumunu artırarak evrilir.[6]

Buraya kadar, şu nokta açıklığa kavuşmuş olmalı: Çoklu düzey seçiliminin dirilişi, grup seçiliminin bir ya da iki örneğini onaymadan daha fazlasıdır. Ortalama yanılgısını önlemek için, evrimin, çoktan iyi belgelenmiş ve kabul edilmiş pek çok niteliğini açıklamak için grup seçilimine ihtiyaç duyulur. Fakat hatırlayın, benim kendi grup seçilimi hesabım temkinliydi. Çünkü sırf oluyor olması her zaman olduğu veya daima grup içi seçilimi alt ettiği anlamına gelmez. Açıkça gördükten sonra bile grup seçiliminin zayıf bir evrimsel güç olarak kaldığı bir hayli durum vardır. İnsan genetiğindeki grup seçiliminin ve kültürel evrimin önemi kesindir. Hepsinden öte, grupların aksiyom olarak adaptif birimler halinde işlev

---

6 Evrimsel oyun teorisine aşina olan okurlar, etkileşim içinde olan birey çiftlerinden müteşekkil gruplarda, "Misliyle Mukabele" (tit-for-tat [T]) gibi işbirlikçi stratejilerle "hepsi kusurlu" (all-defect [D]) gibi bencil stratejilerin etkileşimi üzerine çalışmalıdır. Karma gruplarda D, T'den daha yüksek bir bedel öder. Öte yandan, TT gruplar TD veya DD gruplardan daha yüksek bir birleşik bedel öder. Robert Axelrod'un ünlü bilgisayar similasyonu turnuvasında (Axelrod 1980a, b) T stratejisi sunan Anatol Rapoport'un, bölgesel olarak diğerkâm olan doğası için stratejisini övmesi ve meslektaşlarının onun bu stratejisini bencil bir strateji olarak değerlendirdiğinde onları eleştirmesi ilginçtir. Söylediği üzere; "Evrimsel teorinin yorumları üzerindeki ideolojik bağlılıkların etkileri hiç bu kadar göze çarpan düzeyde olmamıştı" (Rapoport 1991, 92).

gösterdiği varsayımlarının olduğu günlere geri dönmek istemeyiz. Mesele, grup seçiliminin nerede var olduğunu görmeye imkân veren bir yöntem kullanarak doğal seçilimin farklı düzeylerinin öneminin vaka temelli incelendiği bir orta yol bulabilmektir.[7] Grupların daima adaptif birimler olarak işlev gösterdiğine dair daha eski inanışın yanı sıra, grup seçiliminin kategorik olarak reddedilebileceği fikri de tarihin çöplüğüne aittir.

YAŞAMIN BAŞLICA GEÇİŞLERİ

Nitelik-grup terimi, pek çok nitelik konusunda adaptif olan bir birim olarak organizma imgesiyle çatışır. Zaten kuş gibi bireysel bir organizma bir birim olarak yer, bir birim olarak uçar, bir birim olarak mücadele eder, vb. Sosyal böcek kolonileri gibi bazı hayvan grupları pek çok özellikte uyumludur. Benzer olarak, bazı insan grupları üyelerinin beşikten mezara dek tüm hayatını düzenler. Fakat diğer pek çok vakada, gruplar sadece bir veya birkaç özelliğe uyumludur. Grup bağlamı içinde "organizmacı" terimini kullandığımda diğer nitelikler ve gruplamalara dair agnostik olarak kalırken, "grup düzeyinde adaptif" demiş olurum ve özel niteliklere ve bu nitelikler için uygun gruplamalara atıfta bulunmuş olurum.[8]

7 Orta yolu bulmak yavaş ilerleyen bir süreçtir. Evrime dair pek çok makale, ders kitabı "bireycilik" çağını canlı ve iyi olarak resmeder. Grup seçiliminin reddi üzerine ünlerini inşa eden pek çok kimse yavaş yavaş fikrini değiştirmeye başladı. "Bilim cenaze cenaze ilerler" sözü belki fazlaca kötümserdir fakat okurların, "yetkililer" bir uzlaşmaya varana dek kendi yargılarına her zamankinden daha fazla güvenmeleri gerekecektir.

8 Bazı yazarlar, organizma kavramını, benim sıradan kullanımımdan çok daha kısıtlayıcı kılmıştır (Sterelny ve Griffiths 1999). Böylelikle, yırtıcıya karşı savunma gibi tek bir bağlamda adaptif davranan bir grup organizma olarak nitelendirilemeyebilir çünkü diğer bağlamlarda adaptif davranmaz. Tek bir grupta ne kadar adaptasyonun bir araya geldiği ve gelip gelemediği sorusu, organizma sözcüğünü nasıl kullandığımızdan bağımsız olarak, kesinlikle il-

Uyumluluğunun vaka temelli değerlendirilmesi gereken pek çok gruplamaya insanların sıklıkla katıldığı olgusu ilerleyen bölümlerde daha net ortaya konulacak.

Grup seçilimi 1960'larda reddedildiğinde, evriminin yerini tamamen mutasyonun alacağına inanılmıştı. O gün bugündür evrimin de farklı bir yol takip ettiği giderek daha çok kesinleşti: Sosyal gruplar öyle işlevsel kaynaştılar ki kendi içinde daha yüksek düzeyde organizmalar oldular. Bu yeni radikal teoriyi öne sürenlerden biri Lynn Margulis idi (1970). Margulis ökaryotik hücrelerin (tüm organizmaların bakteriden başka çekirdekli hücreleri) aslında simbiyotik bakteri topluluğu olduğunu söyledi ki bu topluluğun üyeleri uzak bir geçmişte daha özerk bir varlık sürdürmekteydiler. Organizma gruplarından organizma olarak gruplara benzer dönüşümler yaşam tarihi boyunca hep olmuştur, hatta hayatın kaynağının kendisi, işbirliği içinde olan moleküler etkileşimlerden oluşan bir sosyal gruplar olarak buna dâhildir.

Bu keşifler ironiktir. Sosyal grupları organizmalar gibi düşünmek 35 yıldır demode kabul edildi ve şimdi organizmaların kendisinin sosyal gruplar olduğu ortaya çıktı! Dahası, her dönüşüm tam olarak Darwin'in öne sürdüğü gibi grup düzeyinde seçilim gerektiriyor. Örneğin bir bakteri hücresi, aktivitelerini toplu çıkara göre düzenleyen sosyal bir gen grubu olarak kabul edilebilir. Fakat bu grup, toplu çıkarın yararına üretimle katkıda bulunmaktan ziyade kendisini kopyalamak için hücre kaynağını kullanan genler tarafından sömürülebilir. Bu "bencil genler" aynı hücrede bulunan "sağlam yurttaş genler"den daha başarılı olurlar, fakat "bencil genlerin" olduğu hücreler "sağlam yurttaş genler"in olduğu hücrelere

ginç ve önemlidir. Ayrıca, hem sıradan hem kısıtlayıcı tanımlar organizma kavramını açıklamak için merkezi olarak çoklu düzey seçilimi teorisine dayanır.

kıyasla mücadele konusunda zayıf kalırlar. Bu arada, önceki cümlede kullandığım "bencil gen" terimi, bencil gen teorisindeki anlamıyla aynı değildir (Dawkins 1976). Kendi kullanımımda, aynı hücredeki diğer genlerin zararına kendisine fayda sağlayan genlerden bahsettim; aksine, bencil gen teorisi, toplam popülasyondaki (ortalama yanılgısı) diğer genlerin yerini alarak hangisinin evrildiğine bağlı olarak her iki geni de bencil olarak sınıflandırabilir.[9] Her halükârda, hücreler içindeki "sağlam yurttaş"a karşı "bencil" gen sorunu, sürülerin içindeki gözcüye karşı gözcü olmayan kuş sorunuyla ve Darwin'i grup seçilimi teorisini öne sürmeye iten sürüler içindeki ahlaklıya karşı ahlaksız sorunuyla aynıdır.

Tek bir organizmayı oldukça bütünleşmiş bir sosyal grup olarak görmek, çoklu düzey seçilim teorisinin kapsamı ve önemini büyük ölçüde genişletmiştir. Robert Trivers'in bir keresinde bir dersinde belirttiği gibi, sosyal davranışın evrimine ilgi duyanlar genetiği anlama ihtiyacını takdirle karşılamışlardır, fakat kim otuz yıl önce genetikçilerin sosyal davranışın evrimini anlamaya ihtiyaç duyacaklarını tahmin ederdi ki? Ayrıca burada karşılıklı fayda söz konusudur. Çünkü organizmaların böylesine bütünleşmesini sağlayan mekanizmaları anlamak, sosyal gruplarda önceden belki de gözden kaçmış olan benzer mekanizmaları belirlemeye yardım eder. Özel olarak, sosyobiyologlar bireyin zararına olacak şekilde gru-

9 Dawkins'in "bencil gen" kavramı bireysel genotipler arasındaki gen uyumunun ortalamasıyla ilişkilidir, tıpkı benim kuş sürüsü örneğimde gruplar arası bireylerin uyumunun ortalamasını almam gibi. Örneğin, grup içinde seçilimsel olarak dezavantajlı olan ve grup seçilimi tarafından evrilen, diğerkâm uyarı çığlığı davranışı içinde olan bir gen yine de "bencildir" çünkü toplam popülasyondaki uyarı çığlığı atmayan genin yerini alır. Dawkins bencil gen kavramını grup seçilimine karşı bir iddia olarak geliştirdi ve yıllarca böyle anlaşıldı, ta ki konuyla ilgisiz olduğu anlaşılana ve en sonunda Dawkins'in kendisi tarafından *The Extended Phenotype* (Dawkins 1982) çalışmasında alakasız olduğu belirtilene dek.

ba fayda sağlayan diğerkâm nitelikleri açıklama sorunundan dolayı şaşırmış hatta büyülenmişlerdir. Önceden de gördüğümüz gibi, grup seçilimi diğerkâm nitelikler üretebilir fakat grup içi diğerkâmlığın güçlü seçici dezavantajlarına karşı çıkabilmek için fevkalade güçlü olmalıdır. Aksine, organizmaların adaptif birimler olarak işlemelerine müsaade eden mekanizmalar pek de diğerkâm görünmezler. Hücrenin genel çıkarına katkıda bulunmaktan ziyade kendisini kopyalayan "bencil gene" geri dönersek, bir birim olarak kendisini kopyalayan bir kromozomda bütün genleri bağlayarak bu sorun çözülebilir. Hücre içindeki farklılaşan tekrarın olumsallığını ortadan kaldırarak, kromozomlar hücreler arası düzeyde doğal seçilim sürecine yoğunlaşırlar, bu da sosyal hayatın temel sorununu net bir şekilde çözebilir. Fakat kromozomun evriminden sorumlu olan genler özverili görünmezler. Bunun yerine bir parçası oldukları gruptan, pek de zarara uğramaksızın, yararlanırlar.

Yüksek özverili diğerkâmlıktan ziyade sosyal kontrol, birey düzeyindeki sosyal hayatın temel sorununu çözebilir. İnsan hayatındaki sosyal kontrolü tasvir eden tüm kelimelerin sözlüğü genetik ve gelişimsel etkileşimleri tanımlamak için ödünç alınmıştır; "şerif" genler, genlerin "meclisi", "güven kuralları", vb. Yalnızca genel şablona atıfta bulunan genetik ve gelişim yasaları, cezayla güçlendirilen bir toplumsal sözleşme olarak dünya yasalarının diğer anlamlarıyla esrarengiz bir benzerlik edinmiştir.[10]

---

10 Kanuna karşı gelen kimselerin insan sosyal gruplarından asla tamamıyla tasfiye edilmemesi gibi, bireysel organizmaların da düşünüldüğünden daha az ahenkli olduğu ortaya çıkmıştır. Zira toplulukların zararına olacak şekilde kendisini kopyalayıp çoğaltan "kanundışı" çeşitli unsurlar hep olmuştur. Bu büyüleyici konu evrim literatüründe "gen içi çatışma" olarak bilinir (Pomiankowski 1999).

Bireylerin işine yarayan şey sosyal grupların da işine yarar. Sosyobiyologlar, oldukça özverili diğerkâmlığı açıklamak için, daha da önemli bir soruyu göz ardı etmeye meyillidirler: Gruptan yararlanmak, birey nezdinde aleni bir diğerkâmlık gerektirir mi? Şayet gerektirmezse grup seçilimi, grup içindeki bu mekanizmalara karşı güçlü seçilim olmaksızın, adaptif birimler içinde grupları organize eden mekanizmaların tarafını tutabilir.

"Aleni" kelimesini kullandım çünkü sosyal kontrol mekanizmalarını yakından incelediğimizde, bunların tür bağlamında değil derece bağlamında diğerkâmlıktan farklılaştığını görürüz. Kuş örneğimize dönecek olursak, uyarı çığlığının kaçınılmaz bir şekilde riskli olduğunu ve gözcünün zararı pahasına diğerlerine yardımcı olduğunu keşfettik farz edelim. Eğer gönüllü bir şekilde yerine getirildiyse bu, kelimenin tam anlamıyla özverili bir diğerkâmlık olarak adlandırılabilir. Ardından, bunun gönüllü olarak yapılmadığını çünkü uyarı çığlığı konusunda başarısız olan kuşların diğer kuşlar tarafından sert bir şekilde cezalandırıldığını keşfettik. Uyarı çığlığı artık diğerkâmlık olarak değerlendirilemez fakat bu durumda uyarı çığlığını bencil kılan cezalandırma davranışının evrimini açıklamak zorundayız. Cezalandırıcılar, kuşların uyarı çığlığını uygulamasına neden olurlar, bu çığlık, yaptırımın bedelini paylaşmayan asalaklar da dâhil olmak üzere gruptaki herkese yardım eder. Henüz diğerkâmlık sorununu çözmüş değiliz fakat konuyu uyarı çığlığı davranışından cezalandırma davranışına götürdük. İktisatçılar bunu ikinci derece kamu çıkarı sorunu olarak adlandırırlar: Kamu çıkarına vesile olmak da başlı başına bir kamu yararıdır (Heckathorn 1990, 1993). Fakat iki tür diğerkâmlık arasında önemli bir fark vardır. Yaptırımın bireysel maliyeti, uyarı çığlığı atmanın bireysel maliyetinden daha düşük olabilir. Sosyal kontrol, gönüllü olarak uygula-

nırlarsa yüksek maliyetli olarak nitelendirilebilecek davranışları teşvik etmek için evrilen bir düşük maliyet biçimi olarak da kabul edilebilir. Elliott Sober ve ben bunu "diğerkâmlığın genişlemesi" olarak adlandırıyoruz (Sober ve Wilson 1998, 4. bölüm). Genel olarak, sosyal kontrol mekanizmaları grup seviyesindeki adaptasyonların uyumlu bir grup seçilim süreci gerektirdiği temel sonucunu değiştirmez. Bunun yerine, grup içi seçilimle güçlü mücadele olmaksızın eyleme geçmek için gruplar arası seçilime müsaade ederek grup yararı ve bireysel özveri arasındaki alış verişi kısmen esnetirler.

Sosyal gruplar olarak organizmalar fikri çoklu düzey seçilim anlayışımızı birçok yönden değiştirmiştir. İlk olarak, yüksek düzey seçilimin alçak düzey seçilimle kıyaslandığında her zaman zayıf olduğunu bir daha asla söyleyemeyiz. Sen ve ben gibi tek bir organizma bu ifadenin ışıl ışıl tezatlarıdır. İkinci olarak, yüksek düzey seçilim daima imkân dışı görülür çünkü özverili diğerkâmlık ile ilişkilidir. Sosyal kontrol mekanizmaları, grup çıkarı ve bireysel bedel arasındaki alış verişi kısmen rahatlatarak bu kördüğümü çözer. Sosyal kontrol mekanizmaları, gönüllü diğerkâmlıktan çok daha fazlasına dayanan dini gruplarla açık bir şekilde ilişkilidir. Üçüncüsü, yüksek düzey seçilimin şu an bireysel organizmalar olarak bilinen düzeyde durması akıl almazdır. Sosyal gruplar düzeyindeki seçilimin, şayet baskın değilse binlerce türde önemli bir evrimsel güç olması mümkündür. Sosyal böcekler gibi bazı durumlarda, gruplar baştan sona öylesine bütünleşmişlerdir ki kendi içlerinde organizma olarak adlandırılmayı hak etmişlerdir. Wheeler (1928) da yıllar önce bunu dile getirmişti. Seeley (1995) gibi modern sosyal böcek biyologları ise bu bilgilere gittikçe artan oranda yer veriyor.

Bu temelin aksine, insan gruplarının organizmacı olduğu

fikri yeni bir hayat kazandı. Otuz yıl önce evrimsel biyologlar Hutterites'lerin toplumu ile vücut ve arı kovanları karşılaştırmasını grup seçiliminin en kötü türü olarak azlettiler. Şimdilerde ise bu, bilimsel radar ekranında parlak bir noktadır.

ADAPTİF BİRİMLER OLARAK İNSAN GRUPLARI

Buraya kadar tüm organizmalarda geçerli olan temel evrim prensiplerini tartıştık. Şimdi kendi türümüze odaklanma zamanı. Bizler, hızlıca yok olsa da dünya yüzeyinde serpiştirilmiş olan, modern avcı-toplayıcı toplumları az çok andıran küçük gruplarda evrildik. Yukarıda alıntıladığımız metinde, Konner'in dediği gibi, evrimsel biyologlar geçmişe ait insan gruplarını şöyle tanımlıyorlardı: iyiliğe karşılık verebilenlere yönelik kayırmacılık ve nezaket sergileyen fakat hiçbir şekilde sosyal organizmalar olarak nitelenmeyen, yalnızca kendi çıkarının peşindeki bireylerin toplamı.[11] Çoklu düzey seçilim teorisi, geçmişe ait insan gruplarının yüksek ihtimalle kuvvetli seçilim birimleri olduğunu ortaya çıkardı (Boehm 1999; Sober ve Wilson 1998).

İlkin, bazı ampirik olgulardan bahsetmeli. Antropologlar, kendi aralarında her zaman mutabık olmasalar da, dünya

11 Ortalama hatası, insan davranışının evrimsel anlatısında özellikle sık rastlanan bir şeydir. Genel örnek, kısa bir tartışmanın ardından, insan topluluğunun işbirlikçi yönlerinin belirtilmesi fakat bireysel bağlamlarda anlatılmasının ardından reddedilecek olan grup seçilimi içindir. Grupların mevcudiyeti ve grup içi müsabaka, grup seçilimi mevzusunu yazarın zihninde büyütmeksizin, insan evriminde önemli unsurlar olarak vurgulanmışlardır. Ortalama hatasının üç önemli örneğini detaylıca şurada bulabilirsiniz: Blurton-Jones's (1984, 1987) avcı-toplayıcı toplumlarda yiyecek paylaşımının açıklaması olarak müsamahalı davranılmış hırsız modeli (Wilson 1998a), Richard Alexander'ın insan evrimi üzerine görüşleri (Wilson 1999a), ve Robert Wright'ın (2000) yakınlarda çıkan kitabı *Nonzero*. Bu kitapta, grup seçilimi kelimesi ağza alınmaksızın, büyük bir ölçekteki insan grubu organizmacı olarak resmedilir (Wilson 2000).

üzerindeki avcı-toplayıcı toplumların dikkat çekici bir şekilde eşitlikçi oldukları konusunda hemfikirdirler. En etkileyici olgu ise etin paylaşımının ihtimamlı bir şekilde yapılmasıdır. Başarılı avcılar ve yakın ailesi grubun kalanından daha fazla et almaz. En dikkatli çalışmalar, porsiyonlara bölündüğünde etin taşınabilir ağırlıkta olması üzerinedir (Kaplan ve Hill 1985a, b; Kaplan, Hill, ve Hurtado 1984). Haftalık bir periyodun üzerinde belli bir miktar tüketildiğinde bile, eti tedarik eden asıl kişilerden yana kendilerini kayırdıklarına dair bir önyargı olmazdı. Toplanan diğer nesnelerin paylaşımı et kadar ihtimamlı değildi; etin yüzde 100 eşit bir şekilde paylaşıldığını söyleyen aynı çalışma, toplanan diğer nesnelerin yaklaşık olarak yüzde 50 eşit paylaşıldığını belirtiyor. Eğer sadece birkaç toplayıcı varsa sırf yeniden bölüşmek için hasatı bir araya toplamak pek de mantıklı gelmeyebilir, bu sebeple toplanan diğer nesnelerin paylaşımı etin paylaşımından farklı olarak değerlendirilmelidir.

Avcı-toplayıcı eşitliği yiyecek konusundan öteye giderek sosyal ilişkilere uzanır. "Beni lideriniz yapın" isteği, bir avcı-toplayıcı tarafından idrak edilemez ya da gülünç bulunur. Onlar için, iyi muamele ile model olarak akranlarının saygısını kazanan ve dikte eden değil sadece tavsiyede bulunan kişiden başkası lider olamaz. İngiliz antropolog E. E. Evans-Pritchard, Nuer topluluğu (avcı-toplayıcı bir toplumdan ziyade göçebe çoban hayatı olan fakat eşitlikçilik hususunda benzer nitelikler taşıyan bir topluluk) içindeki liderleri teşhis etme girişiminde bulunduğunda, tüm bulabildiği, çatışmaların çözümlenmesinde uzman olan leopar derisi giymiş bir şef idi. Bu konuya ikinci ve altıncı bölümlerde yine döneceğiz.

Avcı-toplayıcılar eşitlikçiydi, bu, bencil dürtülerden uzak olmalarından kaynaklanmıyordu. Bencil dürtüleri grubun di-

ğer üyeleri tarafından etkili bir şekilde kontrol ediliyordu. Bu şekilde kontrol edilen eşitlik, antropolog Chris Boehm tarafından "ters tahakküm" olarak adlandırıldı (1993, 1999; ayrıca bkz. Knauft 1991). Çoğu hayvan grubunda, en güçlü bireyler, genellikle, kaynaklardan orantısız pay alarak rakipleri üzerinde hâkimiyet kuranlardır. İnsanlardaki avcı-toplayıcı gruplarda, diğerleri üzerinde egemenlik kurmaya yeltenen kişi grubun kalanı tarafından müşterek bir direnişle karşılanacaktır. Pek çok durumda en güçlü birey bile bu kolektife karşı duramaz, bu yüzden kendi kendine hizmet eden eylemler etkili bir şekilde azaltılır. Boehm'ün avcı-toplayıcı toplumlar gözlemi, dedikodudan alaya, dışlamaktan cinayete kadar ters tahakkümün pek çok örneğini kapsar.

Avcı-toplayıcı eşitliğinin ilk teorileri dağınık ve öngörülemez kaynaklar gibi ekolojik koşullara yoğunlaştı. Tam tersine, Boehm eşitçiliği, ödül ve ceza tarafından tatbik edilen ortak kurallar anlayışı çerçevesinde, sosyal normlar bağlamında açıklar. Bir avcı-toplayıcı topluluğu, grubun eylemlerini düzenleyen kuvvetli bir doğru-yanlış algısı ile tüm manevi topluluklardan evladır. Doğru ve yanlış olarak addedilen belli eylemler gruptan gruba değişiklik gösterebilir, fakat genellikle "doğru" grup refahına, "yanlış" ise grubun diğer üyelerinin zararına olacak şekilde gerçekleştirilen bireysel eylemlere karşılık gelir.

Manevi topluluklar olarak insan grupları tasavvuru akraba seçimi teorisinin ne kadar çok şey kaçırmış olduğunu gösterir. Zira bu teoriye göre, toplum yanlısı davranışlar öncelikle genetik akrabalık taşıyan kimselere yöneltilmelidir.[12]

12 Akraba seçimi modelleri de dâhil olmak üzere sosyal davranışa dair çoğu evrimsel model genler ve davranışlar arasında bire bir ilişki varsayar. Gerçekçi olduğu için değil, işin matematiğini kolaylaştırdığı için katı gen belirleyiciliği kabul edilir. Umulan oydu ki, genler ve davranış arasındaki

Akraba seçimi modeli, davranışsal benzerliğin genetik benzerlikle doğru orantılı olduğunu öne sürer; örneğin, davranışsal açıdan bütünlüklü grupları elde etmenin tek yolu genetik bütünlükten geçer. Manevi toplumlarda sosyal normlar, grup içinde bir dereceye kadar davranışsal bütünlük gruplar arasında ise ise farklılık oluşturabilir. Bu, genetik yapılara bakılarak asla tahmin edilemez ve gruplar arası seçilim için oldukça uygundur.

Manevi topluluklar olarak insan grupları düşüncesi, ayrıca karşılıklı diğerkâmlık fikrinin de neleri kaçırdığını gösterir. Bu fikre göre, toplum yanlısı davranışlar öncelikle iyiliğe mukabelede bulanacak olan kimselere yönlendirilmelidir. İyiliğe mukabelede bulunma ihtimalinden ziyade, ihtiyaç doğrultusunda diğerlerine yardım etmenin doğru olduğuna inanan üyelerden müteşekkil bir grup düşünelim. Bu norma sadık kalanlar ödüllendirilir, normu ihlal edenler ise cezalandırılır ve bu grup, üyeleri karşılıklı iyilikle sınırlandırılmış yardım eylemi içinde olan gruba kıyasla daha yüksek refah düzeyine ulaşır. Bu makul bir modeldir ve kendisi de bir karşılık biçimi olduğundan ihtiyaca göre verme normunu destekleyen ödül ve cezalardan bahsetmeye gerek yoktur. Eğer karşılık verenleri daraltmaktan kaçınırsam ve ihtiyaca göre verenleri desteklersem, ikinci dereceden kamu çıkarı sağlayıcısı olurum; grubun içindeki getiri faydamı azami seviyeye çıkartan bir kişi olmam.

Öte yandan, manevi topluluklar olarak insan grupları düşüncesi yeni ortaya çıkan başlıca dönüşümler paradigması ile oldukça uyumludur. Bu yaklaşıma göre, grup, üyelerin aşırı

---

daha karmaşık ve gerçekçi ilişkiler, daha basit modellerin temel sonuçlarını değiştirmesin. Bu umudun sağlam temellere dayanmadığı ortaya çıktı, zira keşfedilmeye henüz başlanmış çoklu düzey seçilimi için yeni imkânlar gelişti (Wilson ve Kniffin 1999).

özverilerine ihtiyaç duymaksızın grubun bütün olarak refahını geliştiren düzenleyici aygıtlar tarafından bütünleşir. Gerçek bir avcı-toplayıcı toplumun, dine çok benzeyen mekanizmaları kullanarak bunu nasıl başardığını bir örnekle göreceğiz.

Chewong, Malezya yarımadasının yağmur ormanlarında yaşayan bir kabiledir (Howell 1984).[13] Avcılık-toplayıcılığı tarımla birleştirdiler ve eşitçiliği avcı-toplayıcı toplumlardaki kadar kusursuz sağladılar. Yiyecek ve diğer nadir nesnelerin dağıtımı, kabaca, *punen* olarak bilinen ve "tatmin edilmemiş önemli bir arzudan kaynaklanan musibet ya da talihsizlik" anlamına gelen bir batıl inanç sistemi tarafından yönetilir:

> Chewong dünyasında, arzular yiyecekle ilişkilidir. Eğer bir kişi denk geldiği yemeğe hemencecik davet edilmezse veya bir kişi yiyecekten payına düşenden mahrum bırakılırsa orman tarafından geri çevrilmiş demektir. Bu kişi punen haline girer çünkü kişi belirli bir pay isteyecektir ve dolayısıyla (payın verilmemesiyle) tatmin edilmemiş bir arzu deneyimleyeceği düşünülür... "Yalnız yemek" Chewong'ların gözünde olabilecek en kötü davranıştır ve buna tanıklık eden birkaç mit vardır. Yiyeceklerin paylaşımına dair yaptırım Yinlugen Bud mitine dayanır. Bu mit, onlara, yalnız yemenin uygun bir insan davranışı olmadığını söyleyerek Chewongları toplum öncesi durumlarından çıkaran başlıca mekanizmayı tesis etmiştir. (Howell 1984, 184)

Alıntılanan bu pasaj, Chewong kültürüne ait batıl inançların, mitlerin ve tanrıların son derece uygulanabilir önemli bir mevzu ile ilişkili olduğunu öne sürüyor; yiyecek paylaşımı

13 Bu bölümde tasvir edilen avcı-toplayıcı ahlaki sistemine dair her iki örnek de, kültürler arası araştırma için hazırlanmış antropolojik bir veri tabanı olan *Human Relations Area File* içinden rastgele seçilen 25 kültürün bir incelemesindendir. Dördüncü bölümde dünya dinlerinden rastgele örneklem seçerken aynı tekniğe başvuracağım.

ile. İlaveten, punen sistemi inanışın ötesine giderek yiyeceğin eşit dağıtımını hakikaten garantileyen sosyal bir uygulamayı içeriyor:

> Chewonglar puneni uyandırmamak için mümkün olan her önlemi alırlar. Ormanda yakalanan her yiyecek getirilir ve hemencecik alenen herkesin göreceği şekilde sergilenir. Sonra her haneye eşit paylaştırılır. Kadınlar pişirir ve ardından kendi hanelerinin üyeleri arasında eşit porsiyonlara böler. Av getirilir getirilmez bölünmeden önce, avcı ailesinden birisi ona parmağıyla dokunur ve sonra yerleşimdeki herkese, her seferinde "punen" diyerek dokunur. Bu, oradaki herkese birazdan yiyeceğin kendilerinin olacağını bildirmenin ve bir süreliğine ona arzu duymaktan sakınmalarını tembihlemenin başka bir yoludur. Şayet yemeğin ortasındayken misafirler gelirse sofraya hemencecik davet edilirler. Olur da, misafirler az önce yemiş olduklarını öne sürerek daveti reddederse bir kişi "punen" diyerek yiyeceğe batırdığı parmağı ile onlara dokunur (s.185.).

Aslında yiyecek genellikle kıt olduğu halde yiyecek dışındaki diğer nesneler yılın belli zamanlarına ya da diğer koşullara bağlı olarak az ya da çok olabilirler. Punen sistemi nesnelerin kıt olduğu zamanı da kapsayacak şekilde yeteri kadar esnektir:

> Böylece, şayet toplayıcılar onu temin etmek için çok uzağa gitmişlerse tapyoka ekmeği pişirmek için toplanan bambu, tüm hanelere eşit dağıtılmalıdır. Eğer bambu, yerleşime yakın bir yerde yetişiyorsa kişi kendisine yetecek kadar toplayabilir. Aradaki fark uzaktaki bambu (lao tyotn) veya yakındaki bambu (lao duah) olarak ifade edilir. Eğer yakındaki nehir kurumuşsa ve suyun biraz uzaktan taşınması gerekiyorsa getirilen yine paylaşılır, fakat her zamanki

> kaynaktan toplanan günlük suyu paylaşmaya gerek yoktur... Kişi, getirilen şeylerden istemese bile, o şeyin varlığından (gerçek bir alış veriş fişi niyetine) dokunma ile alenen ve belirli bir biçimde haberdar edilmelidir (s. 185-86).

Diğer insanların arzularını kabul edip gidermek yönünde bir karar, uygunsuz paylaşım ve sorumluluktan kaçınma ortamına yol açıyor gibi görünebilir. Fakat durum böyle değildir:

> Arzu bir kez dile getirildiği zaman, onu tatmin edebilecek kişi bunu hemen gerçekleştirmelidir. Eğer bundan geri durursa reddedilen kişi punenin sonuçlarından dolayı acı çekecektir. Fakat dile getirilmeyen arzular aynı sonuçları uyandırma yükümlülüğü kadar hakkaniyetlidir. İnsanlar aslında bir şeyler için nadiren aleni istekte bulunurlar ve punen korkusu insanların benden hediye istemesine kolayca engel olur. Bir şey vermemin istendiği sadece bir örnek hatırlayabiliyorum. Yaşlı bir kadın olan Mag benden bir bileytaşı istedi, ben de gerektiği gibi verdim. Chewonglar'ın kalanı Mag'ın yaptığı şeyi duyduklarında, onun bu yaptığını hoş olmayan bir davranış olarak yorumladılar. Tabii ki eğer reddetseydim, Mag bir kaplan, yılan ya da herhangi bir şey tarafından ısırılacaktı ve bunun nedeni benim onun isteğini gidermemiş olmam olacaktı. Kişinin arzulaması iki nedenden dolayı kötü olarak kabul edilebilir. İlki, bu aleni bir duygudur. İkincisi, toplumun pahasına bireyi vurgular (s. 185).

Punen durumuna geçmiş bir kimseyi bekleyen felaket, saldıran bir kaplan, bir yılan veya zehirli bir kırkayak biçimini alabilir. Dahası, bu hayvanlar, hastalık ya da fiziksel yaralar gibi diğer talihsizliklere neden olabilen ruh formlarına da sahiptirler. Böylelikle, esas itibariyle herhangi bir talihsizlik, önceden olan bir sınırı aşmaya "kanıt" olarak kullanılabilir.

Çürümeye karşı bağışıklık dar bir bilimsel çerçeveden bakıldığında bir zayıflık olarak görünebilir fakat insan davranışını düzenlemek için tasarlanmış sosyal bir sistem için ise güçlülük anlamına gelebilir.

Bu örnek, sonraki bölümlerde ele alacağımız bazı ana konuların bir fragmanıdır. Chewonglar, herhangi bir sosyal kontrol sistemi olmaksızın gönüllü olarak uygulanırsa diğerkâmlık olarak nitelenebilecek pek çok faaliyetle uğraşırlar. Faydalar, soya ait ilişkiler veya karşılık görme ihtimalinin dar hesaplarına göre paylaştırılmaz. Bunun yerine gruplar, aslında manevi bir atmosferi olan inanış ve eylemler sistemince birleşir. Doğru davranış ve yanlış davranış vardır. İkincisinin ardından ceza gelir. Ve bu ceza sadece hayvanlar ve onların ruhları tarafından uygulanmaz, Chewonglar da bu yanlış davranışı uygun bulmazlar.[14] Ahlaki sistem neyin diğerkâmlık olarak değerlendirileceğini anlamayı zorlaştırır, fakat Howell'in ifadesiyle "toplumun pahasına bireyin vurgulandığı" davranışlara karşı açıkça caydırıcıdır. Sistemin mükemmel çalıştığını ve bireysel bir çıkar gözeten tüm davranışları ortadan kaldırdığını ima ettiğim anlaşılmasın. Fakat sistem bu amaçla tasarlanmış ve Howell'in gözünden oldukça iyi çalışıyor. Bu sistemin ortadan kaldırılması durumunda yiyecek paylaşımı büyük ihtimalle zayıflayacaktır. Sistemin, yüzeysel bakıldığında irrasyonel ve işlevsiz görünen uhrevi bir yanı vardır. Tatmin edilmemiş arzuların hayvanlardan ve onların ruhlarından gelecek saldırılara davetiye çıkarmasından korkan ne kadar da basit insanlar! Fakat yakından baktığımızda, Chewong yaşamının en uygulanabilir yönleri konusunda etkileyici bir işlevselliğin olduğunu görürüz. Chewong toplu-

14 Howell'ın (1984) etnografisine göre, Chewonglar bir suçu cezalandırma konusunda bile şiddet yanlısı değildirler. Genellikle, suçlu durumu anlar ve uzaklaşır fakat sosyal kınamanın, bu gönüllü sürgüne neden olduğu açıktır.

munun her nüansına bir işlev atfetmemiz saçma olur fakat bu işlev ihtimalini reddetmemiz de aynı derecede saçmadır. Hatırlayın, orta yol için çabalıyoruz.

AHLAKİ SİSTEMLERİN TEMEL PSİKOLOJİSİ

İnsanların sosyal evrimine dair anlayışımız ana geçişler paradigması beraberinde kavranmalıdır. Bir grubun üyelerini işlevsel bir birim olarak bağlayan karmaşık bir düzenleyici sistem modellemesi için akraba seçimi ve mütekabiliyetin ötesine geçmeliyiz. Evrimsel biyologlar bu çabanın sadece başındalar, bu yüzden vardıkları sonuçların belirsizliğini vurgulamak önemlidir. Girişte bu kitabın devinim halindeki bir bilimden, ancak ve ancak gelecekte çözülebilecek bir yığın tutarsızlıktan ve yarım sonlardan bahsettiğini söylemiştim. Yine de, oyunu ilerlerken tasvir etmek, final puanını söylemekten bile daha ilgi çekici. Bu bağlamda, görünürde çatışan iki olguyu uzlaştırmamız gerek: ahlaki sistemlerin temel psikolojik mekanizmalar gerektirdiği ve bunların kültürel evrimle hızlıca değiştikleri.

Psikolojik mekanizmalarla başlarsak, insan bilimlerinde edimsel koşullama ya da rasyonel seçim gibi birkaç genel prensibi, fizik yasaları gibi davranış yasalarıymışçasına kabul etme yönünde geçmişi uzun bir gelenek var. Aksine, Cosmides ve Tooby (2001; ayrıca bkz. Tooby ve Cosmides 1992) gibi evrimsel psikologlar, zihnin tek genel bir amaç taşıyan organ olmadığını, çevrelerinin özel yönlerine organizmaları adapte eden pek çok organın bir toplamı olduğunu vurgular. Göçmen kuşlar yavruyken gece gökyüzüne dikkatle bakarlar ve yetişkin olduklarında kuzeye ve güneye seyahat ederken kullanacakları dönüş merkezini öğrenirler (Emlen 1975). Bunu mümkün kılan sinirsel devre şeması, diğer türlerde değil de

sadece göçmen kuşlarda evrildi. Bu yalnızca hayatta kalma ve çoğalma sorununu çözer, beslenme ve çiftleşme gibi diğer sorunlar farklı özel devreler gerektirir. Renksiz çöl karıncası Cataglyphis yiyecek arayışı için dolambaçlı bir yol takip eder fakat kolonisine geri dönerken yiyeceği düz bir yol üzerinde taşır. Onun küçücük zihni, dolambaçlı yolu aslında, güneşe göre bilinen uzunluk ve yön ile bir dizi vektörler olarak tasvir eder. Bu da dönüş zamanı geldiğinde, başlangıç noktasının yönünün "hesaplanmış" olmasını sağlar (Wehner ve Srinvasan 1981).[15] Bu yalnızca, bir karıncanın küçük zihnine konulmuş özel devrelerden biridir; diğer devreler hayatta kalma ve çoğalma gibi diğer sorunlarla başa çıkmak için gerekir. Yıldızlara bakarak yol belirleme ya da güneşe bakarak konum tahmin etme yeteneği bize mucizevi görünür çünkü en azından yoğun bir eğitim almadığımız sürece bizim kabiliyetlerimizin ötesindedirler. Fakat bizim zihinlerimiz de kendimize dair hayatta kalma ve çoğalma sorunlarımızı çözmemizi sağlayacak özel devrelerle doldurulmuştur. Bunlar, kuşların gökyüzüne bakıp yön tayin etmesi ve karıncaların konum tahmin etmesi kadar doğal bir şekilde işler. Psikologlar, insan davranışının yasa benzeri birkaç mekanik prensipten türediğini iddia etmek yerine bu özel devreleri belirlemeye ve anlamaya çalışmalıdırlar.

Bu temel çıkarım, detayları bilmeden bile, ahlaki sistemler tarafından bir araya getirilmiş işlevsel grupları biçimlendirmek için, bir tür olarak bizim yeteneğimize neredeyse kesinlikle hitap eder. Diğer türlerdeki adaptasyonlar gibi özelleştirilmiş, genetik olarak evrilmiş kendi bilişsel mimarisine gerek duyar. Pek çok yazar bir ahlaki sistemin işlemesi için gerekli olan tasarım nitelikler hakkında kafa yormuştur. Bu düşünü-

15 Alana-özgü öğrenme mekanizmaları üzerine mükemmel bir genel bir tartışma için bkz; Gaulin ve McBurney (2001).

len niteliklerin bazıları şunlardır: uyum (Boyd ve Richerson 1985; E. O. Wilson 1998), uysallık (Simon 1990), hilekârlığın tespiti (Cosmides ve Tooby 1992), hilekârlığın cezalandırılması (Boyd ve Richerson 1992), sembolik düşünme (Deacon 1998), karar vermede kesin mutabakat (Boehm 1996). Bu ihtimalleri artırmak için ise daha çok kafa patlatmak gerekir fakat genel beklenti, küçük insan gruplarının işlevsel birimlerde birbirlerine bağlanmak için psikolojik olarak hazırlandıkları yönündedir. Herhangi bir yerden yüz kişiyi alalım, beraber çalışmak için ortak bir nedenlerinin olacağı çölleşmiş bir adaya koyalım. Göreceğiz ki oldukça harika bir iş çıkartacaklardır. Belki birbirini yok etmek üzere elli kişilik iki gruba bölüneceklerdir fakat genel sorun düşman bir çevre ya da düşman bir grup olsa da, bir grup olarak beraber çalışmak türümüzde doğuştan mevcuttur, tıpkı göçmen kuşlara gökyüzü navigasyonu ve çöl arılarına konum tahmininin verilmesi gibi.

"Doğuştan mevcuttur" ifadesi vurgulanan mekanizmanın basit olduğunu ima etmez. Bu noktayı belirtmekte fayda var. Görme eylemi doğuştan gelir fakat temel bilişsel mekanizmaların harika bir düzenini gerektirir. Bu mekanizmalar, gelişim boyunca, hakkında düşünmek zorunda olmaksızın tüm normal insanların görebileceği kadar güvenilir olan çevre özellikleri ile etkileşim içindedirler. Biliş otomatikleştirilmiştir ve bilişsel farkındalığımız altında gerçekleşir. Benzer şekilde, grup olarak işlev gösterme kabiliyetimiz, sırf otomatikleştiği için zahmetsiz görünen karmaşık bilişsel mekanizmalar gerektiriyor olabilir. Görmenin nörobiyolojisini anlamak yıllar aldı ve ahlaki sistemlerin nörobiyolojisini anlamak da benzer bir çaba gerektirebilir.

İşlevsel grupların temel psikolojisi tasavvuru evrimsel biyologlar için sadece radikal bir varsayım değildir. Sosyal bilimlerdeki bazı en seçkin araştırma programları tarafından

desteklenir. Sosyal psikolojideki en ünlü çalışmalardan biri hırsızlar mağarası deneyidir (Sherif 1961). Deneyde, bir yaz kampındaki genç erkekler gelişigüzel bir şekilde savaşçı kabileler olarak tertip edilirler. Fakat genel bir sorunla karşılaşmaları halinde yine tek bir müşterek grup olurlar. Sosyal psikolojinin bir dalı olarak bilinen sosyal kimlik teorisi, özellikle diğer gruplara karşı, kişinin kendisini nasıl da kolay bir biçimde grup üyesi hissettiğini ortaya koyar (Abrams ve Hogg 1990, 1999). Sosyal ikilem deneyleri, cezanın yokluğunda işbirliğinin kırılganlığını, fakat ceza sistemi oluştuğunda işbirliğinin kolaylaştığını gösterir (Ostrom 1994). Hak ettiği başlık ile *Order without Law* ([Kanunsuz Düzen] Ellickson 1991) kitabı, resmi bir yasal sistemin yokluğunda insanların sosyal normları kendiliğinden nasıl oluşturdukları, bunları yürüttükleri ve büyük ölçüde uyguladıklarını anlatır. Bu tür bir sezgiyle Amerikan demokrasisini gözlemleyen Fransız sosyal bilimci Tocqueville, "köy ya da kasaba öylesine mükemmel biçimde doğaldır ki adeta kendi kendisini oluşturan, belli bir sayıda insanın nerede olursa olsun toplandığı tek işbirliği mekânıdır" dediğinde, küçük ölçekli insan toplumları hakkında, sezgileri bakımından oldukça kabiliyetliydi ([1835] 1990, 60). Bu konuya dair, sosyal bilimlerin var olan kolları ve evrimsel biyoloji arasında, tüm işlevsel açıklamaların nihai olarak dayanması gereken harika bir sentez imkânı vardır.

Bu görüşü din çalışmalarına uygularken dini, salt bir kültürel icat ya da birkaç yasa benzeri prensipten elde edilmiş bir şey olarak düşünmemeliyiz. Her tür organizma, kendi çevrelerinde doğru bir şekilde hayatta kalmak ve çoğalmak adına, kendi parçalarını koordine etmeye yarayan karmaşık ve özel bir fizyolojiye gereksinim duyar. Din tarafından harekete geçirilen psikolojik mekanizmaları bu bağlamda fizyolojik olarak düşünmeliyiz.

AHLAKİ SİSTEMLERİN KÜLTÜREL EVRİMİ

Evrimsel perspektiften anlamamız gereken ikinci temel olgu, ahlaki sistemlerin temel bir psikolojik boyuta ek olarak açık uçlu bir kültürel boyut içerdiğidir. Genetik olarak evrilmiş zihinlerimiz bir ahlaki sistem edinmeyi mümkün kılar fakat ahlaki değerlerin özel muhtevası gruplar içinde değişebilir ve gruplar arasında büyük farklılıklar gösterebilir. Bu da hayatta kalma ve çoğalmaya dair önemli sonuçları beraberinde getirir. Temel psikolojimiz, değişim kapasitesini sınırlayan genetik determinizmin kötü bir taklidine yöneltmez bizi. Tam aksine, bir kültürel evrim sürecini harekete geçirerek değişim için kapasite oluşturur.

Kültürün yıllardır evrimsel bir süreç olarak görülmesine rağmen tam doğası, önemi veya genetik evrimle ilişkisine dair küçük ölçekli bir mutabakat vardır. Sosyobiyolojinin en sert eleştirisi bir alternatif olarak kültüre dayanır. Çünkü kültürün, biyolojiye atıf yapmaksızın çalışılabileceği düşünülür (örneğin Sahlins 1976). Bazı biyologlar kültürü, aynı fenotipik adaptasyonları sadece daha hızlı bir biçimde geliştiren, genetik evrimin hizmetkârı olarak düşünür (örneğin Alexander 1979, 1987). Diğer biyologlar kültürü, sahiplerine illa ki yarar sağlaması gerekmeyen gen benzeri birimlere ayrıştırmayı denediler (örneğin Dawkins 1976; Blackmore 1999).[16]

Bu kalabalık ihtimaller arasından yolumuzu bulmaya önceki bölümde vurguladığım özel organların bir toplamı olan zihin imgesi ile başlayalım. Organların özelleştirilmesi gerekliliğinin nedeni muhtemelen genel amaçlara uygun bilişsel organların mümkün olmamasıdır (Tooby ve Cosmides 1992;

16 Kültürel evrim tartışmamı kısa ve öz tutup kitabın ana temasına yoğunlaşmam gerek. Kültürel evrime etkili yaklaşımlar için ayrıca bkz.; Boyd ve Richerson 1985, Cavalli-Sforza ve Feldman 1981, Dunbar ve diğ. 1999, Durham 1991, Lumsden ve Wilson 1981, Sperber 1996, ve Tomasello 1999.

Cosmides ve Tooby 2001). İlk yapay zekâ araştırmacıları naif bir şekilde çok amaçlı ve akıllı öğrenen makineler yapabileceklerini düşündüler, fakat sonra fark ettiler ki bir makineyi akıllı yapmanın tek yolu onu belli bir görev için özelleştirmektir. Satranç oynayan bilgisayarlar satranç oynamada akıllıdır fakat başka bir şey yapamazlar. Benzer olarak, göçmen kuşların gece gökyüzünün dönme eksenini öğrenmelerini sağlayan sinirsel devre de başka bir şey yapamaz. Genel olarak dünya o kadar çok uyaran ve bu uyaranlara muhtemel karşılıkla doludur ki akıllı bir makine ya da akıllı bir bilişsel organ, algıları ve bilgi kullanımı konusunda çok seçici olmalıdır. Bir Çin atasözünün de dediği gibi, "akıllı bir insan neyi göz ardı edeceğini bilir."

Bunlar geçerli gözlemlerdir, fakat Cosmides, Tooby ve diğerleri tarafından, adeta kayıtların önceden evrilmiş bilişsel modüller ve çevrenin de düğme olduğu bir kumbaralı pikap imgesi, insan zihninin tamamlanmamış bir tablosunu çizmek için "evrimsel psikoloji" terimine çok yakın bir biçimde kullanılmıştı.[17] Bir bilgisayar programının girdi bilgisine ihtiyaç duyması gibi, o an çalan modül de her ne olursa olsun, çevre hakkında bilgiye ihtiyaç duyar. Örneğin, farz edelim ki otobüstesiniz ve öbür yanınızda karşı cinsten biri oturuyor. Bir eş olarak niteliklerine ilişkin bilgi (yaş, sağlık, kaynaklar, erişim, vb.) için o kişiye göz atmanıza sebep olan eş seçim

17 "Evrimsel psikoloji" terimi geniş ifadesiyle psikolojinin evrimsel açıdan çalışılması anlamına gelmelidir. Ne yazık ki bu terim, evrimsel biyologların psikolojiyle ilgilenenlerinin arasında bile ihtilaflı olan epey dar bir düşünce ekolü ile bağdaştırılmaktadır. Kendini tarif eden evrimsel psikolojiye dair kitaplar için bkz.; Barkow, Cosmides, ve Tooby 1992, Cartwright 2000, Cosmides ve Tooby 2001, Buss 1999 ve Gaulin ve McBurney 2001. Kendini bu şekilde tanımlayan evrimsel psikolojiyi eleştiren ve evrimsel biyologlar tarafından kaleme alınmış kitaplar için bkz.; Chisholm 1999, Heyes ve Huber 2000, Scher ve Rauscher (yakında çıkacak), ve Sterelny ve Griffiths 1999.

modülünüz aniden çalışmaya başladı. Öğrenme aşaması bu süreç boyunca cereyan eder fakat epey basmakalıptır. Tıpkı, vergi hazırlama programının sizin gelirinizi, iş giderlerinizi ve benzeri bilgilerinizi "öğrendikten" sonra ne kadar borcunuz olduğunu söylemesi gibi sizin eş seçim modülünüz de o kişinin çarpıcı niteliklerini "öğrendikten" sonra o kişinin ne kadar cazip olduğunu söyler.

Bir kez daha, sorun, insan zihninin işleyişine ilişkin bu tasvirin yanlış olması değildir, sorun bu tasvirin eksik olmasıdır (Wilson 1994, 1999b, 2002). Çok amaçlı öğrenme teorisine (Cosmides ve Tooby bunu "Standard Sosyal Bilimler Modeli" ya da SSSM olarak adlandırır) aykırı olarak, sezgi ve imkânlarla doludur. Fakat kendi başına, öğrenmeyi, gelişimi ve kültürel değişimi açık uçlu bir süreç olarak reddediyor gibidir. Gördüğümüz üzere öğrenmek gayet sınırlandırılmış bir bilgi işlemine dönüşmüştür.

Yaşam döngüsünün çeşitli aşamaları boyunca gelişen, açılan ve kapanan modüller mevcuttur. Kültür, bireyin davranışsal esnekliğinin bir yansıması haline gelmiştir. Farklı bölgelerdeki insanlar farklı çevreleri deneyimlerse karşılık olarak farklı davranışlara yönelten farklı modüller tetiklenecektir. Bu farklılıkları kültürel olarak adlandırabiliriz fakat bunların toplumsal yollarla iletilen bilgi ile bir alakası yoktur.[18]

Kendilerini bu şekilde tanımlayan evrimsel psikologlar konumlarını gülünçleştirmemden şikâyet edebilirler. Belki öyle yapıyorumdur ama bence durum pek de öyle değil. David Buss'un *Evolutionary Psychology* (Evrimsel Psikoloji) çalışmasına bir göz atalım: *Psychology of the Mind* (Zihnin Psikolo-

18 Tooby ve Cosmides (1992), "yaratılmış kültür" olarak adlandırdıkları şeye ek olarak aktarılmış kültüre dair bir süreç hakkında da bilgi vermişlerdir fakat aktarılmış kültürün kavramsal çerçevelerinde bunun neredeyse hiçbir rolü yoktur.

jisi) "öğrenme" için sadece bir, "gelişim" için yedi ve "kültür" için de yedi sayfa ayırmış. Bu sayfaların içeriği önceki paragrafta bahsettiğim gibidir (detaylı bir eleştiri için bkz. Wilson 1999b). Kitabın genişliği ve temsil ettiği alan tekrar tekrar aynı algoritmayı, çözüm yolunu kullanıyor: İnsan davranışı ve psikolojisinin herhangi bir özel niteliğini, geçmişe ait bir niteliğe genetik olarak evrilmiş bir adaptasyon minvalinde anlamaya çalışın. Sonra da, psikolojik mekanizmayı özelleştirilmiş bir modül olarak tasavvur edin.

Bu algoritmada, tarımın gelişiminden bu yana cereyan eden hiçbir şeyin önemi yoktur, bu gelişmelerin uyumsuz davranış kaynağı olması müstesna. Neden tıka basa yeriz? Çünkü yemek konusunda zenginlik yaşanan günümüz dünyasındaki fastfood restoranlarının insafına bırakıldık ve yemek konusunda yoksulluk çeken atalarımızın yağ ve şekere duyduğu özleme genetik anlamda adapte olduk (Stevens ve Price 1996). Neden eşlerimizden memnun değiliz? Çünkü medya, yeryüzündeki en güzel insan imgeleri bombardımanına tutar bizi, hatta kıyaslandığında ortalamanın üzerindeki insanları karakurbağası gibi bile gösterebilir. Atalarımıza ait çevrelerde, karşılaştırma havuzu en fazla birkaç yüz kişiden müteşekkildi (Buss 1999). Bu algoritmalar modern dünyanın neden atalara ait çevreden bu kadar farklılaştığını açıklamaz, yalnızca olguları kabul eder ve onlarla uğraşmaya çalışır. Tıpkı bir biyoloğun gizemli bir şekilde çöle nakledilen yağmur ormanı kertenkelesi türü üzerinde çalışması gibi.

Şahsen insanların ahlaki sistemlerine dair çalışmalardaki temel psikolojinin öneminden daha önce defalarca bahsetmiştim. Benim şikâyetim bu algoritmaların yanlış oldukları üzerine değil, eksik oldukları üzerine. Zira öğrenme, gelişim, kültür ve insan zihnine ait diğer yönlerin açık uçlu bir süreç

olarak olumsallığını saf dışı bırakıyor. Ufku genişletmek için, bilişsel süreçlerin akıllılık konusunda özelleştirilmesinin gerekli olup olmadığı sorusuna geri dönelim.

Memelilerin bağışıklık sistemini ele alalım. Bağışıklık sistemi, tıpkı zihin gibi, atalarımızdan gelen çevremizde hayatta kalmamız ve çoğalmamıza yardımcı olmak için özelleştirilmiş ve genetik olarak evrilmiş mekanizmaların bir toplamı olarak düşünülebilir. Bağışıklık sistemi de içerdiği mekanizmaların sayısı ve kapsamı detaylı anlaşıldığında akıllara durgunluk verir. Yine de, bağışıklık sisteminin en önemli parçası kör varyasyon ve seçici kaydetmeye dair açık uçlu bir süreçtir. Rastgele antikorlar üretilir ve hastalığın kuşattığı organizmalarla başarılı bir şekilde savaşanlar seçilir. Hastalıklar çok çeşitlidir ve kısa oluşum sürelerinde öyle hızlı evrilirler ki onlarla savaşmanın tek yolu başka bir evrimsel süreçtir.

Zihin ve bağışıklık sistemi arasındaki bu karşılaştırma basittir fakat meselenin özüne dairdir.[19] Genetik evrimin, her zaman açık uçlu süreçleri göz ardı eden modüler türlere götürmediğini göstermektedir. Bunun yerine, kendileri de evrimsel olan ve bu sebeple yeni sorunlara yeni çözümler sağlama yeteneği olan süreçlerden bahsetmek daha uygundur. Plotkin (1994) bu süreci, fevkalade uygun bir terimle "Darwin Makinesi" olarak adlandırmıştır. İki kelime de kendi yapıları dâhilinde, evrilmiş bir sistemin gerekli parçalarını yansıtır. "Makine", biyolojik anlamda adaptif neticelere varmak için oldukça iyi yönetilmesi gereken dâhili evrimsel süreci belirtir. Antijenle eşleşen antikorlar daha çok üretirler, bu tesadüf değildir, bağışıklık sistemi bu şekilde oluşmuştur. Darwin de

19 Bağışıklık sistemine ilişkin çalışmasıyla 1972'de Nobel Ödülü alan G. M. Edelman'ın "nöral Darwinizm" diye adlandırdığı beyne ilişkin benzer bir kavram geliştirmesi dikkate şayandır (Edelman 1988, Edelman ve Tonomi 2001).

dâhili sürecin, yeni bir sahnede vuku bulan genetik evrime ilişkin tüm çıkarımlar ile yönetilmesine rağmen evrimsel kaldığına işaret eder. Yeni (ataya ait olmayan) çevrelere uyum sağlamak belki de en önemli çıkarımdır, ama adaptasyonun mükemmellik beklentilerini karşılayamamasına neden olan, tarihe bağlı koşulları ve diğer sınırlandırıcı faktörleri de beklemeliyiz.

Zihni bağışıklık sistemi gibi düşünmek, açık uçlu potansiyelini reddetmeksizin genetik evrimini ve oldukça iyi özelleştirilmiş niteliklerini takdir etmemizi sağlar. Pek çok yazarın belirttiği gibi, tek bir atadan kalma çevre yoktu, zaman ve yer bağlamında çeşitlilik gösteren pek çok çevre vardı. Değişken iklim koşullarından dolayı, bir tür olarak ortaya çıkışımız boyunca fiziksel çevre son derece değişkendi (Richerson ve Boyd 2000). Ayrıca, insanların sosyal etkileşimi, ana sistem ve hastalıklı organizmalar arasındaki etkileşimi belirten "yaptığım yaptığına bağlı" prensibiyle aynı niteliğe sahiptir. Fiziksel ve sosyal çevre yeteri kadar değişken olduğunda kumbaralı pikap çözümleri yetersiz olur ve geriye sadece Darwin makinesine dönüşmek kalır.

Kültürel evrim, hareket halindeki Darwin makinesinin bir parçası olarak görülebilir. Benzeri görülmemiş, hatta sözde ataya ait çevrede bile hiç var olmamış bir sorunu olan bir insan grubuyla karşılaştığımızı varsayalım. Üyeleri uygulanabilir bir çözüm ile bu sorunun üstesinden güzelce geleceklerdir. Çözüm, deneme yanılma ya da rasyonel düşünmeye dayanıyor olabilir. Fakat rasyonel düşüncenin kendisi de bir Darwin makinesidir; bu makine kafamızın içindeki sembolik temsilleri hızlıca vücuda getirir ve seçer. Daha önce görülmemiş aynı sorunu deneyimleyen birden fazla insan grubuyla karşılaştığımızı farz edelim. Bazıları diğerlerinden daha iyi

olmak üzere, farklı çözüm yollarıyla o sorunun üstesinden gelirler. Şayet gruplar birbirinden ayrı ise, en iyi çözüm üzerinde buluşamazlar; evrim bu türden bir determinist süreç değildir. Şayet gruplar temas halindeyse, çözümleri karşılaştırıp en iyisini örnek alırlar. Örnek alarak bir noktada birleşme sağlanmazsa gruplar arası etkileşimde en kötü en iyiye karşı direnecektir. Her iki yolla da, nihai sonuç, tümüyle genetik bir evrim olmaksızın soruna bir ölçüde uyum sağlamaktır. Evrim meydana gelir, fakat genetik düzeyde değil.

İnsanın kültürel evriminin bu tasviri öyle tanıdıktır ki okur belki de yeni bir şey söyleyip söylemediğimi merak edebilir. Bilimsel ilerleme aşina olunanı mantık dışı ile değiştirmeyi gerektirmez her zaman. Bazı şeyler aşina olunan türdendir, çünkü hakikattirler. İyi bir teori aşina olunanın geçerli yönlerini kabul eder ve yeni bir düzey anlayışı elde etmek için ilerler. Bu bağlamda, çoklu düzey seçilim teorisi, kültürel evrimin "aşina" olunan sürecine en azından dört ana çıkarım ile katkıda bulunur.

İlk olarak, kültürel evrim özelleştirilmiş bir mekanizma gerektirir; Darwin makinesinin makine kısmını. "Deneme-yanılma", "rasyonel düşünme" ve "örnek alma" gibi bize tanıdık gelen terimler, aslında kültürel evrim sürecine kılavuzluk eden mekanizmaların sayısı ve kapsamını tasvir etmeye başlamamıştır bile muhtemelen. Oysa daha genel olarak, kültürel evrimi, kapsamlı tasarlanmış pek çok nitelikle birlikte genetik evrimin bir ürünü olarak düşünmek hiç de aşina olunan bir şey değildir.

İkinci olarak, kültürel evrime kılavuzluk eden mekanizmaların çoğu bilinçli farkındalığın yanında yer alır. Bilinçli rasyonel düşünmeye gereğinden fazla önem atfetmeye eğilimliyizdir. Sorunları açıkça ve bariz bir biçimde düşünerek,

konuşarak, deneyimleyerek, örnek alarak, vb. çözdüğümüzü düşünürüz. Bu bilinçli süreçler kültürel değişimin önemli aygıtlarıdır (Boehm 1996), fakat bunlar, bazıları epey kapsamlı olan bilinçli farkındalığımızın altında yer alan otomatikleştirilmiş bilişsel süreçlerden müteşekkil buzdağının sadece görünen kısmıdır. Bu da kültürün, kendi üyelerine görünmez olan yollarla aklı kullanmaya evrildiği anlamına gelir.

Üçüncü olarak, kültürel evrime kılavuzluk eden mekanizmalar, münferit bireyleri kapsayan süreçler olmaktansa pek çok bireyi kapsayan yaygın süreçler olabilir. Biyolojide ve insan bilimlerinde bireyleri kendi kendine yeten bilişsel birimler olarak ele almaya dair yaygın bir eğilim vardır. Bir birey, harici bir bilgiye güvenebilir ve diğerleriyle işbirliği yapmaya karar verebilir fakat bu yine de bireyin kararıdır. Bu iddianın evrimsel ispatı şöyledir: Beyin, toplu çıkar için üyelerin çetrefilli bir etkileşim içinde olduğu bir nöron grubudur. Bir beyin ve tek bir nöron arasında büyük fark vardır; zihne atfettiğimiz şeylerin çoğu nöronlara bağlı devreyi kapsar, nöronların iletken olup olmama durumlarını değil. Bir beyindeki nöronların toplu çıkar için hareket etmesinin nedeni, birim olarak hayatta kalan ve çoğalan münferit bireysel organizma içinde mevcut olmalarıdır. Beyinler kendi kendine yeten bilişsel birimlerdir çünkü bireyler seçilim birimleridir.

Şimdiye dek sağlam zemine oturttuğumuz diğer pek çok şey ile birlikte bu mantık yürütmemiz, çoklu düzey seçilim ışığında sorgulanmalıdır. Eğer birey artık seçilimin ayrıcalıklı bir birimi değilse, artık bilişin de ayrıcalıklı bir birimi değildir. Bireyleri, gruba beyin, bireye de nöron konumunu veren bir devreye benzer bir sosyal grup içinde düşünme özgürlüğüne sahibiz.

Bir grup olarak beyin düşüncesi bilim kurgu gibi görü-

nebilir, fakat entelektüel düşüncenin son elli yılının temeline aykırıdır sadece. Daha önce de bahsettiğim gibi, sosyal bilimlerin kurucuları, grup zihni ile tamamlanmış grup organizmaları düşüncesine tamamen aşinaydılar (Wegner 1986). Dahası, modern sosyal böcek biyologları grup zihni gerçeğini etkileyici detaylarla ortaya koymuşlardır (Seeley 1995; Detrain ve diğ. 1999). Bal arıları örneği, kendi türümüz için sahip olduğumuz anlayışımızı gözden geçirmeye yardım edecektir.

Bir bal arası kolonisi için hayatta kalma mücadelesi, uygun bir biçimde değerlendirildiğinde şaşkınlık uyandırır. Adaptif işlev göstermek için koloni, birkaç dönüm alan içindeki hangi çiçek tarlasını ziyaret edeceğine ve hangisini es geçeceğine, nektar mı polen mi yoksa su mu toplayacağına, işçi arıların dışarı işleri ve kovan bakımı için paylaştırılmasına saatlik bir prensibe dayalı olarak karar vermelidir. Bir dizi zekice deney kapsamında, T. D. Seeley ve meslektaşları bu kararların bazılarının aslında nasıl verildiği üzerine detaylı olarak çalışmıştır (Seeley 1995). Bir deneyde, üyelerinin her biri işaretli olan bir koloni, Adirondack ormanının derinliklerine sürüklendi. Burada gerçek anlamda erişilebilir olan hiçbir doğal kaynak yoktu. Ardından, koloniye, kalitesi deney kapsamında değiştirilen yapay bir nektar kaynağı sağlandı. Yiyeceğin kalitesi belli bir seviyenin altına düşürüldüğünde, koloni, yiyecek parçasından işçilerini çekerek karşılık verdi. Düşük kaliteli bu yiyecek parçasından dönen arılar daha az hareketliydiler ve o parçayı tekrar ziyaret etmek konusunda daha az istekliydiler. Adaptif yiyecek arama kararları, arı bireylerin kendilerinden ziyade nöronlar olarak hareket ettikleri, merkezden yetkilendirme ile yapılan bir süreç tarafından verilir. Vızıldama alanının yeri ve boyutları, petekler ve kuluçkalıklar gibi kovanın fiziksel mimarisi de grup düzeyinde adaptif karar vermenin bilişsel mimarisinde önemli bir rol oynar.

Bal arılarındaki grup bilişselliğine dair daha yakın zamanda yapılmış bir örnek yeni yer seçimi ile ilişkilidir (Seeley ve Buhrman 1999). Koloni bölünmek (ya da oğul vermek) için yeteri kadar genişlediğinde eski kraliçe, işçilerin yarısını ayırır ve uygun yer aramak için savunmasız bir izci-arı topluluğu oluşturur. Farklı yerlerden dönen izci arılar sürünün boyutuna göre en iyi alanı seçmek üzere etkileşime geçerler. Nektar ararken olduğu gibi ve hiçbir izcinin tek başına birden fazla alanı da ziyaret edemediği gibi, karar verme eylemi de tam isabetli bir mutabakat için etkileşime giren bir grup arının olduğu bir süreçtir. Bu örnek yol göstericidir çünkü insanlarda da işleyen "best-of-n" (en iyi seçenek için) karar verme algoritmasına tekabül eder. Algoritma, nöron grubu ya da arı grubu fark etmeksizin aynıdır.

Sosyal böcek kolonileri, grup zihinleri ve grup organizması fikrini gizemcilik ve bilim-kurgunun sahasından öteye taşır. Buna ek olarak, aynı fikirlerin kendi türümüze de uygulanması kuvvetle muhtemeldir (Wilson 1997). Bireysel insan zihnini yere göğe sığdıramadığımız kadar, kapasitesi, türümüzün kendine has özelliği olan ve insan beyninin evrimiyle eş zamanlı evrilen dil ve kültürün taleplerini geniş bir şekilde aşar. İnsan evrimi teorileri, fiziksel aktiviteler (örneğin; avcılık, grup içi savaş hali) bağlamında çeşitli işbirliği biçimlerini sıklıkla vurgular; peki bu, neden zihinsel aktiviteler bağlamında da olmasın?

Çoklu düzey seçilim teorisinin, kültürel evrimin "aşina" sürecine yaptığı dördüncü katkı, bu tür bir evrimin büyük ölçüde grup düzeyinde olmasıdır. Kültürel evrim genetik evrimin sadece hizmetkârı değildir, salt genetik evrim ile evrilmeyecek nitelikleri seçerek evrimsel sürecin parametrelerini değiştirmiştir (Boyd ve Richerson 1985; Boehm 1999; Wil-

son ve Kniffin 1999). Bu ifadeyi anlamak için, alt gruplara ayrılmış geniş bir popülasyonda gerçekleşen genetik bir mutasyonu ele alalım. Hem grup içinde (münferit mutanta karşı gruptaki herhangi biri) hem de gruplar arası (münferit bir mutantın olduğu gruba karşı hiç mutantın olmadığı pek çok grup) genetik bir varyasyon vardır. Eğer mutant, münferit olarak tek başına, diğer gruplarla ilişkili olarak grubun uyumumu artırırsa bu, gen grup seçilimi tarafından onaylanır. Fakat bu avantaj aynı grubun diğer üyeleriyle ilişkili olarak bireyin uyumunun aleyhine olmalıdır. Grup etkisi, küçük gruplarda (örneğin; 5'te 1) genişlere (örneğin; 1000'de 1) nazaran daha güçlüdür. Grup seçilimi, mutantları tek bir grup içinde toplasak daha iyi işleyebilir, fakat eğer mutant geni toplam popülasyonda düşük bir frekanstaysa bunun nasıl mümkün olacağı belli değildir. Bunlar, 1960'larda grup seçilimi tartışmasının gidişatını belirleyen kısıtlayıcı etkenlerin bazılarıdır.

Şimdi kültürel bir mutasyonu düşünelim; bir grupta tesadüfen, rasyonel düşünme ya da herhangi bir süreç ile yeni bir inanış ya da uygulama ortaya çıkıyor olsun. Genetik mutasyondan farklı olarak, kültürel mutasyonun grup içinde düşük bir frekansta kalması gerekmez. Çeşitli etkenler, mutant davranışını hızlıca, grup tarafından uygulanan başlıca ya da hatta en seçkin davranışa dönüştürebilir. Grubun üyeleri yeni inanış ya da uygulama hakkında sarahaten düşünebilir, hikmetine değer biçebilir ve onu yeni norm olarak kabul edebilir. Belki de onu "akıl etmeden" takip ederler, çünkü grubun karizmatik bir üyesi tarafından desteklenmektedir. Eğer mutant davranışı diğerkâmsa (gönüllü uygulandığında), maliyeti ve faydaları, türümüzde mevcut olan sosyal kontrol mekanizmalarının tam donanımı tarafından değiştirilebilir. Bu etmenler, oldukça geniş gruplarda bile, nadir bir davranışı genel kıla-

bilir. Kısaca, salt genetik evrimden beklediğimizle kıyasladığımızda, kültürel evrim gruplar arası seçilimin etkisini artırır ve grup içi seçilimin etkisini azaltır. Bu, kültürel evrimin kaçınılmaz bir sonucu değildir fakat türümüzde kültürel evrimin nasıl işlediğidir -Darwin makinesinin tasarlanmış bir niteliğidir.[20]

Bu çıkarımları din çalışmalarına uygularken dini grupları, mevcut çevrelerine uyum sağlayan hızla evrilen oluşumlar olarak düşünmeliyiz. Dinler pek çok insana kısmen de olsa hitap eder çünkü dönüştürücü bir değişim, kurtuluşa giden bir yol vaat ederler. Evrim kelimesi değişim anlamına gelir, bu yüzden evrim ve dinin pek çok ortak yanı vardır. Evrimin genellikle genetik evrimle ilişkilendirilmesi talihsizliktir; sorunlarıyla boğuşan hayattaki insanlar için büyük önem taşıyan, bir zaman ölçeğinde değişimi gerçekleştirememe izlenimi veren yavaş bir süreç ile ilişkilendirilmesi de talihsizliktir. Evrim görüşümüzü Darwinci süreçlerin hepsini kapsayacak şekilde genişlettiğimizde, pür bir evrimsel açıdan bile, dinlerin aslında nasıl da dönüştürücü bir değişim ürettiklerini görmeye başlayabiliriz.

20 Gruplar arası seçilimden ziyade grup içi seçilimden yana olan kültürel aktarım süreçlerini hayal etmek kolaydır. Örneğin, "grubundaki en başarılı kişiyi kopyala" şeklinde olan aktarım kuralı, grup içindeki herkesin bencilliği taklit etmesine neden olacaktır. Türümüzdeki kültürel evrimin grup seçilimini kolaylaştıracağı olgusu muhtemelen kültürel evrimin kendisinin genetik evrimin bir ürünü olduğunu gösterir. Bu örnek aynı zamanda, "taklit" gibi kelimelerin, tahmini olmadan önce açıklanması gerektiğini belirtir. Küçük bir ölçekteki (grup içi) taklit, bencilliğin öykünmesine neden olabilir. Öte yandan büyük ölçekteki (gruplar arası) taklit, diğerkâmlığın ve diğer grup avantajına olan davranışların öykünmesine neden olabilir. Pek çok çeşit taklit vardır fakat türümüzde sadece bir kaçı gözlemlenebilir. Kültürel aktarım kurallarının genetik evrimine ilişkin belirgin bir model için bkz; Wilson ve Kniffin (1999).

ADAPTİF BİRİMLER OLARAK MODERN İNSAN GRUPLARI

Pek çok modern toplum, kadim geçmişteki avcı-toplayıcı gruplardan büyük ölçüde farklıdırlar. Önemli genetik evrimin az sayıdaki nesilde gerçekleşebilmesine rağmen (Endler 1986; Weiner 1994), insan zihninin temel genetik yapısı, yaklaşık on bin yıl evvelki tarım öncesinden bu yana, muhtemelen çok değişmemiştir. Gördüğümüz gibi evrim, genetik evrim olarak aşırı dar bir kapsamda yorumlandığında, tüm kayıtlı tarih evrimsel bakış açısından, gerçekleşmiş fakat açıklanamaz bir gizeme dönüşür. Yapabileceğimiz en iyi şey, taş devri zihninin, hazırlıklı olmadığı tuhaf yenidünyaya nasıl tepki verdiğini anlamaya çalışmak olur. Evrimin genişletilmiş açısı, kayıtlı tarihi, hareket halindeki kültürel evrimi bir fosil kaydı olarak yorumlamamızı sağlar. Genetik çoklu düzey seçilimde olduğu gibi, kültürel bir değişken, grup içinde diğer değişkenlerin zararına olacak şekilde yayılabilir ya da bulunduğu grubun diğer grupların zararına yayılmasına neden olabilir.

Yüzeysel olarak, büyük ölçekli insan toplulukları avcı-toplayı gruplardan daha az eşitlikçidir, fakat görünür eşitsizlikler iki farklı şekilde yorumlanabilir. Bir yandan, sosyal kontrol mekanizmaları, herkesin birbirini bildiği ve birbirine güvendiği küçük gruplarda oldukça kuvvetlidir. Büyük ölçekli toplumlarda var olan pek çok eşitsizlik bu sebeple tam olarak göründüğü şeydir; toplum içindeki bazı bireyler diğerlerinin zararına olacak şekilde çıkar sağlarlar. Bunlar grup düzeyindeki adaptasyonlardan ziyade, toplum düzeyinde genellikle işlevsiz olan sonuçlara birey düzeyindeki adaptasyonlar olarak yorumlanmalıdır. Öte yandan, bir grup düzeyindeki işlevsel bakış açısından, toplumlar boyutları büyüdükçe farklılaşmalıdırlar. Otuz kişi kamp ateşi etrafında oturup uzlaşmacı bir karara varabilirler fakat otuz milyon insan bunu yapamaz.

Bundan dolayı, geniş toplumlardaki aşırı sınıf farklılıkları ve diğer görünürdeki eşitsizliklerin olup olmadığına dair sonuca bağlanmamış soru, hâkimiyeti saf ve basit olarak temsil eder ya da daha ziyade, özellikle diğer toplumlarla yarış içindeki bir toplumu büyük ölçüde işlevsel kılabilecek nitelikler tasarlar. Grup boyutunun kendisinin grup düzeyinde bir adaptasyon olduğundan neredeyse hiç şüphe yoktur. Daha geniş toplumlar, geniş ebatları koordinasyon ve dâhili çıkar çatışması sorunlarıyla kuşatılmazsa daha küçük toplumların yerini alma eğilimindedirler. Tıpkı uzun vadeli biyolojik evrimdeki gibi, daha küçük grupların daha büyük gruplarla yekvücut olduğu kültürel evrimde meydana gelen başlıca dönüşümleri hayal etmek mümkündür.

Buraya kadar kaydettiğimiz gelişme şu şekilde özetlenebilir: Organizmacı gruplar otomatik bir şekilde evrilmezler fakat bir grup seçilimi süreci gerektirirler. Grup seçilimi, bireycilik çağındaki yaygın reddine rağmen, etkili bir evrimsel güçtür. Aslında, bugünün organizmaları geçmiş yılların sosyal gruplarıdır. Bunlar öylesine işlevsel bir biçimde bütünleşmişlerdir ki parçalardan çok bütünü görürüz. Evrimsel biyolojideki bu gelişmeler insan toplumunun organizmacı bakışını, en azından bir dereceye kadar, meşru bir imkân haline getirdi. İnsanların sosyal organizmaları, uygun davranışları tanımlamak ve kendi içinde bozulmayı önlemek için, ahlaki sistemlere dayanırlar. Ahlaki sistemlerin temel bir psikolojik boyutu vardır fakat aynı zamanda açık uçlu bir boyutu da vardır. Bu da, insan tarihinin, kalıtımın genetikten ziyade kültürel mekanizma ile gerçekleştirilmiş hızlı bir evrimsel süreç olarak görülmesini sağlar.

Evrimsel kavramların din çalışmaları ile ilişkisine dair olan gözlemimizi tamamlamak için iki meseleyi daha ele

almamız gerek. İlki; uyum kavramını daha yakından incelemek. İkincisi; ahlakın niçin, diğer düşünce yöntemlerinden oldukça farklı görünen din biçiminde ifade edildiğini sormak.

UYUMU OLUŞTURAN NEDİR?

Evrimsel bir perspektiften din (ya da herhangi bir alan) çalışmak, uyuma dair net bir tanım gerektirir. Bazen, bir organizmanın kendi çevresinde hayatta kalması ve çoğalması için nasıl yapılanması gerektiği açıktır. Uçuş belli bir aerodinamik şekil gerektirir ve bir kuşun kanadının yeterliliği, bir uçağın kanadının yeterliliği gibi aynı kesinlik ölçüsü ile ölçülür. Davranışların yeterliliği de kesinlik ölçüsüyle ölçülebilir. Seyahat eden bir satış elemanı elindeki malları satmak için şehirlerarası hareket halindedir. Şehirlerarası bir izlek oluşturmanın pek çok yolu vardır fakat o kadar çoklardır ki gelişmiş bilgisayarlar bile onları hesaplayamaz. Yine de, satıcının görece rasyonel yolları seçip seçmediğini kolayca test edebiliriz. Sinekkuşunun çiçekten çiçeğe uçuşunda görece elverişli yolu seçip seçmediğini de test edebiliriz.

Şunu hatırlatmakta fayda var; doğadaki tasarımın kanıtı öylesine zorludur ki mutlaka bir açıklama ister. Darwin zamanında en büyük soru "Doğada bir işlev var mı?" değildi, "Doğada gördüğümüz tüm bu işlevi açıklayan şey nedir?" idi. Bu yüzden, belli temel bir düzeyde, "uyumu oluşturan nedir?" sorusu tatmin edici ve oldukça içgüdüsel bir cevaba sahiptir. Fakat yakından incelediğimizde uyumu tanımlamayı ve çalışmayı zor hale getirebilen bir sürü karmaşık etmen görürüz (Michod 1999a).

Bu karmaşık etmenlerin biri zaten tartışıldı ve bu nokta bu kitabın can alıcı noktasını şekillendirir: Uyum göreceli bir kavramdır. Bir organizmanın ne kadar iyi hayatta kaldığı ve

çoğaldığı önemli değildir. Sadece, alternatif organizma türlerinden daha iyi hayatta kalması ve çoğalması önemlidir. Bazı türlerin erkekleri, yeni doğanları öldürmeye uyum sağlamıştır. Bu onlara bebeklerin anneleri ile daha hızlı çiftleşebilme olanağı sağlar (Van Schaik ve Janson 2000). Bu davranış, bebekler, anneler, grup, tür veya ekosistem için adaptif değildir. Başka davranış sergileyen erkeklerle kıyaslandığında, sadece yukarıda bahsedilen erkekler için adaptiftir. Yine de, bu erkekler evrimsel bir perspektiften uyumlu olarak kabul edilir. Bazı arı türleri, çiçeğin kökündeki bir deliği çiğneyerek, polen tozuna bulanmadan nektar içmeye evrilmiştir. Bu davranış, çiçekli bitkiler veya uzun vadede hayatta kalmak için bitkilere bağlı olan arı türleri için adaptif değildir. Başka davranış sergileyen arılarla kıyaslandığında, yalnızca yukarıda bahsi geçen münferit arılar için adaptiftir. Diğer organizmalar için epey zararlı olduklarında ve uzun vadede kendi kendine "uyumlu" organizma olduklarında, bu tip davranışları uyumlu diye adlandırdığımız vakit, bir ahlaki infial hissinden kaçınmak zordur. Gördüğümüz üzere, grup seçilimi bu sorun için kısmi bir çözümdür. Birbirinin bebeklerini öldürmeyen erkek grupları diğer gruplardan daha iyi hayatta kalabilir ve çoğalabilirler. Az önce bahsettiğim ahlaki infial hissi, kendi türümüzdeki bencil davranışları bastırmak için grup seçilimi tarafından evrilmiş ahlaki sistemlerin temel psikolojisinin bir parçası olarak açıklanabilir. Fakat ne yazık ki, grup seçilimi bizi yalnızca grup içi etkileşimin kızartma tavasından alır ve gruplar arası etkileşimin ateşinin ortasına koyar. Birbirinin evlatlarını öldürmeyen erkekler grubu, diğer gruplardaki bebekleri öldürebilir ve kadınlara el koyabilir (Wrangham ve Peterson 1997).

Bu noktalar, din çalışmamıza geldiğimizde akılda sıkı sıkı tutulmalıdır. Ne zaman din hakkında konuşmaya başlasam,

Tanrı adına işlenmiş ahlaksızlıkları anlatan bir nakarat ile karşılaşıyorum. Dini gruplar tarafından diğer gruplara karşı işlenen korkunç şeyler yok değil. Bu türden kanıtlar karşısında, dini adaptif olarak nasıl niteleyebilirim? Cevap, uyumu ilgili terimlerle yorumladığımız sürece "kolay"dır. Şunu vurgulamakta fayda var; bir davranış ahlaki onay olmaksızın evrimsel bir bakış açısından açıklanabilir. Ahlak dışı davranışlar neredeyse her durumda ahlak dışı birey ve grupların faydasınadır; ahlaksızlık başka neden cazip olsun ki? Evrimin bize bu kadar temel şeyleri söylemesine gerek yoktur. İrade gücünün dini tartışması bireysel çıkarın evrimsel tartışmasından bir nefes uzaktadır. Açık fikirli dini inanç sahibi kimseler, dini gruplar içindeki irade gücü sorununun çözümünün daha büyük bir soruna sevk edebileceğinin gayet farkındadırlar. Bu sorun, diğer gruplara ilişkin grup iradesi sorunudur. Dini ve evrimsel düşünce arasındaki bu paralellik tesadüfi değildir; ikisi de sosyal yaşamın temel sorunundan ve dinin tam ortasında olup çoklu seçilim teorisi ile açıklanabilecek kısmi çözümden doğmuştur.

Uyum yalnızca göreceli bir kavram değildir, aynı zamanda bölgesel özellik gösteren de bir kavramdır. İngiliz ölçme sistemi olan fit ve inç, metre sisteminden daha alt düzeydedir, fakat belli bir popülasyonda varlığını sürdürür çünkü alışıldıktır. Metre sistemine dönmenin maliyeti, en azından kısa süreliğine, faydasını aşar. Bu, çoğunluk etkisi olarak bilinir ve örnekleri hem biyolojik hem kültürel evrimde ganidir. IBM uyumluluğu Apple bilgisayarlar üzerinde avantajlıdır ve Microsoft Word diğer word yazılım programlarından daha avantajlıdır. Nedeni topluluk etkisidir. Bu örnekler, uyumu maksimuma çıkaran bir süreç olarak evrim prensibini ihlal etmez, sadece genellikle adaptif manzara benzetmesiyle açıklanan

bölgesel özellik gösteren doğasını resmeder.[21] İngiliz ölçüm sistemini düşük uyumun alçak tepesi, metre sistemini de yüksek uyumun yüksek tepesi olarak düşünelim. Evrim bir tepe tırmanışı sürecidir ama eğer alçak tepenin eteklerinden başlarsa yapılacak şey tepeye doğru tırmanmaktır. Alçak bir tepeden yükseğine tırmanmak ise düşük uyum vadisini geçmeyi gerektirir ve aslında evrimsel süreç tarafından engellenmiştir. Adaptif manzaraya daha dayanıklı oldukça bir evrim sistemi gerçek başlama noktasını (eteklerine kurulu özel bir tepe) daha çok yansıtacak ve en iyi küresel çözümü bulma konusunda başarısız olacaktır.[22]

Üçüncü bir sorun ise kalıtım mekanizmasıyla ilgilidir. İnsanlardaki orak hücre geni (S) sıtmaya uyumludur, fakat fiksasyona yayılmaz çünkü sadece heterozigotik (AS) biçimde avantajlıdır. Homozigot (SS) olarak anemiyi güçsüzleştirebilir. Genetik anlamda gelişimin farklı evrelerinde farklı şekiller gösteren bir sonuç ortaya çıkar: Bazı bireyler sıtmadan korunurlar (AS), diğer çoğu ise ya korunmazlar (AA) ya da genetik bir kusurla karşılaşırlar (SS). Bazı adaptasyolar genleri bazı kombinasyonlarda uyumlu ama diğerlerinde uyumsuz yaparak genetik kalıtım mekanizmalarını karmaşıklaştırdıkça adaptasyon süreci daha da karmaşıklaşır.

---

21 Adaptif manzaralar zorlayıcı görsel benzetmelerdir fakat biçimlendirmesi zordur. Bu benzetmeyi yaygınlaştıran Sewall Wright birbiriyle bağdaşmayan en az üç farklı örnek kullanmıştır (Provine 1986).

22 Sewall Wright, grup seçiliminin, inişli çıkışlı adaptif manzaralı evrimi yaratıcı bir sürece dönüştürebildiğini düşünür. Tek bir popülasyonun belirli bir zirvede "tuzağa düşürülme" ihtimaline rağmen, çoklu popülasyonlar farklı zirveleri kuşatabilir ve bu en yüksek zirveleri kuşatanlar belki de sonunda diğerlerini yenecektir. Adaptif manzaraların iniş-çıkışları ve Wright'ın "değişken denge teorisi"nin geçerliliği hâlâ ciddi bir şekilde tartışılır (Coyne, Barton, ve Turelli 1997, 2000; Wade ve Goodnight 1998). Boyd ve Richerson (1992) sosyal evrim için benzer bir fikir geliştirmiştir, bunu da çoklu evrimsel sabit stratejiler arasındaki grup seçilimi olarak adlandırmışlardır.

Dördüncü sorun, iletim yöntemleriyle ilgilidir. Biz gibi organizmalarda genlerin çoğu otozomlarda mevcuttur ve iki ebeveynden de alınır, fakat bazı genler sitoplazmada yer alır ve sadece anneden alınır. Erkeklerdeki tüm sitoplazmik genler yok olmaya mahkûmdur çünkü erkek sperminin içine giremeyeceklerdir. Kadının, erkek yerine kız yetiştirmesine neden olan bir mutant gen, eğer sitoplazmik ise doğal seçilim tarafından desteklenecektir, ama otozomal ise desteklenmeyecektir. Benzer şekilde, erkeğin kız yerine erkek yetiştirmesine sebep olan gen eğer sadece erkeklerle iletilen y kromozomunda ise desteklenecektir. Genler arası bu çıkar çatışmaları bireysel organizmaların bile "organizma" kelimesi ile belirtilen dâhili ideal uyumdan geri kaldıklarını gösterir (Pomiankowski 1999). İletim yöntemine dayalı uyum olgusunun, pek çok mümkün iletim yöntemini kapsayan kültürel evrim modelleri için önemli çıkarımları vardır (Boyd ve Richerson 1985).

Beşinci sorun, doğal seçilimin ürününü, süreçten ayırt etmekle ilgilidir. Uyum, doğal seçilimin bir ürünüdür ve çevre konusunda iyi tasarlanmış olması beklenir. Fakat doğal seçilim süreci her başarı için pek çok başarısızlık barındırır. Yasalar ve sosisler gibi, uyumun üretimi de pek iç açıcı değildir![23] Eğer süreci ürünün yanında gözlemliyorsak, başarısızlıkla sonuçlanan dini tecrübeler evrime karşı bir iddia değildir. Soru, başarılı olan tecrübelerin bunu kendi nitelikleri temelinde gerçekleştirip gerçekleştirmediği ve bu niteliklerin sonraki dinlere (değişiklik ile) aktarılıp aktarılmadığıdır.

Bu (ve diğer) sorunların hepsi önemlidir ve din çalışmamıza geçerken akılda tutulması gerekir. Fakat temel seviyede yapılabilecek bir gelişmeyi belirsizleştirmemelidir. Din genel-

23 Türkçe Söyleyen Notu (T.S.N): "Yasalar sosislere benzer, nasıl yapıldığını görmemek daha iyidir" sözüne atıfta bulunulmuştur.

likle hayatın gereklilikleri ile ilgilenir; yiyecek, barınma, sağlık, güvenlik, evlilik, çocuk yetiştirme dâhil her çeşit sosyal ilişki. Bunların en azından ilk etapta, hayatta kalma ve çoğalma ile ilişkisi öyle açıktır ki, bunları çözmeye, Darwin'in sert yemleri kırmak için kullanışlı olan kalın gaga detayını çözmeye çalışmasından daha çok ihtiyaç duymayız. Buna ek olarak insanların yaşamsal gereksinimleri, diğerlerinin zararına olacak şekilde veya diğerleriyle işbirliği içinde edinip edinmediği de oldukça aşikârdır. Sosyal yaşamın temel sorunu ve bunun (kısmi) çözümünde dinin rolü, uyum kavramını kuşatmış olan pek çok sorun tarafından müphem kılınmak için gereğinden fazla basittir ya da ben bu şekilde anlatmaya çalışacağım.

AHLAKIN DİNİ İÇERİĞİ

Buraya kadar evrim, insan evrimi, ahlak ve kültür hakkında pek çok şey söyledim fakat dinden çok az bahsettim. Ahlaki sistemlerin insan gruplarına adaptif birimler olarak işlemesi konusunda imkân sağlamasını kabul etsek bile, ahlakın dini içeriğini nasıl izah ederiz? İnançsız bir kimse için gerçeklikten kopuş olarak görünen doğaüstü güçlere ve dinlere atıf yapmaksızın, sadece doğru ve yanlış hakkında, icrası mümkün bağlamlarda konuşamaz insanlar. Din, bilim insanlarının ilgisini (inançsızların da küçümsemesini) kısmen çeker çünkü bilimsel düşünce kanonunu dikkate almıyor görünür. Pek çok insan için, dinin uhrevi doğasını açıklamak toplumsal doğasını açıklamaktan daha ilginç ve önemlidir.

Bir ihtimal, dinler, sadece göstermelik olan karmaşık dünyalarını anlamak için basit insanlar tarafından öne sürülmüş naif bilimsel teoriler olabilir. Dindar insanlar üstün bir bilgi huzurunda inançlarından vazgeçmelidirler ve eğer vazgeç-

mezlerse irrasyonel olurlar. Bu fikir günlük tartışmalarda tekrar tekrar yüzeye çıkar ve dinin daha resmi teorilerine dair temelleri oluşturur (Frazer 1890; Tylor 1871). Fakat olgulara uymada başarısızdırlar. İlk olarak, en "ilkel"i de dâhil tüm kültürler bilimsel düşünce temeline sahiptir: dünyalarına dair kapsamlı olgusal bir anlayış ve kanıt temelli akıl yürütme yeteneği (Malinowski 1948; Boehm 1978). Her konu için uhrevi bir sis içinde değildirler elbette. Bu şekilde adlandırılmayı hak ediyorsa sis bazı bağlamlarda dağılır. İkinci olarak, bilimsel anlayışın modern kültürlerde dinin yerini aldığına dair bir kanıt da yoktur. Amerika, bilim ve mühendisliğin etkisine rağmen tarihi boyunca gittikçe daha da dindar olmuştur, daha az değil (Finke ve Stark 1992). Bilim insanlarının oldukça büyük bir kısmı, Tanrı inancını açıkça belirtir ve teşekküllü dinlere mensup olur (Stark ve Finke 2000). Açıkça, dini düşünceyi, bilimin bir aşağı sürümü olarak değil de bilimle birlikte var olan bir şey şeklinde düşünmeliyiz.

Evrimsel bir perspektiften uygun bir epistemoloji anlayışı bu konuyu aydınlatabilir. Darwin'den önce, insanın bilme yeteneği (örneğin; dış dünyanın özelliklerini tam olarak anlama) Tanrı'nın bir hediyesi olarak açıklanabilirdi. Darwin'den sonra, pek çok felsefeci ve biyolog epistemolojiyi, bilmenin adaptif bir yetenek olduğunu söyleyerek evrimsel bir temele koymaya çalıştı (Bradie 1986). Bunu iyi yapanlar hayatta kaldı ve çoğaldı, bu konuda başarısız olanlar ise atalarımızın arasında yer alamadılar. Bu iddianın gerçeklik payı vardır; açıkça, av çubuğumla yakalamak için bir tavşanın yerini tam olarak algılamam gerekir. Fakat gerçekliği bozmaya uyumlu olabilecek diğer pek çok durum vardır (Wilson 1990, 1995). Gerçek hayata uyumlu olan davranışları güdülediği sürece ağırlıklı olarak farazi olan inanışlar bile adaptif olabilir. En iyi ihtimalle, yere göğe sığdırılamayan bilme yeteneğimiz zihin-

sel alet çantamızın içinden sadece bir alettir ve diğer aletlerin yanında kendimizinki de dâhil olmak üzere tüm kültürlerde gözlemlediğimiz gibi sıklıkla görmezden gelinir.

Bu bakış açısı için ahlaki sistemlerin olgusal kanıtlar temelinde dar sorgulamadan sıklıkla ayrılmasını bekleriz. Bu tür bir sorgulama bir kez düşünmek için tek adaptif yol kaidesinden sökülürse birçok alternatif mümkün hale gelir. Duygular, bilimsel düşünceyle genel anlamda ilişkili olan bilişsel süreçten daha eski olan, adaptif davranışları güdülemek için evrilmiş mekanizmalardır. Bu sebeple, ahlaki sistemlerden, doğru ile hazzı, yanlış ile korkuyu, suç ile kızgınlığı birbirlerine bağlayan güçlü duygusal dürtüleri tetiklemek için tasarlanmış olmalarını bekleyebiliriz. Öykülerin, müziğin ve ritüellerin en azından grupların davranışını düzenleyen mantıklı iddialar kadar önemli olmasını bekleyebiliriz. Hiç meydana gelmememiş doğaüstü güçler ve olaylar, doğal dünyanın açıklık ve harekete geçiren gücü içindeki olgusal tanımlarını geride bırakan eylemler için ayrıntılı bir plan sağlayabilir. Dinin bu uhrevi unsurları bilimsel düşünce yöntemine tamamen tutunamaz. Bunlar bazı bağlamlarda üstündür, fakat aksi iddia da eşit derecede doğrudur.

Avcı-toplayıcı ahlakının ikinci bir örneği tartışmamızı somutlaştıracaktır. Aşağıdaki metin Turnbull'dan (1965, 180). Ekvatoral Afrika'nın yağmur ormanlarında yaşayan Mbuti kabilesindeki erkeklerin mutabakat temelinde nasıl karar verdiklerini anlatıyor:

> Njobo hiç tartışmasız büyük bir avcıydı, bölgeyi iyi biliyordu ve tek başına dört fil öldürmüştü. Herhangi bir avcı tartışmasına hükmetme girişiminde bulunmayan, sıradan bir konumu olan iyi bir Mbuti idi. Şayet aşırı kavgacı veya dayatmacı olduğuna dair bir izlenim olsaydı, epey popüler olsa bile, kendisine ba-

ğırılabilir ve alay edilebilirdi. Ayrıca köylülere grubu temsil etmesi için seçilen kişiydi. Öte yandan Ekianga genellikle az popülerdi ve üç karısı (bunlardan biri grubun seçkin üyelerinden birinin kız kardeşi idi) olduğu için anlaşmazlık kaynağıydı, fakat doğuştan gelen istisnai fiziksel bir kuvveti olan iyi bir avcıydı ve o da bölgeyi çok iyi biliyordu. Hatta popüler olmayışı gündemden düştüğü zamanlarda, avın en etkili "liderler"inden biriydi. Nikiabo da aynı şekilde, çocukluk döneminin yeni bittiği bir zamanda bir bufalo öldürerek şöhret kazanmıştı. Bekâr olmasına rağmen kendine ait bir çevresi vardı ve tüm av tartışmalarında önemli bir rol alırdı. Genç evli bir avcı olan Makubasi'ye de, bölge bilgisine ek olarak avcılıktaki hüneri ve fiziksel gücü sebebiyle özel bir saygı gösterilirdi. Fakat bu dördü istisnai olarak ayrı tutulabilirken avcıların kalanı tarafından, ayrı ayrı ya da bir arada olumsuzlanabilirlerdi. Bu gibi durumlarda, ya popüler kararı onamaya ya da o gün ava katılmaktan geri durmaya zorlanırlardı. Diğerleri üzerinde hiçbirinin en ufak hâkimiyeti yoktu. Kişisel itibar ya da saygınlık üzerinden karara etki etmek için herhangi bir manevi baskı da yapmazlardı. Bahsedilen bu tür bir manevi itibar, grup bir karara vardığında, bunun "iyi" ve "ormanın yararına" olacak olmasıydı. Bu kararla bağdaşmayan kişi ise ormanı memnun etmezdi ve bu da "kötü" olarak kabul edilirdi. Kendi iddiasını kuvvetlendirmeye niyetli olan herhangi bir birey kendi bakış açısının "iyi" ve "memnun edici" olduğunu ileri sürerek ormana çağrıda bulunur fakat yalnızca nihai genel karar onun iddiasının geçerliliğine karar verirdi.

Bu metin, grup iradesinin en güçlü bireyin iradesinden baskın çıktığı, en azından sosyal kontrolün yokluğunda bazılarının memnuniyetle daha baskın çıkabileceği avcı-toplayıcı eşitliğine dair iyi bir tablo sunar. Nerede avlanacakları kararı,

bilimsel düşünceyle ilişkilendirdiğimiz detaylı olgusal bilgi temelinde nesnel akıl yürütmeye dayanır. Yine de bu düşünce yöntemi, grup refahıyla örtüşen, memnuniyeti deneyebilme yetisine sahip bir ormana olan inanış ile karıştırılır. Mbuti düşüncesinin, ortak çıkar tartışması tamamen pragmatik ve "rasyonel" düzlemdeyken bu "irrasyonel" dönüşü neden yaptığını sormak ilginç olur. Fakat bu sorunun cevabı alternatif düşünce yöntemleri tarafından güdülenen eylemlerin uygulanabilirlikleri üzerine temellendirilmelidir. Akıl yürütme bir kez bilimsel düşünce ile ilişkilendirildiğinde düşünmenin yegâne adaptif biçimi olma statüsünü kaybeder. Din ile ilişkilendirilen diğer akıl yürütme biçimleri alay ve tutarsızlık nesnesi olmaya son verir, kendi içinde muhtemel adaptasyonlar olarak çalışılabilir.

TABLOYA EVRİMCİ BİYOLOJİDEN BAKMAK

Bu kitabın asıl mamacı dini grupların organizmacı olduğu fikrini ciddi bir bilimsel varsayım olarak incelemektir. Bu bölümün katkısı ise evrimsel biyolojideki ilgili fikirleri incelemek yönündedir. Pek çok kaideyi inceledik ve birçok karmaşık konuya değindik, fakat temel iddia özetle ve basit bir şekilde şöyle ifade edilebilir: Doğal seçilim, grup içindeki bireyler arasında olmasının yanında gruplar arasında işleyen çoklu seçilim sürecidir. Herhangi bir birim, bir seçilim birimi olduğu sürece kelimeye has niteliklere sahip olur. Dünya üzerindeki yaşamın tarihi, organizma gruplarından organizma olarak gruplara kadar pek çok geçiş görmüştür. Organizmacı gruplar, birliklerini, alenen diğerkâm olmaksızın grup içindeki seçilimi bastıran mekanizmalarla elde eder. İnsan evrimi, çoklu düzey seçilim yaklaşımında ve yaşamın temel geçişlerinde yer alır. Ahlaki sistemler insan gruplarının adaptif bi-

rimler olarak işlev göstermesini sağlayan pek çok mekanizma tedarik eder. Ahlaki sistemler hem temel psikolojik bileşenleri kapsar hem de grupların mevcut çevrelerine adapte olmasını sağlayan açık uçlu kültürel bileşenleri içerir. Doğaüstü faktörlere ve özel olarak da dinle ilgili diğer elementlere inanış ahlaki toplulukların yapı ve işlevinde önemli bir rol oynar.

Girişte, dünyanın ölçülebilir yanlarına dair farklı tahminlerde bulunan iyi bir temele oturtulmuş varsayımları test ettiğinde, bilimin en işe yarar halini aldığını belirtmiştim. Evrimsel teori, tablo 1.1'de gösterildiği gibi, dine dair farklı tahminlerde bulunan birden fazla varsayım öne sürer. En önemli ayrım adaptifa karşı adaptif olmayan açıklamalarla ilgilidir. Adaptif açıklamalar arasında; din grup düzeyinde bir adaptasyon olabilir (bu kitabın tezi için; ayrıca bkz. E. O. Wilson 1998), birey düzeyinde bir adaptasyon olabilir (Alexander 1987) ya da hem birey hem grubun hesabına yayılan bir kültürel örüntü olabilir (Dawkins 1976; Boyer 1994, 2001; Blackmore 1999). Adaptif olmayan açıklamalar arasında ise din; modern çevreye uyumsuz olan, geçmiş çevreye bir uyum olarak yorumlanabilir ya da varsa bir işlevi, evrimin yan ürünü olarak daha genel adaptif bir tasarımın ikincili şeklinde yorumlanabilir (Guthrie 1995; Boyer 2001). Uyum fikrine gereğinden çok istinat ettiği için evrimsel biyologları eleştiren maruf bir makalede, kendileri de seçkin evrimsel biyologlar olan Gould ve Lewontin (1979), biyolojik yapıların, birleşik iki kemer tarafından oluşturulan bir alan olan kemer üstü dolgusuna benzediğini söyler. Kemerler bir binanın tasarımında bariz bir şekilde işlevseldir fakat kemer üstü dolgusu yalnızca kemerlerin bir yan ürünüdür. Bu alanlar bazen sanatsal amaçlarla değerlendirilir fakat "işlevleri" en iyi ihtimalle ikincildir. Benzer olarak, burnumuz gözlüğümüzün düşmesini engeller fakat burnun bu "işlevi" nefes almak ve

koklamayla kıyaslandığında ikincildir. Din için kemer üstü dolgusu varsayımının bir örneği, varlığını sürdürme değeri için doğal seçilim tarafından evrilen öz-farkındalıktır. Bunun talihsiz yan ürünü ise öz-farkındalık sahibi kişilerin kendi ölümlerini öngörebilmeleridir. Öyleyse din, ölüm korkusunu hafifletmeye yardım etmek için ortaya çıkar, bu da yalnızca daha temel bir adaptasyon olan öz-farkındalık bağlamında anlaşılabilecek ikincil bir adaptasyondur.

Tablo 1.1'deki varsayımlar, evrimsel biyologlar tarafından pek çok konunun çalışmasını organize etmek için kullanılır. Dine uygulandığında, ampirik deneylerle birbirine karşı gelebilecek çok farklı tahminlerde bulunurlar. Bir dinin ölüm korkusunu hafifletmek için tasarlandığı varsayımı, toplu çıkarı ilerletmek için tasarlandığı varsayımından farklı olacaktır. Dolayısıyla, bir dinin grup içi işleyişte bir araç olarak tasarlandığı düşüncesinden de farklı olacaktır. Böylece, "tasarı" kelimesinin hiçbir anlam ifade etmediği bir dinden de farklı olacaktır. Dine dair bu türden farklı varsayımlar arasında ayrım yapmayı sağlayan, hakiki bilimsel süreçlerle sonuçlanan pek çok ampirik bilgi vardır. Kısaca varsayımım yanlış bile olsa, din yaygın evrimsel araştırmanın bir konusu olabilir ve olmalıdır.[24]

---

24 Evrim ve din üzerine bazı kitaplar için bkz; Boyer 2001, Burkert 1996, Hinde 1999, Goodenough 1998, Gould 1999, Miller 1999, ve Ruse 2000. Bu yazarların hiçbiri, grup seçilimi vurgusu ile çoklu düzey bir açıdan dine yaklaşmamıştır fakat bazıları işbirliğini, benim ortalama hatası olarak nitelediğim bireysel açıdan ele almıştır. Boyer (2001) dini öncelikli olarak, dini olmayan bağlamlarda faydalı olan psikolojik adaptasyonların bir yan ürünü olarak ele alır. Goodenough (1998), Gould (1999), Miller (1999) ve Ruse (2000) ise dini evrimsel bir açıdan açıklamak yerine bilim ve evrimin dini inançla nasıl uzlaşabileceğini tartışmıştır.

Tablo 1.1: Dinin Evrimsel Teorileri

1. Adaptif olarak Din
    - 1.1 Grup düzeyinde bir adaptsayon olarak din
    - 1.2 Birey düzeyinde bir adaptasyon olarak din
    - 1.3 Hem birey hem grubun hesabına yayılan bir kültürel "örüntü" olarak din
2. Adaptif olmayan Din
    - 2.1 Birbiriyle ilişkisi olmayan bireylerin oluşturduğu büyük topluluklar gibi modern çevrelere uyumsuz olan, atalara ait akrabalık grupları gibi geçmiş gruplara özgü bir adaptasyon olarak din
    - 2.2 Genetik veya kültürel evrimin bir yan ürünü (veya "kemer üstü dolgusu") olarak din

Bu bölüm boyunca grupların, ancak uygun şartlar sağlanırsa adaptif birimlere evrilebileceği ve evrilmesi arasında bir orta yol bulma ihtiyacını vurguladım. Dini grupları organizmacı birimler olarak ele alıp uçta bir duruş benimsemek katiyen benim niyetim değil. Grup seçiliminin din hakkında, her şeyi olmasa da, pek çok şeyi açıklayabileceğini düşünüyorum. Evrim, tek bir açıklamayı kabul etmeyen kötü şöhretli dağınık bir süreçtir. Hiçbir şey mükemmelen adaptif değildir ya da seçilimin sadece bir düzeyinin ürünü değildir. Bireysel organizmalar bile sosyal hayatın temel sorununu tamamen çözemediler kendi içlerinde. Tablo 1.1'de listelenen tüm varsayımların en azından biraz haklılık payı vardır; bizim mücadelemiz, görece önemlerini keşfetmek. Ayrıca din tek bir husus iyet değildir; farklı açıklamalar gerektirebilecek heterojen

bir dizi niteliktir. Velhasıl bilim, varsayımları karşılaştırmayı gerektirir, bu yüzden sadece biri üstün gelse bile tümü düşünülmelidir.

Bu nedenle, tablo 1.1'de listelenen varsayımların hepsini birçok anlamda değerlendiriyor olacağım. Fakat grup seçilimi varsayımı özel bir ilgiyi hak ediyor, çünkü bazı hususlarda din hakkında çok şeyi açıklar, öte yandan bazı hususlarda ise çok çamur atılmış ve ihmal edilmiş bir konudur. Gelecek nesillerin, yirminci yüzyılın ikinci yarısında entelektüellerin zihinlerinde, yaşamın adaptif birimleri olarak grupların kaybolduğu bir seviyeye şaşıracaklarına inanıyorum. Buna karşı olarak, grupları, işlevi karmaşık ve oldukça düzenli bir fizyoloji gerektiren organizmalar olarak düşünmek epey yenidir ve başka türlü mevcut olamayacak pek çok tahmine yol açar. Bu sebeple, kısmen doğru olduğu ortaya çıksa bile, itibar görmeyi hak eder.

Dinin, özünü, grup seçiliminin neden diğer varsayımlardan farklı bir biçimde açıkladığının başka bir gerekçesi daha vardır. Dini inanç sahibi kimseler kiliselerini bir vücut ya da arı kovanı olarak tasvir ettiklerinde idealistik bir şekilde konuşurlar. Hutterites'in girişte alıntıladığımız metnine göre, tüm organizma için genişleme anlamına gelen şey hakiki aşktır. Gerçek kiliseler sadece hakiki aşkın imgesine benzerler fakat başarısızlıkları dinin kendisi olarak değil dinin tahrifi ve yoldan çıkartılması olarak yorumlanır. Dini uygulandığı şekilde çalıştığımızda, grup seçiliminin her zaman üstün gelmese de diğer kuvvetli güçlerle mücadele ettiğini görürüz. Dini idealize edildiği gibi ele aldığımızda ise, salt grup düzeyi bir seçilim tarafından neyin evrildiği ifadesine oldukça yakın şeyler görürüz.

Din çalışmamız, bu bölümde geliştirilen evrimsel temaları

tekrar kullanacak. Fakat ilk olarak, dini, yüzyılı aşkın süredir zaten çalışılmış olduğu sosyal bilimler penceresinden inceleyeceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL BİLİMLER PENCERESİNDEN BİR BAKIŞ

> Din, kutsal şeylere ilişkin inanışlar ve uygulamalardan müteşekkil birleşik bir sistemdir ... Bu inançları ve pratikleri benimseyenlerin tümünü, kilise adı verilen tek bir ahlaki sistemde bir araya getirir.
>
> Durkheim [1912] 1995, 44

> İnsanlar dinden ne elde ederler? Rodney Stark ve William Bainbridge'e göre, sahip olamadıklarını.
>
> Buckser 1995, 1

Dinin bilimsel açıdan ele alınması bilindiği üzere antropologların, sosyologların ve psikologların ilgi alanı olagelmiştir. Dine ilişkin ilgi, bu disiplinlerin kurucuları (örneğin; Tylor 1871; Frazer 1890; Durkheim 1912; James 1902) ile başladı ve bugünün en tecrübeli ehil kimselerince devam ettirildi. Sosyal bilimlerdeki din teorileri, bir ölçüde evrime itimat eder –tarihsel yönelim bakımından bu itimat artmayıp azalmasına rağmen. Bilgilerin toplanma esnasında zihinde olmayan evrimsel hipotezler de dâhil olmak üzere, varsayımları test etmek için kullanılabilecek etkileyici bir bilgi tabanı birikti.

Dine dair herhangi bir modern evrimsel yaklaşım, bu eski geleneklere karşı kendisini kanıtlamak zorundadır. Uç ihtimallerden biri, evrimsel teorinin, o gemiyi çoktan kaçırmış olan sosyal bilimlere üstün gelmesidir. Diğer bir uç ihtimal, evrimsel teorinin sadece, sosyal bilimlerin zaten uzun süredir bildiği şeyleri yeniden keşfettiğidir. Gemi benzetmesiyle devam edersek dine dair evrimsel bir teori, savaş gemisinin filosuna katılan bir kayık gibidir, yeni bir şey sunmaz. Üçüncü bir uç ihtimal ise evrimsel teorinin dinin doğasını açıklamada başarısız olduğudur; savaş gemisi kayığı batırır.

Durum gerçekte, bu uç durumlardan daha da karmaşık ve ilginçtir. Birinci bölümde geliştirdiğim varsayım, (sosyal bilimlerde 20. yüzyılın ilk yarısında bugünden çok daha gözde olan) işlevselciliğe yakındır. Aslında sosyal bilimlerde işlevselciliğin küçümsenmesi, biyolojide çoklu düzey seçilim teorisinin küçümsenmesine esrarengiz bir şekilde benzer. Grupların organizmacı fikrini ciddiye almak bu yüzden sosyal bilimlerde işlevselciliğin dirilmesi anlamına gelir. İşlevselciliğin bu dirilişi, kaderini kısmen hak eden özgün biçiminde değil teorik olarak meşrulaştırılabilir ve ampirik olarak incelenebilir bir biçimde tezahür eder.

ŞİMDİ VE SONRASI

Din üzerine var olan sosyal bilimler literatürünü incelemek, mevcut en gelişmiş düzeyle başlamaya yardımcı olur. Mevcut çalışma programlarının içinde ihtilaflı da olsa en dinamik program Rodney Stark, William S. Bainbridge ve meslektaşlarınınkidir. Zira sosyoloji, antropoloji, tarih, psikoloji ve iktisadın hayranlık uyandıran bir karışımıdır (Stark ve Bainbridge 1985, 1987, 1997; Stark 1996, 1999; Finke ve Stark 1992; Stark ve Finke 2000). Modern günümüz kültlerinin etnog-

rafisinden ülke çapında ve dünya çapındaki anket verilerine, tarihsel kaynaklardan mahirane derlenen sayısal verilere dek araştırma yöntemlerinin çeşitliliği ve teori-ampirik araştırma arasında gerçekleşen karşılıklı etkileşim sebebiyle, söz konusu çalışmalar ayrıca etkileyicidir. Bu literatürle ilk kez ilgilenmeye başladığımda kendimi savaş gemisini çeken bir kayıkta gibi hissettim!

Stark ve meslektaşları dini, iktisat ve rasyonel seçim teorisi bağlamında ele alırlar. Din, az (ör. kıtlık zamanı yağmur) ya da imkânsız (ör. ölümsüz bir hayat) olan faydaları gerçek dünyada elde etmek için, insanlar ve hayali doğaüstü güçler arasındaki ekonomik temelli bir alışveriş olarak tasavvur edilir. Bu yüzden dini inanışlar fayda-maliyet mantığı bağlamında rasyoneldir. Buna ek olarak, dini inanç ve uygulamanın pek çok detayı ekonomik açıdan öngörülebilir. Stark'ın (1999) din teorisi iddialıdır: "Dinin tüm veçheleri -inanış, duygu, rituel, ibadet, kurban, mistiklik ve mucize- insanlar ve doğaüstü varlıklar arasındaki alış-veriş ilişkileri temelinde anlaşılabilir" (264). Buna ilerleyen kısımlarda, dinin rasyonel seçim teorisi olarak atıfta bulunacağım.

Bu alıntının yer aldığı çalışma, bir din teorisinin güncel halidir (Stark ve Bainbridge 1987). İki versiyon da temel önermeleri, terimlerin eşit derecede kısa ve öz tanımlarının eşlik ettiği düzenli ifadeler biçiminde sunma meziyetine sahiptir. Bu format, tablo 2.1'de gösterildiği üzere Stark'ın dinin rasyonel seçimi teorisinin son yorumunu, kendi kelimeleriyle özetlememi sağladı.

Tablo 2.1: Stark'ın (1999) önermeler listesi olarak ifade edilen dinin rasyonel seçim teorisi ve çıkarımları

1. Ulaşılabilir seçenekler kapsamında sınırlanmış ve tercihleri ve zevkleri tarafından yönlendirilen bilgi ve anlayış çerçevesi içinde, insanlar rasyonel seçimler yapma girişiminde bulunurlar.
2. İnsanlar, ödülün nasıl kazanılacağı ve maliyetten nasıl kaçınılacağı konusunda *açıklamalar* geliştirebilen, hafıza ve zekâ sahibi olan bilinçli varlıklardır.
3. İnsanlar, en *etkili* görüneni tespit ederek, açıklamaları sonuçlar bağlamında *değerlendirme* girişiminde bulunur.
4. Ödüller genelde bütçeyle sınırlandırılır, bazen de basitçe gözlemlenebilen ve dünyada *var olmayan* şeylerdir.
5. Ödüllerin az olduğu ya da doğrudan ulaşılamadığı zamanlarda, insanlar ödülü *uzak gelecekte* ya da başka *kanıtlanamayan bağlamlarda* almak için açıklama geliştirme ya da geliştirilen bu açıklamaları kabul etme eğilimindedir.
6. Ödül peşindeyken, insanlar *doğaüstünü değerlendirmek ve kullanmak* arayışındadır.
7. İnsanlar daha az maliyetli ya da *bilinen ve ulaşılabilir daha etkili bir alternatif* var ise doğaüstüne müracaat *etmezler*.
8. Ödül peşindeyken, insanlar *bir tanrı veya tanrılarla değiş tokuş* içindedirler.
9. Bir grup tarafından ibadet edilen tanrıların sayısı arttıkça *her biriyle değiş tokuş yapmanın maliyeti düşer.*

10. Tanrılarla değiş tokuş yaparken, tanrı daha çok *güvenilir* olduğunda, insanlar daha yüksek ücret öderler.
11. Tanrılarla değiş tokuş yaparken, tanrı daha çok *cevabi* olduğunda, insanlar daha yüksek ücret öderler.
12. Tanrılarla değiş tokuş yaparken, tanrı *daha geniş kapsamlı* olduğunda, insanlar daha yüksek ücret öderler.
13. Kapsamları genişledikçe (ya da cevaplar arttıkça) tanrıların *uhrevi ödüller* sağlaması daha makul olacaktır. Aksine, dar kapsamlı tanrılarla yapılan değiş tokuş *dünyalık ödüllerle* sınırlı olma eğilimindedir.
14. Uhrevi ödüller peşindeyken, insanlar *genişletilmiş* bir değiş tokuş ilişkisini kabul ederler.
15. Uhrevi ödül peşindeyken, insanlar *münhasır* değiş tokuş ilişkisini kabul ederler.
16. İnsanlar dini bedel ödemelerini erteleme peşindedir.
17. İnsanlar dini bedeli *en alt seviyede tutma* peşindedir.
18. Dini bir oluşum, *uhrevi ödüller* sunduğu ölçüde *genişletilmiş ve özel bir taahhüt gerektirir.*
19. Sihir, değiş tokuş için genişletilmiş ve özel bir kalıp geliştiremez.
20. Sihirbazlar, organizasyonlara yol gösteremez, bireysel müşterilere hizmet ederler.

Tablo 2.2: Önermeler listesi olarak ifade edilen, dini grupların adaptif birimler olarak varsayımı

1. Kaynakların çoğu ve diğer değerli varlıklar, bireylerin yalnızca *eşgüdümlü eylemleri* sayesinde elde edilebilir. Bir sosyal grubun üyeleri bu tür bir yolla hareket ettiğinde bir *adaptif birim* olarak işlev gösterirler.
2. Grup düzeyindeki adaptasyonlar doğal seçilim tarafından kolayca evrilmezler, çünkü toplum yanlısı davranışlar, grup içindeki göreceli uyumu otomatik biçimde artırmaz. *Grup seçilim* süreci, iyi işlev gösteren grupların diğer gruplardan üstün gelmesini gerektirir.
3. İnsan grupları öncelikle, grup içi davranışı düzenleyen bir *ahlaki sistem* ile adaptif birimler olarak işlev gösterir.
4. Ahlaki sistemler genellikle dini terimlerle ifade edilir. Doğaüstü güçlerin doğası ve insanlarla ilişkisi gibi dinin pek çok özelliği, insan gruplarının adaptif birimler olarak işlev göstermesini sağlamak için tasarlanmış adaptasyonlar olarak açıklanır.
5. Bazı durumlarda, dinin adaptif özellikleri, devam eden kör varyasyon ve seçici hafıza süreçleri ile evrilir; konuyla ilgili, birkaçı başarıyla sonuçlanmış pek çok sosyal deney vardır.
6. Diğer durumlarda, dinin adaptif özellikleri, bilinçli tasarım ya da örnek alma gibi psikolojik süreçlerin doğrudan ürünleridir. Fakat bu psikolojik

> süreçlerin kendisi, daha uzak bir geçmişte işleyen çoklu düzey seçilimin bir ürünü olarak değerlendirilmelidir.

Bu karşılaştırmayı kolaylaştırmak için, adaptif birimler olarak işlev gösteren dini gruplar varsayımı tablo 2.2'de bir önerme listesi olarak özetlendi.[1] Gruplar, ilk bölümde ele alındığı gibi, aslında birbirleriyle birbirlerinin eylemleri bağlamında etkileşime geçen insanları kapsar. Stark'ın listesi benim listemin can alıcı noktalarına hitap etmekte başarısızdır. Stark'ın teorisi şöyledir. Faydalar, insan eylemleri tarafından üretilebilir, bu durumda dini inanç gerekmez (7. önerme) ya da insan eylemleri tarafından üretilemez, bu durumda da tedarik edilemeyeni sağlaması için doğaüstü güçler icat edilir. Tanrıya ebedi hayat için dua ederiz, sabah bizi işe ulaştırması için değil. Buckser'ın (1995) bu bölümün başında alıntıladığımız ifadesindeki gibi, Stark ve Bainbridge de dinin sahip olamayacağımız şeyi verdiğini söyler. Bu düşüncenin gözden kaçırdığı insan eylemiyle, sadece koordineli insan eylemiyle elde edilecek faydalar kategorisi ve dinin bu gereken koordineyi sağlamadaki rolüdür. Kısaca, Stark'ın teorisi sosyal hayatın temel sorununu ve bunun çözümünde dinin rolünü göz ardı eder.

Evrimsel bağlamda Stark'ın önerme listesi bir yan ürün ya da "kemerüstü dolgusu" açıklaması olarak sınıflandırılabilir.

---

1 Bir teori ve bir varsayım arasında katı bir ayrım yoktur. Teori görece olarak daha geneldir, varsayım ise görece olarak daha özeldir. Fakat her ikisi de belirli bir olguyu açıklar. Ben kendi din açıklamamı varsayım olarak değerlendiriyorum çünkü tablo 1.1'de gösterildiği üzere evrimsel teorinin sunduklarından sadece bir tanesidir. Stark dine dair rasyonel seçim teorisini teori olarak değerlendirir ve ben de kitabımda onun kullanımını muhafaza etmeye karar verdim. Göstereceğim üzere, Stark'ın teorisinin evrimsel teori için olanlara benzeyen pek çok varsayıma ayrılması gerekir.

Önerme 1, 2 ve 3 genellikle oldukça adaptif olan ve doğal seçilimin bir ürünü olarak kolayca açıklanabilen psikolojik nitelikleri tasvir eder. Fakat din bağlamındaki tezahürleri adaptif değildir. Eğer din, doğaüstü güçlerin tedarik etmek üzere icat edildiği kıt kaynakları gerçekten temin etmezse tüm girişim hayatta kalma ve çoğalmayı ilgilendirdiği kadar bir zaman kaybıdır. Sadece dünyevi faydalar temin edildiğinde psikolojik nitelikleri işleyen, onun dışında işlemeyen bir yeterliliği olan mutant bir insan ırkı hızlı bir şekilde *Homo religiosis*'in yerini alacaktır. Din, sadece, insanlar psikolojik niteliklerinin ince ayarlarını bu ölçüde yapamadıkları için mevcudiyetini devam ettirir. Din, insan psikolojisinin evrimini alakadar ettiği sürece, fayda-maliyet dengesinin maliyet tarafındadır.

Çalışmaları boyunca rasyonel seçim teorisyenleri, işlevselciliği muhakkak gömülmesi gereken ölü bir gelenek olarak resmetmiş ve işlevselciliğe karşı oldukça eleştirel yaklaşmışlardır. Zaman zaman, Stark, öyle alaylı bir şekilde hicveder ki, işlevselcilerin rasyonel düşünme kapasitesini reddederek din yobazlarının hakkını da verir. Böylelikle, grup düzeyinde adaptasyona dayanan bir teoriye karşı galip gelen bir dinin yan ürün teorisine sahip olduğumuz konusunda açık bir intiba vardır. Fakat bu izlenim yüzeyseldir. Daha yakından incelemeden önce, oldukça sefil halde başarısızlığa uğradığı düşünülen işlevselcilik geleneği ile bir de kendimiz tanışmalıyız.

DURKHEIM'A DÖNÜŞ

İşlevselcilik için başlıca örneğim Emile Durkheim'ın *Elementary Forms of Religious Life* (Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri) ([1912] 1995) kitabı olacak. Durkheim'dan önce, "animizm" ve "naturizm" diye bilinen en etkili iki din teorisinden bahsedeceğim. Animizme göre, manevi inanç, kişinin ruhsal biçi-

minin, bedeni terk ederek uzun mesafelere seyahat ettiği bir rüya deneyiminden gelir. Uyku, bayılma, aklını kaybetme ve ölümün hepsi, istediği vakit insan bedenine giren ve çıkan bir ruhlar dünyası kavramını işaret eder. Bu dünya bir kez hayal edildiğinde herhangi bir şeyi açıklamak mümkün hale gelir:

> Bu yolla, daima el altında olan, donanımsız açıklamaların peşindeki zihni asla terk etmeyen, sebeplerden oluşan sahici bir teçhizat oluşturulur. Bir kişi esinlenmiş mi görünür; etkili konuşma sanatına mı sahiptir; kendisinin ve diğer sıradan insanların seviyesinden âli gibi midir? Onu canlandıran, içindeki hamiyetli ruhtur. Bir başkası, felce ya da cinnete mi tutuldu? Ona ıstırap veren, bedenine giren habis bir ruhtur. Bu gibi bir tesir altında olmayan hiçbir hastalık yoktur. Bu yolla, ruhların gücü kendilerine atfedilenlerden de yüksek bir seviyeye ulaşır, öyle ki sonunda, kişi yaratıcısı ve modeli olsa da kendisini bu hayali dünyada bir tutsak olarak bulur. Kişi, kendi elleriyle ve imgesiyle yaptığı bu manevi güçlerin kölesi olur. Eğer bu ruhlar, hastalık-sağlığın ve iyi-kötü şeylerin kontrolü altındaysa onların iyiliğini gözetmek ya da sinirlendiklerinde yatıştırmak akıllıca olacaktır. Bunu takiben, adak, kurban, ibadetler, kısacası dini riayetlerin tüm teçhizatı gelir. (Durkheim [1912] 1995, 49)

Naturizm de, dini inanış sahibi kimsenin kendi kurduğu hayali dünyada mahkûm olduğu bir tablo çizer, fakat bunu farklı bir yoldan yapar: rüya deneyiminden ziyade doğanın gücü karşısında haşyet ile. Modern evrimsel terimlerde, detaylı incelenmezse Stark'ın önermeler listesi gibi, hem animizm hem de naturizm ikincil teoriler olarak adlandırılır. Düşünce için insan kapasitesi oldukça uyumludur fakat din konusundaki özel tezahürünün hiçbir işlevi yoktur ve dünya-

yı yanlış temsil ettiği ve uygunsuz davranışlara yöneltttiği için pahalıya mal olur. Yukarıda alıntıladığımız metin kültürü, insan sahibini sömüren kendi çapında parazit bir organizma olarak ele alan, modern "bencil taklitler" düşüncesini bile öngörür (Dawkins 1976; Boyer 1994, 2001; Blackmore 1999).

Durkheim, din gibi her yere yayılmış ve etkili olan bir şeyin işlevsiz olabileceği konusunda tereddütlüdür. İlk insanlar bu gibi işe yaramaz teoriler uğruna hayatı idame ettirmenin eşiğine oldukça yakın bir şekilde yaşadılar. Somut fayda sağlamayan inanışlar daha adaptif inanışlar karşısında çok geçmeden gözden çıkartılacaklardır.

> Bu kişi etrafındaki dünyayı merak eder ve nihayetinde düşüncesini ona uygulayacak ve herkes canı gönülden kabul edecektir. Doğrudan iletişim içinde olduğu şeylerin yardımı öyle gereklidir ki kendi doğasını araştırmaya çalışır. Fakat eğer, naturizmin öne sürdüğü gibi, dini düşünce bu özel fikirlerden doğmuşsa dini inancın ilk testleri geçmiş olması konusunda anlaşılamaz olur ve dini düşüncenin sürdürülmesi konusunda da muğlak bir hal alır. Aslında eğer şeyleri bilme ihtiyacımız varsa onlara uygun bir biçimde hareket etmek içindir. Fakat dinin bizlere verdiği evrenin temsili, özellikle en başta, seküler faydası olan eylemleri beraberinde getirebilmek için çok eksiktir. Evrenin bu temsiline göre, şeyler canlılardan, düşünen varlıklardan farksızdır -dini tahayyülün kozmik olgunun aygıtlarına dönüştürdüğü gibi bilinçler ve kişiliklerden farksızdır-. O halde kişinin bunları kendisine yararlı hale getirmesi, onları bu biçimde tasavvur etmesi ve bu anlayışa göre onlara muamele etmesiyle ilgili değildir. Zararından korunmak ya da kendi çıkarlarına hizmet etmek için onlara mecbur olması, ibadet etmesiyle, bayram ve kurbanlarla kutlama yapmasıyla ve kendisini oruç

> ve mahrumiyet haline sokmasıyla da ilgili değildir. Bu yöntemler, tabiri caizse mucizevi denebilecek oldukça nadir durumlarda amacına ulaşabilirdi. Dinin amacı dünyayla başa çıkma konusunda bize kılavuzluk edecek bir dünya temsili vermek ise din hiçbir koşulda işlevini yerine getiremez ve insanlık bu olgunun farkına varmaktan geri duramazdı: Başarılardan çok daha olağan olan başarısızlıklar yanlış yolda olduklarını hemencecik bildirirdi ve bu daimi hayal kırıklıklarının tekrar ve tekrar sarstığı din varlığını sürdüremezdi. (Durkheim [1912] 1995, 76–77).

Dini inanç doğal dünyanın böylesine zayıf bir temsili olduğu için, "seküler faydası" herhangi bir yere dayanmalıdır. Durkheim, dinin, hem grupları tanımlayarak hem de üyelerinin davranışlarını belirterek sosyal hayatın bir düzenleyicisi olarak işlev gösterdiğini söyler. Durkheim'a göre dinin özü, kutsal ve dünyevi arasındaki bir ayrımdı: "Din kutsal şeylere ilişkin inanışlar ve uygulamalardan yani ayrılmış ve yasaklanmış şeylerden müteşekkil birleşik bir sistemdir, bu inançlar ve pratikleri benimseyenlerin tümünü kilise adı verilen tek bir ahlaki sistemde bir araya getirir" (44). Bu metin ve birinci bölümde vardığımız ahlaki sistemler tarafından birleştirilen insan gruplarının biyolojik tasavvuru arasındaki benzerlik yadsınamaz. Modern evrimsel bağlamda, Durkheim dini, insan gruplarının ahenkli ve düzenli birimler olarak işlev göstermesini sağlayan bir adaptasyon olarak yorumlar. Bunu, dinle ilişkili olduğu kadar sosyal bilimlerdeki işlevselciliğin ana tezi olarak alıyorum.

Bu ana çerçeveyi kurmanın yanı sıra, Durkheim dinin işlevini tam olarak nasıl yerine getirdiğine dair karmaşık ve kapsamlı bir fikir de sunar. Durkheim'a göre bir sosyal grup o kadar soyut bir oluşumdur ki insan zihni tarafından anlaşılabilmesi için bir dizi semboller tarafından temsil edilmeli-

dir: "Her bakımdan ve tarihin her anında, sosyal yaşam ancak geniş bir sembolizm sayesinde mümkündür" (233). Din bu yüzden toplumun sembolik bir temsilidir. Örneğin, insan kabileleri, yakınlık ve genetik ilişkilerin girift bir karışımı üzerine kurulu üyeliği olan pek çok klana bölünmüştür. Her klan, kendi grup üyeliğini tanımlayan bir totem (genellikle bir hayvan ya da bitki) ile temsil edilir ve her bir totem grup üyelerinin davranışını yönlendiren çeşitli kutsal nesneler ve eylemlerle ilişkilendirilir. Durkheim, grup üyeliğinin bu sembolik nişanının ve belirtilen davranışları kuşatan kutsallık atmosferinin klanlar için işlevsel gruplar olarak var olması açısından gerekli olduğunu söyler. Belirli aralıklarla bir araya gelmenin de grup bütünlüğünü devam ettirmek adına elzem olduğunu belirtir. Bu toplantıları oluşturan dini ritüeller ve diğer bayramlar öyle duygusal yoğunluğa sahiptir ki üyelerin dağıldığı bir anda grup kimliğine güç kazandırır.

Durkheim'ın öne sürdüğü bazı fikirler günümüzde de makuldür. Örneğin, Deacon (1998) sembolik düşüncenin insanları diğer hayvanlardan ayırdığını ve evlilik gibi sosyal sözleşmelerin uygulanmasını sağlamak için evrildiğini söyler. Şayet haklı ise insan sosyal yaşamının geniş bir sembolizm sayesinde mümkün olduğunu söyleyen Durkheim'ı etkileyici şekilde haklı çıkartmış olacaktır. Fakat Durkheim'ın bazı diğer önerileri günümüz için köhnedir; bu pek de şaşırtıcı değildir, zira sosyal bilimlerde cereyan eden şeylerin çoğu 1912'den bu yanadır. Amacımıza ulaşmak için, Durkheim'ın dinin grup düzeyindeki bir adaptasyon olduğu genel tezini, dinin çeşitli işlevlerini nasıl yerine getirdiğine dair pek çok özel önerisinden ayırmamız gerek. O halde şunu sormalı; Durkheim ana tezinde doğru fakat detayların bazılarında mı yanlıştı yoksa ana tezinde mi hatalıydı?

SONRAKİ NESİL

Stark ve diğer rasyonel seçim teorisyenleri Durkheim'ı birkaç bağlamda tartışırlar. Stark Durkheim'ın dini fazlasıyla geniş (doğaüstü güçlere inanış olarak sınırlandırılmalıdır) tanımladığını düşünür fakat din ve büyü arasındaki ayrımda başarılı olduğu için hakkını verir. Fakat genel itibariyle Stark, özelde Durkheim'ın çalışmasını, genelde işlevselciği çok önceden reddedilen ve tekrar gözden geçirilmeyen bir paradigma olarak görür. Kıymetli İngiliz antropolog E. E. Evans Pritchard'dan (1956, 313) da şu alıntıyı yapar: "Toplumu tanrıya dönüştüren bir barbar değildi, Durkheim'ın kendisiydi".

Evans-Pritchard, Durkheim'dan farklı olarak, çalıştığı insanlarla bir arada yaşadı. Tek meziyeti, Nuer ve diğer Afrika kabilelerine dair yazmış olduğu etnografilerin hâlâ birer klasik olarak görülmesi değildir. Ayrıca ilk dinlerin teorileri üzerine genel bir kitap da yazmıştır (Evans-Pritchard 1965) ve bu onu, Durkheim'ı takip eden antropolog nesilleri için iyi bir örnek kılmıştır. Evans-Pritchard (1965, 56-64) Durkheim'ın din teorisinin kısa ve net bir özetini yapar:

> Durkheim'ın tezi sadece derli toplu olmaktan çok daha ötede; harikulade ve yaratıcı, neredeyse şiirsel ve dinin psikolojik temeline dair bir kavrayışı var: benliğin yok edilmesi, bireyselliğin inkârı, bunun manasız oluşu ya da hatta mevcut olmayışı, benlikten, diğer şeylerden daha büyük bir şeyin parçası olarak var olmak. Fakat korkarım bir kez daha belirtmeliyiz ki bu da sadece işte öyle bir hikâyedir (64).

Sonra, Evans-Pritchard, Durkheim'ın tezinin detayları ile ilgilendi. Tecrübeli bir saha antropologu olarak mantık ve teoriden ziyade ampirik detaylara ilgi duydu. Kutsal ve dünyevi arasında katı bir ikilik görmedi. Zande tapınakları ritüeller

için kullanılmadığında halk için uygun bir korunak olarak hizmet ederdi. Durkheim'ın analiz ettiği Avustralyalı aborjinler arasında, özel totemlerle belirlenen klanlar değil, birlikte yerleşik olan gruplar ve kabileler toplu birimler olarak işlev gösteriyordu. Dahası, Avustralyalı totemizmi dinin genel bir teorisi için zayıf bir kaynak sağladı. Hatta bu meseleyi bitirirken söylediği şu cümleyle, neredeyse Evans-Pritchard'ın bıkkınlık halini hissedebilirsiniz: "Keşke Tylor, Marett, Durkheim ve diğerleri, haklarında bu kadar rahatça yazdıkları insanlarla birkaç hafta geçirebilselerdi" (67).

Durkheim'ın bazı belirli önermeleri, Evans-Pritchard ve onun neslindeki diğerleri tarafından parçalansa da, işlevselciliğin genel tezinin de aynı şekilde parçalandığı sonucuna varmak yanlış olur. Yukarıda alıntılanan metin, dinin temel bir psikolojisi olarak benliğin göz ardı edilip daha büyük bir şeyin parçası olarak kaydedilmesini seçip ayırır. Evans-Pritchard'ın kendi kitapları, grupları "birleşik birimler" olarak belirtme eğilimindedir. Klanların tüzel birimler olarak konumu üzerinde Durkheim ile hemfikir olmayabilir fakat bu tüzel birimler olarak grupların temel mevcudiyeti ya da dinin bu türden grupları yapılandırmadaki rolü üzerinde de hemfikir olmadığı anlamına gelmez. Aslında, belki de en iyi bölünme kavramıyla bilinir: çevresel zorluklar (genellikle savaş hali) ölçeğine bağlı olarak her düzeyde işlevsel olarak düzenlenmiş olabilecek iç içe yuvalanmış bir grup hiyerarşisi içindeki lidersiz kabilelerin düzenlenmesi.

Evans-Pritchard'ın Nuer dini analizi (1956), işlevselciliğin genel teorisi ve birinci bölümde vardığımız insan gruplarının biyolojik düşüncesi ile tamamen uyumludur. Aslında, en göze çarpan gözlemlerinden biri Nuer dininin Eski Ahit'in Museviliğine benzemesiydi. Bu benzerlik herhangi bir tarihi bağdan

değildi. Her iki yaşamın da hayvancılık ve kendi sosyal ilişkileri tarafından tayin edilen çoban kültüründen gelmesindendi. Eğer bu doğruysa adaptasyon ve doğal seçilim kavramlarına başvurmaksızın açıklamanın zor olacağı, bir noktada birleşen kültürel evrimin örneği olur.

Tablo 2.3: Nuer dinini grup düzeyindeki işlevsel organizasyonlar bağlamında yorumlayan E. E. Evans-Pritchard'dan metinler (1956)

1. Tevazu üzerine ve Nuer dini ile Eski Ahit'in Museviliği arasındaki benzerliğe dair:

   Kendileri hakkında, karınca gibi ya da basit bir varlıkmış gibi konuşmaları Nuerlerin Tanrı'ya karşı tevazu göstergesidir. Bu, kibirleriyle ters düşer, hatta onları sinirlendirir. Yabancılara karşı aşağılayıcıdır hatta. Ve öte yandan elbette ki mütevazılıktır. Bu, doar kelimesindeki anlamın daha öte bir unsurudur, tevazuda olduğu gibi, Tanrı ile boy ölçüşmek değil, şikâyet etmeksizin acı çekmektir... Bu Nuer davranışını, Book of Job'tan alıntı yaparak açıklamaktan daha iyisini yapamam; "Tanrı verdi ve Tanrı alır; Tanrı'nın selameti üzerinize" (13).

2. Tanrı bağlamında, doğru ve yanlış üzerine:

   Bu, beni aşırı derecede önemli olan bir Nuer kavramına getirdi. Bu kavramı anlamak, dini düşünce ve eylemlerine doğru bir şekilde yaklaşabilmek için oldukça elzemdir. Bu kavram cuong'tur. Bu kelime duruş bağlamında "dimdik" anlamına gelebilir, örneğin inekleri besleme hali. En sık kullanımı ise, hem adli hem ahlaki bağlamda "doğru" anlamındadır. Neyi meşru vakalar olarak adlandıracağımız tartışması kimin cuong sahibi

olduğunu, kimin haklı olduğunu ya da en haklının kim olduğunu belirlemek içindir. Bir konuya dair herhangi bir tartışma, kişinin toplumun kabul edilen normlarına uyup uymadığı ya da eğer uymuşsa, öyleyse cuong sahibi olduğu ve bu yüzden doğru tarafta olduğudur. Bu noktada, bu kavramla hem Tanrı'ya, diğer ruhani varlıklara ve ruhlara karşı kişinin davranışıyla doğrudan ilişkili olması hem de ahlakın kurucusu ve kılavuzu olarak daha dolaylı yollarla Tanrı'yla ilişki içinde olması sebebiyle ilgileniyoruz (16).

3. Doğru ve yanlış davranışın neticeleri üzerine:

Tanrı'nın tüm davranışlar için derhal yaptırım uyguladığının düşünüldüğünü ileri sürmek istemiyorum fakat Nuerlerin er ya da geç, şu veya bu şekilde, Tanrı'nın doğru davranışı, illetlerin de kötü davranışları takip ettiklerine olan inançlarını vurgulamalıyım. İnsanlar uzun bir süre iyi eylemleri için ödül, kötü eylemleri için ceza almayabilirler fakat ikisinin de peşlerinden (gwor) gelir ve sonunda sorumlu oldukları eylemleri yakalar. Süt veren ineği olmayan bir adama süt ikram ettiniz, aç iken et veya balık verdiniz ya da herhangi bir akrabalık bağınız olmadığı halde onunla arkadaş oldunuz diyelim. Çocuklarınız sizinle büyürken yaşıtlarınızın öleceğini söyleyerek size şükranlarını sunar. Tanrı sizin hayrınızı görecektir ve size uzun ömür bahşedecektir. Nuerlerin içinde yaşayan bir kimse şükranları işitmeli ve almalıdır (16-17).

Nuerler, şayet kişi doğrunun peşinde olursa (kutsallığı tasdik edilmiş yasakları çiğnemeyerek, diğerlerine karşı kusurda bulunmayarak, ruhani varlıklara, ruhlara ve hısım-akrabaya karşı sorumluluklarını yerine getire-

rek), talihsizliklerden kaçınmış olur görüşüne sahiptirler. Bazı talihsizlikler bir ve benzer şekilde geldiğinden tüm talihsizliklerden kaçınmış olur diyemeyiz fakat dueri'den, hatalardan gelen ve kınanması beklenen, fazladan ve özel hatalardan kaçınmış olurlar... Sadece günah (belli yasakları çiğnemek) değil, insanlara yanlış bir davranış da bir duer, bir hata olarak kabul edilir. Kişinin ailesine, akrabasına, akranlarına, misafirine ve diğerlerine karşı, kabul edilmiş davranış normlarına uyma konusundaki herhangi bir başarısızlığı, ya ifade edilen bir lanetle ya da kızgınlık ve içerleme barındıran sessiz bir lanetle, kötü neticelere neden olur. Fakat Nuerlere göre Tanrı, cuong sahibi kişileri, haklı oldukları meselelerde destekler ve hata yapan (dwir) kişiyi cezalandırır, netice itibariyle de talihsizlikler de O'ndan gelir, çünkü laneti geçerli kılan da yalnız Tanrı'dır. Nuerler bu konuda oldukça nettir. Öyleyse anlattığımız şekliyle, meseleye dair Nuerlerin anlayışı şöyledir; Tanrı'yla beraber olmak, doğru yolda olmak isteyen kişi doğru insanlarla bir arada olmalıdır, bu da kişinin kendi isteklerini birey olarak, toplumun ahlaki düzenine tabi kılması anlamına gelir (18).

4. Ahlakı, toplumun tamamına yaymak üzerine:

   Yakın akrabalık bağının, tehlike anında ve içlerinden birine bir yanlış yapılması halinde üyelerini bir arada tutması göze çarptığı kadar doğaldır da elbette. Fakat Nuerler, topluluklarındaki bir üyenin talihsizliğini hepsinin talihsizliğiymiş gibi, biri sıkıntı çektiğinde hepsi sıkıntı çekiyor gibi ve eğer her biri huzur içindeyse hepsi huzurluymuş gibi hissettiklerini de açık bir şekilde gösterirler (24).

5. Müşterek tenkit üzerine:

Katılabilecek tüm yakınlar bu tür bir seremoniye katılmalıdırlar, özellikle de soydaş yakınlar. Çünkü bu tür toplantılarda, kişilerden, varsa kalplerindeki ufacık bir dargınlığı dahi açığa çıkarmaları istenir. Herkes, bir diğerine, karşısındaki kişinin geçtiğimiz yıl boyunca bir konuşma ya da eylem sırasında işlemiş olduğu hatasını (duer) söyler ve gündeme getirilen konular, sonrasında tartışılarak sakince yatıştırılır. Kişi saklı bir kin tutamaz, eğer o zaman konuşmazsa ebediyen susmak zorundadır. Nuerler, kalplerindeki tüm kötülüklerin, bu toplantı sonrasında uçup gittiğini söyler (43).

Sonuç olarak, cimrilik, sadakatsizlik, sahtekârlık, iftiracılık, itaat eksikliği gibi ahlaki hatalar günahtan tamamen ayrıştırılamaz, çünkü bu davranışlardan zarara uğrayan kimse kendi adına bir eyleme geçmese bile Tanrı bunu cezasız bırakmaz. Nuerler ahlaki hataları, biriken ve kişiyi felakete hazırlayan, sonrasında belki de kişiyi başka türlü ya da kendi kendine gelemeyecek bazı eylemler ya da kusurlara düşüren durumlar olarak görürler. Kişinin kalbinde diğerlerine karşı varsa taşıdığı tüm kırgınlık ve kini ortaya çıkartmak gerektiğinde, belli bir kurbanla günah çıkarma geleneği olarak öne sürülür (193).

6. Kolektif birimleri tanımlarken sembolizmin rolü üzerine:

Totemci ruhların her biri, bir soyla özel bir ilişkide olan Ruh'tur. Kırılmanın maddi sembolü olarak duran varlığa saygı göstererek totemci bir kırılma içinde, münhasır bir grup olarak Tanrı ile olan ilişkisini ifade eder (91).

Saldırgan klan anlamını, mızrak sembolizmiyle yorumlayabilmeliyiz. Nuerler, "mızrak adı" ifadesini kullandığım yerlerde "mızrak"tan bahsederler. Bunların hepsi her durumda gerçek mızrak değildir fakat zihinlerindeki herhangi özel bir mızrak düşüncesi de değildir. Zihinlerinde olan şey, bütün bir klandır. Mızrak sadece bir mızrak sembolü değildir, aynı zamanda klanın en göze çarpan birleşik aktivitesinin kolektif kuvvetini de temsil eder. Zira klanlar ve soylar, savaş bağlamında, kolayca ve belirgin bir şekilde, (kabileler ve kabilesel parçaları tespit etmek üzerinden) topluluklar olarak düşünülür.

7. İçerik hassaslığı üzerine:

Nuerlerin, farklı bağlamlar ve durumlarda hatta aynı kutlama içinde bile değişen, kwoth (ruh) kelimesine atfettikleri anlamların çeşitliliği bizleri şaşırtabilir. Nuerlerin kafası karışmaz, çünkü kafamızı karıştıran zorluklar deneyim düzeyinde değil, Nuerlerin dini düşüncesini analiz etmeye ve sistematikleştirmeye çalıştığımızda ortaya çıkıyor. Bunu ben kendim, Nuerlerle yaşarken ve onların kelimeleri ve kategorileriyle düşünürken, tercüme etmek ve yorumlamakla yüzleştiğim şu ana kıyasla hiçbir zorluk yaşamamıştım. Sanırım, Nuerlerin yaptığı gibi, düşüncelerim arasında hiçbir uyum sorunu yokmuş ve anlamak için özel bir çaba gerekmezmiş gibi temsilden temsile, genel ve özel arasındaki gerilik ve ilerilik arasında hareket edip durdum. Zorluklar, Nuerlerin dini kavramlarını başka soyut analizlerle ilişkilendirmeye çalıştığımızda ortaya çıkıyor (106).

8. Ölüm ve ölümden sonrası üzerine:

   Nuerler ölüm hakkında konuşmaktan olabildiğince kaçınırlar ve eğer konuşmak zorunda kalırlarsa bunu tüm ürkütücü şeylerin en ürkütücüsü olarak kabul ettiklerine hiç şüphe bırakmayacak bir şekilde ifade ederler. Bu ölüm korkusu, öbür dünya bilgisinden neredeyse tamamen yoksun olmalarıyla örtüşür. Onların dini bu dünyalık bir dindir, feyizli bir yaşamın ve dolu günlerin dinidir. Ve öldükten sonra ne olacağını ne düşünür gibidirler ne de bence umursamaktadırlar (154).

9. Tanrı'nın varlığına duyulan içtenlik ve inancın önemi üzerine:

   Nuerler, kişinin hakikat için yalvarması gerektiğini söylerler. Kurban vermeyi gerektiren geçmişteki örnek bir durumun en ufak detaylarını anlatırken bile, Tanrı'nın varlığına ilişkin tüm ifadeler doğru olmalıdır; bence bu, yaverin sözünü kesmek ya da tartışmak arzusundan ziyade, düzeltme, ilave ve çelişkilerin açıklamasını yapmaktır. Eğer kurban etkileyici olacaksa söylenen doğru olmalıdır (211).

   Savaş mızrağının Nuerler için silah ve alet manasının yanında sembolik bir anlamının da olduğunu söylemiştim; kimliğin yansımasıdır ve kimliği temsil eder. Bu, Nuer kurban anlayışı için en önemli şeydir. Çarpıtılması oldukça yaygındır ve eğer doğru şekilde yorumlarsak kişilerin ve suçlu kimselerin kurban düşüncesine sevk edilmesini ifade ettiği için kurban kavramı konusunda en önemli şeydir. Bu, salt dile getirilmez, aynı zamanda düşünülür, arzulanır ve hissedilir. Sadece dudaklarla değil, zihinle, iradeyle ve kalple... (239)

10. Bir çeşit keşiş diyebileceğimiz kişinin uyuşmazlık çözümü işlevi üzerine:

Leopar desenli keşişlerin soyu kabilenin tüm bölümlerinde vardır. Nuer topraklarının pek çok bölümünde rul (yani yabancı) ve diel olmayan (yani kabilenin toprağını sahiplenen klanın üyesi olmayan) kişi kategorisinde yer alırlar. Geniş bir şekilde yayılmaları gereklidir çünkü sundukları hizmet Nuerlere her yerde lazımdır. Genellikle siyasi gruplarla özdeşleşen soyların üyesi olmamaları önemlidir çünkü bu türden gruplar arasında arabuluculuk yaparlar... Yakup tarafından bölünen ve İsrail'de dağılan Levi gibidirler (292).

Leopar derili keşiş genellikle, grupların birbirine muhalif düştüğü ve bu sebeple soy bağı taşımayan, kimliği bilinmeyen tüm toplumun faydasına olacak bir kişiye ihtiyaç duyulan durumlarda özverili davranır. Böylelikle, keşişin dini düşünceden ziyade sosyal yapıda merkezi bir konumu vardır. Çünkü keşiş olarak işlevinin ayırt ediciliği, makamının yaptırımına dayalı olarak özveride bulunabilmesinden değil, bir ihtilafta hiçbir partinin temsilcisinin mevcut durumda etkili bir şekilde hareket edememesindendir. Keşiş siyasi anlamda herhangi bir otorite ve güçten yoksun olduğu için, performans süresince kişi kutsal olmazsa işlevini yerine getiremeyeceğini anlamak mümkündür (300).

11. Dinin içselleştirilmesi üzerine:

Dua ve kurban harici eylemler olsa bile Nuer dini tamamen iç durum düzenidir. Gözlemleyebileceğimiz ayinlerde bu durum haricileştirilir, fakat netice itibariyle mahiyeti Tanrı'nın farkındalığına dayanır ve bu da kişinin O'na bağlı olması ve O'nun iradesine teslim olmasıdır (322).

Tablo 2.3. Nuer dinini, Nuer toplumunun işlevsel organizasyonunun bir parçası olarak yorumlayan Evans-Prtichard'dan (1956) bir dizi metni listeler. Umarım aşırı yükleme için beni bağışlarsınız, fakat bir kişi Evans-Pritchard'ın Durkheim'ı eleştirdiği kadar otoriter olduğunda, onun adaptif birimler olarak insan gruplarını, toplumun yapılanmasında dinin rolünü ya da din tarafından sağlanan ritüel ve sembolizmin önemini reddetmiyor olduğunu ortaya koymak önemlidir. Evans-Pritchard için geçerli olan şey Durkeim'ı takip eden ve bozulmamış hallerine yakın olan ilkel insanlar denilenin ampirik bilgisinin çoğunu açıklayan tüm antropolog nesli için de geçerlidir. Bir başka örnek seçersek Victor Turner ([1969] 1995) dini ritüelleri iki temel kavram bağlamında analiz etti: komünitas ve yapı. Yapı, bir toplumda yer alan insanların yaşı, cinsiyeti ve statüsü ile ilgili roller sistemidir. Komünitas da en büyüğünden en küçüğüne tüm üyelerinin manevi bir hakkının olduğu eşitlikçi bir birim topluluğu düşüncesidir. Yapının amacı komünitas ruhunu gerçekleştirmektir. Sosyal normları ilgilendirdiği sürece, belirlenen roller toplumun çıkarlarına hizmet etmeye güdümlüdür ve kişisel fayda için kullanılamazlar.

> Yüksek statülü kimse, toplum tarafından kendisine verilen bu otoriteyi, özel isteklerini tatmin etmek için kullanmaya dair bilhassa kışkırtılır. Fakat kişi bilmelidir ki bu ayrıcalıklar ona toplumun tümü tarafından verilmiştir ve netice itibariyle tüm eylemleri üzerinde bir yaptırım söz konusudur. Yapı tarafından sağlanan oluşum ve yüksek makam böylelikle kamu çıkarının vasıtaları olarak görülür, kişisel mertebe aracı olarak değil. (Turner [1965] 1995, 104)

Elbette bireyler, toplumlarının onlara verdiği gücü sıklıkla suiistimal ederler. Birinci bölümde gördüğümüz gibi, in-

san grupları işlevsel yapılarını sadece kendini tutma (bu da önemli faktördür) ile değil karşılıklı uyum ve sosyal kontrol ile edinirler. Turner'a göre ritüel, yapı ve komünitası birbirine bağlı tutan önemli bir mekanizmadır. Hem geleneksel hem modern toplumlarda ritüelin genel bir özelliği statüden soyunmakla ilgilidir, özellikle de bir toplumsal rolden diğerine geçerken. Gabon'un unutulmaz örneklerinden biri yeni bir kral seçimine ilişkindir. Kralın seçimi köyün yaşlıları tarafından gizli bir şekilde yapılır ve aşağıda anlatacağım olay gerçekleşene dek yeni kral kaderinden bihaber tutulur:

> İyi bir arkadaşım olan Njogoni seçilmişti. Seçilmesinin nedeni kısmen iyi bir aileden gelmesiydi fakat başlıca sebebi insanların gözdesiydi ve en çok oyu o alabilirdi. Njogoni'nin kendi konumuna dair en ufak bir şüphesinin olduğunu zannetmiyorum. Önceki kralın ölümünün yedinci günü sabah sahilde yürürken halk tarafından aniden saldırıya uğradı. Bu, taç giydirme töreninin ön hazırlığıydı ve tacı arzulayan en hırslı kişiyi bile caydırmalıydı. Halk onu yoğun bir şekilde kuşattı ve en acımasız çetenin hayal edebileceği her tür acıyı çektirmek için üzerine kümelendiler. Kimi yüzüne şamar indirdi, kimi yumruklarını geçirdi, kimi tekmeledi, kimi ona iğrenç şeyler attı, dışarıda kalan şansız kişiler ise ona, babasına, annesine, kız ve erkek kardeşlerine, gelmişine geçmişine lanet okuyarak zavallı adama sesleriyle şiddet gösterdiler. Bir yabancıya ise, az önce taç giydirilmiş olan kimseye dair söz hakkı verilmezdi bile.
>
> Tüm gürültü ve dövüşün ortasında, bu olanları anlamamı sağlayan kelimeleri yakalamıştım; sert bir darbe ya da tekme indiren biri birkaç dakikada bir şöyle bağırıyordu; "Henüz kralımız değilsin; bir süre sana ne istersek onu yapacağız. İlerde de sen ne istersen onu yapacağız".

> Fakat Njogoni bir erkek ve müstakbel Kral gibi davrandı. Öfkesine hâkim oldu ve tüm çektiklerini gülümseyen bir yüzle karşıladı. Yarım saat sonra onu alıp eski kralın evine götürdüler. Onu oturttular ve yine kısa bir süre daha insanların hakaretlerinin kurbanı oldu.
>
> Sonra herkes sessizliğe büründü; yaşlılar kalktılar ve ciddiyetle "şimdi seni kralımız olarak seçtik; seni dinlemeye ve sana itaat etmeye söz veriyoruz" dediler. Diğerleri de bunu onlardan sonra tekrar etti. Ardından, kırmızı bir cübbe giydirildi ve hemen az önce ona acı çektirenler kendisine en derin saygılarını sundu (Du Chaillu 1868'den;Turner'ın alıntısı [1965] 1995, 171).

Bu metin, yapı bakımından hiyerarşik olduktan uzun süre sonra insan topluluklarını kuşatan eşitlikçilik ruhunu harika bir şekilde resmeder. Turner, bencil davranışı engellemeye yarayan bu tür aşağılayıcı ritüellerin etkililiğine (ki bu sonraki araştırmalar için önemli bir objektif olmalıdır) dair yorum yapmamış veya delil ileri sürmemiştir. Fakat Turner'ın yorumuna göre, böyle bir ritüelin anlamı ve gayesi birinci bölümde vardığımız ahlaki sistemler tarafından birleştirilen insan grupları kavramı ile uyumludur.

Şimdiye kadar, ilkel insanlar denilenlerin gelenekleri hakkında bilgi edinmenin tek yolu Batılı antropologların yazıları üzerinden oldu. Fakat giderek daha çok, bu kültürlerin üyeleri kendi sesleriyle konuşuyor. İlginç bir örnek olarak Malidoma Patrice Somé verilebilir. Batı Afrikalı Dagara kültürünün bir üyesi olan Somé, Amerikalı muhatapları için ritüelin doğasını yorumlama girişiminde bulundu (Somé 1997). Somé'ye göre ritüeller ve toplumsal sorumluluklar "etle tırnak gibidirler" (11). Tablo 2.4 Durkheim'ın, Evans-Pritchard'ın, Turner'ın ve çağdaşları olan diğer pek çok antropoloğun ana tezini destek-

leyen temsili metinleri listeler. Din ve işlevsel organize edilmiş toplum arasındaki bağ salt Durkheim'ın ya da Batılının hayal ürünü değildir.

Tablo 2.4: Somé'den, Dagara ritüelini grup düzeyindeki işlevsel organizasyon bağlamında açıklayan metinler (1997)

1. Ritüel, ruh dünyası ve topluluk üzerine:

Dagara için ritüel, diğer her şeyin üzerinde, tüm topluluğun genetik olarak bağlı olduğu atadan kalma gizli dünyayla bağlı olma durumunu ölçtükleri bir mihenk taşıdır. Bir bakıma, Dagara, kendisini ruh dünyasının bir yansıması olarak görür (12).

Hatırlayalım; ritüel topluluğun değeri toplum içinde koruyan ve kollayan bir güç yaratmasıdır (64).

2. Ritüel ve toplumsal ruh sağlığı üzerine:

Belirli bir toplumda günlük yaşamın odağı ritüeli yerinden ederse, sosyal çürüme dışarıdan içeri doğru işlemeye başlar. Dagara bakış açısından, modern kültürde ritüelin zayıflaması ve gözden kayboluşu birkaç şekilde açıklanır: ruh dünyasıyla bağın zayıflaması ve insanların kendilerinden ve diğerlerinden genel yabancılaşması. Bu bağlamda benzer şekilde, toplumdaki kişinin önemli konumunun başlangıcını hatırlayarak yardımcı olacak bir yaşlı yoktur (14).

Hakiki bir topluluk polis gücüne ihtiyaç duymaz. Bir toplumdaki yasa uygulama sisteminin varlığı bir şeylerin çalışmadığının göstergesidir (50).

3. Bencillik ve suçun neticeleri üzerine:

Öte yandan Dagara insanı, bolluktan şüphe duyar. Kültürel eğilim, bolluk içindeki bir insanın sıkıntıyla uğ-

raşmak için gereğinden fazla dünyevi olduğunu düşünmek yönündedir. Bu açıkça tanrı tarafından gönderilen fırtına öncesi sessizlik türünden bir imtihandır. Benim kaldığım köyde, herkesin fakir olarak bildiği ya da arzulanabilir herhangi bir şeyi olmayan bir adam vardı. Ağılı herkesinki gibi normaldi. Evliydi ve birkaç çocuğu vardı. Fakat bir gün oldukça tuhaf davranmaya başladı. İlkin, Gana yakınlarında kim olduğu bilinmeyen birinden yarım düzine inek teslimatı aldı. Sonrasında modern bir ev inşa etmeye başladı ve kendisine tamamen yeni bir İngiliz bisikleti satın aldı. Temiz kıyafetler giydi. Şüpheli bir biçimde değişti. Kabilenin kalanını aşağılayan bir biçimde bolluk gösterisi yaptı. İnsanlar kaçınılmaz olanı beklediler ve beklenen zuhur etti (15).

Yaşlılar, köydeki gerçek polisin herkesi gören Ruh olduğunu söylerler. Hata yapmak ruh âlemini aşağılamaktır. Bunu yapan her kim ise Ruh tarafından anında cezalandırılır. Örneğin kayınpederinin ambarından tahıl çalan yeni evli kızda olduğu gibi. Kız, mısırı markette sattı ve sonra eve giderken götürmek üzere kuru odun bulmak için çalılığa girdi. Kuru bir ağaç buldu ve kesmeye başladı. Bunu yaparken, kolunu derin bir şekilde kesti. Kanlar içinde ve çığlıklar atarak eve vardı. Kayınpederi kâhine koştu. Bu tür olaylar nedensiz gerçekleşmezdi neticede. Kâhin de gelininin bir hırsız olduğunu ve şu an kötü eyleminden temizlenmekte olduğunu söyledi. Çünkü Ruh'u kızdırmıştı ve kazayı davet etmişti. Kâhin ayrıca kanamanın, kız halk önünde suçunu kabul edene dek durmayacağını söyledi. Bu hem kız için hem de kayınpeder için utanç demekti. Yalvarması üzerine, suçlunun kanaması durdu ve yarası kapandı (50-51).

4. Ritüel'in tevazu sahibi ve egoist olmayan doğası üzerine:

Bir ritüelin başarısı ona dâhil olan bireylerin amacına bağlıdır. Ego tatmini için tasarlanmış herhangi bir ritüel gösteri amaçlıdır ve bundan dolayı bir ruhsal maskaralıktır. Fakat ruhların gelip insanların kendi başlarına halledemedikleri bir konuda yardımcı olmaları için veya insanların kutsal bir hediye almaktan onur duymaları için davet edildiği herhangi bir ritüelde, ritüelin işliyor olma ihtimali vardır (27).

Dua, kişi tarafından bir ruha yöneltilen çağrıdır. Ruha başvurmak görünmeyene başvurmaktır. Dua dili emir ve komutlarla karıştırılmamalıdır. Bir şeyin olması için, ritüele tevazu hâkim olmalıdır (53).

5. Müşterek tenkit üzerine:

Sonuç olarak, bir kişinin toplumsal hataları, cenaze ritüeli esnasında gündeme getirilir ve ayrıcalıklı bir çeşit üzüntü oluşturulur. Ölüm, toplumsal görevini ifa etmeyen kişiye, tövbe etmesi ve geçmiş hatalarından dolayı kederlenmesi gerektiğini hatırlatır (80).

6. Kutsal ve dünyevi ayrımı üzerine:

Dünyevilik ruhun alerjisidir. Ritüelin ifa edildiği bir alanda kutsal olmayan herhangi bir şey, o esnada olan şeyin kutsallığını bozmaya yönelik bir tehdittir. Neticede, ruhu "deli" eder ve ritüelin bu hale gelmesinden sorumlu olan kişinin başı ciddi belaya girer. Fakat alan temiz tutulduğunda ritüel, iştirak eden kimselere büyük bir güç kazandırır (39).

7. Ritüelin artçı etkileri üzerine:

Ritüel alanında ne olursa olsun, yaşaması için özgür-

lük sağlandığında, bazı güçler açığa çıkar. Bu, ritüele katılan kişilerin güçten fayda sağlamaya devam edebilmelerinin tek yoludur. Ritüelde uyanan güçler, adeta her bireyin takıldığı bir elektrik santrali işlevi görürler. Birisi ritüel alanını terk ettiğinde ritüelin gücü kişi nereye giderse gelir. Sadece ritüelde, "burası" sizi "orada" da takip edebilir.

8. Kutsalı ihlal etmenin sonuçları üzerine:

Köye geri döndüğümüzde ona ne olduğunu sordum. Köyden bir tanıdık, o kişinin bir grup beyaz insana satmak niyetiyle ataların tapındığı şeyi çalmaya kalkıştığını kahkaha atarak anlattı. Ve kelimelerle anlatılamayanı da anlattı. "Olduğu yer, hiç kuşkusuz kendi eylemlerinin onu koyduğu yerdir". Anladım ki, o kişi köy için, artık hayatta değildi, artık varlığını sürdürmüyordu. Kimse onun için ne üzgündü ne de mutluydu. Orada değildi (43).

GÜNÜMÜZDE İŞLEVSELCİLİK

Buraya kadar, işlevselciliğin Durkheim'ı takip eden antropologlar tarafından, hatta çalıştığı insanlarla bir arada yaşayanlar tarafından da reddedilmediğini gösterildi. Öyleyse işlevselcilik ne zaman ve niçin reddedildi? Bu sorunun tek bir cevabı yok, çünkü sosyal bilimler, birbiriyle çok az iletişim içinde olan disiplinlerden oluşmuş bir takımadadır. İşlevselciliğe dair geçerli bilgi disiplinden disipline çeşitlilik gösterir, bu din çalışması için bile böyledir (pek çok rasyonel seçim teorisini küçümseyen görüşlerin aksine, Allen'ın [1998] Durkheim'ın *Elementary Forms of Religious Life* [Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri] çalışmasını öven kitabına bkz.). Sosyal bilimlerin içindeki bu türden kırılmalar üzücüdür, özellikle de, sosyal

bilimler ve biyoloji arasında daha da geniş bir sentez oluşturma girişiminde bulunan benim gibiler için.

İşlevselciliğin en kapsamlı modern değerlendirmesi, disiplinler arası sentez kurma konusunda deneysel bilim insanından çok daha iyi olan felsefecilerden elde edilebilir. İşlevselcilik üzerine ve holizim konusuyla oldukça ilişkili felsefi makalelerin yararlı bir seçkisi, Martin ve Mclntyre tarafından derlenmiştir (1994). Bu makaleler modern evrimsel bir çerçeveden incelenmesi gereken pek çok konuyu ele alır. Aşağıda irdeleyeceğimiz konu sosyal bilimler üzerinden işlevselciliği canlandırmaya yardım edecek ve din çalışmamıza zemin hazırlayacak.

Holizm

Bütünün bazı durumlarda parçalarından daha fazlası olduğu düşüncesi, işlevselcilik ile ilişkilendirilen en genel ve aynı zamanda en belirsiz dile getirilen temalardan birisidir. Durkheim, bir sosyoloji bilimi yaratmak istemişti ve dinsel gizemciliğe eğilimi yoktu. Sosyal organizmaların sadece bireysel zihinlerde var olabileceği düşüncesinden memnundu fakat yine de bireysel davranışa indirgenemeyecek bu sosyolojik düzeydeki açıklamada ısrarcı oldu. Durkheim'ın görüşüne alternatif olarak geliştirilen düşünce metodolojik bireycilik diye bilinir ve Watkins ([1957] 1994, 442) tarafından şu şekilde açıklanır:

> Bu prensibe göre, sosyal dünyanın temel bileşenleri, kendi eğilimleri ve durumlarını anlamaları ışığında az çok buna göre hareket eden bireysel insanlardır. Karmaşık her sosyal durum, kurum veya olay bireylerin, eğilimlerinin, durumlarının, inanışlarının ve fiziksel kaynak ve çevrelerinin özel bir düzenlenişinin

> sonucudur. Başka bir geniş ölçekli olgu (ör. tam istihdam) bağlamında, açıklaması tamamlanmamış ya da yarım bırakılmış bir geniş ölçekli (ör. enflasyon) olgu olabilir; fakat eğilimler, inanışlar, kaynaklar ve bireyler arası karşılıklı ilişki ifadelerinden bir çıkarım yapana dek, bu tür geniş ölçekli olguların asgari açıklamasına ulaşmamışızdır. Ve mekanizmanın, fiziksel alanların organikçilik düşüncesiyle çatışması gibi, metodolojik bireycilik de sosyolojik holizm veya organikçilik ile çatışır.

Metodolojik bireycilik sosyal bilimlerde hızla yayıldı ve "organikçilik" konusunu gölgede bıraktı. Hem de hemen hemen, bireysel seçilim teorisinin evrimsel biyolojide yaygınlaştığı ve çoklu düzey seçilimi gölgede bıraktığı zamanlarda. Yine de bireyciliğin bu iki biçimi, anlatacağım gibi, birbirinden çok farklı. Ayrıca, bazı okurlar Watkins tarafından açıklanan indirgemeciliğin eleştirel ince eleyip sık dokumaya direnemediğini öğrendiklerinde şaşırabilirler. Bu eleştiri felsefeci Elliott Sober'ın (1999) şunları söylemesine olanak sağlamıştır: "İndirgemeciliğe dair zihin felsefecileri ve biyoloji felsefecileri arasında kabul edilmiş bir görüş varsa şu an, bu, indirgemeciliğin hatalı olduğudur."

Holizmin, amacımıza yönelik konuyla en ilgili biçimi adaptasyon kavramına dayanır. Meyve sineği (Drosophila) üzerinde gerçekleştirilen yapay seçilim deneylerini ele alalım: Kısa kanatlar verildiği oldu, uzun kanatlar da, hiç kanat verilmediği de oldu; az tüy verildi, çok tüy verildi ve daha pek çok nitelik gözlemlendi. "Bu özel meyve sinekleri neden bu özel fenotipe sahip?" sorusunun iki cevabı var. İlki, her fenotip, gelişim boyunca birbiriyle ya da çevreleriyle etkileşim içinde olan genler tarafından mekanik bir şekilde meydana gelir. İkincisi, bir fenotip, kalıtsal varyasyonla çiftleşen bu fenotipin seçilim tarihi sebebiyle mevcuttur. Bu iki açıklama

genellikle sırasıyla "yakınsak" ve "ıraksak" şeklinde nitelendirilir ve ikincisinin ilkinden daha temel olduğuna dair bir algı vardır. Klasik bir deneyi örnek verecek olursak Cohan (1984) tek bir meyve sineği popülasyonunu ayrı ayrı küçük popülasyonlara böldü. Her bir ayrı küçük grupta benzer nitelikleri (kanat şekli uzunluğu) seçti. Seçilime tepkiyi ve her bir vakanın temelindeki genetik mekanizmayı inceledi. Uzun kanat şekli niteliğiyle aynı olan fenotipin farklı genetik mekanizmalar tarafından evrildiği ortaya çıktı. Tüm popülasyon için yeterli olan tek bir ıraksak düzeyde açıklamaya, fakat yakınsak düzeydeki farklı açıklamalara ihtiyaç duyuldu. Daha genel konuşursak doğal dünya, farklı genler ve fiziksel maddelerden (ör. böcekler için kitin, bitki tohumları için selüloz ve salyangozlar için kalsiyum karbonat) oluşsalar da yaşamın sorunları (ör. düşmandan korunmak için sert kabuk) için benzer çözümlere evrilen türlerle doludur.

Kısacası, kalıtsal varyasyon ve seçilim, bütünün özelliklerine olanak veren fakat bütünün özelliklerine sebebiyet vermeyen holistik iddia için sağlam bir temel sağlar.[2] Bir parça kil, heykeltıraşın sağladığı forma olanak verir fakat neden olmaz. Organizmaların fiziksel oluşumu kalıtsal varyasyon sağladığı ölçüde, seçilim tarafından yontulabilecek şekillendirilmeye müsait bir kil haline gelir. Evrimsel biyologlar her zaman bu tür bir holizme dayanırlar. Bu organizmaları oluşturan genler ya da fiziksel malzemeler gibi herhangi bir dayanak olmaksızın, çöl hayvanlarının kum renginde olması

2 Gould ve Lewontin (1979) gibi adaptasyonculuk eleştirmenleri kendilerini holistik olarak görme eğilimindeyken Dawkins (1982) ve Williams (1996) gibi adaptasyoncular kendilerini indirgemeci olarak tanımlarlar. Yine de, organizmaları asıl genlerine, kimyalarına veya fiziksel görünüşlerine atıfta bulunmaksızın açıklayanlar adaptasyonculardır. Wilson (1988), birbirinden ayrıştırılması gereken ekoloji ve evrimsel biyolojideki holizm ve indirgemeciliğe dair üç farklı anlam çıkartır.

gerektiğini, kuş kanadının aerodinamik yetkinliğinin olması gerektiğini ve küçük balıkların daha büyükler karşısında çekingen olması gerektiğini kendilerinden emin bir şekilde tahmin ederler. Yakınsak açıklama ("bu türlerdeki kum renginin nedeni, dördüncü kromozomdaki genlere kodlanan kromatin granülleridir"), ıraksak açıklamayı ("kum renginin nedeni, gizli renklenmeyi destekleyen bir seçilim tarihidir") tamamlar fakat asla onun yerini tutmaz.

Evrimsel analizin can alıcı noktası olan ve din çalışmamız için önem arz eden yakınsak ve ıraksak açıklama arasındaki fark, Watkins'in yukarıdaki metinde kullandığı "ıraksak" kelimesinin zıddıdır. Watkins için bütün ancak, "ıraksak" bileşenleri olan parçaları arasındaki etkileşimler bağlamında hakiki anlamda kavranabilir. Doğal seçilim tarafından şekillendirilınemiş nesneler için bu geçerli olabilir. Elinize bir mineral verilse ve niteliğini açıklamanız istense parçalarına ve bu parçaların etkileşimine bakmaktan başka ne yapabilirsiniz? Fakat şekillendirici doğal seçilim eylemi "ıraksak" kelimesine, kil örneğindeki parçalar karşısında bütüne öncelik veren yeni bir anlam sağlar. Bu sebeple, ciddi ölçüde adaptasyon kavramına dayanan bireysel seçilim teorisi, mekanikçi indirgemeciliğe ciddi ölçüde dayanan metodolojik bireycilikten farklıdır (Wilson 1988).

Şimdiye kadar bireysel organizmaları, holizm tartışmam içinde bütünler olarak kullandım. Watkins'in "organikçiliğe" dair olumsuz düşüncelerinin, böcek, balık veya insan gibi varlıklara uygulandığında hatalı olduğunu gösterdim. Çoklu düzey seçilim teorisi, bütünlerin sosyal gruplar parçaların ise bireysel üyeler olduğu yukarıdaki tartışmanın çerçevesini değiştirmemizi sağlar. Gruplar seçilim birimleri oldukları kadarıyla, üyelerinin olanak sağladığı fakat sebebiyet vermediği

niteliklere sahiptirler. Bu tam olarak Durkheim ve diğer işlevselcilerin, metodolojik bireycilik geleneğinin hatalı bir biçimde reddettiği noktaya erişmesidir. Geçmişte kafası karışık ve mistik görünen sosyal bilimlerdeki bir konum, taş gibi sağlam evrimsel bir temele yerleştirilebilir.

Karmaşıklık

Bu kitabın amaçları bakımından adaptasyonculuk holizmin/işlevselciliğin konuyla en alakalı biçimdir. Karmaşık etkileşimlere dayanan başka bir holizm/işlevselcilik biçimi, kendi çapında ilginç ve önemli olsa bile, ayrılıp bir tarafa konulmalıdır.[3] Su ve tuz örneğini ele alalım. Parçalarına (su için hidrojen ve oksijen, tuz için sodyum ve klorür) bakıp niteliklerini tahmin etmek zordur. Holizm kavramı, işlevsel teşekküllerden ziyade karmaşık etkileşimlere dayalıdır. Tuz ve suyun bir amacı yoktur; nitelikleri basitçe, parçalarının ayrı birimler olarak niteliklerinden ziyade daha çok parçaların kendi arasındaki etkileşimlerine bağlıdır. Aynı şekilde, sosyal bilimlerdeki işlevselcilik, aslında, işlevsel teşekkülden ziyade sıklıkla karmaşıklık ve birbirine bağlantılılığı vurgular (ör. Malinowski 1944, 158–59). *Dynamic Functionalism* [Dina-

3 Karmaşık sistemler teorisi ve çoklu düzey seçilim teorisi birbiriyle tam anlamıyla henüz bütünleşmiştir. İddialar aksini söylese bile seçilimin yokluğundaki karmaşanın, biyolojik hiyerarşinin herhangi bir seviyesindeki işlevsel yapının varlığını açıklaması mümkün değildir (Depew ve Weber 1995). Fakat, karmaşıklığın, doğal seçilimin iki önkoşulu olan varyasyon ve kalıtım üzerinde derin etkileri vardır. Kamaşıklık kalıtımsal varyasyonun bir kaynağı olarak görüldüğü zaman, önceden basit etkileşimler temelinde mümkün olmadığı düşünülen çoklu düzey seçilim için yeni olasılıklar sunar. Bu düşünceler insan genetiği ve kültürel evrim ile oldukça ilişkilidir fakat sadece burada onlardan bahsedilir. Biyolojik toplumlar ve ekosistemler düzeyindeki seçilime ilişkin konulardaki daha geniş tartışmalar için bkz; Wilson (1992), Swenson, Arendt ve Wilson (2000), ve Swenson, Wilson, ve Elias (2000).

mik Fonksiyonalizm] (Faia 1986) başlıklı kitabı örnek verecek olursak, karmaşık geri bildirim süreçleri ve çoklu kararlı dengeyi vurgular ("Markov zincirini özümseyerek"). Kincaid konusunda (bkz; Martin ve McIntyre 1994, 417), işlevselciliğin bu yorumu için "kapsamın gereğinden fazla geniş tutulduğunu" düşünüyorum. Belli bir insan kültürü ve toplumsal etkileşimleri, su ve tuzdan çok daha fazlasına sahip olan bir biçimde, inanılmaz karmaşık ve birbiriyle ilişkili olarak alıyorum. Ne yazık ki işlev bozukluğu da işlev gibi karmaşık ve bölgesel olabilir, bu yüzden "işlevselcilik" terimi karmaşıklığa dayalı holizm kavramından uzak tutulmalı ve doğal seçilimin direk veya dolaylı ürünleri ile sınırlandırılmalıdır.

İşlevselcilik ve Çoklu Düzey Seçilim

İşlevselcilik üzerine çalışan herkes bunun aslında, doğal seçilim tarafından evrilen birey düzeyindeki adaptasyonlar için meşru bir biçim olduğu konusunda hemfikirdir. Kalbin işlevi kan dolaşımını sağlamaktır, kaplumbağanın kabuğunun işlevi onu yırtıcılardan korumaktır vb. demekte, bu özelliklerin onlara atfedilen sebeplerle gerçekten doğal seçilim yoluyla evrildiklerini belirtmek şartıyla bir mahsur yoktur. İşlevselciliğin sorunu genel olarak grup niteliklerini ve özellikle de insan gruplarınınkini açıklama girişiminde bulunduğumuzda başlar, çünkü burada doğal seçilimin etkisi pek de açık bir şekilde görülmez. Evrimsel biyologların grup seçilimini reddetmesi ve pek çok sosyal bilimcinin insan davranışına evrimsel yaklaşımlara karşı düşmanlıkları yıllardır kaynaştı ve insan olmayan türlerin bireysel niteliklerini işlevsel açıdan açıklama imkânını kısıtladı.

İşlevsel açıklamaların, evrimsel biyoloji ve sosyal bilimlerdekilerle aynı kıstaslar tarafından değerlendirilmesi gerek-

tiğine tamamen katılıyorum. Değişen; genelde grupların ve özelde insan gruplarının nitelikleri için tatmin edici kriterler ihtimali. Felsefeciler ve sosyal bilimciler doğal seçilim tarafından desteklendiğinde insan olmayan türlerde birey düzeyindeki işlevselciliğin meşruiyetini zaten bildikleri için, birinci bölümde ana hatlarıyla anlattığım evrimsel biyolojideki gelişmeler otomatik olarak sosyal bilimlerde grup düzeyindeki işlevselciliğin geri dönüşü için zemin hazırladı.

İşte Öyle Hikâyeler

Biyolojideki adaptasyoncu varsayımlar ve sosyal bilimlerdeki işlevselci varsayımlara getirilen genel bir eleştiri bunları test etmenin güç oluşuna dairdir. Rudyard Kipling'in fantastik hikâyelerine gönderme yapan, küçük düşürücü "işte öyle hikâyeler" terimi Evans-Pritchard tarafından Durkheim'a (bkz; yukarıda alıntıladığımız metin) karşı, Gould ve Lewontin (1979) biyolojideki adaptasyoncu aşırıcılık olarak kabul ettikleri şey için kullanmadan çok önce kullanıldı.

Elbette hiç kimse "bu varsayım yanlıştır çünkü test etmek zordur" diye düpedüz konuşmayı aklından bile geçiremez. Bilim emek yoğun bir süreçtir ve bazı önemli cevizler de epey çetindir. İşlevselcilik için "işte öyle hikâyeler" eleştirisi, işlevselci olmayan varsayımları test etmenin kolay olduğunu ve işlevselci varsayımların yerini tutabileceğini iddia eder. Bu iki varsayım da hakikatten uzaktır. Yakınsak ve ıraksak açıklamaların birbirinin yerini tutamayacağını daha yeni tartıştık. Buna ek olarak, adaptasyonculuk, zaman zaman evrimsel biyolojideki konumunun tadını çıkarır çünkü işlevselci olmayan yaklaşımlara kıyasla işlemesi daha basittir. Kendi çevrelerindeki uyumu artıran organizmaların niteliği hakkında ön tahminlerde bulunmak için sadece ufak bir bilgi yeterli gelir

(ör. avcının olduğu bir deredeki balıklar, avcının olmadığı deredeki balıklara nazaran daha ürkektir). Buna karşın, filojeni, genetik, gelişim ve fizyolojiye dayalı tahminler çok daha fazla çaba gerektirir. Tahminlerde olduğu kadar testlerde de çaba gerekir. Neden avcının varlığı durumunda balığın çekingen olduğu varsayımını test etmek, diyelim ki, balığın gelişiminin kalıtsal varyasyonu sınırladığı varsayımını test etmekten daha zor olsun? Biyolojideki yetkin araştırma programları ıraksak ve yakınsak açıklamaya eşit derecede özen gösterir fakat sıklıkla organizmanın niteliğine dair en iyi ve en ekonomik "ilk tahmin"i sağlayan adaptasyoncu varsayım ile başlarlar (sosyal bilimlerde benzer bir işlevselcilik bakış açısı için Martin ve Mclntyre'ın 1994'te yer verdiği Hempel'in 1959 basımlı yazısına bkz.). Adaptasyoncu tahminler ve gerçek organizmaların nitelikleri arasındaki uyuşmazlıklar sıklıkla, diğer türlü kaçırılmış adaptif olmayan faktörlerin keşfine yönlendirir. Eğer, uyumlarını artırmasına rağmen, balığın avcı karşısında çekingen olmadığını keşfedersek adaptasyon ve doğal seçilimi engelleyen faktörleri aramak için kışkırtılabiliriz.

Evrimsel biyoloji ya da sosyal bilimlerdeki işlevselci varsayımları test etmenin zorluklarını hafife aldığım zannedilmesin. Fakat genel olarak işlevselciliği, bazı durumlarda bilimsel araştırmadan muaf işte öyle hikâyelerin dev bir özeti olarak düşünmek de eşit derece uçtur. Mesele şu; yeteri kadar çok çalışma ile evrimsel biyologlar, tüm mantıklı şüphelerin ötesinde, adaptasyonların varlığı ya da yokluğunu kanıtlayabilir. Bilimin niteliği ve sonuçlarının güvenilirliği, herhangi bir araştırma alanı için olduğu kadar iyidir.

Din çalışması için standart evrimsel metodları kullanmayı düşündüm çünkü insan olmayan türlerde adaptasyonları çalışmak için ne kadar başarılı bir şekilde kullanıldıklarını gösterme konusunda yardımcı olacağına inanıyorum. Hayvan

mağazasında ya da ev akvaryumunda olmadıkları sürece, lepistesler (Peocilia reticulata), tipik olarak kaynak yönü tarafında değil de akıntı yönünde tehlikeli balıklar barındıran tropik sularda yaşar. Avcılar lepisteslerin en büyük ölüm kaynağı oldukları için, kaynak yönü ve akıntı yönü popülasyonlarının avcının varlığı ve yokluğu bağlamında bölgesel olarak uyum sağladığını tahmin edebiliriz. Bu varsayım, en az üç farklı delil kaynağı tarafından test edilebilir ve en kullanışlı hali birbiriyle uyum içinde olduğu zamandır (Endler 1986, 1995).

İlk delil kaynağı, tasarlama tartışmasına dayanır. Belirli bir amaç için tasarlanan bir nesne amacına ulaşmak için şans eseri olmaktan uzakta duran belli özellikleri taşımalıdır. Tasarım sayısız, karmaşık ve birbirine kenetli özellikleri daha çok taşıdıkça tasarlanmış doğalarına dair deliller o kadar çetin olur. William Paley (1805) tasarım tartışmasını Tanrı için bir delil olarak yaygınlaştırdı fakat bu aslında sadece tasarlayan bir aygıt için delildi: Tanrı'nın eli, insan soyuna mensup bir mühendis, diğer gezegenden uzaylı ziyaretçiler veya doğal seçilim süreci. Böylelikle, eğer organizmaları çalışıyorsak ve özel yaratıkları ve diğer gezegenlerden uzaylı tasarımcıları değerlendirme dışında bırakıyorsak evrimsel adaptasyonun delil kaynağı olarak tasarımla baş başa kalırız. Lepistes örneğinde, avcıdan kaçınma başka şekilde açıklamanın zor olacağı morfolojik, davranışsal ve yaşam tarihi nitelikleri takımı ile ilgilidir. Endler (1995) şu ana dek incelenen kırk yedi niteliğin listesini yapmıştır. Bunlardan biri ilk çoğalma yaşıdır. Bir lepistes için her gününün son günü olabileceği akış yönü çevresinde, mümkün olduğunca çabuk şekilde yavrulamak adaptiftir. Sadece ufak lepisteslerin tehlikede olacağı kadar avcının etkisiz olduğu kaynak yönü çevresinde, yavrulamaya başlamadan önce büyük boyutlara ulaşacak kadar büyümek adaptiftir. Bu sebeple, kaynak yönündeki lepisteslerin akış yö-

nündeki lepistelere kıyasla çoğalma yaşının daha geç olduğu tahmin edilir. Bu gibi tahminler geniş bir nitelik takımı için doğrulandığında uyum ve doğal seçilim için inandırıcı kanıtlar sağlar.

Tasarım tartışması tek bir organizma ya da yapının niteliklerine dayanabilir (ör; gözler ya da Paley'in saat örneğindeki gibi, öyle ayrıntılı yapılmışlardır ki şans eseri var olmaları imkânsızdır). İkinci delil kaynağı, farklı çevrelerde yaşayan organizmaların bir mukayesesini içerecek biçimde açısını genişletir. Eğer doğal seçilim, organizmaları çevrelerine adapte ediyorsa çevre değiştikçe organizmalar da değişmelidir (daha teknik bir dille, fenotip-çevre korelasyonu olmalıdır). Yalnızca akış yönündeki lepisteslerin avcının varlığı durumuna onları adapte edecek bir nitelik takımına sahip olması gerekmez, ayrıca kaynak yönündeki lepisteslerin de avcının yokluğu durumuna onları adapte edecek başka bir nitelik takımına sahip olması gerekir. Dahası, lepistelerin coğrafi çeşitliliği, milyonlarca yıldır birbirinden ayrılmış olan düzinelerce akarsu ağını kapsar. Akarsu ağı özel avcı türleri, jeokimya ve diğer özellikleri bakımından farklılaşır, fakat hepsi, doğal bir kopyalanmış deneyim sağlayan akış yönü-kaynak yönü bağlamında aynı avcı riskini taşır. Bazı durumlarda kaynak yönü akış yönü arasındaki geçiş inanılmaz derecede anidir, çünkü şelale lepisteler için değil fakat avcılar için bir set görevi görür. Bu durumlarda, birbirinden sadece birkaç metre uzaklıkta (şelalenin iki ucunda) yaşayan lepistesler fenotipik niteliklerinde farklılaşmalıdırlar. Eğer kaynak yönü-akış yönü farklılıkları tekrar tekrar farklı akarsu ağlarında tespit edilirse adaptasyoncu varsayım kuvvetli bir dayanak edinmiş olur. Akarsu ağları arasındaki ince farklar ilaveten delil de sağlayabilir. Örneğin, bazı sularda asıl avcı balıktan ziyade kabuklu bir hayvan olabilir. Kabuklu hayvanlar omurgalı hayvanlar-

dan daha farklı bir görsel sisteme sahiptir ve turuncu renge kördürler. Bu da avları olan lepistese, avcısı için görünmez kalırken kendi aralarında görünür olmak için özel bir dalga boyu sağlar. Kabuklu avcının karşısında erkek lepistes turuncu noktalarıyla ışıl ışıl parlarken, avcı balığın varlığında erkek lepisteslerin omurgalı için görünmez olduğu ortaya çıkmıştır.

Üçüncü delil kaynağı, evrimsel süreci izleme ile ilişkilidir. Adaptasyonun nihai kanıtı aslında onu evrim süresince izlemektir. Doğal seçilim öyle yavaş bir süreçtir ki, süreç değil sadece ürün dolaysız bir şekilde gözlemlenebilir şeklinde bir inanış vardı. Bu görüş düzinelerce empirik çalışma tarafından yıkıldı ve Pulitzer ödüllü *The beak of the finch* (İspinoz Gagası) kitabının yazarı Weiner (1994) bunu güçlü ve etkili bir biçimde anlattı. Lepistes örneğinde, kaynak yönündeki kola nakledilen akış yönündeki balıklar, on nesil içinde kaynak yönü nitelik takımına evrilmiştir. Avcının nedensel etken olduğuna karar vermek için, aynı deney, sadece avcının varlığı ve yokluğu noktasında farklılaşan benzer fiziksel çevrelerle laboratuvar ortamında yapıldı. Diğer seçilim deneyleri lepisteslerin avcılar tarafından görünmesine karşı fiziksel arkaplanı biçimlendiren çakılların ebat ve rengini de değiştirdi. Avcıdan kaçınmak zeminle uyumlu hale gelmeyi gerektirdiği için, çevredeki benekleri değiştirmek aslında sadece birkaç jenerasyon içinde lepisteslerdeki benekleri de değiştirir (Endler 1986). Çevrenin yansıması olarak organizma için daha ikna edici bir ispat olabilir mi?

Bu üç delil kaynağı bir arada ele alındığında herhangi mantıklı bir insan, lepisteslerin kendi çevrelerinde avcının varlığı ve yokluğuna göre bölgesel olarak adapte oldukları sonucuna varabilir. Yaratılışçılar bile mikroevrim üzerine yapılan evrimsel çalışmalar için bu neticeyi kabul etmişlerdir, bu da kısmen "doğal tür" tanımlarını daha yüksek bir takso-

nomik ölçeğe dönüştürmelerine neden olmuştur. Bu, lepisteslerin her biçimde mükemmel olarak adapte oldukları ya da doğal seçilim üzerindeki kısıtlamaların göz ardı edilebileceği anlamına gelmez. Houde ve Hankes'in (1997) iki popülasyonu inceledikleri çalışmayı örnek olarak alalım. Popülasyonlarda, dişiler erkeklerde turuncu renk benekleri olanları tercih ediyordu ama bu popülasyonların sadece birinde erkekler cinsel seçilime turuncu benek evrimiyle cevap veriyordu. Bu vakada doğal seçilimi sınırlıyor görünen faktörlere karar vermek için daha çok çalışma yapmak gerekir.

Empirik çalışmaların işlevselcilik ve alternatifleri arasında orta yol bulabilmesi sevindiricidir fakat polemik tartışmaların içinde genelde kaynar gider. Ayrıca, insan olmayan türlerde adaptasyonları çalışmak için evrimsel metotlar sonraki bölümlerde de anlatacağım üzere din çalışmalarına da uygulanabilir. İnsanlar üzerinde yapılan belli tür araştırmalar aşikâr ve sağlam dayanaklı etik nedenler için yasak bölge iken diğer araştırmalar insanlara diğer türlere olduğundan daha kolay uygulanabilir. Ek olarak, sağlam bir ilerleme, betimsel bilgi ve dünya üzerinde ve tarih boyunca dinler için bolca mevcut olan "doğal deneyler" temelinde sağlanabilir. İşlevsel hipotezleri test etmenin zorluğundan şikâyet etmektense kolları sıvayıp eldeki malzemeler üzerine kanıtlanmış aygıtları kullanmaya başlamalıyız.

Yönelimsel Davranışlar

İnsan davranışı genellikle amaca yöneliktir ve amaca ulaşmak için insanların kullandığı araçlar işlevle uyumludur. Eğer kapıda kalırsam ve üst katın penceresinden eve girmek için merdiven getirirsem merdivenin işlevi beni pencereye ulaştırmak olur. Kilit ve anahtarın işlevi ise, pekâlâ kapıda kalsam

da, diğerlerini dışarıda tutarken evime girebilmeyi sağlamaktır. İnsan hayatı, bireye ek olarak grup düzeyinde mevcut olan bu tür işlevselcilik ile doludur. Bir ticaret şirketi, yöneticileri tarafından kârı en üst seviyeye çıkarmak için girift bir şekilde tasarlanmış olabilir. Latincesi "vücut" anlamına gelen bir kelimeden türeyen şirket kelimesinin kendisi bireysel seviyenin üzerindeki işlevsel organizasyonu işaret eder.

Bilimsel açıklama yöntemlerinin etkili bir analizinde, Elster (1983) nedensel (yakınsak) açıklamayı işlevsel (ıraksak) açıklamadan tamamen ayırır. Fakat sonra, işlevsel açıklama ve yönelimsel açıklama şeklinde başka bir ayrım daha yapmaya çalışır. İşlevselciliği sosyal bilimcilerle tartışma çabalarım genellikle bu yönde oldu, bu sebeple dikkatimizi çekiyor.

O zaman, Elster'in de işlevselciliğe zemin sağladığını kabul ettiği biyoloji ile başlayalım. Kafasında tuhaf bir diken olan bir hayvansal plankton türü düşünelim. Dikenin avcı karşıtı bir adaptasyon olduğunu saptamak için yeterli araştırma yürüttüğümüzü varsayalım. Elster de büyük ihtimalle, dikenin işlevinin bireyi avcıdan korumak olduğuna katılacaktır. Şimdi de gelişimsel olarak esnek olan başka bir hayvansal plankton türü düşünelim. Avcı yokken hiç diken gelişmez fakat avcı göründüğünde birey kimyasal olarak uyarılır ve dikenin gelişimi tetiklenir. Bu gelişimsel mekanizmanın da bir adaptasyon olduğunu saptamak için yeterli araştırma yaptığımızı farz edelim. Aslında ikinci tür tarihsel olarak ilk türden türemiştir. Bu gelişimsel esneklik, ihtiyaç duyulmadığında dikeni ekarte ederek "hem pastam dursun hem karnım doysun" mantığına müsaade eder.

Biyoloji literatüründe adaptif esnekliğin (aynı zamanda "fenotipik plastiklik" olarak da adlandırılır) örneği pek çoktur. Akıl gerektirmez; bakteriler ve bitkiler de adaptif esneklik

gösterebilir. Teorik olarak bu esnekliğin bazı çevrelerde onaylandığı bazılarında ise onaylanmadığını göstermek kolaydır (Wilson ve Yoshimura 1994). (İnsanlar dâhil) bazı türler gelişimsel esneklik ve esnemeyen fenotiplerin bir karışımını dahi barındırabilir. Adaptif esnekliğin fenotiplerin işlevsel yorumunu değiştirmediğini belirtmek istiyorum. İki hayvansal planktondaki dikenin işlevi de bireyi avcılardan korumaktır. Türler diken üretmeye evrilmiş yakınsak mekanizmalarda farklılaşırlar fakat bu farklılık, dikenin işlevsel yorumunu değiştirmez. Benzer olarak, lepistesler birey olarak beneklerini değiştiremezler ve bundan dolayı zeminleriyle uymak için nesillerin geçmesine ihtiyaç duyarlar. Pisi balıkları, ahtapotlar ve diğer pek çok tür bireysel olarak renklerini değiştirebilirler ve birkaç dakika içinde zeminle aynı renk olabilirler. Her iki durumda da zemine uyma işlevi avcıdan kaçmak içindir.

İddiam tartışma götürmez olmalıdır fakat insan yönelimselliği, adaptif fenotiplerdeki denge ile sonuçlanan, doğal seçilimle kurulmuş çevresel donanımın mükellef bir mekanizması değil de nedir? Allman'ın (1999) beyin evrimine panoramik bakışı, bakterinin beyin benzeri işlevleri ile başlayarak benim anlatmak istediğim şeyi resmeder:

> Beynin en temel özelliklerinin bazıları bakterilerde de bulunur çünkü en ufak hareketli organizmalar bile kaynakların yerini tespit etme ve değişken bir çevrede toksinlerden kaçınma sorununu çözmek zorundadır. Kesin bir şekilde söylüyorum, bu tek hücreli organizmalar sinir sistemine sahip değildir fakat yine de dikkat çekecek ölçüde karmaşık davranışlar sergilerler: Pek çok almaç üzerinden çevrelerini algılarlar ve bu karmaşık adaptif girdiyi kısa bellek izleri biçiminde kaydederler. Dahası, bu çoklu adaptif hafıza kanallarından gelen girdiyi adaptif hareketler üretmek için birleştirirler. Genetik mekanizmalarını

> anlayışımızdaki devrim, bu beyin benzeri süreçlerin bakterilerde moleküler bir seviyede nasıl çalıştığını belirlememizi mümkün kılar (Allman 1999, 3).

Gerçek beyinler de çevresel bilgileri adaptif fenotiplere dönüştürme işlevine sahiptir. İnsan beyni, sembolik bilgiyi işleme kabiliyetinde biricik olabilir (Deacon'ın öne sürdüğü gibi, 1998), fakat bu, insan düşüncesi tarafından güdülenen aktivitelerin temel işlevi ya da işlevselliğini değiştirmez. Eğer bir kişi avcıyı etkisiz hale getirmek için bir mızrak tasarlasa sırf yönelimsel düşünce dâhil oldu diye mızrağın işlevinin avcıyı etkisiz hale getirmek olduğu sonucundan hangi akla hizmet kaçınalım ki?

Elster'in işlevsel ve yönelimsel açıklama arasındaki ayrımı öyle ilginç görünür ki okur belki de Elster'in duruşunu yanlış yorumladığımı düşünebilir. Bu sebeple, ticari şirketlerin kârı en üst düzeye çıkartan davranışlarını nasıl açıkladığına dikkat edin (Elster 1983, 57–58). Açıkça, Chicago iktisat ekolü, şirketlerin kârı en üst seviye çıkardığını fakat şirketin üyelerinin, başarıya neden olan özel uygulamalardan büyük ölçüde habersiz olduğunu belirlemiştir. Bu bulgu iktisatçıların, başarılı uygulamaların bir seçilim süreci ile evrildikleri tahmininde bulunmalarına neden olmuştur; şirketler üyeleri için meçhul kalma bakımından farklılaşırlar ve en iyisi en kötüsünü yener. Başka bir ihtimal ise, örnek aldıkları özel uygulamaların başarıya nasıl götürdüğünü anlamasalar bile, şirket üyelerinin başarıyı fark etmeleri ve örnek almalarıdır. Bu durumda, en iyi uygulamalar, şirketlerin hakiki bir hayatta kalma ve çoğalmalarından ziyade örnek alma ile yayılır. Elster'e göre, sadece, farklılaşan hayatta kalma ve çoğalmanın işlenmemiş evrimsel süreci işlevsel bir açıklama olarak vasıflandırılabilir. Hatta örnek alma ile yayılma da yönelimsel açıklama olarak değerlendirilebilir. Bu tıpkı, eğer bir mızrak

imalatçısı ne yaptığını bilerek yapıyorsa ya da mızrağı olan başka birini gözü kapalı taklit ediyorsa bile o mızrak işlevi tarafından açıklanamaz demek gibidir.

Iraksak ve yakınsak açıklama arasındaki evrimsel ayrım, Elster'in yapmaya çalıştığını düşündüğüm ayrımı tespit ederken bu saçma sonuçtan kaçınmamıza yardım eder. Sormamız gereken ilk ve en önemli soru bir çalışma alanının işlevsel olarak görülüp görülmeyeceğidir: Nitelikleri, belirli bir etkiyi sağlamak için mi tasarlanmıştır? Bir mızrak, mızrak olan bir mızraktır. Yönelimsel düşünceyle mi, gözü kapalı taklitle mi ya da daha da gözü kapalı olan farklılaşan hayatta kalma ve çoğalma süreci ile mi yapıldığının bir önemi yoktur. Sonraki soru tasarlayan aygıt ya da süreci belirlemektir. Tanrı'nın eli mi, seçilim süreci mi yoksa bir seçilim sürecinin ürünü olan bir organizmanın kendisi mi? İlk sorunun, ikinci sorunun cevabına dair bilgi olmaksızın nasıl da güzel yanıtlanabildiği dikkate değerdir. William Harvey, Darwin'den yüzyıllar önce, kalbin ve dolaşım sisteminin işlevini keşfetmişti. Tasarlayıcısı hakkında yanılmıştı fakat kalbin işlevi konusunda haklıydı. Chicago iktisat ekolü, taklide karşı ele geçirme mevzuunu çözme ihtiyacı duymadan, şirketlerin kârı en üst seviyeye çıkarma davranışını keşfetti. Bu, yönelimsel düşünceyi, işlevsel açıklamaya alternatif olmasından ziyade işlev yaratan birkaç olası yakınsak mekanizmadan biri olarak kabul etmek için yalnızca bir sebeptir.

Eğer tasarlayan aygıt bir organizma ise bir dizi yeni soru gündeme gelir. İnsanlar bağlamında, işlevin, Elster'in yönelimsel olarak sınıflandırdığı zihinsel bir sürece atfedilip atfedilemeyeceğini özellikle bilmek isteriz. Böylelikle, Elster'in ayrımı önemini korur fakat yönelimsel ve işlevsel açıklamaları özünde birbirinden farklı olarak değerlendirmenin tuhaf sonuçlarından kaçınırken takdir edilebilir.

Örtük ve Açık İşlevler

Elster ile uzlaşmayışıma rağmen, işlevselcilik tartışmasını doğru bir şekilde yorumlaması anlamlıdır. İşlevselciler, zaten oldukça açık olan yönelimsel davranışların işlevlerini göstermezlerdi. Büyük ölçüde bilinçli yönelimsel düşüncenin ürünü olmayan eylemler ve kurumların örtük işlevlerini öne sürerlerdi. Evrimsel terimlerde bahsedildiği üzere, Elster, bilinçli yönelimsel düşüncenin insan yaşamını işlevsel kılan yegâne yakınsak mekanizma olduğunu düşünür. Farkındalığımızdan, zaten bilincinde olduklarımızdan, öte hiçbir örtük işlev yoktur. Eğer bu nokta doğru ise entelektüel bir gelenek olarak işlevselcilik ölmüş olacaktır.

Fakat bu noktanın birinci bölümde bahsedilen evrimsel prensipler bağlamında işe yarar bir yanı yoktur. İnsan yaşamında işlevselcilik, Elster tarafından vurgulanan bilinçli yönelimsel mekanizmaların ötesinde, en azından üç yakınsak mekanizmaya bağlanabilir: (1) bilinçli farkındalığın altında yatan birey düzeyindeki psikolojik süreç; (2) rolü hakkında bilinçli bilgi sahibi olmaksızın bireyin katıldığı grup düzeyindeki süreç; (3) kültürel evrimin devam eden süreci.

Bireysel psikoloji hususunda, Elster açıkça tüm hayvan aklını ve bilinçsiz insan aklını, çağrışımsal öğrenmenin küçük biçimleri olarak kabul eder. Bu da onun için, bilinçsiz yönelimler ihtimalini akıl almaz kılar:

> Bu tartışmadan, bilinçsiz yönelimler kavramının kare yapılmış bir daire fikrinden daha tutarlı olmadığı sonucu çıkar. Fakat eğer onu tam olarak keyifli bir yokuşu tırmanmak için bir mekanizma olarak düşünürsek bilinçsiz kavramının mantıklı gelmesinin imkânsız olduğu sonucuna da varamayız. Bilinçsizliğe, beklemek, kurban vermek, kurallara göre hareket etmek, vb. kapasitesi yüklemek absürd olurdu çünkü

> bu davranış biçimlerinin hepsi bilinçlilik gerektirir (Elster 1983, 71–72).

Ne yazık ki Elster için, bilişsel, evrimsel ve sosyal psikolojideki eğilim, hem insanlarda hem de diğer hayvanlarda çok daha kapsamlı, özel amaçlı, bilinçsiz bilgi işleme sistemlerine çok daha yakın olan bu görüşten istikrarlı bir şekilde uzaktır, öyle ki bilinçlilik kavramı müphem ve şüpheli hale gelmiştir (Allman 1999; Damasio 1994; Deacon 1998; Rolls 1998). Bireysel davranış, henüz grup düzeyine geçmeden bile, örtük işlevlerle doludur.

Grup psikolojisi konusuna gelirsek "sosyal organizmalar" ve "grup zihni" gibi bulanık kavramlar, son yılların görünüşte kalın kafalı bireycilik ve indirgemeciliği için kolay lokmadır. Fakat zihinle ilişkilendirdiğimiz devre sisteminin bireyler ağı içinde, nasıl da gruplar seçilim birimleri olduğunda nöron ağı içindeki kadar kolayca var olduğunu zaten göstermiştim. Sosyal böceklerde örnekler zaten mevcut. İnsanlar için de karşılaştırılabilir örnekler bulmak, açıkça görebilmemizden önce mümkün olduklarına karar verme konusunda öncelikli olacaktır.[4] Herhangi bir durumda, bireyler grup mantığı sürecinde katılımcı olarak daha çok hareket ettikçe süreç farkındalığı hakkında daha az bilinçli olacaklardır.

Devam eden evrimsel süreçler konusunda, birinci bölümde gösterdiğim üzere, "kültür" olarak geniş bir biçimde ta-

4 İktisattaki görünmez el benzetmesine göre, insan toplulukları, üyeleri sadece kendi dar çıkarlarını gözetse bile iyi işler. Bir ihtimal, bireysel çıkarcılık değişmez bir şekilde iyi işleyen toplumlara sevk ediyor olabilir. Şayet grup seçilimi ihtilafı bize bir şey öğrettiyse o da bu ihtimale güvenmememiz gerektiğidir. Bunun yerine, grup seçilimi, bireylerin adaptif bir ekonomiye katılımlarındaki farkındalıklarının, arıların sağa sola danslarındaki farkındalıklarından farksız kılan mekanizmalara evrilmiş olmalıdır. Nobel ödüllü iktisatçı F. Hayek (1988) grup seçilimini esaslı bir şekilde uyaran bu çizgi doğrultusunda yorum yapmıştır.

nımladığımız şeyin, kısmen, grup düzeyinde fenotipik varyasyon ve kalıtsallık üreten Darwin makinesi olduğunu söyledik. Eğer kültürel fenotipik varyasyonun işlevsel sonuçları varsa günümüz kültürünün en azından bazı niteliklerinin varlıklarını doğrudan doğal seçilimin savuran sürecine borçlu olduğu sonucundan kaçınmak zordur. Ayrıca, insanların hayatlarındaki bu işlev kaynağından sürekli haberdar olmalarını beklemek toyluk olurdu.

Kültürel evrimin doğrudan bir ürünü olarak kültürel adaptasyon işlevselcilik için her zaman kabul edilebilir bir delil olduğundan, sosyal bilimler literatüründe dayatmacı örneklerin bulunabilmesi bazı okurları şaşırtabilir. Bunun en iyi örneği, dini inanışlarını daha önce anlattığım Afrikalı göçebe çoban kabilesi Nuer'dir (Kelly tarafından özetlendi, 1985).[5] Linguistik bulgular, Nuerlerin, aynı çevreyi ve geçim yollarını paylaştıkları komşu kabileleri Dinka'dan geldiklerini gösterir. Yine de Nuer ve Dinka kültürel olarak farklılaşırlar. Bu fark Nuerlere hayvan baskını için ve kabileler arası bir çatışmada daha geniş bir savaş gücü ortaya çıkarma konusunda daha güçlü bir şevk verir. Sonuç olarak, Nuerler 1800'lerde antropologlarla karşılaştıklarında Dinka'nın yerini alma sürecindeydiler. Eğer "Nuer istilası" (aktif bir sefer değildi, pek çok birbirinden bağımsız baskının birikmesiydi), İngiliz ve Mısır yönetimlerince durdurulmamış olsaydı muhtemelen antropologların çalışacağı Dinka kabilesi diye bir şey olmayacaktı.

Nuer kültürünün, genişleme ihtiyacı ve rekabetçi üstünlüklerini açıklayan özellikleri karmaşık ve çok yönlüdür. Sürü idaresi uygulamalarını etkileyen başlık parası gelenekleri ve savaş esnasında hemen bir araya gelmelerini (savaştan sonra geçim konusunda birbirleriyle etkileşime geçmeseler bile) sağ-

5 Sober ve Wilson (1998, 5. Bölüm) Nuer istilasını çoklu düzey evrimsel açıdan ele alır.

layan akrabalık sistemleri bunun birkaç örneğidir. İki kabile arasındaki tüm kültürel farklılıklar işlevsel değildir; evrimsel terimlerde neyin yan ürün açıklamalar olarak adlandırılacağına dair pek çok neden vardır. Yine de yıllar süren antropolojik çalışma ikna edici bir kültürel ikame örneği kurmuştur. Bu kültürel değişim, iki kültürün filogenetik ilişkisinin bile çok iyi anlaşıldığı kültürel farklılıklara nedensel olarak dayandırılabilir. Diğer örnekler aynı ölçüde belgelendirilmemiş olsa da antropologlar, bu örneğin kültürel ikamenin genel bir sürecini temsil ettiğini düşünür. Darwin'in dediği gibi, dünya üzerindeki tüm zamanlar boyunca, kabileler diğer kabilelerin ayağını kaydırmıştır. Ayrıca, Nuer ya da Dinka'nın farklılıklarının farkında olduklarına ya da kabileler arası rekabette kültürlerini bilinçli olarak yönetmeye çalıştıklarına dair ufacık bir delil dahi yoktur. Kültürel farklılıklar basitçe ortaya çıktı ve önemli işlevsel sonuçlarla, varlığını sürdürmek için yeterince sabitti.

Eski koloniler arasındaki farklardan gelen ve yüzyıllar sonra bile görülebilir kalan ABD'nin bölgeleri arasındaki kültürel farklılıklar hassas bir noktadır (Fischer 1989; Nisbett ve Cohen 1996; Phillips 2000). Amerika İç Savaşı'nın neticeleri, Kuzey ve Güney arasındaki çevresel farklar kadar kültürel varyasyonun uzun vadeli sonuçlarına da dayanır. Üçüncü bir örnek ise Putnam'ın (1993) zarifçe sunduğu, İtalya'daki kültürel varyasyon kalıpları çalışmasıdır. Bu kalıplar bugünün sosyo-ekonomik çevresi bağlamında yüzeysel işlevsel neticelerle bin yıl sabit kalmıştır. Putnam'ın çalışması, temel bileşenlerinin birkaçının yanısıra, kültürel evrimin tereddütlü ve verimsiz doğasını resmeder. Kültürel evrim genetik evrimle kıyaslandığında daha hızlı seyrediyor olabilir, fakat yine de bir miktar insan ömrü gerektirir. Ayrıca, kültürel varyasyon her zaman kültürel evrimle sonuçlanmaz. Çoğunluk etkisi,

uzamsal etkiler ve diğer etmenler, birinci bölümde bahsettiğim gibi, kültürel ve biyolojik evrim için uyum kavramını karmaşık hale getirmektedir (ayrıca bkz. Michod 1999a).

Bu örneklerin hiçbirinde, ne insanlar kültürlerinin işlevsel anlamda önemli niteliklerinden haberdarlar ne de onlardan bunu beklemek için herhangi bir zorlayıcı neden var. Aslında Putnam (1993), kötümser bir şekilde, pek çok çağdaş insan topluluğunun derin yapısının, onları ihtiyari olarak uğruna çaba sarf ettikleri sosyal amaçlara ulaşmaktan alı koyduğu sonucuna varır. Benzer bir şekilde Tocqueville (1835), Meksika anayasasının Amerika anayasasını örnek almasına rağmen, Meksika'nın Amerika'dan epey farklı olduğunu gözlemler. Cahilliğimizle "gelenek" ya da "kültür"e atıfta bulunduğumuz, anlamadığımız bazı esrarengiz şeyler öyle önemlidir ki tüm insanların ve ulusların kaderini açıklar. İnsan ilişkilerinde işlevsel olan her şeyin bilinçli olarak tasarlandığı düşüncesi bir yanılgıdan ibarettir. Evrimsel biyologlar ve sosyal bilimciler, türümüzdeki örtük işlevleri oluşturan evrimsel süreçleri anlamak için beraber çalışmalıdır.

RASYONEL SEÇİM TEORİSİNE BİR BAKIŞ

Buraya kadar geldiğimiz nokta şöyle özetlenebilir: Rasyonel seçim teorisini, sosyal bilimlerde din için en güçlü yaklaşımlardan biri olarak tanımlamakla başladım. İnsanın genel eğilimi olan açıklama peşinde koşmak ve fayda-maliyet mantığını yürütmek, işlevselciliği yan ürün bir din teorisi uğruna reddediyormuş gibi görünebilir. Sonra, işlevselciliğin reddedilen geleneğini inceledim. Öldüğüne dair rivayetlerin fazlaca abartıldığını söyledim. Durkheim'ı takip eden antropologlar daha geniş alan deneyimleri temelinde işlevselciliği reddetmedi. Felsefeciler ve sosyal bilimciler tarafından öne

sürülen en önemli itirazlar evrimsel prensipler temelinde birinci bölümde özetlendi.

Şimdi, dinin yan ürün teorisinin, genellikle düşünüldüğünün aksine, pek de çetin olmadığını göstereceğim. Fakat rasyonel seçim teorisini eleştirmeden önce, bazı kuvvetli yanlarını belirtmeliyim. Pek çok yönden, üretici bir araştırma programıdır ve bilimsel bir sorgulama modelidir. Seküler davranışları yöneten aynı prensipler üzerine bir din teorisi geliştirmek büyük bir başarıdır. İyi bir teori test edilebilir birçok varsayım geliştirir. Çok iyi bir teori testlerin en azından bir kaçını geçer. Din için rasyonel seçim teorisi, bu iki kriter bağlamında da iyi bir teori olarak vasıflandırılabilir.

Öyleyse eleştirilecek nesi var? Dini, rasyonel seçim teorisi çatısının altına sokmak için pek çok yol vardır. Biri; dini, sahip olamayacağı bir yan ürünü elde etmek için çarkı döndüren iktisadi bir zihin olarak açıklamak. Bir diğeri; dini, daha da faydacı olarak açıklar; elde edilebilir kaynaklar üretir, fakat bu kaynaklar ancak din ya da benzeri bir sistem (bir adaptasyon) tarafından sağlanan inanışlar ve sosyal organizasyon üzerinden elde edilebilir. Stark'ın resmi din teorisi, kendi önerme listesinin de tasdik ettiği üzere, ağırlıklı olarak ilk yaklaşıma yönelir. Fakat din üzerine, Stark'ın kendi çalışmasının bir kısmını da içeren daha kapsamlı bir rasyonel seçim literatürü böylece işlenemez ve bu iki açıklama biçimi arasında kolayca yanılır.

Evrimsel teorinin, tablo 1.1'de gösterdiğim üzere, dini pek çok farklı yoldan açıklayabilmesi gibi, din üzerine, birbirinden ayrılması gereken, pek çok iktisat teorisinde de mevcuttur. Kendi çıkarını en üst seviyeye ulaştıran birey, evrimdeki bireysel seçilim teorisine yüzeysel benzerlik gösteren iktisat teorisinin merkezindedir. Fakat iktisat ayrıca, grupların adap-

tif birimler olarak ele alındığı bir şirket teorisi de sunar. Rahibe Teresa iktisat teorisi için hiçbir sorun yaratmaz çünkü başkalarına yardım etmekteki kendi kişisel faydasını en üst seviyeye ulaştırmak için fayda-maliyet mantığını yürütür (Kwilecki ve Wilson 1998). Mevcut olmayan kaynaklar için hayali bir tanrıya yalvararak zamanımı ve zor kazandığım paramı kurban edersem iktisat teorisine uyuyorumdur, çünkü inancıma dayalı olarak fayda-maliyet mantığını yürütmekteyimdir (Stark 1999).

Açıkça, iktisat teorisi evrimsel teori ile oldukça farklı din kavramlarını açıklama kapasitesini paylaşır fakat bu güçlü olduğu kadar zayıf yönüdür de. Eğer bir teori bu kadar farklı kavramları birbirinden ayırt edemiyorsa ve ampirik testlerle bunları karşılaştıramıyorsa bu teorinin nesi iyidir ki? İlerleme kaydetmek için kendine özgü bir kavramdan bahsetmeliyiz. Bunun için adaptif birimler olarak dini gruplar kavramını belirledim. Bu da bana rasyonel seçim literatüründe bir hayli özgül eleştiri hedeflememi sağlıyor: Aslında hiç de öyle olmasa da, değerlendirdiğim kavramı reddediyor gibi. Bu durum, aslında kendi yapıları bünyesinde grup seçilimini kapsayan teorilerin lehine, evrimsel biyolojideki grup seçiliminin reddiyesiyle çarpıcı bir şekilde benzerdir.

Bu sorun, rasyonel seçim literatürünün her yerine yayılmıştır fakat küçük bir örnekle tasvir edilebilir. "Voodoo Economics? Reviewing the Rational Choice Approach to Religion" (Vudu Ekonomisi? Din İçin Rasyonel Seçim Yaklaşımını İncelemek) başlıklı makalede, Iannaccone (1995) rasyonel seçim yaklaşımını alternatif yaklaşımlarla karşılaştırır:

> Neticede temel mesele insanların fayda ve maliyete katılıp katılmadığı ve net faydalarını en üst seviyeye ulaştırmak için böyle davranıp davranmadığıdır. Başlıca alternatif, alışkanlığa, normlara, duygulara, sinir

> bozukluğuna, sosyalleşmeye, kültürel sınırlamalara veya algılanan maliyete, kazanca ya da başarı ihtimaline ekseriyetle tepkisiz kalan, düşünce ürünü olmayan eylemdir (81-82).
>
> Düşünürler dini, yıllardır, rasyonel seçim haricinde her açıdan mercek altına aldılar. Dini olgu açıklamaları sosyalleşmeyi, telkini, sinir bozukluğunu, bilişsel ahenksizliği, sapkınlığı, işlevselciliği, duyguların rolünü, kültürün etkisini ve çok daha fazlasını önemle belirtti. Fakat insanlar dini nadiren fayda-maliyet kararlarının bir ürünü olarak gördüler ve dini davranışın uygun modelleri (rasyonel ya da başka türlü) hemen hemen hiç var olmadı (86).

Şimdiye kadar alternatif listesini alaşağı eden işlevselciliğin sureti, servetinin nasıl dibe battığını gözler önüne sermekte. Başka bir yerde Iannaccone "sınır koruma"dan bahseder (82). Bu, sosyal bilimlerdeki muazzam ev temizliği bünyesinde diğer her şeyle birlikte gözden çıkartılabilecek, dinin özel bir işlevidir. Bu temele karşı, Iannaccone'nin kendi çalışmasını ele alalım. İki etkileyici makalede de, kendine özgü kıyafetler, beslenmedeki sınırlılıklar ve maliyetli kurbanlar gibi dinin etkisiz ve tuhaf görünümlü niteliklerinin, dini asalakları dışlayan sınırlı bir kulübe dönüştürerek nasıl da adaptif ("rasyonel" kelimesini kullanır) olabileceğini gösterir (Iannaccone 1992, 1994). Kiliseyi bencilce sömüren kimseler maliyet tarafından engellenecektir ve üyelik şansını kaybedecektir. Üye olan kimseler ise ortak çıkar için çok çalışacaktır çünkü diğer seçenekleri dinleri tarafından sınırlandırılmıştır. Çabalarından fayda sağlayacaklardır çünkü asalaklar grubun dışına atılmışlardır. Iannaccone'nin, ilk Kelly (1972) tarafından dikkate alınmış olan teorisi, kiliselerin katılıklarıyla doğru orantılı olarak güçlü ve coşkulu olduğuna dair çelişkili bir olguyu açıklar.

Iannaccone'nin teorisi zariftir ve bunu beşinci bölümde daha detaylı inceleyeceğim. Fakat din için daha eski olan işlevsel teorinin karşısında duran rasyonel seçim teorisi midir? Iannaccone'ye göre, cevap aşikâr biçimde "evet"tir; çünkü fayda-maliyet mantığı teori tarafından tahmin edildiği gibi dine yanıt vermek için asalaklar ve kulüp üyeleri için gereklidir. Gayet makuldür. Fakat din adaptif olarak faydayı en üst düzeye çıkaran seçimleri kısıtlayan yapıyı doğru bir biçimde nasıl edinecektir? Yapı yerinde olduğunda bireylerin davranışına ek olarak dinin yapısını da açıklamamız gerekir. Tuhaf gelenekler bilinçli olarak, faydalarını en üst seviyeye çıkartma girişiminde bulunan rasyonel aktörler tarafından mı icat edildi? Eğer öyleyse neden kiliselerinin ortak çıkarını en üst seviyeye çıkartma faydaları vardı? Dinin tüm adaptif niteliklerini fayda-maliyet mantığının psikolojik sürecine mi atfetmeliyiz? Kör varyasyon ve seçici hafıza süreçleri mümkün değil midir? Nihayetinde binlerce din farkına varmaksızın doğmuş ve ölmüştür; çünkü birkaç üyeden fazlasını etkileyememişlerdir (Stark ve Bainbridge 1985). Belki de hayatta kalan bu bir kaçının adaptif nitelikleri, rasyonel seçimin bir ürünü olmaktan ziyade rastgele mutasyonlar gibidir.

Tarihin çılgınlıkları ve entelektüel düşüncede değişen üsluplar olmasaydı Iannaccone'nin teorisi işlevselciliğin iyi bir örneği olarak sınıflandırılabilirdi. Durkheim hiçbir zaman dini anlamda fayda-maliyet mantığını reddetmedi. Daha önceden alıntıladığımız metni hatırlayalım, şöyle başlıyordu; "Bu kişi etrafındaki dünyayı merak eder ve nihayetinde düşüncesini ona uygulayacak ve herkes canı gönülden kabul edecektir". Hatta daha da ileri giderek, dini inancın seküler fayda sağlama konusunda başarısız olduğunda terk edildiğini belirtmişti. Durkheim'ın seküler fayda konusundaki ısrarı,

dönemindeki ikincil teorileri reddetmesine ve dini, üyeleri için temelde işlevsel olarak açıklamasına neden oldu. Durkheim için zorluk, örtük işlevleri olduğu için işlevsizmiş gibi görünen dinin pek çok özelliğini açıklamak noktasındaydı. Iannaccone tam olarak, üyelerinin toplu kazancını artırmaya yarayan tüm önemli sınır belirleyici işlevleri dâhil dinin örtük işlevlerini anlatan modern bir Durkheim olarak tasvir edilebilir. Bunun yerine, kendisini bir rasyonel seçim teorisyeni olarak tanımlar ve anlamsız diğer kavram karmaşalarıyla birlikte özelde sınır belirleyiciliği genelde işlevselciliği, rasyonel seçim teorisinin dışında kümelendirir. Iannaccone'nin teorisi, sahip olamayacakları şeyleri elde etme yanılgısından (bir yan ürün) ziyade dinin üyelerine nasıl gerçek fayda elde ettiğini (bir adaptasyon) açıklar. Bu olgu da bir sorun olarak görülmez. İktisat şirket teorisini sunduğunda ikincil teorileri veya işlevselciliği kim ne yapsın?

İŞLEVSELCİLİĞİN GELECEĞİ

Bu kitaba başlarken, pek çok konunun olgunlaşmadan önce, bilimsel metodun kitap tasviri vasıtası ile uzun, zor bir yolculuğu vardır demiştim. İşlevselcilik de bu türden bir konudur. Yüzyılları aşkın çaba, insan davranışı ve sosyal organizasyon hakkında sorulabilecek en temel soruların bazılarını çözüme henüz yaklaştıramamıştır bile. İşlevselcilik hakkında söylenebilecek en kötü şey, bir araştırma programı olarak en parlak döneminde kendisini gerçekleştirmek konusunda başarısız olmasıdır. İşlevselcilik tahrif edilmedi, sadece modası geçti.

Entelektüel düşüncedeki iki ana gelişme, işlevselciliğin geçmişteki hatalarına rağmen gelecekte bir araştırma programı olarak başarılı olmasını sağlayabilir. İlki, evrimsel biyolojideki ilerlemedir ki bu, her tür işlevsel açıklama için temel

sağlar. Evans-Pritchard (1965) ilkel din teorilerini çalıştığında farklı ve reddedilmiş "evrimsel" teori zümresine karşıt olarak Durkheim'ın teorisini "sosyolojik" olarak tanımlamıştı. Evans-Pritchard'ın evrimsel ile kastettiği bugün tanınamazdır. Gelişmeler sadece çoklu düzey seçilim teorisini (oldukça yeni bir gelişmedir) değil aynı zamanda ekoloji, evrim ve davranış bütünlüğünü, adaptasyonun olgun empirik çalışmalarını ve insan davranışına modern evrimsel yaklaşımları da kapsar. Evrim işlevselciliğin kaynağıysa eğer, üzerine inşa edilecek yeni bir kaynak da vardır.

İkinci büyük gelişme ise insana dair sosyal bilimlerin birleşimidir. Bu durumu daha önce, birbiriyle kısmen ilişki içinde olan geniş bir disiplinler takımadası olarak tasvir etmiştim. Bir yabancı olma konumum sosyal bilimlerin bir adasından diğerine kolayca atlamamı mümkün kıldı ama tutarlılık yoksunluğu tarafından yolum kesildi. Bir örnek vermek gerekirse kültürel değişime ilgi duyan antropologlar, kendisini anti-Darwinci olarak niteleyenler bile, rasyonel seçim olasılığını göz ardı ederken yönelimsel olmayan süreçleri vurgularlar. Kültürler kendi kaderlerini seçmezler; basitçe söylemek gerekirse büyük ölçüde habersiz oldukları bir süreç içinde oluşurlar. Bu açıkça söylenmemiş varsayımı sorgulamak için, Boehm (1996) savaş hali ya da doğal felaketler gibi acil durumlarda kültürlerin nasıl tepki verdiğine dair saha çalışmalarına ilişkin etnografik literatürü taradı. Her bir vakada, insanlar, fikirlerini oldukça uygulanabilir ve rasyonel biçimde tartışmak için grup olarak toplanmak şeklinde yanıtını verdiler. Boehm'ün kültürel değişimin rasyonel bir parçasını tasvir etmesi, kendi özel disiplininin temeline karşı yeni ve önemli bir şeydi, kaldı ki rasyonel planlamanın tüm kültürel değişimleri açıkladığı yönünde bir iddiası da hiç olmamıştı. Bu fikir ya-

pılandırmasını, Elster'in olağanüstü ifadesi olan "yönelimsel açıklama sosyal bilimleri doğa bilimlerinden ayıran bir niteliktir" ile karşılaştıralım (1983, 69). Sonra da Elster'in, kitabın son bölümüne sakladığım bilinçlilik tartışmasının olduğu beyin ve davranışsal bilimler literatürü ile bilinçli düşünmeye olan güvenini, deneysel doğası için bol dilenen özür ile karşılaştıralım (ör. Rolls 1998).

Bir insanın sapkınlığı diğer insanların sıradanlığı olduğunda orada bir sorun olduğunu bilirsiniz. Bu, bir adım geriye gidip sosyal bilimleri ilk disiplininden itibaren, farklı alt disiplinleri birbiriyle ve evrimsel biyoloji ile tutarlı hale getirerek yeniden inşa etme ihtiyacının sinyalini verir. Evrimsel biyolojinin bu girişime yapacağı katkılardan biri tablo 1.1'de özetlenen sınıflandırmadır. Bununla işlevsel olana karşı işlevsel olmayan açıklama temel ayrımı ve bireysele karşı grup düzeyinde işlevsel açıklama şeklinde ikincil bir ayrım yapmak mümkündür. İşlevsel açıklamalar garanti edildiğinde ıraksak ve yakınsak nedensellik arasındaki ayrım ciddi bir boyuta taşınır. Bunlar evrimsel bir perspektiften yapılabilecek en temel ayrımlar arasındadır ve sosyal bilimler bünyesinde muhafaza edilmelidirler. Gördüğümüz üzere, rasyonel seçim teorisi bu kategoriler arasında o kadar kolay bir şekilde kayar ki nadiren kategoriler olarak tanınırlar. Sosyal bilimlerin tüm alt disiplinleri, işlevsel açıklamaların dikkatle ele alınması gerektiğini anlamalıdır ve grup düzeyindeki işlevsel açıklamalar bu dikkatin en büyüğünü gerektirir. İnsan grupları fütursuzca, adaptif birimler olarak tanımlanamaz, fakat titiz bir şekilde adaptif birimler olarak işledikleri gösterilirse bu büyük bir bilimsel başarı olur.

Sosyal bilimlerin yeniden inşasına evrimsel biyolojinin yapabileceği ikinci katkı, daha kapsamlı bir psikoloji teorisi

sağlamaktır. Gördüğümüz üzere, rasyonel seçim teorisi genellikle, insanın doğasının boyutlarını, insanın nasıl düşündüğüne dair birkaç aksiyom ile açıklama girişiminde bulunan psikolojik bir teori ile sunar. Ne yazık ki, fizik, birkaç temel yasaya indirgenebilir fakat psikolojiye indirgenemez. İnsan zihni, gruplardaki kültür ve yaşamın, evrimsel sürecin dâhili parçaları olduğu milyonlarca yıl boyunca birikmiş bir adaptasyonlar ve kemer üstü dolgusu karışımıdır. Fayda-maliyet mantığı insan (ve diğer hayvanlar) psikolojisinin önemli bir parçasıdır fakat sadece bir parçası da değildir. Tooby ve Cosmides (1992), sadece, hayvanların ne öğrendiğine dair özel içeriği tahmin etme yeteneğini yitirerek tedavi benzeri genelleştirme yanılgısını elde ettiği için psikolojideki öğrenme teorisini eleştirirler. Aynı eleştiri aynı şiddetle, en üst seviyeye çıkarıldığı iddia edilen faydanın özel içeriğini tahmin etme girişiminde dahi bulunamayan rasyonel seçim teorisyenlerine de yöneltilir. Bu zayıflık ve karşılaştırıldığında evrimsel biyolojinin güçlülüğü sonraki bölümlerde aşikâr olacak.

Bireyciliğin, bireyin doğada tek adaptif birim (ya da rasyonel aktör) ve grubun sadece bireylerin birbirine yapıp ettiklerinin bir yan ürünü olduğu imgesi yaratarak, hem evrimsel biyolojide hem de insan merkezli sosyal bilimlerde en yüksek mertebede hüküm sürdüğü bir zaman vardı. O günler bitti. Birinci bölümün başında bilimin iki uç arasında gidip gelmeye zorunlu olan sürtünmesiz bir sarkaç olmadığını belirtmiştim. Evrimsel biyoloji, özellikle insan evrimi durumunda, adaptasyon potansiyelini ve doğal seçilimi biyolojik hiyerarşinin tüm seviyelerinde kabul ederek bir orta yol bulur. Grup düzeyindeki adaptasyon evrimsel biyolojide kalmak için buradadır ve insan merkezli sosyal bilimler ilk prensiplere sadık kalmak için uygun olanı takip etmelidir. Madem, grupların

organizmacı kavramı kendisinin entelektüel bakir alanından ortaya çıkınıştır, o zaman dinin doğasını ne kadar iyi tanımladığını görelim.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KALVİNİZM
Tasarım Tartışması

> Evrimsel birimlerdeki başlıca geçişler bireysel genlerden gen ağlarına, gen ağlarından bakteri benzeri hücrelere, bakteri benzeri hücrelerden organelli ökaryotik hücrelere, hücrelerden çok hücreli organizmalara ve münferit organizmalardan toplumlaradır.
>
> Michod 1999b, 60

Artık sonunda dini grupların organizmacı tasavvurunu ciddi bir bilimsel varsayım olarak değerlendirmek şeklindeki asıl amacımıza ilerleyebileceğiz. Dini bir grubu bir organizma gibi düşünmek bizleri adaptif karmaşıklığa bakmaya yönlendirir. Organizmaların mevcudiyetlerini devam ettirmesi ve çevrenin zorluklarına misliyle cevap vermesi tesadüfi gelişmez. Gerektiği ölçüde anlaşıldığında kapsamlarıyla hayrete düşüren mekanizmalar gereklidir. Dinler pek çok inanış biçimi ve sosyal uygulamalar çerçevesinde kesinlikle karmaşıktır fakat bu karmaşıklık adaptiflık bağlamında mıdır? Tanrılar, ritüeller ve kurbanlar, Durkheim'ın öne sürdüğü gibi, kolektif seküler faydayı artırmak için bir din vasıtasıyla toplumun birliğini sağlayan "sosyal fizyoloji" olarak yorumlanabilir mi?

Şayet böyleyse adaptif karmaşıklığı oluşturan süreçler nelerdir? Bilinçli farkındalığın altında işleyen kör evrim midir, bilinçli yönelimsel düşünce midir, bilişsel süreçler midir, yoksa hepsi midir?

Bunlar, bizim varsayımımızı kolayca çürütebilecek cevapları olan riskli sorulardır. Adaptif olmadan da karmaşık olmanın sayısız yolları vardır. Bunun yanısıra adaptif karmaşıklık için sadece birkaç yol mümkündür. Fildişi kulenin içinde ve dışında, din, karşılığında en iyi ihtimalle sadece muğlak ruhsal bir fayda sağlayan inanan için oldukça maliyetli bir tablonun içindedir. Uyum sağlamama varsayımları, evrimsel veya iktisadi terimlerle ya da bir kokteyl muhabbeti olarak sunulması farketmeksizin tamamıyla akla yatkındır. Böylelikle, dinin gözlemlenebilir yönleri hakkında farklı tahminlerde bulunan alternatif varsayımlarımız olur. Hangi varsayım doğrudur? Ya da her iki varsayımın da doğruluk payı ne ölçüdedir?

Evrimsel biyoloji bu sorular hakkında düşünmek için teorik bir çerçeve sunar fakat aynı zamanda varsayımı düzenleyip varsayımı test etmek ve geri dönmekten oluşan bilimsel sorgulama çemberini tamamlamak için bir dizi empirik yöntemler de öne sürer. Mantıklı bir kuşkucunun bile kabullenebileceği bir ilerleme kaydetmek istiyorum. Bu nedenle dini grupları, benim ve diğer evrimsel biyologların lepistesleri, bakterileri ve dünya üzerindeki diğer yaşamları incelediği biçimde incelemeye çalışacağım.

Bilim sıklıkla, anlaşılmaz araçlarla ve sorularla ilişkilendirilir. Bunlar öylesine özelleştirilmiştir ki sadece ilgi duyuyor olmuş olmak için bile doktora gereklidir. Evrimsel bilim de bu bağlamda başı çeker fakat çekirdeğini oluşturan şey, organizmaları kendi çevreleriyle ilişkili olarak detaylı bir şe-

kilde anlamaktır. Bu bilginin kaynağı 18. ve 19. yüzyıl doğa bilimcilerinden sağlanmıştır. Bu kimseler Tanrı'nın eserlerini çalıştıklarına inanırlardı. Karmaşık araçlar olmaksızın gerçekleştirdikleri dikkatli gözlemleri ve zekice deneylerine ve zihnin tamamen farklı tasarımlayan bir birimi ile topladıkları delillere rağmen, Darwin'in evrim teorisi için saygı uyandıran deliller sağlamak adına elde ettikleri şeyler yeteri kadar açıktı. Hayvanların alışkanlıkları ve bunların felsefi çıkarımları (bilim ve felsefe henüz ayrıştırılmamıştı), özelleştirilmiş bilgi gerektirmeksizin geniş bir kitlenin ilgisini çeken evrensel bir cazibeye sahipti.

Tüm bunları, modern bilimin tuzakları olmadan din konusunda ne kadar bilimsel ilerleme sağlayabileceğimizi göstermek için anlattım. Beşinci bölümde dine ilişkin modern sosyal bilimler literatürünü tarayacağım, fakat yol kat etmek için dinselliği üçüncü ondalık hane ile ölçmeye ya da çok değişkenli istatistikli farklılıkları karşılaştırmaya gerek yok. İşe, dini toplulukları kendi çevreleriyle ilişkili olarak detaylı bir şekilde anlamakla başlamamız gerekir. Bu bilginin kaynağı, eski doğa bilimcileri olarak dini aynı özen ve bütünlük içinde çalışmış olan düşünürlere dayanır. Dini düşünürler bizim konumuz bağlamında doğal tarihçilerdir. Evrimsel bir yaklaşım tarafından yönlendirilmiş olmaları önemli değildir, ki bu yönlendirilmeleri eski doğa bilimcilerinin evrimsel yaklaşım tarafından yönlendirmelerinden daha fazla değildir. Bilgi iyi olduğu sürece, ona başvuran varsayımları test etmek için kullanılabilir. İmkân dâhilinde, güzel eski moda dini ilimlerin sağlamlığı için, Darwin'in güzel eski moda tabiat tarihi sağlamlığı konusunda sağladığı gelişmeyi elde edebilir.

Bu bölümde, tek bir dini topluluğu çevresiyle ilişkisi içinde evrimsel bir perspektiften anlamaya çalışacağım. Pek çok

örnek vardır ve bunların bir kısmı da sonraki bölümde incelenecektir. Ben Cenevre'de 1530'larda kurulan John Calvin usulü Hristiyanlığı seçtim. Bu seçimim Kalvinizm'in görece yeni bir dini sistem olmasına ve ciddi bir bilimsel dikkat cezbetmek için yeteri kadar önemli detaylar barındırmasına dayanıyor. Tekrar tekrar belirttiğim üzere, evrimde genetik evrimden fazlası vardır ve Kalvinizm, atadan kalma çevrelere genetik adaptasyondan ziyade yakın çevreye kültürel adaptasyonu çalışma imkânı sağlar. Fakat tüm evrimsel analizlerde olduğu gibi, çevreleriyle ilişkilileri bağlamında organizmaların detaylı bir tasviri ile başlamamız gerekir.

KALVİNİZM'İN DOĞAL TARİHİ

John Calvin (1509-64) Reform'un ilk zamanlarında genç bir Fransız teolog ve avukattı. Yola, radikal bir düşünür olarak çıkmadı. İlk başlarda arzusu, skolastik geleneğin modern yorumlarından ziyade Yunan ve Latin klasiklerini kaynak olarak benimseyen yenice şekillendirilmiş hümanizm geleneğini benimsemiş bir dini düşünür olarak başarılı olmaktı (McGrath 1990).

Reform'un ilk dönemleri, Luther'in cüretkâr yıkımına ek olarak, Katolik Kilisesini kendi içinde dönüştürme girişimleri ile anılır. O dönemlerde, bireylere ilişkin yargının, kabul edilebilir dâhili bir reform mu yoksa sürgün veya ölüme şayan bir sapkınlık mı olacağını tahmin etmeleri zordu. Bu ayrım, dâhili güç mücadelelerinde olduğu kadar ideoloji temelinde de yapıldı. 1533'te, University of Paris'in yeni seçilen rektörü Nicolas Cop açılış konuşmasını kilise bünyesinde reform ve yenilenme ihtiyacına adadığında, Calvin de kendisini bu tür bir mücadelenin kaybetmekte olan tarafında buldu. Cop'un konuşmasının aslında Calvin tarafından yazılmış olması ih-

timal dâhilindedir, zira var olan iki kopyadan biri ondadır (McGrath 1990). Her halükârda, Cop'un düşünceleri Luther'inkiyle kıyaslandığında daha ılımlı olsa da konuşması, öfke uyandırdı. Hemen rektörlükten alındı ve tutuklanmamak için Paris'ten kaçtı. Calvin de akıllılık edip Paris'ten ayrıldı, çünkü yetkililer Cop vakası ortaya çıktığında pek çok "Lüteriyen" sempatizanına karşı eyleme geçmişti ve şayet kalmış olsaydı Calvin de kesinlikle onlar içinde olacaktı.

Calvin 1535'te İsviçre'nin Basel şehrinde mülteci olduğunda (Cop ile birlikte), reform zihniyetinde değildi. Burada, başka yerde de vuku bulan acıklı olaylara şahit oldu. Buna arkadaşı Etienne de la Forge'un infazı ve Fransız reformcuların Anabaptist (vaftize karşı çıkan kimse) olarak tanımlanması dâhildi. Bu suçlama oldukça ciddiydi çünkü Anabaptistler Luther veya Fransız reformculardan çok daha radikaldiler. Anabaptist olarak etiketlenmek ölümle cezalandırılabilecek bir ihanet suçlamasıydı. Suçlama ayrıca ölçüyü aşmaktaydı da, çünkü Fransız reform hareketi Anabaptist hareketi ile teolojik olarak pek de ilişkili değildi. Calvin'in kendisi Anabaptistler'e karşı bilimsel bir inceleme yazmıştı. İsnat edilen suçun çıkarımları ve zayıf bilimselliğinden mustarip olan Calvin dini inancının dayanaklarını anlattığı *The Institutes of the Christian Religion*'ı (Hristiyan İnancının Kurumları) yazdı ve bu onun en iyi çalışması oldu.

Calvin 1536'da Strazburg'a giderken Cenevre'den geçtiğinde de reform zihniyetinde değildi. Cenevre şehri, Savoy dükalığından bağımsız olması çerçevesinde Roman Katolik Kilisesini henüz kovmuştu. Bağımsızlık için can atıyordu fakat askeri destek konusunda İsviçre Konfederasyonuna tamamen bağımlı vaziyetteydi, özellikle de Berne şehri. İsviçre reform hareketi Cenevre'ye de yayıldı fakat organizasyonsuzdu. Ay-

rıca, Katolik Kilisesinden bağımsızlığını çok yakın bir zamanda elde etmiş olan ve yeni bir dini otoriteye yerini bırakma eşiğinde olmayan demokratik bir şekilde seçilmiş bir konsey tarafından yönetilmekteydi.

Calvin, Cenevre'nin ileri gelen iki reformcusu tarafından, kitabi bir ilim insanından bir din aktivistine dönüştürüldü. Olayı Calvin'in anlattığından daha iyi anlatamam (McGrath'den alıntı 1990, 95):

> Çok az bir süre önce, papalık daha önce bahsettiğim güzel insan [Farel] ve Pierre Viret tarafından defedildi. Fakat henüz hiçbir şey rayına oturmamıştı ve şehrin sakinleri arasında bölünmeler ve ciddi anlamda tehlikeli ihtilaflar vardı. Sonra, kötü bir şekilde başkaldıran ve papacı dogmaya geri dönen biri beni teşhis etti ve diğerlerine bunu bildirdi. Bunun üzerine (hakikati yükseltmek için muhteşem bir coşkunluk ile deliye dönen) Farel beni korumak için yolunu değiştirdi. Kendimi uzak tutmayı dilediğim birkaç özel çalışmamı duyması ve talepleriyle bir yere varamadığını görmesi üzerine, eğer böylesine ciddi bir ihtiyaç içindeyken onlara destek vermek ve yardım etmek yerine çekip gider ve elimden geleni yapmayı reddedersem, zamanımı ve araştırıyor olduğum çalışmanın selametini kahretmenin Tanrı için bir zevk olacağını söyleyerek beddua etti. Bu sözcükler beni öyle şaşırttı ve müteessir etti ki yapmaya niyetlendiğim yolculuktan vazgeçtim. Fakat utancımın ve yüreksizliğimin bilincinde olarak hiçbir özel görevi üstlenmeye kendimi mecbur etmek istemedim.

McGrath'ın (1990, 96) belirttiği gibi, "Farel'in onda gördüğü şeyi katiyen hiçbir zaman bilemeyeceğiz". Fakat Calvin birkaç hafta sonra, Lozan şehrinin Katolik mi kalacağı yoksa reforma mı uğrayacağına karar vermeye çalışılan halka açık

bir tartışmada, ederini kanıtladı. Katolikler reformcuları, ilk beş yüzyılın Hristiyan yazarlarını göz ardı etttikleri gerekçesiyle dinsizlikle suçluyordu. Calvin, reformcuların, onlara ciddi saygı duymakla kalmayıp onlar hakkında Katoliklerden daha çok bilgi sahibi olduklarını söyleyerek bilgece karşı çıktı bu iddiaya. Tarihten pek çok olguyu hatırlatarak iddiasını kanıtladı ve muhaliflerin kibrini kırdı. Calvin'in bilgeliği ve müthiş yazma kabiliyeti, bir sosyal reformcu olarak yeni misyonunda güçlü araçlar oldu.

Calvin bazen Cenevre'yi demir yumrukla yönetmiş dini bir tiran olarak resmedilir. Bu iddia, tüm Calvin çalışanlarının da esas itibariyle takdir ettiği üzere hakikatten tamamen uzaktır. Calvin'in sivil yönetimi ilgilendirdiği kadarıyla hiçbir resmi yetkisi yoktu ve hatta hiçbir zaman Cenevre vatandaşı olmamıştı. Reform planı en başta reddedilmişti ve hem Calvin hem de Farel 1538'de Cenevre'den kovulmuştu fakat üç yıl sonra tekrar davet edileceklerdi. Şehir konseyi 1555'e kadar pek çok mesele için Calvin'e muhalif durmaya devam etti. 1555'te, çoğu Calvin'i destekleyen varlıklı mültecilerin, oy kullanmalarını mümkün kılan burjuva konumlarını satın almalarına müsaade edildi. Bunun ardından, reforma uğrayan kilise ve şehir konseyinin arasındaki ilişki daha simbiyotik oldu fakat yine de Calvin öğüt veren sıfatını icra etmeye bütünüyle devam etti. Ayrıca, Calvin kendi kilisesini bile demir yumrukla yönetmedi. Papaz konumunu, uzlaşma temelinde karar vermek için pek çok kişiyle paylaştı. Calvin'in kilisesinin karar verme yapısı aşağıda daha detaylı bir biçimde ele alınacaktır.

Calvin'in Cenevre'deki etkisi kendi kişisel güç ya da karizmasına atfedilemez fakat diğerleri için oluşturduğu ahlaki temsil kuvvetli bir etkendir. Bunun yerine Calvin'in oluştur-

duğu, yaklaşık 13 bin ruhun önceye kıyasla daha etkili işlev göstermesine yol açan, inanç sistemi ve sosyal oluşuma bakmalıyız. Tabii tüm Avrupa'nın her yerindeki reform zihniyetine sahip olan insanlar, başarısının sırlarını öğrenmek ve kendi ülkelerine götürmek için Cenevre'ye akın etti. Kalvinizm'in ihraç edilmiş versiyonların başarısının nedeni, kişiden ziyade inanç sistemi ve sosyal oluşum noktalarında başarılı olmasıydı.

Calvin'in kendi açıkladığı şekliyle asıl mücadelesi, kavgacı Cenevre şehrini etkili işbirlikçi bir birim olarak birleştirmekti. Bu mücadele sonucunda Cenevre sivil hükümeti ile kilise arasında işbirliği ve çatışma arasında kararsız kalan, huzursuz bir simbiyotik ilişki oluştu. Şehrin kendisi zaten bir başkasına karşı (Savoy dükalığı) daha geniş bir siyasi güç (İsviçre Konfederasyonu) ile huzursuz bir işbirliğinin tali üyesiydi. Bu, Calvin'in kilisesinin yaşadığı karmaşık sosyal ve siyasi çevredir.

KALVİNİZM'İN ADAPTİF YORUMU

Adaptasyonları Uygun Ölçekte Çalışmak

Sıradaki adımımız Calvin'in kilisesinin detaylı niteliklerinin çevreye uyum olarak yorumlanıp yorumlanamayacağını görmek. Fakat ilkin, uzamsal ve zamana ait ölçek hakkında bazı genel meselelerin tartışılması gerek. Kalvinizm ne tek bir adamın ürünüdür ne de zaman geçtikte değişmeden kalan bir şeydir. Calvin açık bir şekilde Yahudi-Hristiyan inancının devasa kaynağına dayanıyordu ve Cenevre'de yürüttüğü şey, diğer insanlar ve Cenevre şehri hükümeti gibi kurumlar tarafından etkilenmişti. Ayrıca Kalvinizm Calvin'in ölümünden sonra değişti. McGrath'e göre (1990, 209-11), sıklıkla Calvin'le ilişkilendirilen alın yazısına dair vurgu Calvin'in ölü-

münden sonrasına kadar önemli olmadı ve özel bir amaca hizmet etmedi. Bu özel amaç; "Kalvinistler"i muhalif olan Protestan gruplardan ayırmak yönündeydi (bu açıklamanın işlevsel doğasına dikkat ediniz). Kalvinizm'in çevresine uyumluluğunu çalışırken Hristiyan geleneğinin en yüzeysel uzamsal/zamansal ölçeğine, bir nebze daha iyi bir ölçek olarak Hristiyanlık içinde Kalvinist geleneğe mi bakmalıyız yoksa daha bile iyi bir ölçek olarak Calvin'in yaşamı süresince Cenevre kilisesine mi bakmalıyız?

Aynı soruyla, insan olmayan türleri çalışırken evrimsel biyologlar da karşılaşır. Örneğin lepisteslerin çevrelerine uyumluluğunu çalışmaya kalkıştığımızda şu soruyla karşılaşabiliriz: Lepisteslerin ait olduğu daha geniş taksonomik birimlerin yüzeysel ölçeğini incelerken (*genus Poecilia, family Poecillidae, order Cyprinidontiformes*), bir nebze daha iyi bir ölçek olarak, bir tür bağlamında lepisteslere mi, daha bile iyi bir ölçek olarak tek bir akarsudaki lepistesleri mi, hatta daha da iyi bir ölçek olarak kaynak yönüne karşı akış yönü popülasyonlarına mı bakmalıyız; yoksa belki de nihai derecede iyi bir ölçek olarak tek bir havuzdaki mikro yaşam alanına mı bakmalıyız? Bunlar itinalı araştırmalarla cevaplanması gereken sorulardır ve yanıtlar nitelikten niteliğe farklılık gösterebilir. Genç yaşam için yavrulamak, lepistesleri de kapsayan tüm ailenin bir hususiyetidir. Bu muhtemelen bir adaptasyondur fakat bölgesel seçilim baskılarına cevap veremez. Yavrulamadan önce ulaşılması gereken büyüklük niteliği lepistes popülasyonu içinde daha da değişkendir ve bölgesel seçilim baskılarına cevap verir; akış yönündeki lepistesler kaynak yönündekilere kıyasla daha küçükken yavrularlar (ve daha fazladırlar), bu da avcının varlığı ve yokluğuna uyum bağlamında mükemmelen makul durur.

Oldukça iyi bir ölçekteki adaptasyonu aramak varsayımda basit çarpıtmalara neden olur. Örneğin, tek bir havuzun kıyısındaki (düşük bir avcılık mikro yaşam alanı) lepisteslerin, aynı havuzun ortasındaki (yüksek bir yırtıcılık mikro yaşam alanı) lepisteslere kıyasla daha gençken yavruladığını tahmin ettiğimi varsayalım. Öngörülen farklılığı bulmakta başarısız olursam nedeni muhtemelen adaptasyon ve doğal seçilimin iyi bir ölçekte gerçekleşmemesidir. Aşırı yüzeysel bir ölçekteki adaptasyonu araştırmak da farklı bir türden hataya götürebilir; bu da aslında var olan adaptasyonları görmekte başarısız olmak hatasıdır. Lepisteslerin tür olarak çok iyi uyum sağladığını düşündüğümü fakat tek bir akarsu içinde var olan bölgesel adaptasyonları kavramadığımı farz edelim. Bu durumda, kaynak yönü ve akış yönünü birbirinden ayırt etmem ve tek bir akarsuda var olan adaptif varyasyon (renkleri bakımından değişiklik gösteren erkekler, doğum kilosu bakımından değişiklik gösteren bebekler) anlamsız bir gürültü olur. Belirli bir uzamsal ve zamansal ölçüdeki adaptasyonlar, daha geniş bir uzamsal ve zamansal ölçüde çalışıldığında görünmez olur.

Evrimsel biyolojideki tarihsel eğilim, oldukça iyi uzamsal ve zamansal ölçülerdeki adaptasyon ve doğal seçilim gücünü keşfetmek yönünde olmuştur. 1940'lar boyunca, Galapagos Adalarındaki sakaların çeşitli türleri ve alttürleri arasındaki farklar genetik yönelimin bir ürünü olarak açıklandı. İngiliz çevrebilimci David Lack (1961) bu farkları adaptasyon ve doğal seçilim bağlamında açıklayarak ünlü oldu fakat o bile, Jonathan Weiner'ın *The Beak of the Finch* (Sakanın Gagası) (1994) kitabında oldukça iyi bir şekilde anlatılan doğal seçilimin daha bile iyi uzamsal ve zamansal ölçeğini keşfettiğinde hayrete düştü.

Dini grupları lepistesler ve sakalarla kıyaslanabilecek

adaptif birimler olarak düşünmek o kadar yenidir ki uygun bir uzamsal ve zamansal ölçeği teşhis etmek görünürde imkânsızdır. Fakat bir dini inanışın yabancılarına manasız görünmesinin bir nedeni belki de aşırı yüzeysel bir ölçekte ele alınıyor olmasındandır (ör. 6. bölümde ele alınan Hristiyan affediciliği kavramı). Adaptif yapı daha incelikli analizlerle ortaya çıkmalıdır. Bu sebeple, o formu uygulayan özel bir insan topluluğu için belirli bir Hristiyan dini biçiminin adaptifliğini değerlendirerek küçük bir ölçekle başlayacağım. Mevcut vakada, 1500'lerin ortasında Cenevre sakinleri için Kalvinizm'in adaptifliğini değerlendireceğim. Analizim, Kalvinizm'i Hristiyanlığın diğer türlerinden ayıran nitelikler kadar Kalvinizm'in diğer zümrelerce paylaşılan niteliklerini (lepiteslerdeki yavrulamayı andıran) da kapsıyor.

Veri Olarak İlmihaller

Bir dini işlevsel hususiyetleri için incelemek göz korkutucu gelebilir. Fakat Hristiyanlığın pek çok modern biçimi, inanca dâhil olan kişilere açıktan öğretilen ilmihallerde özetlenir. Calvin'in ilk eylemlerinden biri bir ilmihal yazmak ve Cenevre'nin tüm sakinleri tarafından öğrenilmesi konusunda ısrar etmek oldu. Calvin çalışanlar, bu ilmihalin, kurumlardakinden ve Calvin'in kendi diğer çalışmalarındakinden çok daha derinlemesine geliştirilmiş görüşlerin mükemmel bir özetini sağladığı yönünde hemfikir. Ayrıca, bizim amaçlarımız için en geçerli özettir zira Cenevre sakinlerinin esasen öğrendiği şeydir ve bu sebeple onların davranışı üzerinde muhtemelen en büyük etkiye sahiptir.[1]

---

1 Birinci bölümde, idealize edilen din ile aslında uygulanan din arasında ayrım yapmıştım. İdealize edilmiş din kişinin tamamıyla grup seçilimi temelinde bekleyebileceği şeye oldukça yakındır ya da benim iddiama göre öyledir. Uygulanan din sıklıkla idealize edilenden sapar, fakat bu sapmalar dinin

İlmihaller, dini evrimsel bağlamda çalışmak için kıymetli bir bilgi madenidir. Aslında, bilginin adaptif bir topluluk geliştirmesi için gereksinim duyduğu kolayca taklit edilen bir biçimi barındıran "kültürel genomlar" olarak vasıflandırılabilirler. Detaylı bir analiz için yeterince kısa ve özdürler, ayrıca pek çok dini zümrenin ilmihali vardır, bunlar da dini oluşumların karşılaştırmalı çalışmasını mümkün kılar. Sonuç olarak, zümreler dönemsel olarak ilmihallerini yenilerler, böylelikle evrimsel değişimlerinin düzgün bir şekilde paketlendiği "fosil kayıtları" sağlarlar. Bundan daha iyi bir tarihsel veri kaynağı olamaz.

Şimdi de, F. L. Battle'ın tercümesine istinaden, Calvin'in 1538'de Cenevre şehri için yazdığı ilk ilmihalini analiz etmeye çalışacağım (1997'de Hesselink'te yeniden basıldı; tüm sayfa numaraları bu baskıdandır). Amaçladığım şey iki basit soru ile ifade edilebilir: Calvin'in ilmihalini öğrenen ve ona inanan kişi, davranışları konusunda nasıl güdülenir? Davranış üzerinde etkili olan bir ilmihalin özel tasarım nitelikleri nelerdir?

Calvin'in İlmihali

Calvin'in ilmihali insanların Tanrı ile ilişkisi ve insanların diğer insanlarla ilişkisine eşit ihtimam gösterir. Bizzat şöyle bir ifade vardır:

---

kendisinin bir parçası olarak değil de "bozulmalar" olarak tanımlanır. Bu ayrımı devam ettirmek ve dini hem idealize edilen hem uygulanan biçimleriyle incelemek faydalı olacaktır. Calvin'in ilmihali idealize edilmiş bir dindi ve Cenevre'deki her bir vatandaşın bu kurallara uyduğunu düşünecek kadar saf değilim. Fakat Kalvinizm'in Cenevrelilerin davranışı üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını düşünmek de eşit derecede saflık alametidir. İdealize edilmiş biçim organizmacı bir topluluk kurmak için tasarlanmıştır ve gerçekleştirilen kısım kısmen başarılı olmuştur.

> Tanrı'nın adaletinde, Tanrı'nın ebedi iradesi diye adlandırılmasının nedenlerinin en iyisi olarak, tüm doğruluğun en mükemmel idaresi vardır. İki şey vardır ki ihtiyacımızın tümünü açık bir şekilde kapsar. İlkinde, Tanrı'nın görkemine şayan ibadeti izah eden birkaç buyruk vardır; diğerinde kişinin komşusuna karşı yükümlü olduğu iyilik görevleri vardır (11).

Hem Tanrı kavramı hem de insanlarla ilişkisi, insan davranışını düzenlediği için, işlevsel bakış açısından bir adaptasyon olarak açıklanmalıdır. Böylelikle ilmihalin tamamı, en azından işleyen bir varsayım olarak, insanlar arası ilişkiler bağlamında anlaşılmalıdır. Fakat analizin amacı doğrultusunda Tanrı-insan ve insan-insan ayrımını sürdürmek daha uygundur. Tanrı'nın insanlardan birbirlerine nasıl davranmalarını istediğini tasvir etmek görece basittir zira Tanrı'nın bu beklentisi ilmihalde açık bir şekilde ifade edilmiştir. Davranışları güdülemek için neden Tanrı kavramı ve özel bir Tanrı-insan ilişkisine ihtiyaç duyulduğu, henüz yanıtlanmamasına rağmen, daha derin bir sorudur.

İnsanlararası İlişki

Calvin'in ilmihalinde yer alan davranışlar listesi tablo 3.1'de gösterilmiştir. Tıpkı lepisteslerde olduğu gibi Yahudi-Hristiyan geleneği içinde farklılaşması beklenmeyen On Emir'inki ile benzer öğretileri kapsar. Ayrıca bu kitaba ilham olan organizma metaforu da burada yer alır. Sonuç olarak liste, bölgesel sosyal ve siyasi çevreye uygun hale getirilmiş davranışları içerir. Tersten ele alırsak, aşağıdaki metinde gösterildiği üzere, Kalvinizm inananlarına sağlam bir yurttaş olmalarını ve siyasi otoriteye isyan etmemelerini buyurur:

> Sadece makamlarında umulduğu gibi dürüstçe ve

bağlılıkla bulunan liderlere karşı itaatkâr davranmamız beklenmez, ayrıca esaretinden adil bir düzenin eliyle azad edilene dek, iktidarını küstahça suistimal eden kişilere katlanmak gerekir. İyi bir lider, insan refahının korunması için kutsal bir ihsanın kanıtıysa aynı şekilde kötü ve ahlaksız bir yönetici de insanların günahlarını cezalandırmak için bir kamçıdır (38).

Tablo 3.1: Calvin'in 1538'deki ilmihalinde belirtilen insanlar arası ilişkinin unsurları

1. Ebeveynlere itaat et
2. Hukuka itaat et
3. Papaza itaat et
4. Kendi iradeni terk et
5. Sana yapılmasını istemediğini başkasına yapma
6. Tek bir organizma gibi davran
7. Komşuna zarar verme yahut öldürme
8. Çapkınlık yapma ve sadece evlilik bünyesinde cinsel ilişkiye gir
9. Hiddetle veya hinlikle hırsızlık yapma
10. Yalan yere yemin etme
11. Yalan şahitlikte bulunma
12. Vergilerini öde ve diğer vatandaşlık görevlerini yerine getir
13. Nazik davran

Yöneticilerin dürüst olması bekleniyor fakat öyle olmayanlara karşı fazlasıyla uysal bir tutum benimsenmiş. Esasen, ahlaksız bir yönetici, kilisenin üyelerini günahları sebebiyle

cezalandırarak Tanrı'nın iradesini sergiliyor. Tanrı hakkındaki bir ifadenin, kilisenin gerçek dünya çevresinde adaptif olan bir davranışı (siyasi otoriteye karşı yumuşak başlılık) uyandıran bir mekanizma olarak kullanıldığı açık bir örnek sağlanmış oluyor.

Calvin'in kilisesi siyasi otorite üzerinde çok az bir etkiye sahip olsa da kendi liderleri üzerinde muhtemelen daha büyük bir kontrole sahiptir. Eğer yüksek statülü üyelerinin düşük statülü üyeleri zararına fayda elde etmesine müsaade ederek din aslında istismarcıysa, ilmihalin ahlaksız liderler için olduğu gibi ahlaksız papazlar için de bir "yasal boşluk" barındırdığını düşünebiliriz, fakat durum pek de öyle değildir:

> Bu yüzden, papazlar hizmetiyle memur oldukları Tanrı'nın adına her şeyi yapmaya küstahça cesaret edebilirler. Tüm dünyevi iktidarı, haşmeti, bilgeliği ve azameti çökmeye mecbur bırakabilir ve yöneticisine itaat edebilirler. Buna dayanarak en alisinden en aşağıdakine kadar hepsine emir vermeleri beklenir. İsa'nın evini inşa edip şeytanın krallığını yıkmaları, öğretilebilir olanı öğretmeleri ve tembih etmeleri beklenir; isyankâr ve inatçı olanları tespit etmeleri, azarlamaları ve hizaya getirmeleri beklenir. Fakat bundan vazgeçip kendi rüyalarına ve kendi beyinlerinin icatlarına dönmelerine müsaade edelim, o zaman artık papaz olarak düşünülemezler, bundan ziyade, defedilmesi gereken tehlikeli kurtlar gibidirler. İsa, kendi sözünden ne aldılarsa bize onu öğreten kimseler haricindeki diğerlerine kulak vermememizi buyurur (36).

Bu metin, Calvin'in kilisesinin, sürü davranışı kontrolü kadar etkili bir şekilde çoban davranışını da kontrol etmek için tasarlandığına dair ilk ipucunu sağlar.

Organizma benzetmesi amaç birliğini güdüler fakat aynı zamanda "sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma" ifadesinin ötesine geçen ortak hedefleri başarmaya yönelik bir iş bölümü için de motive eder:

> Tüm seçimler, bir kiliseye ve topluma ve Tanrı'nın tek bir insanına olan inançla bağlanır. Bu, Efendimiz İsa'dır. Lider ve Yönetici'dir. Ve tabiri caizse tek bir vücudun başıdır, tıpkı dünyanın kurulmasından önce Tanrı'nın krallığında toplanmak için seçildiklerindeki gibi. Şimdi bu toplum evrensellik ölçüsünde umumidir çünkü iki ya da üç tane kilise olamazdı fakat Tanrı'nın seçtiği her şey İsa'da öyle birleşmiş ve bütünleşmişti ki tek başa bağımlı oldukları kadar, iştirak ederek ve bir araya gelerek bir vücudun organları olmak suretiyle tek bir vücutta beraber geliştiler de. Tek bir inanç, ümit ve sevgi içinde beraber yaşadıkları ebedi hayatın mirasını haykıran aynı Tanrı ruhu içinde yaşadıkları için, hakikaten tek oldular. Tıpkı, bir çeşit topluluk olarak kendi aralarında bir bedeni paylaşan üyeler gibi her bir üyenin kendi özel kabiliyeti ve farklı görevi vardır (25-26).

Calvin çalışanların çok iyi anladığı Kalvinizm'in niteliklerinden biri hayatın sıradan meşgalelerini kutsamasıdır. Bir fırıncı ya da çiftçi bir papazın hissettiğinin benzeri bir kutsallık unsuru hissedebilir, çünkü hepsi kilise vücudunu ayakta tutmak için organ benzeri işlev sergileyen birer bakandır.

On Emir ve Altın Kural'ın ("sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma") öğütlerinin benzerliği yorumlanmayı hak edecek kadar fazlasıyla aşikâr olabilir fakat bu benzerlik bizi yanıltmamalı. Test etmeyi amaçladığım varsayım, dinin insan gruplarının adaptif birimler olarak işlev göstermelerine neden olduğunu öne sürüyor. Bu varsayımın, dinin sömürü aracı olduğu, kültürel bir parazit olduğu, fayda-maliyet

mantığının bir yan ürünü olduğu vs. gibi düşüncelerle dolu uzayıp giden bir listeden müteşekkil muhalifleri vardır. 1. ve 2. bölümlerde gördüğümüz üzere, biyoloji ve sosyal bilimlerdeki entelektüel yönelimler dinin organizmacı tasavvurunu zayıf hatta sapkın bir varsayım addetmiştir. On Emir ve Altın Kural ("sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma") belki benzerlik gösterebilir fakat organizmacı varsayımı diğer muhalif görüşlerden çok daha fazla desteklerler. İnsan davranışını evrimsel çalışmak, geçmişe bakıldığında oldukça aşikâr olan diğer anlayışları da kapsar. Daly ve Wilson'dan (1988) erkeklerin kadınlardan daha hiddetli olduğunu ve ebeveynin kötü muamelesinin biyolojik evlattan ziyade üvey evlada daha çok yöneltildiğini öğrendik. Buss'tan (1994) erkeklerin kadınlarda özellikle gençlik ve güzelliğe değer verdiğini, kadınların da erkeklerde özellikle zenginlik ve statüye değer verdiğini öğrendik. Benzerliklerine rağmen bu sonuçlar önemlidir, çünkü halk psikolojisinden ziyade formel bir teorik çerçeveden ortaya çıkmışlardır ve çünkü sosyal bilimlerdeki muhalif yaklaşımlar tarafından açıklanmamışlardır ve sıklıkla tümüyle reddedilmişlerdir. Bizim vakamızda, dinin inananlarına gruplarının yararı doğrultusunda davranmalarını emrettiğini tahmin ediyoruz ki bu da On Emir ve Altın Kural ("sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma") tarafından da desteklenene benzemektedir. Hatalı olmaktansa açık olmak evladır.

Ayrıca, bu benzer emirler, tartışmayı grup düzeyindeki işlevselcilik yaklaşımından uzak tutmayı sağlayan bazı niteliklere sahiptir. İletişimin, herkese, gönderici ve alıcıya aynı şekilde yarar sağlayan ortak bir eylem olduğu düşünülür genellikle. Evrimsel biyologlar dürüst, karşılıklı fayda sağlayan bir iletişimin aksiyom olarak taahhüt edilemeyeceğini belirtmişlerdir (Dawkins ve Krebs 1978). Dil, işbirliği için olduğu

kadar aldatma ve sömürü için de kullanılabilir. Hilesiz bir iletişim, tıpkı herhangi bir toplum yanlısı davranış gibi, sosyal yaşamın temel sorununa maruz kalır ve evrilmesi için özel şartlara gereksinim duyar. Calvin'in ilmihali (ve Yahudi-Hristiyan geleneğinin tamamı), yalan yere yemin etmek ve yalan şahitliği cinayet ve zina kadar günahkârlık addederek bu noktanın ehemmiyetini fark etmiş görünür.

Affedicilik üzerine benzer bir Hristiyan vurgusu da yakından incelenmeyi hak ediyor. "Kötüye kötülükle cevap vermemek" genellikle bir sömürü daveti olarak yorumlanır, fakat en azından Kalvinizm vakasında bunun gerçeklik payı yoktur. İlk etapta, Calvin'in ilmihali, affediciliği/bağışlayıcılığı insanlar arası ilişkiden ziyade (aşağıda anlatıldığı üzere) daha çok Tanrı-insan ilişkisi bağlamında ele alır. Sonraki aşamada, suçun cezalandırılmasına dair tövbeye bağlı koşullu bir affediciliğin olduğu detaylı bir muamele anlatılır (o da aşağıda mevcuttur). O halde "Borçlularımızı bağışladığımız gibi sen de bizim borçlarımızı bağışla" ifadesinin ne manaya geldiğini görelim:

> Bu özrün "bize borçlu olanları bağışladığımız için" yani herhangi bir şekilde bize zarar vermiş, haksız bir davranışta bulunmuş ya da bizi sözlü olarak aşağılamış bir kimseyi kurtardığımız ve affettiğimiz için kabul edilmesini dileriz. Bu koşul, başkalarına ihsanda bulunarak Tanrı'nın bağışlayıcılığını hak ettiğimiz sözde kendi bağışlayıcılığımızla ilgilidir. Fakat mesele tam olarak bu değildir. Daha ziyade, kalplerimizin tüm nefretten, kıskaçlıktan ve intikam duygusundan arınması ve temizlenmesi şartıyla, diğerlerini bağışladığımızdan emin olduğumuz kadar bizim de günahlarımızın bağışlanacağına dair bir alamettir. Bunun tersine de, intikam peşinde olan, affedicilikte yavaş davranan ve ısrarlı düşmanlık besleyen kim-

> seler Tanrı'nın çocukları arasından çıkartılırlar, böylelikle Tanrı'ya Babaları olarak niyaz etmeye cesaret edemezler ve bu sayede diğerlerine karşı besledikleri fesatlığın hoşnutsuzluğundan kendilerini uzak tutarlar (32).

Calvin'in Tanrı'yla pazarlık etme kavramını, Stark'ın dini inanç kavramının tersine, açıkça reddettiğini dikkate almak lazım. Bu metne dair işlevsel yorumum kilisenin sosyal düzeni devam ettirme rolünü üyelerinden devraldığıdır. Güçlü bir kilisenin veya benzer bir sosyal oluşumun yokluğunda, bireyler kendi sosyal düzenlerini sürdürmek zorundadır. Bu da küçük ölçekte sınırlı bir işbirliğine fakat bunun yanısıra geniş ölçekte işlevsiz olan rakiplere ve muhaliflere neden olur. Kalvinizm'den önce Cenevre'yi bezdiren gruplaşmalar dâhili olarak işbirliği içindeydi fakat birbirleriyle işbirliği içinde değillerdi. Geniş ölçekte bütünleşmiş bir toplum inşa etmeye girişen bir kilisenin, üyelerine fazla doğal gelen imece mekanizmalarını ortadan kaldırması gerekir. Üyeler birbirlerinin, bir üst makamda cezalandırılacak olan kusurlarını bağışlamalıdır. Göreceğimiz üzere bu "bir üst makam", hayali bir cehennem değildir, işlenen günahı gerçek dünyada cezalandırmak için imeceyi epey aşan tıkır tıkır çalışan bir mekanizmadır.

Özetleyecek olursak, Calvin'in ilmihali, insan davranışı için, grup düzeyindeki işlevsel bakış açısından anlamlı bir kılavuz sağlar. Bu kılavuz "sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma" buyruğundan öteye gider ve bölgesel çevresine göre ayarlanır. Herhangi bir birimin (bireysel veya grup olarak) adaptif olarak işlev göstermesi için, davranışının oldukça bağlam hassasiyeti taşıması gerekir. Adaptif davranış için bir kılavuz "şöyle yap"tan öteye giderek "bu durumda şöyle yap, başka bir durumda böyle yap vb." şeklinde olmalıdır. Calvin'in ilmihali kısa bir belge için şaşırtıcı derece bağ-

lam hassasiyeti taşır ve göreceğimiz üzere diğer yazılarında da çok daha fazla detay barındırır.

Bölgesel adaptasyon anlayışı, ikinci bölümde ele aldığım doğrultuda, insan olmayan türleri ele alış metoduyla aynı şekilde dinin evrimsel açıdan ele alınmasına izin verir. Eğer çevre zaman ve mekân bağlamında değişiyorsa ve eğer din insanları çevrelerine uyumlu hale getiriyorsa, kaynak yönü ve akış yönü lepisteslerin niteliklerini tahmin ettiğimiz gibi, ince bir uzamsal ve mekânsal ölçüde dinin niteliklerini tahmin edebiliriz. Bu bölümde kendimi tek bir dini grup ile sınırlandırıyorum fakat altıncı bölümde affedicilik kavramına yönelik daha karşılaştırmalı bir analiz yapmaya çalışacağım.[2]

Tanrı-İnsan İlişkisi

Bir kimseden bir şey yapmasını istediğinizde genellikle cevap "Niçin?" olur. Adaptif bir inanç öylece bir davranış listesi sunamaz, onları gerekçelendirmesi de gerekir. Bu gerekçelendirmenin gerçekçi ve açık olması gerekir: "Bunu yapın çünkü sizin için faydalıdır" gibi. Fakat bu yaklaşımın başarılı olması pek çok nedenden dolayı mümkün görünmez. İlk neden; bu yaklaşım en çok davranışın sonuçları iyi bilindiğinde işe yarar; "Ispanağını bitir, çünkü demir bakımından zengindir ve seni sağlıklı kılacaktır".[3] Genellikle davranışların neticeleri çok iyi bilinmez ve görünürdeki kısa vadeli sonuçlar (ıspanağın acı tadı) daha sabit uzun vadeli sonuçlardan (sağlık etkisi) daha farklı bir neticeye yönlendirebilir. Adaptif bir

2 Çevresine sadece uyum sağlamayan aynı zamanda çevresini değiştiren popülasyonlardır, daha çok birlikte evrimleşen süreçlerle neticelenirler. Laland, Odling-Smee ve Feldman (2000) da bu noktaya vurgu yapar.

3 Birkaç kitap eleştirmeni bu örneği değiştirmemi önerdi, çünkü güncel araştırmalara göre ıspanağın artık demir bakımından sağlığa faydalı olmadığı tespit edilmişti! Fakat bu sadece, davranışsal reçeteleri tamamen bilinen olgular üzerinden değerlendirme sorununun altını çiziyor.

inanç sistemi, davranışların gerekçelendirilmesindeki cahillikle başa çıkmalıdır.

İkincisi, grup düzeyinde adaptif olan bir inanç sistemi, bazı bireylerin diğerlerinin zararına olacak şekilde fayda elde etmesine neden olan hile sorunuyla başa çıkmalıdır. Hile yapmak esasen (yakayı ele vermekten kurtulduğunda) hilekâr kişinin yararınadır ve bu yüzden kişisel fayda bağlamında karşı çıkılamaz. Aynı noktaya, Rawls'ın (1971) adalet kavramını açıklamak için kullandığı "cehalet maskesi" terimi ile de varabiliriz. Kendi çıkarlarının peşinde olan kimseden bir toplum tasarlamasını istesek ve bu rastgele konumlandırılmış oldukları ve sınırlamalarına tabi oldukları bir toplum olsa tasarlanan toplum adil bir düzen olacaktır. Fakat bir kez toplumun içinde yer aldıklarında, farklı bir dizi kısıtlamalara da tabi olurlar ve belki de en başta yarattıklarını pekâlâ yıkmak isteyebilirler. Çoklu seçilim teorisinin can alıcı noktasında yer alan bu sorun, bireysel fayda bağlamında adaptif bir grup kuran davranışları gerekçelendirmeyi zorlaştırıyor.

Üçüncü olarak, adaptif inanç sisteminin az masraflı olması gerekir. Davranışları gerekçelendiren inanışlar kolayca öğrenilebilir ve gerçek hayatta uygulanabilir olmalıdır. Kullanıcı dostu olan ve davranışların adaptifliğini güdüleyen kurmaca bir inanç sistemi, muhakeme etmek için doktora gerektiren ve tereddüt felci geçirten gerçekçi bir inanç sistemini üstünlük açısından geçer.

Dördüncüsü, kurmaca bir inanç sistemi gerçekçi bir inanç sisteminden daha motive edici olabilir. Bu durumu anlamak kolay olsa da, bir kimsenin düşmanını insandışı olarak almak düşmanı tıpkı kendisi gibi almaktan daha motive edicidir.

Beşincisi, kurmaca bir inanç sistemi, genelde düşük bir maliyetle, dışarıdan uygulanan ödül ve ceza ile aynı işlev-

leri sergileyebilir. Örneğin, kamu yararı için para toplamanın alışıldık aracı vergidir. Ne yazık ki, ceza olmaksızın vergi ödemekten kaçan bireyler, aynı grubun içindeki sağlam yurttaşlardan maddi anlamda daha varlıklı durumdadırlar. Hilekârlık yapmak cezayla engellenebilir fakat hilekârları denetlemek ve cezalandırmak için bir sitem uygulamak maliyetlidir. Bir başka çözüm ise, sıradan bir yurttaşın zihnindeki hilekârlık kavramının karşılığını maniple etmektir. Sosyal kontrolü içselleştirmiş inanç sistemleri tarafından yönetilen gruplar, harici sosyal kontrol biçimlerine güvenmek zorunda olan gruplardan daha başarılıdırlar.

Tüm bu (ve muhtemelen diğer) sebeplerden dolayı, pek çok inanç sisteminin dünya tasvirlerinde epey kurgusal olduklarını düşünebiliriz (Wilson 1990, 1995). Birinci bölümde tartıştığım üzere, adaptiflıkları güdüledikleri davranışlar tarafından yargılanmalıdır, gerçeklikle fiili uyumları tarafından değil. Calvin'in ilmihaline dönecek olursak uğraşımız, Tanrı kavramını ve Tanrı'nın insanlarla ilişkisini, tablo 3.1'de listelenen davranışları güdülemek için tasarlanan detaylı bir inanç sistemi olarak yorumlamaktır.

Dindar olmayan kimselerin, cennet ve cehennemi, iyi davranışı teşvik etmek için bir araç olarak düşünmeleri olağandır. Evrimsel biyologlar da "baba" ve "ağabey" gibi terimlerin dini kullanımlarının, akraba olmayanlara karşı akrabaya yönelik yardım davranışlarını tetiklediğini öne sürmüşlerdi (Alexander 1987).[4] Bu varsayımlar doğru istikamettedir fakat fazla mesafe alamazlar. Organizmacı metaforu ciddiye almak, şimdiye dek kabul ve tasdik ettiklerimizden çok daha kapsamlı olan "güdüsel fizyoloji"yi keşfetmemizi sağlayabilir.

4 Tabakalaşmış toplumlar evrimsel anlamda kültürel olarak güncel olsa da, tabakalaşmış toplumların dili (Tanrı, güçlü ve adil bir İlah'tır) sıklıkla akrabalık terimlerini kullanır (baba olarak Tanrı).

Tablo 3.2: Calvin'in ilmihalinde (1538) belirtilen Tanrı-insan ilişkisinin unsurları

1. Günahların bağışlanması
2. İnanç
3. İçselleştirme
4. İkinci geliş için hazırlık

Calvin'in ilmihalindeki Tanrı-insan ilişkisinin temel unsurları tablo 3.2'de listelendi. Tanrı, kendi imgesinde insanı yaratmış olan mutlak güce sahip bir varlık şeklinde tasvir edilir. Tanrı'ya yaraşır bir şükranla ibadet etmek yerine, insan kibirli bir şekilde kendisini Tanrı'dan üstün görmüştür ve onun hakiki kaynağını tanımanın tüm şerefinden mahrum kalmıştır. Tüm insanlar bu asli günahı paylaşırlar ve bütün yönleriyle bozulmuş bir şekilde doğarlar. İyi ve kötü arasında seçim yapmak için kendi özgür iradeleri yoktur; kötülüğe meyyaldirler. İnsanların günahlarından arınmasının tek yolu bozuk doğalarını kabul etmek ve eğer ısrarla Tanrı'yı aramazlarsa onları bekleyen kaçınılmaz korkunç kadere razı olmaktır. Fakat sonra, "en zararlı iki illeti; intikamını kayıtsızca göz ardı etmeyi ve yanlış yaparak kendi iradesine güvenmeyi" bırakarak "krallığının ilk kapısını" açmış olurlar.

Böylelikle Tanrı, kendisine doğru bir biçimde yaklaşanların günahlarını bağışlayarak merhametli tarafını ortaya çıkarır. Bağışlanma hiçbir şekilde hak edilemez, çünkü yalnızca İsa günahsız olacak kadar masumdur; fakat bu tamamen Tanrı'nın "tanımlanamaz denli güçlü olan lütufkârlığı"ndandır. Zaten, bizi daimi olarak terk etmek için değil ona geri dönmemizi sağlayacak yolu göstermek için şerefinden mahrum bırakmıştı. Bu yüzden hakiki inananın genel duygusu,

Tanrı'nın intikamından korkmak değil de bağışlanmış olmanın tadını çıkartmaktır. Elbette, neşe ve korku ayrılmaz bir şekilde bağlıdır. Kişi, korkunç bir kaderden ayrıştırıldığı için neşelidir. Kişi hak etmediğini lütfeden merhametli Tanrı'ya minnet duyar fakat inancı benimsemeyen hatta daha kötüsü benimseyip ayrılanı cezalandıran aynı Tanrı'dan korkar da. Tanrı'nın laneti bu bağlamda öyle büyüktür ki dördüncü nesle (torun çocuklarına) kadar uzar, fakat inancını koruyan kimseler için lütufkârlığı daha da geniştir ve binlerce nesle ulaşır. Tanrı sadece özünde ilgimize en çok şayan bir baba olarak tasvir edilmez, ayrıca kendisini ciddiyetle aramayanları cezalandırmada hızlı davranan güçlü ve adil bir Efendi'dir de. Bu inanç sistemi içinde emniyette hissetmek için kişi, elde etmek imkânsız olsa da, tüm kalbi ve ruhu ile mükemmellik için gayret etmelidir.

Calvin'in ilmihalinin geniş bir kısmı bu inançların sistemini kurmaya adanmıştır. Onu ciddiye alan bir kimsenin istisnai olarak güdülenmiş ve uysal bir zihin çerçevesinde yer alacağının aşikâr olması gerekir. Kalvinizm, yeni bir yapı inşa etmek için, yapı taşı olarak dinden bağımsız varlık gösteren insan psikolojisinin unsurlarını kullanır. Örneğin, pişmanlık ve affedicilik öyle temel sosyal ilişkilerdir ki altıncı bölümde anlatacağım basit oyun teorisi modelinden ortaya çıkarlar. Bu elbette, birinci bölümde ele aldığım doğuştan gelen psikolojinin parçasıdır. Bir sosyal normu ihlal eden pek çok kimse kendisini mahcup hisseder ve hatasını telafi etmek ister, öte yandan normları ihlal edilen pek çok kişi ise uygun bir pişmanlık sürecinin ardından affetmeyi ister. Fakat pişmanlık, özel durumlara cevaben uyanan pek çok ruhsal durumdan sadece biridir. Çoğu zaman mahcup olmayız ve kendi gündemimize ısrarla bağlı kalırız. Calvin'in ilmihali bahsettiğimiz

ruhsal durumu normal insan koşulu haline getirmek üzere tasarlanmıştır. Günahların bağışlanması, akrabalık terimlerinin kullanımı ya da basit bir cehennem korkusundan ziyade "güdüsel fizyoloji"nin çok daha kapsamlı bir parçasıdır.

İman da Calvin'in ilmihalince epey genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş normal insan psikolojisinin bir başka bir yüzeyidir. Sözlük tanımına göre iman "özellikle delil ya da kanıt olmadan duyulan itimat, tevekkül, inanış" anlamına gelir. İman belirsiz bir dünyada eylem için gereklidir fakat genellikle deneyimle şekillenmeye tasarlanmıştır. Eşler arasındaki sadakat, sağlam bir aldatma kanıtı tarafından sarsılabilir ve geri çekilebilir. Tuzaklarla dolu bir ormanın belli bir parçası olan iman, avlanma başarısızlığının eksikliği ile gittikçe küçülmektedir. Calvin'in ilmihali, imanı, deneyimle düzenlenecek bir inanıştan inanç sistemini deneyimden koruyacak biçimde tasarlanmış bir kaleye dönüştürür. Calvin'in bunu yapma biçimi aslında oldukça saygı uyandırıcıdır. İnsan zekâsının Tanrı'yla kıyaslandığında son derece kısıtlı olduğunu hatırlayalım. Diğerlerinin iradesini fark etmede zorluk yaşıyorsak Tanrı'nın iradesini anlama ümidimiz de neyin nesi? Temeldeki fikir, Tanrı'ya yaklaşmak için terk edilmesi gereken kibrin bir parçasıdır. Hayattaki tüm ıstırapların Tanrı'nın planı dâhilinde bir amacı vardır, fakat bizler için ortada olan şey bir sis perdesidir. Bize düşen Tanrı'nın hikmetine tamamen güvenmek ve bize ne yaşatırsa yaşatsın kabullenmektir:

> Şayet iman kandırmayan, aldatmayan ya da üzmeyen bir ikna ile Tanrı hakikatine dair şüphesiz bir kanaat ise bu teminatı alanlar Tanrı'nın verdiği sözleri tutmasının hemen gerçekleşmesini beklerler, çünkü onlara göre bu sözler hakikatten başka bir şey değildir (31).

> Ve Tanrı ne eylerse eylesin, hepsi fevkalade görünür, zaten öyledir de. Cezalandırırsa adildir; affederse merhametlidir; vaadini yerine getirirse dürüsttür. Kısaca, içinde şanının parlamadığı hiçbir şey yoktur ve böylelikle tüm kalplerde ve dillerde övgüsü yankılanır (30).

Şüpheciler genelde bu metinde ifade edilen sarsılamaz dini inancın irrasyonel olduğunu düşünürler, özellikle de inancın tüm parçalarını kanıt ateşine tutmaya girişen bilimsel yöntemle kıyaslandığında. Fakat eğer dini inanç sistemi evrimsel bir açıdan çalışılacaksa uygun kriterler tarafından değerlendirilmelidir. Eğer dini inançlar tablo 3.1'deki davranışları güdülemede rol oynuyorsa ve eğer bu davranışlar grubun adaptif bir birim olarak işlev göstermesine neden oluyorsa o halde iman adaptasyondur denebilir. Deneyimi göz ardı eden iman, iktisatçıların kelimeyi kullandığı biçimiyle rasyonel olarak bile düşünülebilir. Davranış 1'in A durumunda adaptif olduğunu, fakat B'den Z'ye kadar uyum üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını düşünelim. B'den Z'ye kadar olan durumun neden olduğu sıkıntılar neden davranış 1'in terkine yol açsın ki? Eğer tablo 3.1'deki davranışlar grubun pek çok yönden faydasınaysa neden salgın hastalık, kıtlık, istila eden ordular ve grubun kontrolü dışında cereyan eden diğer sıkıntılardan dolayı vazgeçilsinler ki? Bir inanç sisteminin bu sarsıntıların ardından hayatta kalma becerisi evrimsel açıdan hayranlık uyandırmalıdır, alaya alınmamalıdır. Dahası, dini inancın, "dini gruplar deneyim temelinde davranışlarını değiştiremezler" şeklinde bir ifadede bulunması gerekmez. Organizmacı kavramı ciddiye almak biraz da "baş" ve "gövde" terimlerini düşündürtür. Cenevre'deki kilisenin başı İsa değildi papazlardan müteşekkil küçük bir gruptu. Bu grup sık sık toplanır, inançları çerçevesinde alternatif eylem rotalarını

tartışır, kilisenin gövdesinin inanç gereği kabul etmesini umdukları planlar ortaya çıkarırlardı.[5] Kilisenin başının anatomisi ve kararlarının niteliği aşağıda daha detaylı tartışılacak.

Calvin'in ilmihalindeki Tanrı-insan ilişkisinin başka bir ayağı ise inanç sistemini içselleştirmektir. Buradaki gaye, kişisel iradeyi Tanrı'nın iradesiyle değiştirmektir ki bu da oldukça basittir. Calvin, onuncu buyruğu izah ederken bunu daha da iyi anlamamızı sağlar:

> Bu buyruk ile Rabbimiz hayırhahlık sınırlarını aşan tüm arzularımıza gem vurur. Diğer tüm buyruklar sevgi kuralına zıt düşecek herhangi bir amelde bulunmamızı yasaklar, bu da kalbi tasavvurdan men eder. Dolayısıyla, bu buyrukla öfke, kıskançlık ve kötü niyet kınanmış olur, tıpkı daha önceden cinayetin de kınandığı gibi. Şehvet ve kalbin kötülüğü de tıpkı zina gibi yasaklanmıştır. Mukaddem açgözlülük ve hinlik neredeyse cimrilik de oradadır; lanetleme neredeyse garez de orada dizginlenir. Bu buyruğun genel kapsamının nasıl olduğunu ve sınırlarının ne genişlikte olduğunu gördük. Tanrı fevkalade bir muhabbet ve tarikat arkadaşlarına karşı emsalsiz bir şevk ile sevgi ister, yanındakinin mülkü ve avantajına karşı ufacık bile bir arzu duymamamızı ister. Öyleyse buyruk özetle şöyle der: Sevgi kuralına karşı azgın bir muhalefet tarafından yanıltılmayacak kadar akıllı olmalıyız ve her birini tamamıyla özgürce olduğu şey kılmak için hazır bulunmalıyız. Vazifemiz dışında borçlu olduğumuz her bir insana ait olduğumuzu farz etmeliyiz (15).

---

5 Dini inanç sahibi kimselerin, kendilerine söylenenleri sorgulamadan yapan akıldan yoksun vızıldayan arılar olduğunu söylemeye çalışmıyorum. Bireyler aynı zamanda, kendi dini inançlarını kişisel kararlar vermek için bir çerçeve olarak kullanabilir. Ayrıca, pek çok dini grupta liderler cemaate karşı öyle sorumludurlar ki karar verme birimi tüm grubu ihtiva eder.

Kendi entelektüel yeteneklerine rağmen, Calvin "beyni rahatsız eden ve kalbi de pek etkilemeyen çıplak Tanrı bilgisini ya da Kutsal Kitap anlayışını" hor görür (18). Benzer bir şekilde, örnek davranışların kendisi "bilincin paklığı"nın altını çizmeksizin hiçbir şeydir (20). Elbette, bilincin saflığı örnek davranış üretmek konusunda başarısız olamaz, bu yüzden işlerden ziyade inanca yapılan vurgu bencillik vesikası değildir.

İçselleştirme, etraflıca, birey ve Tanrı arasındaki özel bir ilişki olarak tanımlanan dua ile kuvvetlendirilir. Hakiki inanç sahibi bir kimse kendisini öyle yoksun görür ki kılavuz olması için Tanrı'ya iltica eder ve Tanrı da öylesine merhametlidir ki her birimizden bunu tek tek duymak ister. Duayı reddeden kimse "kendisine aşikâr kılındıktan sonra yeryüzünde gömülmüş ve saklanmış bir hazine"yi reddeden kimseye benzer (28). Başarılarımıza dair övünmek veya kişisel maksadın hâsıl olması için dua etmeyiz, en içteki duygularımızı ifade etmek için dua ederiz:

> Dua, sayesinde arzularımızı, sevinçlerimizi, ahlarımızı ve son olarak kalbimizden geçenleri döktüğümüz, Tanrı ile bizler arasındaki bir tür anlaşma değildir. Bu nedenle, Tanrı'yı hatırladığımız sıklıkla, özenle ve sabırla, kalbimizin içindeki gizli yerlere inip oradan çağırmalıyız, sadece boğaz ve dil aracılığıyla değil. Dilin bazen duaya katkısı vardır elbette; Tanrı hakkında düşünmemize yardımcı olarak zihni meşgul tutar ya da Tanrı'nın ilahlığı üzerine derin derin düşünmemizi sağlayarak kalple işbirliği içinde, Tanrı'nın şanını açıkça ifade etmemize aracı olur. Fakat, Tanrı peygamberi vasıtasıyla, dil ile bilinçsizce ifade edilenin değersiz olduğunu, kalben kendisine yabancılaşmış olup salt dilleriyle onu anan kimselere vaat ettiği bir öfkesinin olduğunu bildirir (28).

İsa'nın duası, Tanrı'ya Tanrı'nın kelimeleri ile dua etme biçimiyle bir örnek sağlar ve elbette tüm inanç sisteminin hayranlık uyandıran bir dakikalık özetini sunar. "Sapkınlığa sevketme" ifadesini yorumlarken Calvin, kusursuz bir içselleştirmenin, kusursuz davranışlar kadar ulaşılamaz olduğunu fark eder ve hatta sapkınlığı bizi ruhsal açıdan zinde tutan bir tür tatbik olarak tanımlar:

> Bu dua ile yoldan çıkmamayı dilediğimiz söylenemez; zira kışkırtılmak, vicdanen rahatsız olmak ve dolduruşa gelmektense, aşırı tembellikle miskinleşiriz. İsa ayıplamayla, yoksullukla, musibetle ve diğer ısdırap biçimleriyle seçimini her gün teste tabi tutar. Daha ziyade talebimiz şu olur: şeytana uymayla birlikte, günaha karşı yenilmememizi ya da alt edilmememizi de sağlar fakat onun kudretiyle bize saldıran tüm güçlere karşı kuvvetli ve dinç kalabiliriz. Saniyen; koruması ve muhafazası altına alınarak, özel armağanlarıyla kutsanarak ve himayesince desteklenerek şeytana, ölüme, cehennemin kapılarına ve şeytanın tüm krallığına karşı yenilmeden kalabiliriz. Dahası İsa'nın, dualarımızın sevgi kanununca şekillenmesini nasıl istediğini de fark etmeliyiz, zira kardeşlerimizden ayrı çare arayışında olmamamız gerektiğine karar vermiştir; fakat kendi iyiliğimiz kadar onların da iyiliğini gözetmemizi emreder (32).

Bu Tanrı-insan ilişkisinin nitelikleri davranış güdülemek için yeterli değilmişçesine Calvin (ve kendi zamanındaki diğerleri) nihai mücadelenin Tanrı ve Calvin'in net bir şekilde Papa olduğuna inandığı Deccal (Sahte İsa) arasındaydı. Fakat İsa dönüşünden önce kilisesinin yeniden inşa edilmesini ve onarılmasını istedi. Bu rivayet sadece ivedilik anlamı taşımıyordu ayrıca geçmiş ve bugünün gelecekte neyin mümkün olacağını kestiremediği anlamına da geliyordu Wallace'a göre (1988, 40):

> Kurumunda bizim insan doğamıza karşı başlattığı hücumların ilki etrafımızdaki her şeyi nihai ve yerleşik kabul etme eğilimimize karşıydı; "insan sapkınlığının sınırları çerçevesinde zihinlerimizi sınırlandırmak" için, gerçeği aramak yerine "içi boş doğruluk imgemiz"den memnun olması için, çevremizdeki şeyler sadece olabildiği kadar kötü olduğunda hoşnut olabilmek için. Gelişim beklentisi içindeydi. Tüm insan beklentilerini karıştıran ve şu yoruma şayan sonuçlar peşindeydi: "Bunlar Tanrı'mızın yapıp ettikleridir ve gözümüzde fevkaladedirler."

Özetlemek gerekirse Tanrı-insan ilişkisi tablo 3.1'de listelenen davranışları güdülemek için tasarlanan bir inanç sistemi olarak yorumlanabilir. Dini inancı anlamsız batıl inanç olarak kabul eden kimselerin kendi inançlarını gözden geçirmesi gerekir. Doğaüstü aygıtları hayali hizmetlerin hayali tedarikçisi olarak kabul eden kimseler ise yalnızca toplu çaba ile elde edilebilecek gerçek hizmetleri üretmede Tanrı-insan ilişkisinin işlevselliğini küçümsüyor gibidir. Dini zaten işlevsel bağlamda ele alan kimseler doğru yoldadır fakat akrabalık terimlerinin kullanımı ve cehennem korkusunun çok ötesine giden "güdüsel fizyoloji"nin kapsamlılığını küçümsüyor olabilirler. Elbette ki, onu doğru olarak kabul edenler için grup uyumlu davranışı güdülemeye tasarlanmış bir inanç sisteminden daha iyisini düşünmek benim için oldukça güçtür. Bir grubu sosyal bir organizmaya döndürmeye gelince, Calvin'in ilmihalinde yersiz kullanımlar vardır.

Sosyal Teşekkül

Ne kadar güçlü olursa olsun bir inanç sistemi, bir grubu bir sosyal organizmaya döndürme konusunda kendi başına muhtemelen yetersiz kalır. Bir sosyal teşekküle ilişkin normları icra

etmeye ve normlara bağlı kimselerin eylemlerini düzenlemeye gereksinin duyar. Yaşamın başlıca geçişleri varsayımından çıkartılacak en önemli sonuçların biri, bireysel organizmalar dâhil tüm adaptif birimlerin kendi içlerinde çökmeyi engellemeye yarayan mekanizmalara ihtiyaç duymasıdır. Aynı düşünce Calvin'in çağdaşı olan Martin Bucer tarafından da dini gruplar için dile getirilmiştir (1524; alıntı için bkz. McNeill 1954, 80-81); "Disiplin ve aforozun olmadığı yerde Hristiyan toplumu da yoktur."

Tablo 3.3: Calvin'in ilmihali (1538) ve *Ecclesiastical Ordinances* (Kilise Hukuku) (1541) çalışmalarında belirtilen sosyal teşekkülün unsurları

1. Kilisenin başını denetlemek
2. Kilisenin gövdesini denetlemek
3. Karar almak
4. Toplumsal faaliyetleri (sağlık, eğitim, refah) düzenlemek

Calvin'in ilmihaline, Cenevre kilisesi için sosyal teşkilatı ayrıntılı olarak anlatan Ecclesiastical Ordinances adında ikinci bir kısa belge eşlik eder (Reid'de mevcuttur 1954; belirtilen tüm sayfa numaraları bu baskıya aittir). Dört makam belirtilmiştir: papazlar, doktorlar, ihtiyarlar ve yardımcı papazlar. Papazların görevleri "Tanrı'nın sözlerini duyurmak, hem kamusal hem özel alanda yol göstermek, öğüt vermek, uyarmak ve cezalandırmak, dini ayinleri yönetmek ve ihtiyarlar ve meslektaşlar ile kardeşçe ıslah tembih etmek"ti (58). Papazların hem kilise doktrininin bilgisine eksiksiz bir şekilde hâkim olması gerekirdi hem de mükemmel bir itibarlarının

olması lazımdı. Aday ilkin mevcut papazlar tarafından seçilir, sonra kabul için şehir konseyine sunulur ve son olarak "inanç bütünlüğünün genel rızası tarafından kabul görebilsin diye" vaaz vereceği topluluğa sunulurdu. Bu da Kalvinizm'in, liderliği, kilisenin ortalama bir üyesi kadar etkili bir şekilde kontrol etmek için nasıl yapılandığına başka bir örnektir.

Papazlar sadece titizlikle seçilmezdi ayrıca özenli bir şekilde denetlenirlerdi. Haftalık toplantılarla doktrinlerin saflığı kontrol edilirdi ve üç ayda bir de papazların birbirini eleştirmesini amaçlayan toplantılar düzenlenirdi. İkinci bölümü hatırlarsanız Nuerler de karşılıklı eleştiri için merasim düzenlerdi. Calvin, papazların uygun davranışları konusunda oldukça açıktı:

> Fakat ilkin, bir bakanda asla kabul edilemez suçların olduğunu ve öte yandan bunların doğrudan kardeşçe nasihatler verildiğinde katlanılabilir hatalar olduğunu kabul etmek lazım.
>
> İlk türden suçlar: sapkınlık, hizipleşme, kilise kurallarına isyan etme, açıktan dine küfretme ve kamu cezasını hak etme, dinsel görevleri satın alma ve ibrazlardaki tüm yolsuzluklar, başkasının yerini işgal etmek için kumpas kurma, kişinin kiliseyi meşru ayrılma ya da adil davet olmaksızın terk etmesi, ikiyüzlülük, yalan yere şahitlik, namussuzluk, hırsızlık, sarhoşluk, yasa tarafından cezalandırılmayı gerektiren tartaklama, tefecilik, kanun tarafından yasaklanan oyunlar, danslar ve benzer ahlaksızlıklar, sivil hak kaybına yol açan suçlar, kiliseden başka bir ayrılığa yol açan suçlar.
>
> Diğer türden hatalar: Kutsal Kitap'a kara çalan tuhaf davranış biçimleri, saçma soruları araştırmaya merak duyma, kilisede kabul görmemiş bazı doktrinleri ve uygulamaları öne sürmek, Kutsal Kitabı çalışmayı

> ve okumayı ihmal etmek, dalkavukluk boyutundaki ahlaksızlığı aşağılama konusunda ihmalkâr davranma, her şeyi onun hizmetine yarayacak şekilde yapmadaki ihmalkârlık, küfürbazlık, yalancılık, iftiracılık, ahlaksız sözler, haksız sözler, gözü karalık ve kötüye alet etme, para hırsı ve aşırı cimrilik, dizginlenmeyen öfke, münakaşalar ve ihtilaf, bir bakana uygunsuz davranış anlamına gelen tavır veya jestle gevşeklik (60-61).

Şunu da dikkate almak lazım; bu daha küçük suçlamalar bile hoş görülmezdi ama aşağıda daha detaylı anlatılacak olan tedrici cezalandırma yöntemine tabilerdi. Calvin'in belirttiği yöntem bir şekilde etkili olsaydı bir papazın makamını suistimal etmesi aşırı derece zor olurdu.

İhtiyarların görevi "herkesin hayatını gözetmek, hata yaptığını ya da düzensiz bir hayat yaşadığını gördükleri kimseleri dostça uyarmak ve gerektiği yerde kendilerini ve diğerlerini kardeşçe uyarılarla tembih etmek... Bu kimseler öyle seçilmelidir ki, gözleri herkesin üzerinde olsun diye şehrin her köşesinde birkaç tane bulunmalıdır" (63-64). İhtiyarlar da papazlar gibi, gözetleyecekleri kimselere ek olarak şehir yönetimince de kabul edilebilir olduklarının güvencesini veren bir süreç sonucu seçilirlerdi. Aslında ihtiyarların hepsi aynı zamanda şehir yönetiminin de bir üyesidir.

> Kilisenin mevcut durumunda, *Little Council*'den iki kişi, *Council of Sixty*'den dört kişi ve *Council of Two Hundred*'den altı kişi seçmek tasvip edilirdi. Bu kişiler ayıpsız ve şüpheden uzak, iyi ve dürüst bir hayat yaşamış ve hepsinden öte Tanrı'dan korkan ve basiretli kimseler olmalıydı. Onları seçmenin en iyi yolu şöyleydi; *Little Council* mevcut en iyi ve en uygun adayı önerirdi; bunu yapmak için bakanları davet eder ve onlara danışırlardı, ancak bundan sonra on-

> ları kabul edecek olan *Council of Two Hundred*'a emanet edecekleri kimseleri sunmalıydılar. Eğer önerilecek kimseler kabule değer bulunursa yapısı hemen hazırlanacak olan özel bir yemine tabi tutulurlardı. Senenin sonunda ise devam etmek ve değiştirilmek yönünde haklarında karar verilmesi için Senyör'e sunulurlardı. Görevlerini içtenlikle yerine getirdikleri sürece, nedensizce değiştirilmeleri münasebetsizdi (63-64).

Liderlerin, kilisenin gövdesi için yüksek bir ahlaki standart koymaları Kalvinizm'in ayırıcı özelliğidir. Calvin bunu şansa bırakmadı, liderler tarafından suistimali epey zor olan bir seçim ve denetim yöntemi uyguladı. Ortalama bir Cenevreli sorumluluk düzeyi ve kendisinden beklenen disiplinden dolayı şikâyet edebilir fakat sorumluluktaki kusurlar ve liderlerindeki disiplinden şikâyet edemez.

Tüm vatandaşların davranışları tedricen artarak denetlenir; ilk olarak özel bir "kardeşçe nasihat" tarafından, ardından kilisenin önünde, sonra (yılda altı kez düzenlenen) İsa'nın akşam yemeğine iştirakten mahrum edilerek ve son olarak da aforoz edilerek (bu gelenek ilk Hristiyan kiliselerine dayanır). Tüm durumlarda amaç, yanlış davranış affedildikten ve üye kiliseye geri alındıktan sonra, kalben ve davranışlarda bir değişiklik elde etmekti. Aşağıda yer alan Ordinances'taki metin kilise disiplininin sapkınlık konusunda titiz davrandığını ve affetmez olduğunu gösterir fakat bunun dışında sapkın bireylere saygılıdır:

> İhtiyarların öğüt vermesi ve yola nasıl devam edeceklerini söylemesi gereken kişiler vardır. Eğer kabul edilen doktrine karşı ahkâm kesen olursa uzlaşmak için konferans düzenlenir. Doktrinin nedenini kulağını açıp dinlerse rezalet çıkmadan ve onuru zedelenmeden gönderilir. Eğer dik kafalı olursa daha büyük

ciddi bir yaptırım uygulana dek birkaç kez uyarılır. Ardından Akşam Yemeği komünyonundan men edilir ve kişinin bu durumu sulh hâkimine rapor edilir. Eğer bir kimse kiliseye gelmekte ihmalkârsa kişi sadakat birliğini gözle görülür bir şekilde küçümsüyor demektir. Kişi kilise kurallarını hor gördüğünü bir şekilde belirtirse uyarılmalıdır ve itaatkârlığını kanıtlarsa yaptığı şey göz ardı edilmelidir. Üç kez uyarıldıktan sonra kötü yanlarında ısrarcıysa kiliseden ayrılması gerekir ve kişinin bu durumu raporlanır. Kişilerin tek tek davranışlarına gelince hataların düzeltilmesi için kaydedilecek olan ilerlemeler, Efendimiz'in buyruklarından müteşekkil bir düzen çerçevesinde uyum içinde olmalıdır. Gizli ayıplar da gizliden uyarılmalıdır; eğer kişinin asi olduğu ispatlanmazsa pek de bednam veya utanılası olmayan hatalarından ötürü kişiyi suçlamak ve kilisenin önüne çıkarmak doğru olmaz. Diğerleri için, arkadaşının hususi uyarılarını küçümseyen kişiler yine kilise tarafından uyarılmalıdır ve yine de yola gelmezse veya suçlandığında hatasını anlamazsa zihnini toparlayana dek Akşam Yemeği'nden men edilir. İşlenen hatalar kilisenin gizleyemeyeceği şekilde dile düşmüş ve açık olmuş ise ve uyarı gerektiriyorsa ihtiyarların görevi, hatalarını düzeltsinler diye dostça bir serzenişle çağrıda bulunmaktır ve bunun üzerine gözle görülür bir iyileşme gerçekleştiyse onlara zarar vermemektir. Eğer hatada inat ederlerse defaatle uyarılırlar ve yine de bir sonuç alınmazsa Tanrı'yı hor görenlere yapıldığı gibi, hayatlarında gözle görülür bir değişiklik olana dek Akşam Yemeği'nden mahrum bırakılacakları taraflarına bildirilir. Yalnızca sözlü azarlama değil de davranışla yaptırım gerektiren suçlar mevzu bahis olduğunda kişi böyle bir suça düşmüşse vakanın gerektirdiklerine göre, Tanrı'nın huzurunda kibrinin kırılması ve hatasını daha iyi anlaması için, bir süreliğine Akşam Yemeği'nden men edildiği söylene-

> rek uyarılmalıdır. Yasakları çiğnemek arzusuyla isyan ve itaatsizlik içinde ise kişi, bakanın görevi onu geri göndermektir, zira Komünyon'a kabul edilmesine izin yoktur. Fakat tüm bunlar itidal ile yapılmalıdır, öyle ki kimsenin incineceği bir katılık olmamalıdır; çünkü uyarılar bile yalnızca, günahkârların Efendimiz'e geri dönmesini amaçlayan ilaçlardır (70-71).

"Kötülüğe kötülükle cevap vermemek" ifadesinin kastettiği şeyin zıddı bağlamdan sökülüp çıkartıldığında, Calvin'in kilisesi kötü davranışları gidermeye tasarlanmış sosyal kontroller sistemince dikkatli bir şekilde korunurdu. Suistimale karşı, hatta kendisinin en güçlü üyelerinin suistimaline karşı bile, oldukça dirençliydi. Calvin üzerine çalışanların birine göre (Collins 1968, 148): "Ne rütbe, ne zenginlik, ne de sosyal konum kişiyi mahkemeye çağrılmaktan muaf tutar. Favres, Perrins, Bertheliers [güçlü Cenevre aileleri] tıpkı sıradan bir esnaf gibi cezaya tabiydi ve bulgular kararların tarafsız bir yargılamayla verildiğini ispatlar."

Diğerkâmlık ve işbirliğine dair evrimsel teoriler özellikle kandırma sorununa odaklanır. Fakat bu sorun çözülse bile işbirliğine ilişkin ciddi sorunlar varlığını sürdürmeye devam eder. Genelde modern toplumun altyapısı hakkında konuştuk fakat Cenevre'nin de bir alt yapısı vardı ve onu destekleme sorumluluğu sıradan bir vatandaş için şimdikinden daha büyüktü muhtemelen. Şehrin etrafındaki devasa duvarlara iyi bakılmalıydı, Cenevre'yi Savoy dükalığından koruyan askerlerin ücreti ödenmeliydi, veba hastanesi kurulmalı ve personel sağlanmalıydı, yoksullara bağışta bulunulmalıydı, eğitim sistemi yapılandırılmalıydı; kamu çıkarı listesi böyle uzar gider. Tüm sistemi bozmak bir yana, sorumluluktan kaçma isteği uyandıran şeyin çok büyük olması gerekirdi. Naphy (1994, 12) Kalvinizm'den önce şehirde yaygın olan hizipçilik için

"Cenevre hastalığı" der. Şehir otoritesinin kendisi, böylesine idaresi zor bir popülasyonu adaptif bir birime dönüştürme konusunda acizdi, çünkü dinin birleştirici etkisine gereksinim vardı. Tanrı'nın Cenevre yurttaşlarından isteği, şehrin altyapısı sorumluluğunu omuzlamalarıydı.

Geniş bir popülasyonun, onlar gönüllü olduktan sonra bile, doğru zamanda doğru şeyleri yapması nasıl sağlanabilir? Ecclesiastical Ordinances karar verme yapısını, eğitim sistemini, sağlık sistemini ve refah sistemini ayrıntılarıyla belirtir. Kararlar, resmi statü farkları olmaksızın haftalık toplantılarda papazlar arasındaki uzlaşmayla verilir. Çözülemeyen anlaşmazlıklar için, karar verme halkası ilk olarak ihtiyarları en son da şehir konseyini kapsamak üzere genişler. Bu yapı grup düzeyindeki karar vermenin faydalarını tahakkuk ettirdi (Wilson 1997) ve ayrıca bireyin tek başına kendi isteğini topluluğa dayatmasını güç kıldı.

Eğitim sistemi tüm çocuklara ilmihal öğretmenin yanında yetişkinleri de bakanlık için eğiten doktorlar tarafından denetleniyordu ve ilimleri "kiliseyi papazların ve bakanların hatalarından kaynaklanan zedelenmeden korumak" için kullanılan Eski ve Yeni Ahit âlimlerini kapsıyordu (62). Çocuklar ilmihali 55 haftalık soru-cevap formatındaki derslerde ezberleyerek öğreniyorlardı (ör. Bakan: "İnsan hayatının başlıca gayesi nedir?" Çocuk: "Kendilerini yaratan Tanrı'yı bilmektir"). Ancak tabi tutuldukları sınavı geçerlerse İsa'nın Akşam Yemeği'ne katılmalarına izin verilirdi. Calvin'in teşvikiyle, Cenevre şehri "yoksulluğunun üstesinden geldi" (McNeill 1954, 195) ve zamanla Avrupa'dan öğrenci çeken Cenevre Akademisini kurdu. Eğitim öyle titizdi ki Cenevre öğrencilerinin adeta Sorbonne doktorları gibi konuştuğu söylenirdi.

Sağlık ve refah sistemleri, ihtiyarlar gibi seçilen papaz yardımcıları tarafından denetleniyordu. Yalıtılmış bir veba

hastanesi kalıcılaştırıldı. İşsiz ve muhtaçlara kalacak yer temin edildi ve hasta olanlar ayrı odalarda tutuldu. Kendi sağlık bakımlarına güç yetiremeyenler için doktorlar ve cerrahlar tedarik edildi. Bağış için para toplandı ve ihtiyaca göre dağıtım yapıldı. Hem para toplama hem de para harcama hileyi imkân dışı kılan muhasebe süreçleri tarafından gözetlendi, kaldı ki görev için seçilen papaz yardımcıları öyle sağlam yurttaşlardı ki sarf ettikleri çabanın ve zamanın karşılığının çok çok altında kazandılar (Olson 1989).

Ölmekte olan veba kurbanlarına bakma görevi, papazların, kendi içinde çökmesi zor olan mekanizmaları kullanan eşitlikçi bir yöntemle sorunu nasıl çözdüklerine dair iyi bir örnektir. Bu yaşamı tehdit eden görev rastgele belirleniyordu. Calvin bu rastgele seçimden şehir konseyinin hükmü uyarınca muaf tutuldu çünkü onun ölümü kilisenin kaderi üzerinde diğer papazların ölümünden çok daha etkili olacaktı. Bu Calvin'in diğer papazlarla aynı şekilde üstlenmediği tek görevdi. Ölümü üzerine Calvin'in yerine Theodore Beza geçtiğinde, Beza bu rastgele seçime dâhil edilmek için şehir konseyiyle başarılı bir görüşme yaptı (Monter 1967, 210).

Özetlemek gerekirse Calvin'in kilisesi bölgesel çevreye uyum sağlayan davranış kodlarını, inananın zihninde bu kodları güçlü bir şekilde güdüleyen bir inanç sistemi ve liderlerle müritler için kodları aynı şekilde düzenleyen ve tatbik eden bir sosyal teşkilatı kapsıyordu.[6]

---

6 Kalvinizm gibi dini sistemlerin tasarım niteliklerinin kendi terimleriyle (tasarım tartışması) değerlendirilebilmesine rağmen, bunları mukayeseli bir zeminde değerlendirmek daha iyi olacaktır (fenotip-çevre korelasyonu). Daha kapsamlı bir analiz, Kalvinizm'in Hristiyanlığın diğer biçimleriyle ilişkili olarak nasıl yayıldığına ve yeni biçimlerin doğmasına nasıl sebep olduğuna dair boylamasına bir çalışmanın yanı sıra, Kalvinizm'in çağdaşı olan Hristiyan cemaatlerini de kapsar. Umarım bu kitap, daha etkili çabalar için teşvik edici olur. Reform hareketinin sosyolojik açıdan karşılaştırmalı bir çalışması için bkz; Swanson (1967).

KALVİNİZM'İN KARANLIK TARAFI

Birinci bölümde, çoklu düzey seçilim teorisinin ahlaki karmaşıklığını vurguladım. Darwin, grup seçilimini insanın ahlaki erdemlerinin evrimini açıklamak için öne sürdü fakat ona göre bu erdemler grup içinde ve diğer gruplara karşı olmak üzere uygulanıyordu. Grup içinde bile ahlaki erdemler olarak adlandırılan şeyler genellikle cebri mekanizmalar tarafından icra ediliyordu. Neticede, bir grup için ahlaki davranış olarak kabul edilen bir şey diğer bir grubun üyeleri için tuhaf ve oldukça ahlaksız gelebilir. Erdeme ilişkin evrimsel bir teorinin, günlük hayattaki ahlaki konuların karmaşıklığı ve belirsizliğini açıklaması için tam da böylesine karmaşık olmalı.

Buraya kadar, Kalvinizm'in, modern okurlar tarafından ahlak bağlamında takdire şayan kabul edilebilecek grup içi niteliklerini tasvir ettim. Eşitler arasında lider konumunda olup ölmekte olan veba kurbanlarına bakmak için adil bir şans durumunu kendisi için de talep eden Beza gibi bir kimseye hayran olmamak güçtür. Fakat sadece modern zihinlere değil aynı zamanda Calvin'in çağdaşlarına da tuhaf ve itici gelen unsurları da kapsayan Kalvinizm için romantik bir tablo çizmek benim vazifem değil. O halde, Kalvinizm'in karanlık tarafının, aydınlık tarafı gibi, çoklu düzey seçilim teorisi tarafından başarılı bir şekilde açıklanıp açıklanmayacağına bakalım.

Calvin Cenevre'de yüksek seviyede bir sosyal kontrol uyguladı. Aileler yılda bir kez ruhsal sağlıkları incelenmek üzere ziyaret edilirlerdi. Kiliseye katılım önemliydi ve Paskalya'da kuka oynaması seçkin bir ailenin oğlunun hapse girmesi için yeterliydi. Calvin'in Cenevre'nin zengin ve güçlüleriyle giriştiği ünlü mücadelelerin bir kaçı bu suçlara dayanıyordu. Şehrin başlıca askeri kumandanı Ami Perrin bir düğünde uygunsuz

bir biçimde dans ettiği için hapis cezasına çarptırılmıştı. Pişman olmayan Perrin, Kilise Meclisinin önüne çıkmayı reddetti ve Calvin'den aşağıdaki mektubu aldı (bkz. Collins 1968, 157):

> Bu konu üzerinde derinlemesine düşünmen için yalvarıyorum. Çifte standart uygulamam mümkün değil ve gerektiği üzere, eşitliği sürdürmek bir kanun meselesi olduğu için, kişinin Tanrı'nın kilisesinde eşitsizliği görmezden gelmesi hiç şüphesiz imkânsızdır. Kim olduğumu bilirsin ya da bilmelisin: İlahi Miras benim için öylesine kıymetlidir ki iyi bir vicdanla onu savunmaktan kimse alıkoyamaz beni. (Kaldı ki, bu meselede sadece kilisenin ve senin selametinin aydınlığa çıkmasını düşünmüyorum, aynı zamanda senin uygun şartlarını, isminin lekelenmemesini ve vaktinin kaybolmamasını da düşünüyorum. Görünüşte özgür ve serbest olan herkesin bir şekilde tabi olduğu müşterek hukuk tarafından, üzerine bir suç yakıştırılması ne kadar da iğrenç olurdu? Benim çabam ve senin refahın doğrultusunda, böyle etiketlenmektense tehlikeyi göze almak daha iyidir.) Evinde neler dendiğinin gayet farkındayım, için için yanan bir ateşi alevlendirmek konusunda dikkatli olmam gerekir, en azından şunu bil ki karşılaştığın durum birkaç yıl önce benim de başıma geldi [Cenevre'den kovulmak]. Cenevre'ye sükûnet içinde kalmak veya fayda elde etmek için geri dönmedim ve şayet Cenevre'yi tekrar terk etmek zorunda kalsaydım şikâyet etmemeliydim de. Bu kilisenin ve beni buraya getiren şehrin meselesi ve selameti ile ilgilidir. Fakat bazılarının onur kırıcı davranışları, nankörlüğü, son nefesime dek, bu şehir için Tanrı'nın içimde uyandırdığı şevki, görevimi aksatmama ya da bırakmama neden olamayacak.

Calvin mektubunu şu sözlerle bitirir; "Tanrı seni gözetir gerçek bir dostun tokadının, malum diğerlerinin hain dalkavukluğundan ne kadar iyi olduğunu gösterir". Bu yüzleşmenin görünürde ufak bir suçlama üzerine doğması bizi şaşırtsa da yüzleşmenin doğasını çoklu düzey seçilim teorisi bağlamında açıklamak yine de mümkündür. Bu, toplumun güçlü bir üyesinin başka herhangi bir kimseyle aynı ahlaki seviyede değerlendirilip değerlendirilmediği mevzusudur. Calvin'in şehrin tamamının refahıyla özdeşleştirilmesi ve herhangi bir seküler otoriteden daha iyi bir ahlaki zemin sağlamak için dini kullanması bu kitabın temel önermesine mükemmel bir örnek teşkil eder.

Bize yabancı gelen bir davranışın incelenmesi, zaman temeline karşı bir değerlendirmeyi gerektirir. Calvin ve Perrin arasındaki başka bir çatışma, yırtmaçlı dikilen kabarık elbisenin olduğu giyim modasına dairdi. Calvin meseleyi "üst düzey ve temel prensipler" vakası olarak adlandırıp müdahale edene dek, Perrin okçuluk festivali için kendi bölüğünü bu şekilde giydirmek istemişti. Calvin'in bir moda biçimi için nasıl bu kadar sert bir tutum takınabildiğini, bu tarzın Calvin daha Cenevre'ye bile gelmeden Augsburg, Zurich ve Berne'de uygunsuz kabul edilip yasadışı ilan edildiğini fark ettiğimizde anlamaya başlayabiliriz (Collins 1968, 158).

Dans ve giyim konusu üzerindeki ihtilafa dair meselenin ne olduğunu anlamak zor olsa da diğer fark edilen tehditlerin ciddiliğinde bir beis yoktur. Şayet Uluslararası Af Örgütü 16. yüzyılda günümüzdeki normlarıyla var olsaydı, Avrupa'daki her dini ve siyasi oluşum listede yerini alırdı. Sürgün, işkence ve idam ciddi anlamda sapkın davranışları cezalandırmak için sosyal kontrolün kabul edilebilir biçimleriydi. Kalvinizm'in bir grubun zekice kararlar alması için ve içerden

çökmesini engellemek için gerekli olan müşterek eleştiriyi, fikir farklılıklarını ve dâhili kontrolleri ve dengeleri bir ölçüde teşvik ettiğini gördük. Fakat kilise dışındaki ihtilaf tamamen başka türden bir tepkiyi ortaya çıkarır. St. Peter Katedralinin korkuluklarındaki tehditkâr bir pankart, güçlü Favre ailesinin bir dostu olan Jacques Gruet'nin tutuklanmasına neden oldu. Gruet işkence altındayken suçunu itiraf etti ve evindeki arama daha da suçlayıcı kanıtları ortaya çıkardı. Collin'in ağzından hikâye şöyle anlatılıyor (1968, 161-62):

> Calvin'i, kendisine tapılmasını isteyen ve "kutsal babamız Papa'nın itibarı"na sahip olmayı arzulayan "mühtiş bir ikiyüzlü" olarak niteledi. Musa'nın çok şey dediğini ve hiçbir şey kanıtlamadığını iddia etti ve gerek kutsal gerek insan ürünü olan tüm yasaları geçici heves olarak değerlendirdi. Calvin'in ölümsüzlük üzerine olan bir kitabının köşesine Gruet "hepsi aptalca" yazmıştı. Roget, Gruet'nin bağımsız bir düşünür ve modern bağlamda bir liberal olduğunu söyler. Tanrı'ya karşı işlenen ve yetkili mercilerin ilgilenmesi gerekmeyen suçlar ile topluma karşı işlenen ve kontrol altına alınması gereken suçlar arasında bir ayrım yapar. Choisy'nin belirttiği gibi Calvin bu ayrımı anlayamazdı. "Toplum Tanrı'nın otoritesine dayanır, toplumun görevi Tanrı'nın şerefini sürdürmektir, egemenliği için ve Tanrı'nın iradesi kutsal bir yasa olduğu için Tanrı'ya saygı duymaktır".

Gruet dine küfretmek ve ihanet suçuyla idam edildi. Bilindiği kadarıyla Liberten arkadaşlarının hiçbiri yardım etmeye çalışmadı.

Cenevre kilisesinin idam etme yetkisi yoktu, bu yüzden bu karar Cenevre sivil yönetimi tarafından verildi. Gruet'ye destek konusundaki eksiklik Calvin'in kararda doğrudan rol oynaması gerekmediği hissini verir. Dini müsamahanın or-

taya çıkışı Avrupa tarihinde gerçekleşecek ileri bir olaydı ve belki de hâlâ mevcut olan geniş adaptif sosyal teşekküllerin evriminde önemli bir etmen olmuştur. Gruet'nin üzüntüsünü modern bakış açımızdan paylaşabiliriz ve yine de çoklu düzey seçilim teorisi bağlamında olan biteni anlayabiliriz.

Kalvinizm'in en yüz kızartıcı eylemi aykırı düşüncesi nedeniyle Michael Servetus'un (1511-53) idamıdır. Calvin bu eylemi sebebiyle genelde doğrudan suçlanır fakat Calvin üzerine çalışanların çoğu, Calvin'in yatıştırıcı bir rol oynadığı geniş bir uzlaşmanın olduğu yönünde hemfikirdirler. Servetus en başta diğer reformcular tarafından hoş karşılanmıştı fakat sonunda temel Hristiyan doktrinlerine saldırmasıyla araları açıldı. İlkin Oecolampadius ve sonra da Bucer davet etti ve onunla uzun uzun konuştular, sırf ilişkilerindeki kızgınlığa son vermek için. *The Errors of the Trinity* (Teslis'in Kusurları) kitabı Strasbourg'da ve Basel'de yasaklandı. En sonunda Servetus Rhine'ı Fransa için terk etmeye zorlandı, orada yirmi yıl boyunca Michel de Villeneuve adıyla bir Katolikmiş gibi yaşadı, tıp okudu ve fizikçi, editör ve redaktör olarak geçimini sağladı. Ortaya çıkmasına yardımcı olduğu Ptolemy'nin Coğrafyası'na ek olarak, Hollandalı bir bilim insanının, bereketsiz bir toprak olan Filistin'in işlenmemiş ve kısır olduğu yorumuna yer verdi. Bu masum hareket sonrasında ona musallat olacaktı.

Bu Katolik görünüşün arkasında Servetus azalmayan bir şevk ile düşünmeye ve yazmaya devam etti ve en sonunda aracı olarak bir yayımcıyı kullanarak Calvin ile bir diyalog başlattı. İlk mektubu diğer reformcuları kendisinden soğutan aynı küstah kibri içeriyordu. Calvin 19 sayfalık cevabında sözünü sakınmadı: "Sende ne dürüstlük var ne de liberal bir ruha yakışır cinsten açık davranış... Gülünçsün ve akılsızsın".

Institutes'in bir kopyasını gönderdi fakat aşağılayıcı yorumların şerh düşüldüğü bir cevapla geri aldı. Servetus ilişkilerini bitiren son mektuptan önce otuzu aşkın mektup yazdı. Farel'e bir mektubunda "Servetus yakınlarda bana yazdı ve mektuplarına saçmalıklarından müteşekkil uzun bir cilt iliştirmişti... Rıza göstersem buraya gelecek. Fakat söz vermek istemem. Çünkü eğer gelirse ne pahasına olursa olsun otoritemle onun canlı ayrılmasına müsaade etmem."

Servetus "saçmalıkları" için bir yayıncı bulmayı başardı, bu da onun Fransa'da hemencecik hapse düşmesine neden oldu. Calvin'in arkadaşı olan Cenevreli bir yayıncı, Calvin'in mektuplaşmalarının birkaçını kanıt olarak kullanarak etkili oldu. Calvin'in meseledeki doğrudan rolü pek de açık değildi. Her nasılsa Servetus hapisten kaçtı ve dört ay sonra Cenevre'ye geri geldi, burada tekrar yakalandı ve hapse atıldı. Servetus'un Cenevre'ye neden seyahat ettiği bilinmiyor; bir teoriye göre, Calvin'i devirmek için muhalifleriyle birlikte entrika çeviriyordu. Her halükârda, sonraki duruşmada Servetus Calvin'in güçlü düşmanlarıyla olabildiğince yakın temasta olarak ittifak oluşturdu, bu düşmanları sonradan Calvin'e kendi teolojik çöplüğünde saldırma şansı elde ettiler. Duruşma görünürde Teslis doktrini, yeni doğan vaftizi ve Filistin'in bereketli bir toprak olmadığı yönündeki skandal varsayım gibi teolojik mevzulara bağlıydı. Gerçekte ise Calvin ve kilisesinin hep sahip olduğu otoriteye istinaden, ahlaki üstünlük için bir mücadeleydi.

Tıpkı Calvin'in kilisesindeki karar verme halkasının en tartışmalı mevzularda genişlemesi gibi, Servetus davasının hükmü en nihayetinde Cenevre şehrinin dışındaki Protestan kiliselerine havale edildi. Hepsi, cezanın mahiyetini belirtmemelerine rağmen Servetus'u kınadı. Calvin idamın daha az

zalim olan bir biçimini savundu fakat çoğunluk kararı Servetus'un kazığa bağlanarak yakılması yönündeydi. Şüphesiz Calvin Servetus'un ölümünde bir paya sahipti fakat bundan yalnızca onun sorumlu olduğu ya da o zamanın aksine kendi isteğini dayattığı yönündeki varsayımlar ciddi anlamda meseleyi çarpıtmaktır.

İki yıl sonra, 1555'te, Perrin'in kiliseye muhalefeti, kendisinin ülke dışına çıkarılmasına ve işbirlikçilerinden dördünün idamına yol açarak korkunç bir kavgaya dönüştü. İnfaz memurları işlerini yarım yamalak yaptı ve planlanandan daha acılı bir ölüme neden oldular, bu da Calvin'e bu fazladan çekilen acının Tanrı'nın isteği olabileceği yorumunu yaptırttı. Calvin kusursuz bir erdem timsali değildi fakat ahlaki hataları kesinlikle çoklu düzey seçilim teorisi tarafından öngörülen bağlamlarda oluştu: grup içinde sosyal kontrol ve diğer grupların üyelerine karşı davranışlar.

DURUM DEĞERLENDİRMESİ YAPMAK

Bilim, hipotez oluşturma ve o hipotezi test etme arasındaki geri bildirim sürecidir. Birinci ve ikinci bölümde sunduğum kısa örneklerin dışında bu, çevresiyle ilişkili olarak tek bir dini gruba detaylı bakmak suretiyle, dini grupların adaptif birimler olarak nitelenebileceği varsayımını test etmeye yönelik ilk girişimimizdir. Calvin'in kilisesi organizma kelimesine içkin olan türden ya da tablo 1.1'de sıralanan diğer başlıca varsayımlarla daha iyi açıklanan türden adaptif karmaşıklığa sahip mi? Grup düzeyindeki işlevsellik, tabi eğer varsa, nasıl ortaya çıktı? Daha genel konuşursak evrimsel bakış açısı, zaten diğer açılardan çok iyi çalışılmış olan Kalvinizm anlayışımıza herhangi bir katkıda bulunur mu?

Tasarım Tartışması

İkinci bölümde evrimsel biyologların insan dışındaki türlerde adaptasyonları çalışma yöntemlerini ele aldım. Bunlardan biri tasarım tartışmasıydı. Eğer bir nesne ya da organizma belli bir işlevi sergilemeye uyumluysa şans eseri oluşamayacak belli tasarım özelliklerine sahip olmak zorundadır. Adaptif olmadan karmaşık olmanın da pek çok yolu vardır fakat adaptif bir biçimde karmaşık olmak için sadece birkaç yol vardır. Tıpkı adaptasyon kavramının kendisi gibi, tasarım tartışması Darwin'in evrim teorisinden çok daha eskidir. Paley (1805) organizmaların girift yapıları ve işlevlerinin Tanrı'nın varlığına delalet ettiğini tartışmak için saatin saatçinin varlığını kanıtladığı benzetmesini kullanır. Eğer "Tanrı"yı "tasarımcı fail" ile değiştirirsek uygun bir özenle kullanıldığında tartışma mükemmelen geçerli kalır (Sober 2001).

"İşte öyle hikâye" manşeti altında akademik tartışmalar tasarım meselesini olduğundan daha müphem göstermiştir ve günlük hayatta ne ölçüde kullanıldığını belirsiz kılmıştır. Elinizdeki bir nesneyi tanımlamanızı istediğimi farz edelim. Ona bir bakarsınız, bana merakla bakarsınız ve "bu bir konserve açacağı" dersiniz. Size onun odun kesmeye yarayan bir balta veya topraktan çıkarılmış bir maden olmadığına emin olup olmadığınızı sorarım. Bana uzun ve tuhaf bir şekilde bakarsınız, "Hayır, bu bir konserve açacağı" diye yanıtlamadan önce sizi kandırıp kandırmadığımı veya aklımın başında olup olmadığını düşünürsünüz. Sizden söylediğiniz şeyi kanıtlamanızı istesem yavaşça heceleyerek şöyle dersiniz: "Peki, bu pürüzsüz kenarlı yuvarlak, metali delmeye yarar, bu dişli kenarlı yuvarlak ise konservenin çerçevesini kavrar, bu kaldıraç metali delmek için güç uygular ve bu topuz açacağı çerçeve etrafında hareket ettirmek için yuvarlağı döndürmeyi sağlar. Odun kesemez ve konserve açacak biçimde düzenli bir biçim-

de birbirine bağlı hareketli parçaları olan bir mineral topraktan hiçbir zaman çıkarılmamıştır."

Belli ki, bir konserve açacağının işlevi öyle net bir şekilde aşikârdır ki bu diyaloğa yalnızca şakacı bir kimse ile ya da bir akıl hastasıyla girilebilir. O nesneyi bir konserve açacağı olarak niteleyen tasarım özellikleri öyle güçlü iddialar sunar ki bunu iddia olarak bile adlandıramayız, zira kerameti kendinden menkuldür. Tasarım tartışmasını günlük hayatlarımızda öyle sık ve refleks olarak kullanırız ki onsuz elimiz ayağımız tutmaz. İşlev sonucuna varmanın zorluğunu küçümsediğim zannedilmesin fakat akademik tartışmalar ters yönde hata veriyor.

Tasarım tartışmasını konserve açacağı vakasında böylesine zorlu kılan şey detaydır. Nesnenin birbiriyle ve çevresiyle (konserve) ilişkili çeşitli parçalarını bildikçe işlevsel mahiyetleri daha aşikâr olmaya başladı. Benzer bir şekilde, işlevin yokluğu hakikaten işlevi olmadığı konusunda nesneler için her yeni detayla daha da açık olur. Bir bulut ya da bir buz kristali ne kadar çok çalışılırsa çalışılsın asla faydacı bir işlev göstermeyecektir. Bu prensiplerin tümü, kalp ve göz gibi organların işlevlerinin Darwin'in evrim teorisinden çok zaman önce kurulmuş olmasını sağlayarak biyolojik adaptasyonlara eşit atıfta bulunur.

Görevimiz, varsa, Kalvinizm gibi bir dinin işlevini anlamak için aynı akıl yürütme sürecini kullanmaktır. Konserve açacağı ya da kalpte olduğu gibi, mevzu detayları anlamaktır. Bu nokta mühimdir zira Kalvinizm analizim çok da bilimsel gelmeyebilir. Tek bir sayısal ya da istatistiki mukayese olmaksızın tamamen betimseldi. Elbette ki sayılara ya da verisel karşılaştırmaya karşı bir duruşum yok fakat onları daha temel bir şeylerin arıtılmış hali olarak görmek önemlidir. Daha

önceden, geleneksel dini ilmin, evrimsel teorisini kurmak konusunda Darwin'e yeterli gelen doğa tarihi bilgileri ile kıyaslanabilir olduğundan bahsetmiştim. Bu noktayı vurgulamak için, Kalvinizm çalışmasını daha sayısal yapmanın bize ne kazandıracağını düşünelim. Collins'e göre (1968, 148; yukarıda alıntılandı), "bulgular, kararların tarafsız bir yargılamayla verildiğini gösterir". Collins'in atıfta bulunduğu bulgu, âli ve kudretlinin ortalama bir vatandaş kadar hesap sorulabilir olduğu bilgisinin yer aldığı tarihsel kayıtlarda muhafaza edilen kararları kapsar. Collins yanılmış olabilir, özellikle aynı konuyu derinlemesine inceleyen, Calvin üzerine çalışan diğer kimseler onunla ihtilafa düşerler. Bu bağlamda, meseleyi daha titiz yöntemlerle çözmeye gerek olabilir. Tüm disiplin müeyyidelerini bir veritabanında bulabileceğimiz biçimde bir araya getirebilir ve sosyal konum ve yargı kararları için sayısal puanlar geliştirebiliriz. Ardından, kilise tarafından kontrol altında tutulan ortalama düzeydeki bir kimse ile Cenevre şehri tarafından kontrol altında tutulan ortalama düzeydeki bir kimsenin farklılaşıp farklılaşmadığını ve yargılanan kimseler için statünün sonuca etki edip etmediğini istatistiki olarak sorabiliriz. Yukarıda bahsettiğim ve Collins'in vardığı sonuca neden olan sansasyonel vakalara rağmen, istatistiki açıdan belirgin farkların bulunacağını kolayca tahmin edebilirim. Fakat daha geniş çalışabilmek için analizimize diğer kiliseleri de dâhil etmemiz gerekir, özellikle de Cenevre şehrinde Kalvinizm'den üstün olan Katolik Kilisesini. Kalvinizm adalet yönetiminde mükemmelen hakkaniyetli olmasa bile, yerini aldığı şeyden daha mı adildir?

Bu türden bir sayısal analiz, söyleyebildiğim kadarıyla Kalvinizm'in konusu olmasa da, daima hoşa gider ve *Journal for the Scientific Study of Religion* gibi akademik yayınlarda yer alır. Bu literatürü beşinci bölümde tarayacağım fakat şim-

dilik din çalışan kişilerin her zaman yaptığı şeyin bir arıtımı olarak görülmesi gerekir. Dahası, en az kesinlik taşıyan mevzular için saklanması gereken yoğun emekli bir süreçtir. Tarihçiler arasında Cenevre'deki Katolik Kilisesinin yozlaştığına ve Kalvinizm ile kıyaslandığında Cenevre dışındaki çıkar gruplarına borçlu olduğu konusunda bir uzlaşma vardır. Bunu da sayılarla ifade etmek çok da anlamlı değildir kaldı ki buna duyduğumuz gereksinim, bir konserve açacağının işlevini nicelik bakımından ölçmeye duyduğumuz gereksinimden daha çok değildir. Şayet genel akademik literatürü "bilimsel değil" diyerek görmezden gelirsek belirsiz olmanın yanısıra kıymeti kendinden menkul oluşunu da reddetme riskini alırız. Bunun yerine bilimsel literatüre mantıklı kesin bir bilgi kaynağı olarak yaklaşmalı ve varsayımımızı test etmeye devam etmeliyiz. Detayların bilgisinin Kalvinizm'in grup düzeyindeki işlevsel yorumunu desteklediğini düşünüyorum. Kalvinizm amacı olan birbirine kenetli bir sistemdir: toplu eylemlerle bir dizi ortak amacı elde etmek için bir popülasyonu birleştirmek ve düzenlemek. Amacı net bir biçimde tanımlamak belki zor olabilir fakat Durkheim'ın seküler fayda (dinin içinde ve dışında, tüm insanların ihtiyaç duyduğu ve istediği temel metalar ve hizmetler) olarak adlandırdığı şeyi kapsadığı kesin. Birbirine kenetli diye bahsettiğimiz sistem açık davranışsal buyrukları, özel teolojik inançları ve sosyal kontrol ve düzenleme mekanizmalarının kuvvetli bir kalesini kapsar. Bir grubu organizma olarak düzenlemek adaptif karmaşıklığa bakmaya teşvik eder ve bu araştırma Kalvinizm araştırmasında işe yaramıştır. Nicel hale getirerek bilgiyi arıtmak detayların bazılarını değiştirebilir fakat asıl, temel sonucu değiştirirse işte bu epey şaşırtıcı olur.

Alternatif varsayımı düşünelim: Stark'ın (1999) din teorisi insanları, aslında elde edilemez olan meta ve hizmetle-

ri sağlaması için doğaüstü bir fail icat eden, fayda-maliyet mantığı yürüten kimseler olarak varsayar. Stark'ın araştırma programına ve meslektaşlarına ciddi saygı duyuyorum fakat öneri listesini ele alırsak sosyal hayatın temel sorunu ya da bunun çözümünde dinin rolü hakkında aslında hiçbir şey söylemez. Söyleyebileceğim kadarıyla, Kalvinizm, sahip olamayacağı şeyi elde etmek için çarkını döndüren iktisadi bir zihin olarak, bir konserve açacağının odun kesme aleti olarak açıklanmasından daha iyi açıklanamaz. Kalvinizm diğer dinleri hiç temsil etmediği sürece, Stark'ın dinin her nüansını kendi formel teorisi temelinde açıklamaya çalışan muhteris iddiasına karşı giderek daha da şüpheci olmalıyız.

Veyahut, Kalvinizm'in seküler fayda temelinde fakat bunun gruptan ziyade birey düzeyinde olduğu alternatif varsayımları ele alalım. Birinci bölümde tartıştığımız ortalama hatasının tuzaklarından kaçınmak için, mukayesemizi nasıl yaptığımız konusunda dikkatli olmalıyız. Sorun, Kalvinizm'in kilise bünyesinde diğerlerinin zararına olacak şekilde bazı bireylere (büyük ihtimalle liderlere) mi fayda sağlamak yoksa Kalvinizm'in toplu bir birim olarak kilise bünyesindeki herkese mi fayda sağlamak üzere tasarlandığıdır. Susitimal bazen açık bir şekilde ortadadır fakat çoğunlukla hile gereksinimi duyar. Bundan dolayı Kalvinizm'in ilk etapta grup için iyi olduğunu düşünürüz fakat sömürü aracına dair iz bulmak için yakından incelememiz gerekir. Dinin bazı nitelikleri hiç şüphe yok ki bu şekilde açıklanabilir, mesela Katolik Kilisesinin Reforma yol açan pek çok özelliği gibi. Dini düşünürler bu sonuca zaten nitel bilgiler temelinde ulaşmıştı ve buna karşı çıkmaya çok da gerek yoktur. Her dinin her özelliğini grup için iyi diyerek açıklamaya çalışmıyorum, zaten denesem de başaramazdım. Dinin doğasını açıklayan şey tek başına grup seçilimi değildir, çoklu düzey seçilim teorisidir. Kiliseler kendi içinden çökerler,

bu da yeni kiliselerin şekillenmesinin bir izahıdır ki bu konuyu beşinci bölümde detaylı bir şekilde anlatacağım. Fakat Kalvinizm'in detayları, incelikli bir zanlı yakalama operasyonundan ziyade kuvvetli bir şekilde hakiki bir grup düzeyi faydasına işaret eder. Calvin'in çağı sözel mübalağa ve ölçüsüz suçlamalardan biridir. Kalvinizm'in sağlam düşmanlarından bazıları papazları zenginlikleri peşinde olmakla suçlar fakat bu iddia Calvin üzerine çalışan rastladığım her kişi tarafından gülüp geçilecek şekilde aşağılanmıştır. Calvin'in isimsiz bir mezarlığa gömülmesine yol açacak kadar, kendini düşünmemeye ilişkin ahlaki bir örnek kurmaya çalışma tutkusu iyi bilinir. Fakat daha önemli olan bir nokta ise dinin, liderlerin şahsi isteklerini sıradan kimselerinki gibi sınırlamak üzere net bir şekilde tasarlanan pek çok özelliğe sahip olmasıdır. Kişisel çıkarı "her durumda işe yarayan şeyler" şeklinde şişirerek tanımlamaktan bir kez uzak durduğumuzda Kalvinizm ufak bir ihtilaf ile grup düzeyindeki fayda temelinde açıklanabilir. Çok da tasarım talebinde bulunmadan Kalvinizm'in detayları, grup düzeyindeki bir adaptasyon olarak, diğer rekabet halindeki varsayımlardan daha iyi açıklanır. Bir konserve açacağı konserveleri açmak için tasarlanmıştır ve Kalvinizm bir insan topluluğunun adaptif bir birim olarak işlev göstermesini sağlamak için tasarlanmıştır.[7]

Doğuştan Psikoloji ve Kültürel Evrim

Birinci bölümde insan ahlaki sisteminin hem genetik olarak evrilmiş parçalarının hem de gelişmeye açık kültürel parçalarının olduğunu göstermiştim. Doğuştan gelen psikolojik

7 Dini inanç sahibi kimseler, topluluğun, dinin amaçlarından biri olduğunu fakat tek amacının veya hatta asıl amacının o olmadığını iddia edebilirler. Bu mevzuyu beşinci bölümde yakınsak ve ıraksak açıklamalar bağlamında ele aldım.

yapının bir ahlaki sisteme sahip olması gerekir fakat özel içerikler değişebilir ve bu yüzden mevcut çevrelere uyum sağlar. Ayrıca, birkaç bin kişiden daha fazla bireyin olduğu ahlaki toplulukların, genetik evrimi ilgilendirdiği kadarıyla, "doğaya aykırı" olduğunu hatırlamakta fayda vardır, zira bildiğimiz kadarıyla tarımın gelmesinden önce hiç var olmadılar. Bu da, evrilmiş mekanizmaların, insan topluluklarının, yüz yüze gruplar seviyesinin üzerinde bir arada olmaları için evrilmiş mekanizmalara son derece ihtiyaç duydukları anlamına gelir.

Mekanizmanın daha geniş bir ölçekte çalışmasını sağlayacak kültürel eklemelerle, Kalvinizm'i avcı-toplayıcı grupları niteleyen eşitlikçilik ile benzer bir çerçevede düşünmek kolaydır. Cenevre büyüklüğündeki bir şehirde, her bir kimsenin davranışını gözetlemek herkes için imkânsızdır fakat ihtiyarlar sakinleri iyi bildikleri muhitleri gözetlemek için seçilir. Yüzlerce insan uzlaşmalı bir karar verme sürecine katılamaz, fakat bir papaz grubu adeta kamp ateşinin etrafına çömelmiş bir grup avcı-toplayıcı gibidir. Binlerce insan paylaşılan davranış normları üzerinde doğal bir şekilde birleşemez, fakat homojenlik Kalvinizm ve diğer dini sistemlerce işletilen pek çok mekanizma ile elde edilebilir. Hepsinden öte, Kalvinizm avcı-toplayıcı ahlakı ile insan doğasına temel itimatsızlık düşüncesini paylaşır, yarattığı sosyal hiyerarşinin her seviyesinde suistimali bekleyen ve buna karşı önlem alan bir itimatsızlıktır bu. Biyolojideki temel geçişler varsayımının ortaya çıkmasıyla, organizmalardan müteşekkil gruplarından organizmalar olarak gruplara dönüşerek kendi içinden çöküşü engelleyen sosyal kontrol mekanizmaları kavramını merkeze alır. Birinci bölümde bu varsayımın insanın genetik evrimine ve avcı-toplayıcı gruplara genişleyebileceğini görmüştük. Kalvinizm örneği bunun insanın kültürel evrimi ve modern toplumların doğasına genişleyebileceğini de göstermiştir.

Jacob (1977) evrimi, eski parçalardan yeni yapılar inşa eden bir tamirci olarak tasvir eder. Tamirci benzetmesi, doğuştan gelen psikolojik mekanizmaların kültürel evrimi kısıtlamak zorunda olmadığını fakat bundan ziyade kültürel evrimin sayısız biçimini oluşturması için kullanabileceği yapı taşları sağladığını güzel bir şekilde anlatır. Bağışlayıcılık ve iman, tüm normal insanların psikolojik alet takımlarının parçası olan yeterliliklerine iki örnektir ve kültürel bağlamda inşa edilmiş dini inanç sistemi tarafından yeni kullanıma konulmuş, din bağlamının dışında açık işlevlere sahiptir. Kalvinizm'in temel insan psikolojisine dikkat çekmesi, McGrath gibi Calvin üzerine çalışan kimselerce fark edilmiştir. McGrath (1990, 224) "Kalvinizm'in temel katkısının, kendi inanç sistemi namına kendi neslinin psikolojik dürtülerine dayandığını" söyler. McGrath bu düşünceyi, Kalvinizm'in Protestan çalışma ahlakına ve şu an modern dünyayı kuşatan kapitalizm ruhuna sebep olduğunu ileri süren ünlü düşüncenin sahibi Max Weber'e (1930) atfeder. Weber'in iddiası tamirci benzetmesinin diğer yüzüne ışık tutar; sadece eski parçalar değil ancak modern tarih bağlamında açıklanabilen ve atadan kalma çevresine hiçbir şekilde uyum sağlamayan yeni bir yapı. Weber'in savı tam da olması gerektiği gibi, hâlâ sosyal bilimciler tarafından ciddiye alınır (ör. Lessnoff 1994). İnsan doğası eski parçalardan inşa edilebilir fakat devam eden kültürel evrim süreçleri tarafından da hâlâ evrilebilir.

Tasarımcı Failler Nelerdir?

İkinci bölümde, işlevsel tasarımın tasarımcı fail(ler)e atıf olmaksızın açıklanabileceğini vurguladım. William Harvery ([1628] 1995) kalbin ve dolaşım sisteminin işlevi konusunda haklıydı fakat yaratıcının tasarımcı fail olduğu konusunda

yanılmıştı. Chicago iktisatçıları, şirketlerin işlevsel doğalarını, tasarlayan fail(ler)in rasyonel düşünce mi, başarının kör bir taklidi mi yoksa şirketlerin farklılık gösteren hayatta kalma ve çoğalmalarına dair daha da kör bir süreç mi olduğunu bilmeksizin tanımladı. Tasarım sorusunu tasarımcı sorusundan ayırmak önemlidir, çünkü Elster'in yönelimsel açıklamasının bir çeşit işlevsel açıklama olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Kalvinizm vakasında tasarımcıyı sormadan önce amacı olan birbirine kenetli bir sistem olduğu sonucuna varabiliriz. Bir işlev oluşturulmuştur fakat biz açık bir şekilde bunun nasıl var olduğunu bilmek isteriz.

Bir ihtimal, Calvin ve diğerleri bir amaç doğrultusunda dini bir sistem kurmaya yönelimsel olarak karar verdi ve her detayını planladılar. Bilinçli yönelimselliğin Kalvinizm ve diğer dinlerin bazı işlevlerini açıklayabileceğinden şüphe yoktur. Calvin ve dönemdaşları, bir toplumu bir arada tutmak için gereken şeyler hakkında açıkça konuşan kısmen makul düşünceli kimselerdi. Fakat bilinçli yönelimselliğin Kalvinizm ve diğer dinlerin tüm işlevselliğini açıklaması ihtimal dâhilinde değildir. Örneğin, Calvin açıkça ruhunun derinliklerinde İsa'nın yeryüzüne geri dönmesinin yakın olduğuna inandı ve bu da kilisede aciliyet gerektiren hazırlıklara neden oldu. Olması yakın ve gerçekleşmesi muhakkak bu gibi olaylara benzer inanışlar dünyadaki dinlerde mükerreren nüksetmiştir ve açık işlevlerinden farklı belli bir örtük (güdüleyici) işleve sahiptirler. Genel olarak, Durkheim'ın anlattığı gibi, sorun, dini inanç (şayet işlev var ise) örtük bir işlev tarafından açıklamak gerekecek kadar uhrevi boyutta olduğunda özellikle de kurucularının bilinçli niyetleri bağlamında dinin işlevsel niteliklerini açıklamaya çalışmak absürt olur. Bilinçli yönelimsel düşüncenin, Kalvinizm'in işlevselciliğinin bazı yönlerini olsa da hepsini açıklamadığı sonucuna rahatlıkla varabiliriz. Dindar

kimseleri kendi zihinlerindeki gibi davranmaları için güdüleyen inanışlar (açık işlevler) sıklıkla netice itibariyle inanışı sürdüren (örtük işlevler) adaptif sonuçlardan ayrışır.

Bilinçli yönelimsel düşünce, çevresel bilgiyi, çoğunun bilinçli farkındalığın hemen altında işlediği adaptif davranışa dönüştürmek için evrilen psikolojik mekanizmanın alet çantasındaki en son alettir yalnızca. Bu mekanizmalar Kalvinizm gibi dini bir sistemin grup düzeyindeki işlevsel tasarımına da katkıda bulunabilir. Tasarımcı fail psikolojik bir mekanizmaya ne zaman bağlanabilirse (bilinçli veya başka türlü), aklımıza gelen diğerleriyle karşılaştırarak neden bu mekanizmanın var olduğunu sormak zorunda kalırız. Örneğin, Calvin'in etrafa bakıp diğer kiliselerin en başarılı uygulamalarını kopyalayan taklit içgüdüsü tarafından yönlendirildiğini varsayalım. Aklımıza gelen diğerleriyle kıyaslandığında neden bu içgüdü var olmalıdır? Özellikle, Cenevre'nin en başarılı grubu kopyalaması için azami gayret sarf etmek yerine neden Cenevre'deki en başarılı bireyi kopyalamadı? Ne zaman grup düzeyindeki işlevsel bir tasarım psikolojik bir mekanizmaya bağlansa, çoklu düzey seçilim teorisinden kaçınmadık fakat meseleyi psikolojik mekanizmanın kaynağının gerilerine götürdük. Teolojik açıklamaların dışında, tüm tasarımcılar en nihayetinde kör varyasyon ve seçici hafıza sürecine bağlanmak zorundadır (Campbell 1960).

Psikolojik tasarım failleri için en uç açıklamayı sağlamaya ek olarak (bilinçli veya bilinçsiz), çoklu düzey seçilim de Kalvinizm'in adaptif tasarımına doğrudan katkıda bulunabilir. Protestan Reformu her bir başarısı için pek çok başarısızlığı olan çok sayıda sosyal deney olarak düşünülebilir. İsviçreli reformcu Zwingli, Calvin'den muhtemelen daha yetenekli ve karizmatikti fakat Zürih'te bir kilise kurma çabası felaketle

sonlandı. Diğerleri başarısız olurken bir sosyal deneyin başarılı olmasındaki etkenler muhtemelen öyle karmaşık ve tarihsel olarak tesadüfidir ki asla tamamıyla anlaşılamazlar ve kesinlikle bireysel aktörlerin bilinçli niyetlerinin ötesine giderler. Yine de, kendi nitelikleri temelinde bazılarının başarısı ve diğerlerinin başarısızlığı, uzak evrimsel geçmişin yanında, yakın insan tarihi meselesi boyunca kör varyasyon ve seçici hafıza süreci oluşturmuştur.[8] Devam eden kültürel evrim, hem birey hem grup düzeyindeki bilinçsiz psikolojik mekanizmalar ve bilinçli yönelimsel düşüncenin tümü, Kalvinizm gibi modern bir dini inanç sistemi için olası tasarımcı olarak düşünülmelidir.

RASYONALİTE, DİN VE ADAPTASYON

Daha önceden bahsettiğim gibi, dinin dışında bulunan kimseler, dinin irrasyonel doğasını, toplumsal doğasından daha ilginç ve önemli addederler. Rasyonel düşünce, "dini inanç öyle kusurludur ki neredeyse hiç anlaşılamaz durumdadır" düşüncesine karşı altın standardı gibi muamele görür. Evrim meseleyi tamamen farklı bir biçimde düşünmemizi sağlar. Adaptasyon, rasyonel düşüncenin diğer düşünce biçimleriyle

8 Reform döneminde bazı dini sistemlerin yükselmesine ve bazılarının diğerleri üzerinde egemen olmasına neden olan olaylar, ikinci bölümün üçüncü notunda ele alınan karmaşık sistemlerin evrimi bağlamında anlaşılabilir. Karmaşık etkileşimler şehirler ve uluslar gibi daha geniş sosyal birimlerin birbirinden farklılaşmasına neden olur. Bazı değişkenler hemen dağılacak kadar istikrarsız ve işlevsiz iken diğerleri fetih ya da taklit yoluyla daha güçlüdür ve yeni bölgelere daha çok yayılır. Belli bir sosyal birimin, belli bir yörüngeye girmesine neden olan etmenler öyle karmaşık olabilir ki tarihte sonu belli olmayan unsurlar bırakırlar ve asla tamamen anlaşılamazlar. Fakat sosyal birimlerin farklılaşacağı ve bu varyasyonun evrimsel neticelerinin olacağı ziyadesiyle tahmin edilebilir bir şeydir. Karmaşık sistemlerin evrimi, kültürel evrimi atomik gen benzeri birimler bağlamında düşünmek için bir seçenek sunar.

ölçülmesine karşı altın standart olur. Bir anda rasyonel düşünce, insan zihniyetinin genişliği ve düşünce özgürlüğünü açıklamak için gerekli fakat yetersiz oluverir ve dinin irrasyonel denen nitelikleri, rasyonel düşüncenin ahmak akrabaları olmaktan ziyade kendi çapında potansiyel adaptasyonlar olarak saygın bir biçimde çalışılabilir.

Kalvinizm'in görünüşte irrasyonel nitelikleri evrimsel çerçeveden bakıldığında tatmin edici bir şekilde işlevsel görünür. Tüm uhreviliği için, Kalvinizm kendisine inanan topluluğunun, gerçek dünyaya uyumlu bir şekilde davranmasına neden olmuştur ki bu da evrimden başarması beklenen bir şeydir. Hatta Kalvinizm, grup düzeyindeki işlevsel teşekküllerde dini inancın etkisi üzerine öncesi ve sonrası deneyi de sağlar. Calvin'den önce, Cenevre şehri güçlü bir sivil hükümete ve kuvvetli bir birlik içinde çalışma ihtiyacına rağmen dâhili bir uyuşmazlıkla bölünmüştü. Calvin ve Farel, Cenevre için planlarını ilk söylediklerinde hemen kovulmuşlardı fakat üç yıl sonra geri çağrıldılar çünkü şehir bir sosyal birim olarak hayatta kalmak adına endişeliydi:

> Farel ve Calvin'in yokluğunda yaşananlar reform ve özerklik ile ahlak ve maneviyatın yakın bağlılığını gösterdi. Şehir konseyinin ilkin bağımsızlık ve şehrin maneviyatıyla ilgilenmesine rağmen, Farel'ın dini gündeminden kurtulamadığı gerçeği yavaş yavaş gün yüzüne çıktı. Farel yanlısı parti muhtemelen dini reform veya kamu ahlakının güçlendirilmesi konusunda çok da hevesli değildi; yine de Cenevre cumhuriyetinin hayatta kalması bunlara bağlı görünüyordu (McGrath 1990, 103).

McGrath'in "maneviyat" ve "ahlak" kelimelerini yan yana koyması ve bunların yakın etimolojik bağlara sahip olması, güçlü ve paylaşılmış bir ahlak anlayışının ateşlenmesi gerek-

tiğini ve bir insan topluluğunu ortak bir amaca (modern toplumlar için avcı-toplayıcılar için olduğundan daha az değildir) yönlendirmesi gerektiğini gösterir. Kalvinizm'in Cenevre'deki etkisi öyle büyüktü ki ekonomik değeriyle orantısız olarak dünya meseleleri bağlamında önemli kabul edildi:

> Ağır disiplini, katı kanunları ve ataerkil kontrollerine rağmen, Calvin'in sisteminin olumlu ve yapıcı unsurları gittikçe daha da etkili oluyordu. Cenevre halkı haftada birkaç kez vaaz dinliyordu. Calvin'in okullarında eğitim gören, vaazlarını öğrenen, ilmihalini ezberden okuyabilen, Psalter söyleyebilen ve İncil'i anlayarak okuyabilen bir nesil yetişiyordu. Muhtemelen bu kadar iyi beyni yıkanmış ve disipline olmuş bir topluluk daha önceden hiç var olmamıştır (McNeill 1954, 190).

Gelecekte, Kalvinizm'in Cenevre'nin işlevsel teşekkülü üzerindeki etkisini ölçmek önemli olacak fakat sayılar muhtemelen Calvin üzerine çalışanların çoktan bulduklarını büyük ölçüde doğrulayacaktır. Bu doğal öncesi ve sonrası deneyi, dinin organizmacı açısı için kuvvetli bir destek sağlar, tek bir vaka çalışmasından beklenecek kadar kuvvetli bir destek.

Kıymetli antropolog E. E. Evans-Pritchard (1956, 314) kendi zamanındaki din teorilerini değerlendirdiğinde aşağıdaki karamsar sonuca varmıştı:

> Yorumları sıklıkla dini genel bir olgu olarak açıklamak olan yazarların, ilgilerini, geniş edebiyatları ve bilinen tarihleriyle çağdaş dünya dinlerine, Hristiyanlığa, İslam'a, Hinduizm'e, Budizm'e ve diğerlerine değil de günümüz ilkel insanlarının dinlerine ya da daha yüksek dinlerin eski biçimlerine (ki bu dinler hakkında çok az ve muğlak bilgiler mevcuttur) çevirmiş olmaları elbette ki şaşırtıcıdır. Fakat böyle

> yapsalardı, bu dinlerin felsefeciler, ilahiyatçılar, avukatlar, mutasavvıflar ve diğerlerinin onlara sunduğu şeklini değil de bu dinlerin sıradan insanlara ne ifade ettiği konusunda araştırma yürütselerdi, teorilerinin ne kadar yetersiz olduğunu göreceklerdi.

Bilimsel bir varsayım doğru yolda olduğunda, yol boyunca ufak düzeltmeler gerekse bile, ilave bilgilerle zayıflamaktan ziyade güçlenir. Organizmacı varsayımın, Kalvinizm gibi modern bir din sistemi için ulaşılabilir olan büyük miktardaki bilgi temelinde daha da güçlenerek Evans-Pritchard'ın testinden geçtiğini düşünmek isterdim. Şimdi de kapsamımızı, tarih boyunca ve dünya üzerinde var olmuş dinleri de dâhil ederek genişletelim.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİNİN SEKÜLER FAYDASI
Tarihten Örnekler

> Sedgwick taşların içinde fosil bulup bulamayacağını merak ediyordu. Bu sebeple azami dikkat göstererek tüm taşları incelemek suretiyle Cwm Idwal'de epey zaman geçirdik. Fakat ikimiz de etrafımızda buzula ilişkin harikulade bir olguya dair bir iz görmedik; ayan beyan çentiklenmiş kayalar, yüksek yerde aşınmış kaya parçaları, yanal ve uç buzullar gözüme çarpmadı hiç. Fakat bu olgular aslında öyle aşikârdır ki... yanmış bir ev, başına gelenleri, bu vadinin başına gelenleri anlattığından daha açık bir şekilde anlatamaz. Şayet hâlâ bir buzulla kaplı olsaydı olgu, şu an olduğundan daha az aşikâr olacaktı.
>
> Darwin [1887] 1958, 70

Darwin'in otobiyografisindeki bu metin gözümüzün önündeki şeyleri görmek için bir teoriye nasıl da ihtiyaç duyduğumuzu harika bir şekilde anlatır. Genç Darwin ve hocası Adam Sedgwick buzullara dair kanıtları göremediler çünkü buzullaşma teorisi henüz ortaya atılmamıştı. Zihindeki teori ile bu teoriyi tasdik eden bulgu öyle açıktı ki buzulun kendisi dahi hâlâ mevcutmuşçasına gözümüzün önündeydi aslında.

Geçmişe dair benzer bir aşikârlık, dini grupların organizmacı fikri için de geçerlidir. Şayet bu kuvvetli bir anlamda doğruysa o halde kanıtlar tıpkı Darwin'in fosil araştırması için aralarında dolaştığı aşınmış kaya parçaları ve buzultaşlar gibi gözümüzün önünde olmalıdır. Kanıtları görmekte başarısız olmamızın nedeni kanıtların belirsiz olması ya da kapsamlı ölçüm araçlarına gereksinim duyması değildir, yanlış teoriyi uygulamamızdır. Farz edelim ki dini grupları adaptif birimler olarak açıklayan teori, tıpkı Darwin'in zamanında buzullaşma teorisi gibi, yeni değildir. Yine de, biyolojideki grup seçilimini ve sosyal bilimlerdeki işlevselciliği terk etmek, adeta bu teoriler hiç ortaya atılmamışçasına kanıtları yok olmuş gibi gösterir.[1] Madem ki grupların organizmacı fikri teorik anlamda güçlendi, her zaman gözümüzün önünde olmuş şeylere taze bir bakışa ihtiyacımız var.

Son bölümde Kalvinizm'e organizmacı yeni bir pencereden baktım. Bu bölümde açımı, geçmişten bu yana dünya üzerindeki dinleri de ele alarak daha da genişleteceğim. İlk olarak, Durkheim'ın dinin seküler faydası olarak adlandırdığı şeye son derece açık kanıt sağlayan üç örneği değerlendireceğim. Ardından, bunların önyargılı örnekler olma ihtimaline karşın, on altı ciltlik Dünya Dinleri Ansiklopedisi'nden (Eliade 1987) rastgele seçilmiş 25 dini sistem incelemesinin ilk basamaklarını anlatacağım. Sonraki bölümde de din üzerine modern sosyal bilimsel literatürü inceleyeceğim.

---

1 İkinci bölümde, sosyal bilimlerin birbiriyle kısmen iletişim içinde olan disiplinler takımadası olduğunu söylemiştim. İşlevselcilik disiplinler arasında tamamen değil ama büyük ölçüde reddedilir. İnsan gruplarını evrimsel bir açıdan açıklamak amacının yanı sıra, bu kitabın diğer bir amacı da sosyal bilimler içinde kavramsal bütünlük sağlamaktır.

ÖRNEK 1: BALİ'NİN SU TAPINAĞI SİSTEMİ

Bali adasında bir volkanın tepesinde, volkanın krater göllerinden doğduğuna inanılan suların tanrısı Dewi Danu'ya tapınmak için kocaman bir tapınak bulunur. Tapınakta, tanrıçaya yaşamları boyunca hizmet etmeleri için, bakire bir rahibe tarafından çocukken seçilen yirmi dört keşiş yaşar. Başrahip Jero Gde olarak adlandırılır ve tanrıçanın yeryüzündeki temsilcisi olarak düşünülür. Jero Gde her zaman beyaz giyer ve saçlarını uzatır. Gündüz, pirinç ekinlerini sulamak için suya ihtiyaç duyan çiftçiler adına kurban sunar. Gece ise, rüyasında tanrıçadan yol gösterici işaretler alır. Jero Gde halk tabakasından bir çocuk olarak seçilse de konumu en ihtişamlı krallarınkine rakiptir.

İlkin dağlara düşen oradan da denize, nehre akan yağmur, yumuşak volkanik kayalara derinlemesine karışır. Suyu sulamaya kullanmak için Balililer, uzun tüneller boyu akan geniş bir suyolu sistemi kurmuşlardır. Sistem suyu nehirden, dik dağ yamaçlarına insan gücü ile inşa edilen pirinç tarlalarına kanalize eder. Büyük krater gölü tapınağının altında, her sulama sistemi kolunun başında daha küçük tapınaklar ve kanalın tarlaya ulaştığı yerlerde de en küçük tapınaklar bulunur. Tapınaklar, belirlenen zamanların dışında boştur fakat her birinin kendi tanrı panteonu vardır. Su tapınaklarının yanı sıra büyüklü küçüklü başka tapınaklar da vardır; özgün yerli dinden ve ticaret, göç, savaş ile bölgeye ulaşan yeni dinlerden gelen tanrıların olduğu, Bali adası boyunca ev, çarşı, köy, saraylarda bulunan tapınaklardır bunlar.

Bali dininin bu tasviri adeta Hollywood filmindeki bir sahnedendir. Akademik bağlamda, grup düzeyindeki bir organizmanın adaptif bir fizyolojisinden ziyade, bir tarih birikimi ve insan zihninin maliyetli bir yan ürünüdür. Yine de Steve Lan-

sing ve meslektaşları, Bali'nin su tapınağı sisteminin merkezinde yatan derin bir işlevselliği ortaya çıkarmıştır (Lansing 1991; sayfa numaraları bu kitaba aittir).

Kesin olan bir şey vardır: Bali'deki pirinç tarımı nesiller boyunca bir dönemin binlerce insanının işbirliği içindeki çabasını yansıtır.[2] Bali manzarası oldukça nefes kesicidir zira üzerinde epey el emeği vardır. Pirinç tarlalarının havadan görünüşü, arı kovanı ya da termit kolonisinin hücrelerine esrarengiz şekilde benzer. Sanayi öncesi dönemin bu mucizevi mühendisliğinden sorumlu olan en küçük sosyal birim subak'tır. Subak, sulama sisteminin bir uç kolundan gelen suyu paylaşan bir çiftçi topluluğudur. Subak hemen hemen avcı-toplayıcı grubu gibidir. Üyeleri, uzlaşma yoluyla karar vererek ve liderlerini kendi aralarından seçerek demokratik bir işleyiş benimser. Lansing, 19. yüzyılın sonlarında Bali'deki Hollanda koloni hükümetinin bir üyesinin sözlerini alıntılayarak subakların eylemlerini şu şekilde tasvir eder:

> Birlikte yapılan bu işin en önemli nitelikleri, barajların ve subak sulama sistemindeki kanallarının devamlılığını sağlamak ve su hırsızlarına karşı kanalları devriye gezmektir. Bu toplu yapılan işte her bir üyenin bireysel anlamda yapmakla sorumlu olduğu vazife, subakta suyun dağıtılışına göre belirlenir. Bu işlerin bazıları şunlardır: (1) Barajların, kanalların ve çeşitli donanımların devamlılığı; (2) kanalların teftiş edilmesi ve devriye gezilmesi; (3) yolların ve yeraltı tünellerinin devamlılığı; (4) subakı denetlemek ve *klian*'a (subakın başı) yardımcı olmak; (5) yapıların inşası ve devamlılığı... Liefrinck, subakları,

2 Sulama sistemleri geleneksel pek çok toplum tarafından inşa edilmiş ve sürdürülmüştür ve grup düzeyindeki adaptasyonu çalışmak için iyi bir bağlam sağlar (Ostrom 1991). Su kullanımını düzenleyen sosyal teşekküller, doğada her zaman dini anlamda bulunmaz. Din ve sosyal oluşumlar arasındaki ilişkileri yedinci bölümde ele aldım.

> yönetimden gelen bir müdahale olmadığında sulamayı daha verimli yönetebilen demokratik, etkili bir oluşum şeklinde niteler (27).

Bu tasvir, birinci bölümde anlattığım, doğal bir şekilde üyelerin birbirini denetlediği küçük gruplara ayrılan avcı-toplayıcı eşitliği imgesine çok iyi uyar. Fakat Bali sulama sistemi ayrıca geniş çaplı çalışma düzenlemesi ve denetlemesi gerektirir. Suyun bir subaktan daha fazlasına gitmesini sağlayan sulama sisteminin yüksek kollarını kim inşa edecek ve devamlılığını sağlayacak? Kaynağa yakın subakların akış yönündeki subaklardan daha fazla pay almasını önleyecek şey ne?

Böcek ilaçlaması da geniş bir mekânsal ölçekte çözülmesi gereken başka bir sorundur. Sürekli pirinç üretimi fare, böcek ve bitki patojeni dâhil olmak üzere pek çok haşere türünün oluşmasına neden olur. En iyi kontrol yöntemi pirinç üretimini nadas dönemlerini takip ederek yapmaktır, bu süre zarfında tarlalar (haşereye bağlı olarak) ya yakılır ya da suyla kaplanır ve alternatif ekinler yetiştirilir. Fakat haşere ile mücadele pek çok subakı kapsayacak şekilde geniş bir mekânsal ölçekte gerçekleştirilmelidir yoksa böcekler ürünlerle birlikte yakın alanlara öylece taşınacaktır. Böcekler nasıl gözetlenir? Denetim mevzusunda bir karara varmak ve bu kararı geniş bir ölçekte uygulamak nasıl bir süreç izler?

Karl Marx gibi sosyal teorisyenler ve Hollandalı koloni yöneticileri gibi kimseler, böylesine geniş bir ölçekte işbirliği ve düzeni sağlamak için, merkezileştirilmiş güçlü bir siyasal otoritenin gerektiğini düşünürler. Bu varsayım Bali vakasında neredeyse kesin denebilecek şekilde hatalıdır, zira tarım sistemleri krallarından bağımsız olarak işlev gösterir. Bunun yerine, Bali'deki pirinç üretimi, işlevsel terimlerle açıklaması epey zor olacak kadar yüzeysel görünen su tapınakları ve çok

sayıda olan tanrıları tarafından düzenlenir. Bir sulama sistemi doğası gereği grupların iç içe yuvalandığı bir hiyerarşi sunar. Tek bir subaktan yukarı doğru en uçtaki kolu takip etsek, iki subakı bağlayan başka bir bağlantı koluna varırız. Kaynak yönüne devam edersek bu kol bu kez de dört subakı bağlar ve bu havzaya dek böylece sürüp gider. Sulama sisteminin her bir kolu, paylarına düşen su tarafından kaderleri birleştirilen akış yönündeki çiftçi topluluğunun sınırlarını tayin eder. Akış yönü topluluğu her kolda bulunan tapınağın cemaatidir. Her tapınağın kendi tanrılarının olmasının nedeni, her cemaatin diğer cemaatlerden farklılaşan kendilerine özgü düzenleme ve sorunları denetleme biçiminin olmasıdır. Durum daha önceden anlattığımdan da karışıktır çünkü sulama sistemi, çatallaşan kollarla birden fazla akış yolu olan bir ağa benzer ve haşere ile mücadele sorunu, su dağıtımından farklı bir şekilde subakların uğraşına dâhil olur. Fakat Lansing'in tasvir ettiği daha da karmaşık olan tablo benim basit anlatımdan çok daha etkili bir işlevsellik derecesi resmeder.

Bali'nin su tapınağı sistemi, detayların tümünün farklılığına rağmen tıpkı Kalvinizm gibi, uygulama boyutunu ve metafizik boyutu bir araya getirir. Uygulama boyutu Balili bir çiftçi ve köyün başı tarafından anlatıldığı üzere şöyledir:

> Pura Er Jeruk buralardaki en büyük tapınaktır. Öyle ki, cemaati Sukawati köyündeki tüm çiftçileri kapsar. Bu tapınağın aşağısında, her subakın kendisine ait olan özel ibadet alanları için daha küçük tapınaklar vardır. Bu tapınaklardan 14 tane bulunur ve burası 14 subakın bir araya geldiği yerdir. Er Jeruk Tapınağında bir araya gelirler. Ekim dönemleri ve başka meselelerle ilgili her karar, her kural daima burada tartışılır. Sonra, buradaki toplantının ardından, kararlar her subaka iletilir. Her subak da kendi üye-

> lerini bir araya toplar ve "Er Jeruk tapınağında düzenlediğimiz toplantıya göre, birinci günden onuncu güne kadar ekim tarihimizi ayarlamamız gerek" der. Örneğin, ilk olarak subak Sango ekim yapar, sonra onuncu günden yirminci güne kadar subak Somi yapar. Böylelikle suya ve en iyi ekim zamanı olan Padewasan'a göre ayarlama yapılır. Çünkü burada her şeyi kontrol eden unsur zamandır. Eğer kemirgen fazlaysa ve devam edip pirinç ekersek hasatın içler acısı olması kaçınılmazdır. Bu yüzden şöyle bir düzenleme yapmak gerekir: Kemirgen popülasyonu yoğunken onların yiyebileceği şeyleri ekmememiz gerektiğini görürüz. Ekim yapmadığımız takdirde öleceklerdir, aslında ölecekler derken kastettiğim şey sayılarının oldukça hızlı bir şekilde ve büyük ölçüde azalmasıdır (44).

Bu metin, dinle ilgili hokus-pokus yüzeyselliklerle alakası olmayan, rasyonel düşünceyle bağdaştırılabilecek pirinç üretimine dair kapsamlı bilinçli bilgi ve karar verme yeteneğini resmeder. Dağın tepesinde Jero Gde ve ekibi de kriz çözümü ve sulama sistemi uzmanı olarak tamamen uygulama düzeyindeki bir işlevi yerine getirirler. Lansing (80), su payını artırmak için kaynak yönündeki bir subakın barajını yıkan akış yönündeki bir subakın zarar verdiği subakla aralarındaki sorunu Jero Gde'nin çözdüğü bir örneği anlatır. Başka bir sorun da yeni keşfedilen bir kaynaktan bir kanal inşa ederek yeni bir subak başlatmak isteyen bir köyle ilgilidir (80-81). Tapınak rahipleri izin vermeden önce projenin uygulanabilirliğini ve mevcut subakların su akışını azaltıp azaltmayacağını görmek için kaynağı inceledi. Ardından, yeni sulama sistemi ve tarlaların inşası için uygulanabilir tavsiyelerde bulundular.

Lansing, su tapınağı sisteminin, yüzlerce kilometrekare alanda yer alan binlerce çiftçinin faaliyetini düzenlemeye

uyumlu olarak işlev gösterdiğini gözler önüne seren üç kanıtı sıralar. İlki, 19. yüzyılda Bali'yi işgal eden ve kendi ülkesi de hidrolik mühendislik mucizesi olan Hollanda, Bali pirinç üretimi sisteminde, vergilendirmekten başka geliştirecek bir şey bulamadı. İkincisi, yakın zamanda cereyan eden "yeşil devrim", geleneksel Bali çiftçilik yöntemlerinin bilgeliğini kanıtlayan geniş çaplı bir felaketti. Yeşil devrim, ciddi oranda gübre ve böcek ilacı gerektiren, hızlı yetişen ve yüksek getirili pirinç çeşitleri ile ilgiliydi. Balili çiftçilerin yasa gereği, bu çeşitleri ihracat ürünü olarak devamlı surette üretmeleri gerekiyordu. Böcek sayısındaki patlama ve suyun adaletsiz dağıtımı öyle bir kriz yarattı ki hiçbir modern teknoloji, gübre, böcek ilacı ve yeni dayanıklı bitki çeşitleri bu sorunu çözüme kavuşturamadı. Üçüncü olarak, Lansing, su tapınağı sisteminin, su kullanımı ve haşere ile mücadele arasındaki ilişkiyi çözmek konusunda en iyiye yakın olduğunu gösteren detaylı bir bilgisayar simülasyonu modeli kurmak için ekosistem ekolojisti James Kramer ile işbirliği yaptı. Müşterek bulgu öyle karmaşıktı ki 1988 yılında, yeşil devrimi desteklemekle sorumlu olan Asian Development Bank bile sonuca varmak konusunda zorlanmıştı:

> "ileri teknoloji ve bürokrasi" çözümünün yürürlüğe konması üretim karşıtı oldu ve 1982-85 arasında yaşanan hasat ve ürün azalmasının ardındaki başlıca nedendi... Geleneksel yöntemin marifetlerine minnettarlık duymamak epey maliyetli oldu. Proje deneyimi, Bali'nin sulanmış pirinç teraslarının, yüzyıllardır bölgesel olarak gözlemlenen karmaşık yapay bir ekosistem oluşturduğu olgusunun altını çizer (Lansing 1991, 124).

Su tapınağı sisteminin seküler faydası en azından geçmişe baktığımızda öyle etkilidir ki sistemin metafizik yanına dair

görüşümüzü kolayca perdeleyebilir. Yine de, metafizik yönü de öyle etkilidir ki uygulamalı yönünü tamamen belirsiz kılar – 19. yüzyıl Hollandası, yeşil devrimin 20. yüzyıl mimarları ve Lansing'ten önceki pek çok akademik sosyal teorisyen için. Amerikalı bir mühendis Lansing'e şöyle demişti (115): "Bu insanların başrahibe değil bir subilimcisine ihtiyaçları var!" Fildişi kulenin içinde ve dışında, böylesine kullanışlı bir bilgeliğin dinde cisimleşmesi tasavvur edilemez bir durumdur.

Lansing'in su tapınağı sisteminin metafizik yanına ilişkin analizi, uygulamalı yanına ilişkin olduğu kadar yol göstericidir. Tapınaklara ve papazlara ek olarak birbiriyle etkileşim içinde olan sosyal birimlerin birbirine bağlılığını sembolik anlamda temsil eden önemli bir kutsal su kavramı vardır. Kalvinizm'de olduğu gibi, bu metafizik unsurların, sistemin uygulanabilirlik bağlamında işlemesi için örtük değil açıktan olması gereklidir. Dini inanış, bir sisteme, tamamen seküler bir kurum olarak asla sahip olamayacağı bir yetkiyi verir (Rappaport 1979). Genel anlamda, bu yetki krater gölü tapınağında muhafaza edilen bir el yazmasında şöyle belirtilir: "Tanrıça suyun akmasını sağladığı için, onun kurallarına uymayanlar onun pirinç tarlalarına sahip olamazlar" (Lansing 1991, 73). Aynı yöntem, her köyden vergi toplamak için daha özel bir biçimde kullanılır.[3] Lansing bir subak başı ile arasında

3 Vergi vermeye dair epey özgün bir kural örneği verebiliriz: "Batur'daki kutsal yöneticinin [Dewi Danu, Gölün Tanrıçası] 45 köye hâkim olduğunu hatırlayalım. Batur köyü, bu köylerin sahip olduğu mülkiyet karşılığında borçlu oldukları şeyi hatırlatır. Ayrıca kutsal idarecilerine borçlu oldukları özel vergiyi de hatırlatır. Eğer bu yükümlülükleri göz ardı ederlerse Tanrıça'nın lanetini göz almışlar demektir. Kutsal yöneticiye ait olan pirinç tarlaları, Batur köyü tarafından güvende tutulur. Şayet tapınakta gerçekleşen yıllık kutlamada kutsal idarecilerine pirinç vergisi vermezlerse ve Tampurhyang'taki Tanrıça'ya bağışta bulunmazlarsa kutsal idareciye ait olan pirinç tarlalarının emanetçileri Tanrıça tarafından lanetlenecektir. Lanetin asla gerçekleşmemesini dileriz. Batur Tanrıçası'nın halkı eğer Tanrıça'nın emrini

geçen konuşmadan, Bali çiftçileri için dini otoritenin samimi bir inanç olarak yaşandığını anlar:

Lansing: Jero Gde'nin otoritesi nereden geliyor?

> Subak başı: İnanç... coşkun bir inanç. Batur tapınağına ilişkin – hakikaten de merkezde olan odur, görüyorsun, suların kaynağı. Şu anda, bunların hepsini Jero Gde elinde tutuyor. Batur Gölü tapınağında (77).

Bali'nin su tapınağı sistemi bu kitabın genel temasını mükemmelen resmeder çünkü büyük ölçüde uhrevi olan bir dini, hayatta kalmak ve çoğalmak için en temel insan eylemlerinden biri olan yiyecek sağlamakla bir araya getirir. Bu Durkheim'ın dinin seküler faydası olarak adlandırdığı şey değil de nedir? Ayrıca, su tapınağı sistemi önceki bölümlerde anlatılan bazı temel kavramsal temaları anlamamızı sağlar. Birinci bölümde, grupların her bir nitelikleri için ayrı ayrı tanımlanmaları gerektiğini öne sürmüştüm. Kelimenin tam anlamıyla organizmalar pek çok nitelik konusunda adaptif davranan unsurlar grubudur, fakat bir grup bazı nitelikler konusunda organizmacı olurken (ör. yırtıcı savunması) diğer nitelikler konusunda olmayabilir (ör. kaynak koruması). İnsanlardan müteşekkil sosyal gruplar da benzer süreci yürütürler; bazen tümüyle hepsini kapsarlar fakat genellikle daha dar kapsamda tanımlanırlar ve ayrıca bireyler pek çok grubun üyeleri olarak işlev gösterirler. Su tapınağı sistemi kendi cemaati, tanrıları ve yükümlülükleri ile her gruplama için ayrı birer

---

takip etmezse ve belirtilen bağıştan kaçınırsa ürünleri bozulur ve Batur'daki kutsal idareci tarafından lanetlenirler. Bali'nin merkezindeki insanlar eğer Batur'daki kutsal yerleri unuturlarsa anında bir felaketle karşılaşırlar, işleri yolunda gitmez ve tüm ekinleri bozulur, çünkü Bali'nin merkezindeki insanların işinin yetkilisi Tanrıça'dır. Suyun akışı Tanrıça'nın eliyle olduğu için, kurallara uymayanlar onun pirinç tarlalarına emanetçilik edemez" (Rajapurana Ulun Danu Batur'dan alıntılanmıştır, Lansing 1991, 104).

kilisesi olan çoklu grup üyeliği için fevkalade bir adaptasyondur fakat grupları birbirine adaptif olarak bağlayan daha geniş bir dini sistem içindedir.

İkinci bölümde, Rodney Stark'ın (1999) rasyonel seçim teorisi temelindeki dine dair öneri listesini incelemiştim. Önermeler listesindeki 9. madde, bir grup tarafından ibadet edilen tanrıların sayısı arttıkça her biriyle değiş tokuş yapmanın maliyetinin düşeceği yönündeydi. Bu önerme Bali'nin su tapınağı sistemiyle hiç örtüşmez. Nedeni basittir; Stark, bir dini tüketici grubuna aynı hizmeti sunarak çoklu tanrıların birbiriyle yarıştığını söyler, bu da arz ve talep dengesi bağlamında fiyatın düşmesine neden olur. Bu düşünce su tapınağı sistemi tarafından sarsılır zira her tanrının ayrı bir hizmeti vardır. Böylelikle, su tapınağı sistemi rasyonel seçim ve iktisat teorisini genel anlamda sarsmaz fakat teorinin grup düzeyindeki işlevselliği göz ardı etmesi sonucunda nasıl da yanılabileceğini gösterir.

Kitap boyunca hem bilimsel metodun gücünü vurguladım hem de din gibi bir konuda ona ket vuran pek çok etmeni ele aldım. Dini grupların organizmacı tasavvuru, tıpkı bilimdeki herhangi başka bir konu gibi, bir varsayım olarak öne sürülebilir ve alternatif varsayımlara karşı test edilebilir. Testler uygulamak için basit kaçabilir ve sonuçlar geçmişte aşikâr bir şekilde ortaya çıkmış bile olabilir. Yine de, düşünürler yüzyıllardan beri dini, bu şekilde açık sonuç olmaksızın bilimsel bir metotla çalışmayı ciddiyetle denemişlerdir. Lansing'in Bali'nin su tapınağı sistemi çalışması sadece gizemi biraz daha artırır. Bu örnek, organizmacı kavramına güçlü bir dayanak sağlayarak bilimsel akıl yürütme ve metodoloji için bir cevherdir fakat ortaya atıldığından bu yana biyolojideki grup seçilimi veya sosyal bilimlerdeki işlevselcilik tartışmasına genel itibariyle bir etkisi olmamıştır.

Sorun elimizdekinin zayıf bir bilim olması değildir. Aksine Lansing'in bilimi istisnai olarak derindir ve çalışmasını genel sosyal teori bağlamında gördüğü kesindir. Sorun itibar göstermedeki bir eksiklik de değildir. Kitabı antropoloji alanında prestijli bir ödüle layık görüldü (1995'te J.I. Staley Ödülü) ve Valerio Valeri tarafından öyle saygı dolu hatta hayranlık uyandıran sözlerle değerlendirildi ki Lansing inatçı ve normalde kavgacı meslektaşlarına bir şeyler kanıtlamış oldu. Fakat Lansing, çalışmasında Marksist teori bağlamında, Michel Foucault ve Clifford Geerts gibi düşünürlerle ilişkili olan görecelik temasını ele aldı. İşlevselcilik terimi kullanılmaz (Cohen'e göre Marksism bir işlevselcilik biçimi olsa da, 1994), Durkheim'a öylesine bir değinilir ve evrim sadece Marx'ın tedrici kültürel değişimi tasvir etmek için kullandığı bağlamda kullanılır.

Yapmak istediğim, şey ne Lansing'i kapsam eksikliği için eleştirmek, ne de ele aldığı özel meseleleri eleştirmek. Elbette ki 19. yüzyıl Hollandası'nın ve yeşil devrimin, 20. yüzyıl mimarlarının Bali dini ve toplumunun doğasını nasıl da yanlış anladıklarını gördükten sonra, göreceliğin antropoloji alanında ne kadar güçlü entelektüel bir gelenek olduğu artık anlaşılır.[4] Bunun yerine, geçmişte bilimsel ilerlemeye ket vurmuş fakat gelecekte bu ilerlemeye ket vurmaması gereken entelektüel bir manzarayı ortaya çıkartmak istiyorum. Pek çok yönden, bilim insanları ve diğer düşünürler, arkalarındaki şeyden dolayı gözlerinin önündekini göremeyen Hollanda ve yeşil devrimin mimarlarına benzerler. Bunlar algıyı düzenleyen fikirlerdir. Antropologların kültürel görecelik hakkında takdir ettikleri şey entelektüel ve bilimsel dünyada eşit güce

4 Lansing (1991) Hollandalı'nın Bali toplumunu, Hollanda toplumuna benzeterek nasıl yanlış yorumladığını detaylıca anlatır. Ayrıca Bali 'ye gerçekleştirilen Hollanda kuşatmasının sömürgeci doğası üzerinden grup içi etkileşimlerden keskin bir şekilde farklılaşan gruplar arası etkileşimlere dair iyi bir örneğini sunarak tasvir eder.

sahiptir. Fakat görecelik tam anlaşıldığında bunun realizm veya bilimsel yönteme karşı bir iddia olmadığı görülür. 19. yüzyıl Hollandası ve yeşil devrimin 20. yüzyıl mimarları su tapınakları hakkında yanılmıştı, fakat Lansing meseleye çok daha doğru bir şekilde yaklaşır ve bu iddiaları mantıklı bir şüpheciye tatmin edici şekilde kanıtlamak mümkündür. Gözümüzün önünde belli şeyler vardır ve mücadelemiz bunları görünür kılacak teorik çerçeveyi keşfetmek içindir. Su tapınağı sistemi, dini grupların organizmacı doğası için doğru teorik açıyla bakıldığında net bir şekilde görülebilen kanıtları sağlar.[5]

ÖRNEK 2: YAHUDİLİK

Yahudilik hem kendi çapında hem de Hristiyanlık ve İslam üzerindeki tesiri bağlamında dünyanın en etkili dinleri arasındadır. Yahudilik insan davranışıyla ilgilenen evrimsel biyologların ilgisini zaten çekmekteydi, çünkü sadece birkaç kültür, kimliğini bu kadar uzun süre devam ettirebilmiştir veya kanunları, inanışları ve tarihlerine dair böylesine detaylı yazılı kayıtlar bırakmıştır (Hartung 1995a, b; MacDonald 1994, 1998a, b). Benim kendi Yahudilik analizim tek bir zaman ve mekânda işlemiş özel bir kesitinden ziyade tüm dini geleneğini incelemek yönünde olacaktır. Kapsamdaki bu genişlik, tıpkı diğer başlıca dini geleneklerde olduğu gibi, Yahudilikte de var olan büyük heterojenliği belirsiz kılmamalıdır.

5 Lansing (2000) su tapınağı sistemine dair kendi yorumunda, basit karar kurallarını takip eden unsurlar arasından karmaşık sistemlerin doğduğu öz-örgütlenme kavramını vurgular. İkinci bölümün üçüncü notunda ve üçüncü bölümün beşinci notunda belirttiğim gibi, karmaşık sistemlerin varyasyon ve kalıtım üzerinde önemli etkileri olabilir fakat seçilimin yokluğunda işlevsel teşekkülü açıklamaları mümkün değildir. Bali'nin su tapınağı sistemine neden olan seçilim süreci mevcut durumda sistemin kendi işlevselliğinden daha az iyi anlaşılır.

On Emir ve Altın Kural ("sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma") gibi dini buyrukların açık bir şekilde grup düzeyine adaptif olduğunu zaten konuşmuştuk. Bu kurallara uyan grupların uymayan gruplara kıyasla daha adaptif birimler olarak işlev gösterdiği de zaten açık. Yahudilik hakkında daha çok öğrendikçe bu izlenim daha çok doğrulanır. On Emir, grup üyelerinin davranışlarını dakikası dakikasına düzenleyen, en azından buna niyet eden, bir buzdağının yalnızca görünen kısmıdır. Bu yüzden bir hahamın oğlu olarak Durkheim'ın dinin seküler faydasını vurgulamasına şaşırmamak gerekir.[6]

İbranice İncil'de tasvir edildiği gibi, İsrail halkına dinleri tarafından emredilen iki temel esas vardır. İlk olarak, verimli olmaları ve çoğalmaları buyrulmuştur. Dinleri onlara biyolojik anlamda başarılı olmalarını söylemiştir. Belki de kültürel evrim başka durumlarda biyolojik evrimden ayrılır ama bu vakada değil. İkinci olarak, İsrail halkı iki dizi kuralla donatılmıştır; ilki kendi aralarındaki davranışlara ilişkin, diğeri diğer grupların üyelerine karşı davranışlara ilişkin. Bu, Tanrı ve İbrahim arasındaki uzlaşmaya dair temel olgudur. Aşağıda On Emir kitaplarının beşincisinde belirtildiği üzere, İsrail halkının birbirlerine karşı tipik olarak Yahudi-Hristiyan ahlakıyla bağdaştırabileceğimiz cinsten bağışta bulunmaları ve toplu şekilde hareket etmeleri beklenirdi (15:7-10):

6 Bir popülasyondaki demografik değişim doğumlara, ölümlere, iç ve dış göçlere bağlıdır. Bir dinin mevcudiyetini devam ettirebilmesi için bu girdi ve çıktıların dengesinin olumlu olması gerekir fakat görece önemleri geniş bir ölçü içinde değişebilir. Uç bir örneğe göre, Shaker mezhebi kısa bir süre için, doğum olmaksızın sırf göçlerle başarılı olmuştu. Tek başına göçe dayalı olarak Yahudilik, Hristiyan ve İslam dinini yaymakla kıyaslandığında büyük ölçüde dezavantajlı durumdadır. Fakat bu dezavantajına rağmen, demografik büyümeye katkıda bulunan diğer etmenlerin (yüksek doğum oranı, düşük ölüm oranı ve az dış göç oranı) gücü sayesinde Yahudilik devam etmiştir.

> ...Yardıma muhtaç komşunuza karşı katı kalpli ve eli sıkı olmayın. Aksine, ihtiyaç ne olursa olsun bunu canı gönülden karşılamaya yetecek kadar eli açık olmalısınız. "Yedinci yıl, [borçtan] feragat yılı yakın" diye düşünerek hasis düşünceleri aklınıza getirmemeye ve ihtiyaç sahibi komşunuza düşmanca bakıp onu mağdur etmemeye dikkat edin; komşunuz Efendimiz'e yalvarabilir ve siz de günaha girmiş olursunuz. Verdiğinizde cömertçe ve istekli bir şekilde verin, böylelikle Tanrınız her işinizde sizi kutsayacak ve gözetecektir.

Diğer grupların üyelerine karşı beklenen davranış da içeriğe oldukça duyarlıdır. Tevrat'ın beşinci kitabında şöyle denir (24:21-22): "Bağınızdan üzümleri topladığınızda hasattan dökülenleri toplamayın; onlar ecnebiler, yetimler ve dullar içindir. Mısır topraklarında bir köle olduğunuz zamanı hatırlayın; bu yüzden bunu emrediyorum." Eski Ahit'in üçüncü kitabında da benzer ifadeler bulunur (19:33-34): "Eğer bir yabancı toprağınızda ikamet ederse ona baskı yapmayın. Sizinle kalan o yabancı size tıpkı sizden bir vatandaş gibi olmalıdır ve onu kendiniz gibi sevmelisiniz; çünkü siz de Mısır topraklarında birer yabancıydınız." Fakat Tevrat'ın beşinci kitabında aynı merhametli tanrı diğer gruplara ilişkin şunları ifade eder (20:10-18):

> Savaşmak üzere bir şehre yaklaştığınızda sulh şartlarınızı öne sürün. Eğer şartlarınızı kabul eder ve size teslim olurlarsa tüm halk zorunlu çalışma ile size hizmet eder. Eğer barış içinde teslim olmaz ve size karşı savaşırsa şehrin etrafını kuşatırsınız ve Tanrınız size onu hazır kıldığında tüm erkekleri kılıçtan geçirirsiniz. Fakat ganimet olarak kadınları, çocukları, besi hayvanlarını ve şehirdeki diğer her şeyi yağmalayarak alabilirsiniz. Düşmanınızın ganimetinin

> tadını çıkarın, onu size Tanrınız vermiştir. Buradaki ulusların şehirleri olmayan, sizden epey uzaktaki tüm şehirlere böyle muamele edin. Fakat Tanrınızın size miras bırakıyor olduğu bu şehrin insanlarına gelince geriye nefes alan hiçbir canlı bırakmamalısınız. Onları –Hitit ve Amor, Kenan ve Periz, Hiv ve Yevus halklarını – tıpkı Tanrınızın buyurduğu gibi yok etmelisiniz, böylelikle kendi Tanrıları için yaptıkları iğrenç şeyleri size öğretemesinler ve siz de Tanrınıza karşı günah işlemeyesiniz.

Tarihlerinin bu döneminde İsrail halkı savaşçı bir kültürdeydi ve böylelikle dinlerinin, kendi aralarında diğer grupların üyelerine karşı olduğundan oldukça farklı davranmalarını emretmesi şaşırtıcı değildir. Aynısı, "insan" terimini linguistik bağlamda genellikle kendileriyle sınırlandıran pek çok etnik grup için de söz konusudur (Levine ve Campbell 1972). Etnik temeli olmayan modern dini gruplar da farklı değillerdir. Katolik bir papaz 1533 yılında Cenevre'nin Protestanlarına dair şu eleştirilerinden dolayı karşı eleştiriye maruz kalmıştı; "Tanrıya, inanca ve bize küfretme, onurumuzu zedeleme ve bize Yahudi, Türk ve köpek deme" (Collins 1968, 87). Bu, zaten iyi bilinen gerçekleri söyleyerek orijinal olunmaz ve ben de olmuyorum. Fakat genelde evrimsel biyoloji özelde çoklu düzey seçilim teorisi, bu olguları, diğer başka entelektüel ve bilimsel çerçevelerden daha iyi açıklayabilir.

Grup içi ahlaki sistemin ikiyüzlü olduğunu düşünme yönünde genel bir eğilim vardır, bu sistem Yahudiliğe uygulandığında bilhassa yoğunlaşan, ahlak gereği bir zulme neden olur (ör. Hartung 1995a, b). Hepsinden öte, dinde azami ikiyüzlülük örneği aynı anda hem Altın Kural'ı ("sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma") vazedip hem de üyelerine soykırım emri vermek değil midir? Bu çifte standart, tüm insanları aynı ahlaki çerçevede tasavvur eden bir açıdan

elbette ki ikiyüzlü görünür. Bu bakış açısının takdire şayan, gelecekte çalışmaya değer ve hayata geçirmek adına en azından prensipte mümkün olduğunu söylediğimde samimiyimdir. Fakat şu da bir gerçektir ki, dinlerin doğasını ve diğer ahlaki sistemleri bugün ve geçmişte var oldukları gibi anlamak için zayıf bir teorik temel sağlar. Çoklu seçilim teorisinin, grup içi ahlaki sistemin faydalı doğasını ve farklı açılardan ahlaksız görünen en azından üç insan davranışı biçimini tahmin etme konusunda emsalsiz bir şekilde nitelendirildiğini çoktan gördük: diğer gruplara karşı davranış, grup içinde ahlaki kuralların tatbik edilmesi ve grup içinde ahlaki kuralların bencilce suistimal edilmesi. Çoklu düzey seçilim teorisi, yalnızca ikiyüzlü tepki vermekten ziyade İbranice İncil'in çifte standardını da açıklar. Yahudilik ve diğer dinlerin iyi bilinen gerçeklerine daha iyi uyabilecek başka da teorik bir çerçeve yoktur diye düşünüyorum.

İbranice İncil'in çifte standardının genel anlamda dinler ve etnik gruplar için emsal olmasına rağmen, Yahudilik başka bağlamlarda daha dikkate şayandır. Pek çok kültür ve etnik grup kaybolmadan yüzyıllar önce diğer kültür ve etnik gruplarla iştirak ederek varlığını sürdürmüştür. Aksine, Yahudilik, pek çok ulusun arasına dağılmış vatansız bir halkın dini olarak binlerce yıl boyunca kendi kültürel kimliklerini muhtemel diğerlerine karşı durarak sürdürmüştür. Askeri güçler veya coğrafik çitler tarafından korunan bir kültürün devam etmesini açıklamak kolaydır fakat Yahudilik hakkındaki bir şeyler kılıçtan veya dağlık alan ve okyanustan daha fazlasını ispatlar. Sorulması gereken iki soru vardır: İlki, Yahudi topluluğu ev sahibi diğer ulusların içinde kültürel anlamda ayrışmış olarak nasıl kalabildiler? İkincisi, belirli bir kültürel ayrışma çerçevesinde, Yahudi topluluğu uğradığı sürekli zulme karşı nasıl hayatta kaldı?

Kültürel Anlamda Ayırıcı Mekanizmalar

Kültürel ve etnik azınlıklar genellikle bünyesinde yer aldıkları daha geniş kültürler tarafından tecrit edilirler. Yahudi topluluğu paylarına düşen bu ayrımcılığı muhakkak deneyimlemiştir. Fakat Yahudiliğin pek çok uyarlaması da kendi yapıları içinde epey kuvvetli ayırıcı mekanizmalara sahiptir. Evrimsel biyologlar, Yahudilerin kolayca öğrendiği bu zaten çok iyi bilinen gerçeği söyleyerek bir kez daha özgünlükten uzak kaldılar. Prager ve Telushkin (1938) bile bunu Yahudiliğin Anti-Semitizm tarafından tanımlanmasını incitici bulur, çünkü ikincinin yok edilmesi ilkinin de ortadan kaybolmasına neden olacaktır.

İkinci bölümde, Iannaccone'nin (1992, 1994) katı dinlerin üyelerini toplumun kalanından ayırarak ve rakipsiz bir dâhili işbirliği sağlayarak güçlendikleri tahminini anlatmıştım. Ayırmak, tecrit etmek, dinin bir tasarım niteliğidir, dışarıdan gelen bir sınırlama değildir. Yahudilik tarihi, bu genel prensibin pek çok örneğiyle doludur. Sünnet, beslenme sınırlaması, giyim, dil, cinsel ve sosyal etkileşime dair özel yasalar gibi ayırıcı mekanizmalar iyi bilinenlerdendir. Frankfurt Meclisinden bir örnek şöyledir (1603): "Herhangi bir Yahudi'nin Gentile (Yahudi olmayan kimse) evinde içkili olarak bulunduğu ispatlanırsa başka bir Yahudi'nin kızının o kimseyle evlenmesi yasaktır veya ona yatacak yer vermek, onu Tora'ya çağırmak, herhangi dini bir işlevi yerine getirmesine müsaade etmek de yasaktır" (Finlekstein 1924, 260).

Bir kez daha, Yahudiliğin, diğer başlıca dini gelenekler gibi, uç ayrılıklardan uç uzlaşmalara kadar geniş bir alanda pek çok farklı uyarlama halinde mevcut olduğunu hatırlamakta fayda var. Bu geniş alan günümüzün yanısıra Yahudilik tarihi boyunca var olmuştur, bunu beşinci ve altıncı bölüm-

lerde daha detaylı ele alacağım. Yine de Yahudiliğin en katı ve en güçlü uyarlamaları tam anlamıyla, yabancıları dışarıda, üyeleri içerde tutan kültürel kaleler olarak tasvir edilebilir.

Yahudi topluluklarının bünyesinde yaşadıkları ev sahibi kültürlerden ayrılma dereceleri bile gen frekansı seviyesine yansır. Popülasyon genetiği verileri bu olgunun yüksek bir kesinlik derecesi ile belirlenmesini sağlar: Dünya üzerindeki Yahudi topluluğu genetik olarak birbirlerine ve geldikleri Ortadoğu popülasyonuna, mevcut durumda içinde ikamet ettikleri toplumdan daha çok benzerler (Cavalli-Sforza ve Carmelli 1977; vd. Kobyliansky 1982; vd. Hammer 2000). Kültürel ve genetik ayrım arasındaki farkları anlamak için, ikinci bölümde ele aldığımız, dini ve bölgesel genişlemesi Dinka kabilesinin zararına olan Nuerleri düşünelim. Nuer istilası esnasında birkaç Dinka'nın öldürülmesine rağmen, pek çoğu Nuer kabilesiyle bütünleşti: Kadınlar eş olarak alındı, erkekler köle olarak veya hayalet evlilik diye adlandırılan bir gelenek bağlamında Nuerlerin dul kadınlarına geçici koca olarak alındı (Kelly 1985). Nuerler kültür olarak bağımsızlardı çünkü sindirilmiş Dinkalar kendi kültürlerini terketmiş ve Nuerlerinkini benimsemişlerdir. Fakat bu iki kültür genetik anlamda bağımsız değillerdi, çünkü Nuerlerin yarısı yalnızca iki veya üç nesil önce Dinka olan atalardan gelmişti.[7]

Öyleyse dünyada pek çok kültür için kültürel farklılıklar gen akışı için engel anlamına gelmez. Pek çok etmen kültürel sınırlar üzerine genetik köprüler kurar. Dini inancını değiştiren insanlar sadece dinlerini değiştirirler, genlerini değil. Erkekler kendi kültürleri dışından kadınları gerekirse zorla elde etmek ve evlatlarını meşrulaştırmak için güçlü bir istek

7 Bu, kültürel varyasyonun genetik varyasyondan nasıl farklılaşabildiğine ve gruplar arası aşırı göçe rağmen nasıl varlığını sürdürebildiğine dair canlı bir örnek sağlar.

duyarlar. Zina, fuhuş ve tecavüz de genleri kültürel sınırların ötesine taşır. Zayıf bir gen akışı bile, pek çok gen boyunca birleştirildiğinde gruplar arası genetik farklılıkları tasfiye etmek için yeterlidir. Dünya üzerindeki Yahudi nüfusunun ikamet ettikleri diğer kültürlerden ziyade kendi içlerinde benzerlik göstermesi, kültürel mekanizmalar tarafından elde edilen olağanüstü seviyedeki bir ayrışmayı resmeder. Yahudiliğin, toplumun en güçlü erkek üyesini dışarıdan kadın alma konusunda kısıtlayarak onun biyolojik ilgisine karşı çıkması özel olarak ilginçtir. Genetik veriler bu kısıtlamaların büyük ölçüde başarılı olduğunu gösterir.

Yahudilik, din değiştirme ile genişleyen Hristiyanlık ve İslam'ın doğuşundan önce var olmuştur. Yahudi dinine dönmek de mümkün olmuştur (İbranice İncil'de pek çok örneği vardır), fakat bu ciddi anlamda zordur. Bir anlamda bu, yeni üyelerinin bağlılıklarını sergilemesi konusunda onları zorlayarak güçlü kalmak isteyen bir kilise tahmininde bulunan Iannaccone'nin dediği şeydir. Pek çok dini oluşuma dışarıdan katılım zordur. Ayırt edici gruplara neden olan dostluk cemiyeti ayini ve alî üyelik, dini olmayan gruplar için örnek teşkil eder. Fakat bu teşekküller genellikle yeni üye arayışındadırlar, lâkin kabul töreni usulü gerektirirler. Aksine, Yahudi toplulukları neredeyse hiç yeni üye aramazlar ama olursa da kabul ederler. Zaten Yahudi misyonerlere ilişkin örnekler veya kendi inançlarına dışarıdan üye kabul ettiklerine dair yazılı metinler de yoktur. Ayrıca, Yahudi yasası, inanç değiştirenler için daha aşağı bir statü geliştirmiştir. Bir örneğe göre (bkz. MacDonald 1994, 67), mal tazminatı, tutsakların kurtarılması veya hayat kurtarma konusunda toplumun üyeleri arasında seçim yapmak gerektiğinde sıralama şöyledir: Papaz, Yahudi, İsrailli, mamzer, Nethin, din değiştiren ve azat edilmiş köle. Din değiştirenler, gayrı meşru yakınların evlatları (mamze-

rin) ve İsrailliler arasında köle olarak yaşamış yabancı etnik gruplardaki bireylerden (Nethin) daha aşağıda tutulur. Yahudi olmaya dair bu tür engeller, anti-Semitist olan ve Yahudi olmayan toplumlardaki daha da güçlü engellerle birleştiğinde dışarıdakilerin olduğu gibi kalması pek de şaşırtıcı değildir.

Yahudilik böylelikle, asimile edilmek için aşırı zulüm ve işkenceye maruz kalan ufak bir azınlık olarak bile, tarih boyunca ayrı kalmalarına neden olan pek çok niteliği kapsar. Fakat hayatta kalmak için bu Yahudi topluluklarının, ayrı kaldıkları aynı insanlarla etkileşimi kapsayan kaynakları elde etmeleri gerekir.

Grup İçi Etkileşimlere Tutunmak

Darwin'in grup seçilimi için temel senaryosuna göre, işbirliği, grup içi etkileşimi ilgilendirdiği kadarıyla kırılgan, narin bir çiçektir fakat işbirlikçi gruplar daha az işbirlikçi gruplarla kıyaslandıklarında daha güçlü bir şekilde rekabet üstünlüğü sağlarlar. Şayet Yahudi toplulukları, etkileşimde oldukları toplumlara kıyasla, dinleri gereği istisnai olarak işbirlikçi olsalardı, bu, eş güdümlü eylem gerektiren herhangi bir çabada onlara avantaj sağlardı. Diğer ulusların arasında hayatta kalmaları – en azından zulmün yokluğunda– güvence altına alınmış olurdu.

Bu hassas bir mevzudur çünkü anti-Semitizm genellikle Yahudiler'in Yahudi olmayanları kaynaklardan mahrum bırakmak üzere işbirliği yaptığı suçlaması tarafından körüklenir. Yahudi komplo teorileri, bariz yalanları kapsayan ölçüsüz noktalara ulaşmıştır. Söylenildiğine göre dünya egemenliğine dair bir programı anlatan *The Protocols of the Elders of Zion*'un (Siyon Liderlerinin Protokollleri) 1921'de sahte bir belge olduğu ortaya çıkmıştı. Fakat bu, milyonlarca kopyasının, Hen-

ry Ford'dan Adolf Hitler'e ve modern Arap liderlerine kadar pek çok anti-Semitist tarafından basılıp dağıtılmasına engel olamadı (Cohn 1966; Prager and Telushkin 1983). Grup içi işbirliği ve gruplar arası sömürü suçlaması Almanya'daki Soykırım'ı meşrulaştırmak ve katletmek, zorla asimile etmek ve yerinden etmek gibi başka sayısız pek çok çaba ile Yahudi dinini imha etmek için kullanıldı.

Bu eylemler, genel anlamda gruplar arası etkileşimlerin korkutan doğasına örnek teşkil etse de ahlaki anlamda kınanmaya değer olduklarının herkesin nezdinde aşikâr olmasını umuyorum.[8] İkinci Dünya savaşı sonrasında, psikologlar insanların, soykırım gibi zulümlerin ortaya çıkmasını sağlayan biz/onlar mantığını neden böylesine kolay bir biçimde benimsediklerini anlamaya acil öncelik verdiler. Kendisi de soykırımdan hayatta kalmış bir kimse olan Henri Tajfel gibi Yahudi psikologlar, sosyal kimlik teorisi olarak bilinen bu hareketin başında geldiler (yakın bir incelemesi için bkz. Abrams ve Hogg 1990 ve otobiyografik anlatılar için bkz. Tajfel 1981, 1-2). Ortaya çıkan başlıca sonuç biz/onlar düşüncesinin normal insanlarda da çok kolay bir şekilde tetiklenebildiği oldu. Başka bir deyişle, soykırım tohumları hepimizin içinde var.

Sosyal kimlik teorisi, genel olarak iç karartıcı sonuçlarına rağmen bilimin, insan durumunu iyileştirmeye yardım edebi-

---

8 Evrim genellikle, ırkçı ve anti-Semitik öğretileri meşrulaştırmak için kullanılır. Fakat bu sorunun çözümü evrime karşı çıkmak değildir; meşru olmayan ve uygunsuz amaçlar için kullanımına karşı güçlü bir mücadele vermektir. Benzer bir durum, yine ırkçı ve anti-Semitik öğretileri meşrulaştırmak için kullanılan Hristiyan dini için de geçerlidir. Kendi atalarımız, Amerika yerlilerine karşı politikalarını meşrulaştırmak için, evrim prensibini değil Hristiyan medeniyetinin üstünlüğünü öne süren iddialara bel bağlamıştı. Irkçılığı ve Yahudi düşmanlığını bertaraf etmek için öncelikle, insanların diğer insanları ahlaki daireden neden bu kadar kolayca çıkartabildiğini anlamak gerekir. Genelde evrim ve özelde çoklu düzey seçilim teorisi bu anlayışa katkıda bulunur.

leceğine inanan iyimser bir ruh tarafından geliştirildi. Çoklu düzey seçilim teorisi sosyal kimlik teorisine mükemmel bir övgüdür ve aynı ruh ile yaklaşılmaya ihtiyaç duyar. Neden biz/onlar düşüncesinin normal insanlarda da kolayca uyanabildiği sorusu için derin evrimsel bir açıklama sağlar. İnsanların belirli bir niyetle tarif edilemeyecek kadar kötü eylemlerde bulunmasına neden olan ahlaki mantık yürütmenin fay hatlarını gözler önüne serer. Bunlar hoş düşünceler değildir fakat prensipte var olan uygulanabilir çözümleri keşfetmek için yüzleşilmeleri gerekmektedir. Bu kitabın bir amacı da, kültürel evrimin, eski parçaları bile kullanmadan, gerçekten yeni çözümler keşfedebilen sürekli bir süreç olduğunu tartışmaktır. Evrime gelirsek, önceden gerçekleşmemiş bir şeylerin gelecekte de gerçekleşmeyeceğine dair zayıf bir iddia mevcuttur. Öyleyse şimdi, bu yapıcı ruh içinde Yahudilik konusuna geri dönelim.

Diaspora boyunca Yahudi toplulukların etkileşimde oldukları diğer gruplardan daha fazla düzeyde işbirliği sağlamasını beklemek için üç nedenimiz vardır. İlki, daha önceden bahsettiğim dinlerinin katılığı ve tecrit seviyeleri. İkincisi, genellikle Yahudi toplulukları içinde var olan genetik ilişki seviyesi. Akraba seçimi uzunca bir süre, diğerkâmlığın evrimi için güçlü bir mekanizma olarak düşünülmüştür (Hamilton 1964, 1975). Birinci bölümde, akraba seçiminin bir tür grup seçilimi olduğunu ve ilişkisiz bireyler arasında gerçekleşebilen başka bir tür grup seçilimini mümkün kılan ahlaki sistemleri açıklamıştım.[9] Üyeleri hem genetik anlamda ilişkili olan hem de bir ahlaki sistem tarafından bir araya getirilmiş olan

9 Hamilton (1964) esasen akraba seçilimi teorisini grup seçilimine alternatif olarak geliştirmesine rağmen, George Price'ın çalışmasına dayanarak fikrini ilk değiştirenler arasında olmuştu (Hamilton 1975). Evrimsel biyoloji tarihinin bu büyüleyici döneminin anlatısı için bkz. Sober ve Wilson 1998, 2. bölüm, Hamilton 1996, ve Schwarts 2000.

sosyal gruplar elbette epey işbirlikçi olurlar. Yahudi toplulukları, amca-yeğen ve ilk kuzen evliliklerinin teşvik edilmesi sebebiyle birbiriyle oldukça ilişkili bireylerden müteşekkil epey küçük gruplar halinde bulunurlar. Gruplar içinde kardeşliği pekiştirmek için din tarafından işletilen mekanizmalar Yahudilik vakasında genetik kardeşlik temeli üzerine inşa edilir.

Yahudi topluluğu içinde işbirliği beklentisinin üçüncü nedeni ise devam eden grup düzeyi seçilim ile ilişkilidir. Üçüncü bölümde, Protestan Reformunun birkaçı başarılı olan pek çok sosyal deneyle ilgili bir kültürel grup seçilimi süreci olduğunu öne sürmüştüm. Yahudilik tarihi, dayanışma konusunda başarısız olan Yahudi topluluklarının, genişlemek ve yeni topluluklar oluşturmak için varis bırakarak kaybolduğu, devam eden kültürel ve hatta genetik grup seçilimi süreci olarak açıklandığında daha makul yorumlanabilir. İki bin yıl boyunca süren trajik Yahudi zulmü, grup düzeyinde bir seçilim biçimi olarak sonuçlanmasaydı bu olağandışı bir sonuç olurdu.

Yahudi topluluklarının epey işbirlikçi olduğuna dair teorik beklenti tarihi kayıtlar tarafından sağlam bir şekilde onaylanır. Kalvinizm'de olduğu gibi işbirliğinin yararlı yönleriyle başlayalım. Tarih boyunca Yahudi toplulukları suç, fakirlik, alkoliklik ve diğer sosyal sorunlardan uzak olmaları sebebiyle efsane olmuşlardır. Yahudiler, elbette olması gerektiği gibi, haklı olarak bu başarılarından dolayı gurur duyarlar. Aşağıdaki metin, bir Yahudi bakış açısından anti-Semitizm üzerine bir kitaptan alınmıştır:

> Geçmiş iki bin yıldır içinde Yahudilerin yaşadığı hemen hemen her toplumda, Yahudiler Yahudi olmayan komşularıyla kıyaslandıklarında daha iyi eğitimlilerdir, daha mütevazılardır, diğerlerine daha yardımseverlerdir, daha az suç işlerler ve daha sabit aile yaşamları vardır. Yahudi hayatının bu özellik-

> leri Yahudiler'in zenginlik veya fakirliklerinden tamamen bağımsız olmuştur. Siyahi bir iktisatçı olan Thomas Sowell'ın vardığı kanaat de şu yöndedir: "Yahudiler gecekondularda yaşasalar bile, onlarınki daha farklı bir kenar mahalledir. Diğer gecekondu mahalleleriyle kıyaslandığında, hatta bütün olarak şehirle kıyaslandığında daha az alkoliklik, cinayet, kazara ölümler vardır. Çocuklarının okuldan kaçma ve çocuk suçluluğu oranları düşüktür ve (1930'lara kadar) IQ'ları diğer çocuklardan daha yüksektir.... Parlamento üyeleri için oy kullanma söz konusu olduğunda, düşük gelirli Yahudiler, en yüksek gelirli Protestan veya Katoliklerden bile daha katılımcıdırlar.... Gecekonduların insanların değerlerini şekillendirdiğine dair muazzam literatüre rağmen, Yahudiler'in kendi değerleri vardır ve bu değerlere gecekondu içinde de dışında da sahip çıkarlar" (Prager ve Telushkin 1983, 46).

Ne tür bir din veya toplum bu başarılarından dolayı övünmeyi istemez ki? Prager ve Telushkin Yahudiliğin değerlerinin insanlarda değil dinde yattığını tekrar tekrar vurgular. Asimile edilen Yahudiler çabucak etraflarındaki toplumun hastalıklarına yakalanırlar. Bu yorum, benim çoklu düzey bakış açısından değerlendirdiğim din ile tamamen tutarlıdır. Gruplar adaptif olarak işlev göstermek için güçlü bir ahlaki sisteme ihtiyaç duyarlar ve Yahudilik müstesna bir şekilde bu güçlü ahlaki sistemi sağlar.

Gruplar içindeki işbirliğine hayranlık duymak kolaydır fakat aynı işbirliği gruplar arası etkileşimler söz konusunda olduğunda ahlak bağlamında birden fazla anlama sahip olabilir. İbranice İncil'in Yahudiler'e dışarıdaki kimselere saygınlıkla davranmalarını fakat aynı zamanda kendi içlerindeki işbirliğini diğer gruplara karşı silah olarak kullanmalarını söylediğini görmüştük. Bu çifte standart Diaspora boyunca

devam etmiş miydi? Ve çoklu düzey seçilim teorisi temelinde ne beklemeliyiz?

Çoklu düzey seçilim teorisinin güzelliklerinden biri, biyolojik hiyerarşinin her seviyesinde aynı prensibin işlemesidir. Grup içi seçilimin kendisi, bireylerin sadece akraba uyumunu azami dereceye çıkarmak için birbirini kullandığı ahlakın olmadığı bir dünya yaratır. Grup seçilimi grup içinde ahlaki bir dünya yaratır yaratmasına fakat grup seçilimi olmadığında tam anlamıyla grup içi etkileşimdeki kadar araçsal kalan, gruplar arası etkileşimin dünyasına dokunmaz. Gruplar arası ahlaki davranış prensipte evrilir fakat sadece gruplardan oluşan grupları kapsayan bir hiyerarşi için genişleyecek kadardır bu. Bu ihtimale erişilmesi göründüğü kadar güç değildir. Şayet ana geçişlere dair varsayım doğruysa bireysel organizmaların zaten grup gruplarından müteşekkil gruplar olduğunu hatırlayalım. Belki de tarih, gruplar arası ahlaki davranışın yokluğundan ziyade, muhalif güçlere karşı var olmak için çabalayan insan grupları arasındaki ahlaki davranış ilkelerini ortaya çıkaracaktır. Öyle olsa bile, grup içinden ziyade gruplar arasında çok daha fazla aşikâr sömürü beklemeliyiz. Yahudi gruplar, suç işleyen kimselerden çok daha fazla sömürünün kurbanı oldular, fakat genellikle onlar da diğer grupların üyelerine karşı araçsal tutum benimsediler. Yahudiliğin çifte standardı, mevcut imkânlar tarafından epey sınırlandırılsa da, Diaspora boyunca devam etti. Bu olguyu anlamak anti-Semitik değildir fakat sosyal kimlik teorisi tarafından uzun süre önce kurulan biz/onlar düşüncesinin evrenselliğini onaylar.

Yahudi tarihi basitçe, düşman komşuların ortasında hayatta kalma mücadelesi veren yerinden edilmiş insanlar tarihi değildir. Yahudi grupları, özel eylemleri ve içlerinde yaşadıkları ev sahibi ulusların farklı unsurları ile ilişkileri

bağlamında hayatta kalırlar ve hatta refaha ererler. Tamamen aktüeryal bir bakış açısından, refah dönemleri, zulmün neden olduğu felaketvari düşüşleri dengelemeyi gerektirdi.

Yahudiler'in, ev sahibi ulustaki Yahudi olmayan bir grupla, özellikle yönetici elitlerle, köylü sınıfı gibi Yahudi olmayan başka bir grubu sömürmek için işbirliği oluşturmalarına yönelik genel bir izlek vardı. Anti-Semitik olmaktan uzakta, yönetici elitler, Yahudileri kızgın ev sahibi popülasyonun kalanından koruma girişiminde bulunacaklardı. Bu türden bir ilişki Mısırda geçici bir süre ikamet etmeye ilişkin Yusuf tarafından İncil'deki anlatımıyla şöyle resmedilir:

> Yusuf ailesi için firavuna rica eder: "Ardından Yusuf ailesi ve kardeşlerini yerleştirdi ve toprakların en iyisinde, Mısır topraklarında onlara mülk verdi..." (Gen. 47:11). Fakat rivayet aynı zamanda Yusuf'un kralın adına Mısırlılara baskı yapma rolünü de vurgular. Yusuf kıtlık boyunca Mısırlılara tahıl sattı, ta ki onların paralarının hepsini alana kadar. Ardından Mısırlılardan yiyecek için besi hayvanlarını ve son olarak da topraklarını vermelerini istedi. "Topraklar Firavun'un oldu ve insanları da Mısır'ın bir ucundan diğer ucuna kadar köle yaptı" (Gen. 47:20-21). Fakat İsraillilere ilişkin bölüm şöyle devam eder: "Bu yüzden İsrailliler Mısır topraklarında, Goshen'de ikamet ettiler ve içindeki mülkleri edindiler ve fazlasıyla verimlilerdi ve çoğaldılar" (MacDonald 1994, 114).

Bu rivayetin doğru olup olmadığını bilmiyoruz, fakat yönetici sınıfla benzer işbirlikleri Yahudi tarihi boyunca var olmuştur. Katz (1961, 55) 16. ve 18. yüzyıl boyunca Avrupa'daki durumu şöyle anlatır: "Yahudi topluluğu dini ve sosyal anlamda diğer sınıflardan ayrıştığı için, onlara olan tutumu tamamıyla araçsaldır... Yahudi olmayanlar, Yahudilerin yöneticiler ve yöneticilerin tadını çıkardığı siyasi ayrıcalıkların

ekonomik boyunduruğunu taşıyan yönetilenler arasındaki bir çatışmada partizan bir tutum benimsemelerinden endişe etmezler." Yahudilerin yabancı konumları, yöneticilere kalırsa avantajlıydı. Bu, geniş kapsamlı ahlaki bir açıdan kasvetli bir manzaradır, fakat bu tam olarak gruplar arası etkileşimin ahlaksız geniş dünyasından beklememiz gereken şeydir.

Pek çok Yahudi kanunu, İbranice İncil'in diğer gruplara karşı buyurduğu askeri tavır ile aynı açıklık ile ekonomik bir çift standart kurmuştur. Aşağıdaki örnek Maimonide'nin Mişna Tora'sındandır (13. kitap, *The Book of Civil Laws*, bölüm 5:1, 93; bkz. MacDonald 1994, 148):

> Bir kâfirden veya yabancıdan faizli borç almak ve ona faizli borç vermek helaldir. Çünkü kardeşine faizli borç veremezsin yazmaktadır (23:20) – Senin kardeşine yasaktır, ama geri kalanına değildir. Aslında, bir kâfire faizle borç para vermek müspet bir emirdir. Çünkü gerektiğinde kâfire faizle borç verebilirsin yazmaktadır (23:21).

Daha yakın bir zamandan başka bir örneği ele alacak olursak Aşkenaz Yahudilerine, "İsrail parasını" kaybetmemeleri için satış hakları gereği diğer Yahudilere indirim yapmaları ya da Yahudi olmayan kaynakların Yahudi tekellerine müdahale etmelerine izin verilmez (Katz 1961, 61). Diaspora müddetince Yahudi topluluklarının değişmeksizin diğer grupların üyelerine karşı araçsal bir tutum benimsediklerini ima etmeye çalışmıyorum. Aslında, birleşik birimler olarak hareket etme yetenekleri işbirlikçi grup içi ilişkileri konusundaki itibarlarını diğer gruplardan daha başarılı yönetmelerini mümkün kılmış olabilir. Çünkü işlevsiz gruplar, üyeleri üzerinde o kadar az kontrole sahiptir ki isteseler bile bir saygınlık sürdüremezler. Yine de, Diaspora boyunca Yahudi topluluklarının sıklıkla gruplar arası ekonomik yarışa girdiğini ve daha

çok işbirlikçi grupların daha az işbirlikçi gruplara karşı yarıştığı zamanlarda güçlü dinlerinin onlara belirleyici bir avantaj verdiğini söylesek hata etmeyiz.

Özetle, çoklu düzey seçilim teorisi Yahudiliğe, eşgüdümlü eylem gerektiren hemen hemen her şeyde başarılı olmak için işbirliğinin gücünden yararlanan epey ayrılmış gruplar halinde var olmuş bir din olarak panoramik bir görünüş sağlar. İşbirliği, her bakımdan hayranlık uyandıran grup içi etkileşimi ve temelde müsabakacı ve bu sebeple de diğer grupların üyelerine nahoş gelen gruplar arası etkileşimi kapsar. Gruplar arası etkileşim ahlaki davranışın esaslarını sergileyebilir fakat her yönden istismar tarafından egemenlik altındadır. Anti-Semitizmin adaletsiz Yahudi uygulamalarına bir tepki olduğunu söylemek yanlıştır çünkü anti-Semitik gruplar kendi çaplarında ahlaki aygıtlardır. Çoklu düzey seçilimin yürüttüğü tahmine ve tarihin gösterdiğine göre, Yahudiler, diğer gruplara karşı davranışları ne denli örnek olursa olsun sömürünün odağı olacaklardır, çünkü gruplar özel şartlar karşılanmadıkça ahlaki aygıtlar olamazlar. Diaspora boyunca Yahudilik tarihi işbirliğinin pekiştirdiği büyüme ve ekonomik fırsatların kısıtlanmasından zorla asimile etmeye, sınır dışı etmeye ve soykırıma dek sayısız biçimdeki zulüm tarafından pekiştirilen düşüşün tarihi olmuştur.[10]

Kurmacadaki Gerçeklik

Bu bölümde Yahudiliğin geçmişe dönüp bakıldığında dini grupların açıkça adaptif birimler olduğunu gösteren üç örnekten biri olduğunu söyledim. Yan ürün bir din teorisinin

10 Yahudiler tarih boyunca diasporada mevcudiyetini sürdüren birkaç etnik gruptan sadece birisidir. İkinci bölümde ele alınan fenotip-çevre ilişkisi yöntemi, bu etnik grupların, adaptif niteliklerinin çoğunda bir noktada birleşmesi gerektiğini tahmin eder (Landa 2000).

veya grup içi avantaj temelli bir teorinin Yahudilik olgusunu grup düzeyindeki avantaj üzerine kurulu bir teori gibi pekâlâ (hatta biraz ıraksak) açıklayabileceğinden şüpheliyim. Çoklu düzey seçilim teorisi, soykırım gibi zulümlere insan zihninin ne kadar yetenekli olabildiğini anlamak için bir çaba olarak başlamış olan sosyal kimlik teorisi ile ortaklığa uygundur da. Her iki teori de biz/onlar düşüncesinin, normal insan psikolojisinin bir parçası olduğuna dair rahatsız edici gerçekle yüzleşmeye bizleri zorlar. Çoğumuz, hatta belki de hepimiz, alt bir insan ırkına karşı ahlaki davranışımızı kısıtlamaya ve diğerlerine karşı araçsal davranmaya yetenekliyizdir. Bu genelleştirme tüm insan grupları için geçerlidir ve asla Yahudilik gibi belli bir dinin üyelerine karşı bir nefret aracı olarak kullanılmamalıdır.

Yahudilik tartışmamı, kurmaca bir eserden alıntı yaparak alışılmışın dışında bitireceğim. Usta romancılar bilimsel metodu uygulamazlar fakat hakikate öyle dokunurlar ki zamanın ve kültürün sınırlarını aşarak okunur ve sevilirler. Isaac Bashevis Singer da bu türden bir yazardı. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Polonya'da ve savaştan sonra Amerika'da Yahudilerin hayatını konu edinen pek çok roman yazarak 1978 yılında edebiyat alanında Nobel Ödülü'nü kazandırmıştır. Kimse Singer'ı anti-Semitist olmakla suçlayamaz fakat grup içi etkileşimin ahlaki dünyasını ve gruplar arası etkileşimin büyük ölçüde ahlaksız olan dünyasını öyle bir netlik ve incelik ile görmüştür ki bilim insanları ve düşünürler ona imrenmişlerdir. Tarihi romanı *The Slave* (Köle) (1962) 17. yüzyıl Polonya'sında geçer ve belirsiz detaylarla incelediğim akademik literatüre paralel gider.

The Slave, mükerreren gerçekleşen toplu katliamların birinde Cossacks tarafından yakalanan ve Polonyalı bir köylü-

ye köle olarak satılan dindar bir Yahudi olan Jacob etrafında gelişen olayları anlatır. Aynı katliamda Jacob'ın karısı ve çocukları öldürülür ve köyün büyük bir kısmı tahrip edilir. Jacob, sıcak ayları bir dağda tek başına efendisinin inekleriyle ilgilenerek geçirir. Yıllarca inancını korumaya çalışır ve kendisini kötülüklerden uzak tutan pek çok kurala uymaya devam eder. Elbette zaman zaman, onlara katılmaya az da olsa istek duyar çünkü onların yabani hareketlerinden bıkmıştır. Güçlü zayıfa hükmeder ve güç sahibinin sürüyle gayri meşru çocuğu olur. Evlatlar kendi ebeveynlerinin ölümlerini resmen memnuniyetle karşılar. Katılmaya zorlandığı bir ahlaksızlık sahnesinde, Jacob kâfire karşı kendi Tanrı'sının görünüşteki zalimliğini derinlemesine düşünür:

> Az sonra bir temsilci öne çıktı, diğerlerinden daha akıcı konuşan bir sığır çobanıydı ve Jacob'a niyetinin zarar vermek olmadığını söyledi. Yalnızca onu içmeye ve dans etmeye çağırmak için gelmişti. Adam ağzının suyunu toplayamıyor, kekeliyor ve kelimeleri yanlış telaffuz ediyordu. Arkadaşları zaten sarhoştu, kahkaha atıyor ve çılgınca bağırıyorlardı. Karınlarını tuttular ve yere yuvarlandılar. Bu kez kendisini rahat bırakmayacağını biliyordu Jacob.
>
> "Peki o halde" dedi sonunda, "Seninle geliyorum ama hiçbir şey yemeyeceğim."
>
> "Yahudi, Yahudi. Gel. Gel. Onu tutun. Onu tutun."
>
> Bir sürü el Jacob'ı sıkıca kavradı ve çekiştirmeye başladı. Yarı koşarak, yarı sürünerek ambarın olduğu tepeye vardılar. Kalabalıktan berbat bir koku yükseliyordu; ter ve sidik kokusu isimlendiremediği başka bir şeyin berbat kokusuyla karışmıştı, adeta tüm bu bedenler hâlâ canlıyken çürüyormuş gibilerdi. Jacob burnunu tıkamak zorunda kaldı. Kızlar, gözlerinden

yaş gelene kadar gülüyorlardı. Erkekler, birbirlerinin omuzlarına yaslanarak anırıyorlar, kişniyorlar ve köpekler gibi havlıyorlardı. Kimi yere çöktü fakat arkadaşları onları desteklemeye devam etti, sonra yerde yatan bedenlerin üzerinden geçtiler. Jacob'ın kafası bulanmıştı. Tanrı'nın imgesinde yaratılan Adem'in çocukları nasıl böyle diplere düşebilirdi? Bu adamların ve kadınların da babaları-anneleri ve kalpleri-beyinleri vardı. Onların da Tanrı'nın yarattığı harikalıkları görebilecek gözleri vardı.

Jacob, çimenlerin çoktan kusmukla kirletildiği bir alana götürüldü. Dörtte üçü bitmiş bir fıçı votka neredeyse sönmüş bir ateşin yanında duruyordu. Eğlenenler öyle sarhoştular ki çamurda debelenmekten fazlasını yapıyorlardı; domuz gibi homurdanıyor, yeri yalıyor, taşlara anlaşılmaz sözler söylüyorlardı. Çoğu kadavra gibi yatıyordu. Gökyüzünde ay ışıl ışıldı ve kızın biri ağaca yumruk savurdu ve acı acı ağladı. Bir sığır çobanı yürüdü, ateşe dalları attı ve neredeyse alevlere düşüyordu. Toz topağı görünümlü bir çoban üzerine işeyerek ateşi söndürmeye çalıştı hemen. Kız inledi, çığlık attı, ıslık çaldı. Jacob boğuluyor gibi oldu. Bu çığlıkları daha önce de pek çok kez duymuştu, fakat her seferinde korkmuştu.

"Evet, şimdi görüyorum" dedi kendi kendine. "Bunlar, Tanrı'yı tüm insanları öldürmeyi istemeye sevk eden iğrençlikler."

Küçük bir oğlan çocuğuyken de bu, Tanrı'yla tartışması olmuştur hep. Halkların küçük çocukları, Musa'ya emredildiği üzere imha edilmeleri gerekecek ne gibi bir günah işlenmiştir. Fakat artık Jacob bu ayaktakımını gözlemlemiş ve bazı türden sapkınlıkların ancak ateşle temizlenebileceğini anlamıştı. Binlerce yıllık puta tapma bu vahşilerin arasında var olmuştu. Baal, Astoreth ve Moloch kan çanağına

dönmüş ve irileşmiş gözleriyle dik dik baktı (Singer 1962, 56-57).

Yine de Jacob, her gün ineklerden süt sağmak için dağa çıkan, efendisinin kızı Wanda'ya âşık olmaktan kendini alamaz. Ayrıca kız da kendi insanlarından daha arınmış ve bilgili olan Jacob'ı sonu gelmez bir şekilde sever. Sonunda tutkularına yenilirler fakat Jacob'un hazzı en ağır günahı işlemiş olmanın üzüntüsüne karışır. Umutsuz ilişkilerine başlamaları üzerinden çok geçmeden Jacob, gezici bir sirkten Jacob'ın nerede olduğunu öğrenen ve onu geri almak için yeterli parayla bir vagona binip gelen kendi kardeşleri tarafından koparılır. Diğerkâmlıkları Jacob'ı şaşırtmaz çünkü "bir esiri hür kılmak kutsal bir eylem olarak düşünülür" (49). O kadar ani ayrılır ki, kurtarıcılarına yaşadığı ikilemi açıklamayabilmek şöyle dursun, Wanda'ya hoşça kal bile diyemez. Ne de Wanda kendi insanlarından gerçeği öğrenebilir, çünkü onlar da fidye parasını tutmak için yalan söylerler. Bildiği tek şey, Jacob'ın öylece ortadan kaybolduğudur ve aralarında Yahudilerin bulunuyor olmasına öfkelenen bazı komşuları tarafından öldürülmüş olma ihtimalidir.

Jacob katliamdan kalan köyüne geri döndü, bu pek çok Yahudi topluluğunun geçmişte sık sık yaşadığı bir durumdu. Yahudilerin, kasıtlı bir şekilde mahrum edilmedikleri her şeyde başarılı olmalarına neden olan yaşamsallık ve müşterek oluşumuna dair Singer şunları söyler:

> Büyük değişime rağmen, Polonya'nın ticareti Yahudilerin elinde olmaya devam etti. Ticaretlerinin yasa ile yasaklanmasına rağmen, kilise dekorasyonu ile bile uğraştılar. Yahudi tüccarlar Prusya, Bohemya, Avusturya ve İtalya'ya ipek, kadife, şarap, kahve, baharat, mücevher, silah almak ve tuz, sıvı yağ, keten, tereyağı, yumurta, çavdar, buğday, arpa, bal, deri

> satmak için gittiler. Ne aristokratlar ne de köylüler ticaretten anlıyordu. Polonya loncaları her tür imtiyaz ile kendilerini korumaya devam ettiler fakat yine de ürünleri Yahudilerinkinden daha pahalıydı ve genellikle işçilikte zayıf kalıyordu. Neredeyse her malikâne Yahudi tüccarlardan alışveriş ediyordu ve kralın Yahudilerin eczacı olmasını yasaklamasına rağmen, insanların başkasına güveni yoktu. Bir hastalık durumunda Yahudi doktorlar çağrılırdı, hatta bazen de yurtdışından getirtilirdi. Özellikle Cizvitli papazlar kürsülerinden imansız tıbba karşı nutuklar atardı, meseleye dair kitapçıklar basardı, Polonya'nın ulusal parlamentosundan ve yöneticilerden Yahudilerin tıbbi uygulamadan men edilmesini isterlerdi fakat ne zaman bir ruhban hasta olsa hemen bir Yahudi'yi çağırırlardı. (126-27)

Jacob toplumda hemen bir yer edinir fakat mutluluğa erişemez. Kardeşlerinin çoğu bir yandan inançlarının gereklerini yerine getirir, öte yandan bu ruhu kendilerini zengin kılmak için suistimal ederler. Meteliksiz olsa da bir düşünür olduğu için cazip bir evlilik odağıdır, fakat ona ayarlanan hiçbir eş Wanda'ya duyduğu tutku ve hatta aşkının değerine eş değildir. "Mısır'a dönüş" için büyük bir risk ve hatta daha da büyük olan ruhsal bir ıstırap duysa da, Jacob Wanda için geri döner ve dağların ardındaki yeni kurulmuş Yahudi topluluğuna kaçarlar. Burada ikisi de yabancıdır. Wanda dinini değiştirmek istese de ve Jacob ona dinin gereklerini öğretse de Yahudi kanunu buna asla müsaade etmez. Zaten Wanda'nın, bir Yahudiymiş gibi kılık değiştirebilecek kadar dili ve gelenekleri öğrenebilmesi mümkün olmaz. Beraber olabilmelerinin tek çaresi Wanda'nın sağır ve dilsiz gibi davranmasıdır.

Bu yeni Yahudi topluluğu, aslında sadece birkaç aileyi kendi işlerini idare etmeleri için davet etmiş olan beceriksiz

Katolik bir asilzadenin mülkü üzerine kurulmuştu. Bu düzenleme genel gidişata bir örnektir; aslında Jacob'ın Polonya dilini akıcı konuşabilmesinin nedeni anne tarafının ailesinin Polonya soylularının işlerini nesiller boyu idare etmelerindendi. Hiçbir zaman küçük bir Yahudi yerleşimi bir kasabada çaresizce itiraz eden asilzadenin gözleri önünde mantar gibi türemez. Yahudi idarecisi her fırsatta sadece onu ve köylüleri vicdansızca sömürmez, ayrıca inancının gereklerini dindar bir şekilde yerine getirirken kendi insanlarına da aynısını yapar. Hakikaten dindar bir insan olarak Jacob, bu korkunç saçmalığa maruz kalmakla tehdit edildiği yönetici konumundayken de arzularına karşı direnir.

Bu harika hikâyenin dramatik sonunu söylemeyeceğim. Singer'ın tüm romanlarındaki dehası, insanlığa dair sevgisini yitirmeden soğukkanlı bir gözle insan ilişkilerini gözlemlemesiydi. *The Slave*'de, benim akademik literatürden anlattığım ve çoklu düzey evrimsel açıdan açıklamaya çalıştığım aynı grup içi ve gruplar arası etkileşimlere soğukkanlı bir yaklaşım sergiler. Kurgusal bir çalışma bilimsel bir teoriyi onaylamaz ama Singer Jacob üzerinden şunu söyleyerek benim tezimi mükemmel bir şekilde özetler: "Fakat şu an en azından dinini anladı: Dininin esas niteliği, kişi ve yoldaşları arasındaki ilişkiydi" (247).

ÖRNEK 3: ESKİ HRİSTİYAN KİLİSESİ

Yahudilik iki bin yıl önce Roma İmparatorluğu'nun kucağına düşmüş pek çok kültürden birisiydi. Hristiyanlık küçük bir Yahudi mezhebi olarak başladı ve Kalvinizm'in de yalnızca bir kolu olduğu muazzam bir din ağacı içinde büyüdü. Hakiki Hristiyan Kilisesi, kendisinden önce gelen Yahudilik ve sonrasında gelen Kalvinizm'deki işlevsel terimlerle analiz

edilebilir mi? Rodney Stark'ın kaleme aldığı (1996) dikkate değer kitabında, analiz edilebileceği öne sürülür. İkinci bölümde Stark'ın dine dair rasyonel seçim teorisini eleştirmem ve burada da kendi tezimi desteklemek için onun çalışmasına dayanmam, bilimsel süreci oldukça karmaşıklaştıran çoklu perspektif sorununa geri döndürebilir bizi.

Stark'ın teorisi hakkında ne düşünürsem düşüneyim, ona yalnızca tamamlanmamış verilerle çalışan bir bilim insanı olma yetisinden dolayı hayranlık duyabilirim. 40 yılında yaklaşık bin üyeli küçük bir mezhepten, 350 yılında imparator Konstantin'in de din değiştirip katıldığı ve Roma İmparatorluğu'nun büyük bir bölümünü oluşturmuş hale gelen mucizevi bir şekilde büyüyen eski Hristiyan Kilisesini ele alalım. Stark buradaki asıl mucizenin hızlı ve büyük gelişimdeki mucize olduğunu gösterir. Her on yılda sadece yüzde 40'lık sabit büyüme oranı bu artışı açıklamak için yeterlidir, zira çok hızlı büyüyen modern dinlerin bazıları ile örtüşen bir açıklamadır bu (ör. Mormonlar). Böylelikle, eski Hristiyan Kilisesinin büyümesini açıklamak için toplu din değiştirmeler gibi olağanüstü süreçlere başvurmaya gerek yoktur. Modern dini hareketlerde gözlemlenebilen normal süreçler muhtemelen yeterlidir.

Bu normal süreçlerin biri, daha önceden var olan sosyal ağlar üzerinden genişlemedir. Kişinin şayet bir arkadaşı, akrabası veya diğer sosyal arkadaşları daha önceden din değiştirmiş ise kendisi de o yeni inanca geçmeye çok daha eğilimlidir. Oldukça bölgesel olan bu bağlamda, mezhep ne kadar büyük ölçüde toplumdan ayrılmış olursa olsun, din değiştirmek sosyal bağları kırmaktan ziyade onları koruyabilir. Stark, eski Hristiyan Kilisesinin 19. yüzyılda da Avrupa ve Amerika'da başlayan Reformist Yahudiliğe çok benzediğini savunmak için, 1960'larda "Moonies" gözlemlerine dayanarak geliştirdiği bu prensibi kullanır. Her iki vakada da pek

çok Yahudi, Yahudiliğin katı kanunlarına uymakta zorlanmış ve Yahudi olmayanlarla sosyal bağ kurmak konusunda güçlü istek duymuşlardır. Fakat Yahudi dini ile ilişkili harika faydaları terk etmeyi istememişlerdi. Reformist Yahudilik açık bir şekilde teolojiyi etnisiteden ayırmaya çalışmış ve kendi ulusu içinde doğmuşlardan ziyade kendisini yeni üyelere açan dini bir topluluk olarak öne sürmüştür (Stark 1996, 53-55). Stark'a göre, eski Hristiyanlık Roma dönemindeki Yahudiler için ve ayrıca Yahudi inancına (zamanında "Tanrı'dan korkanlar" olarak isimlendirilirlerdi) hayranlık duyan fakat asla hakiki bir Yahudi olamayacak Yahudi olmayan kimseler için aynı cazibeye sahipti.

Bu akıl yürütme biçimi tartışmalıdır çünkü Yahudilerin misyonunun Hristiyan Kilisesinin tarihinin başlarında başarısız olduğu varsayılır, zira en başta kiliseyi Yahudi olmayan bir hareket olarak bırakmıştır. Neyse ki, Stark tartışmalı yeni bir teori önermenin ötesine gider ve 22 Roma şehrinin sayısal analizini yaparak bu varsayımını test eder. Hristiyan kiliselerinin ilk ortaya çıktığı tarihi bağımlı değişken olarak kullanarak şehrin büyüklüğü, Kudüs ve Roma arasındaki ticaret yollarına uzaklığı ve her şehirdeki Yahudi etkisinin bir ölçüsü olarak 100 yılı civarındaki mevcut sinagog varlığı bağımlı değişkenleri ile varyansın etkileyici bir şekilde yüzde 67'sini açıklar. Hristiyanlaştırma, tıpkı Stark'ın varsayımından umulduğu gibi, Yahudi etkisiyle olumlu, Roma etkisiyle olumsuz bir şekilde ilişkilendirildi. Hatta din tarihçileri arasında daha az ihtilaflı bir meseleyi, gnostisizmin (dönemin başka bir dini hareketi) Yahudiliğe paralel bir dal olmaktan ziyade Hristiyanlığa paralel olduğunu göstererek çözmüştür.

Stark eski Hristiyanlığı, tıpkı Darwin için buzullaşma teorisinin Cwm Idwal vadisini anlamlı kılması gibi anlamlandırır. Önceden yorumlanamayan karmaşık olguları aniden ilişkiler

kurarak düzenleyen şey, teori ile mantıklı bir zemine kavuşmuştur. Şehrin Yahudi bölümlerindeki Hristiyan kiliselerinin yerleri ve Yahudi toprak sahipleri ile Hristiyan kiracılar arasında makbuzlar gibi istisnai eğlencelik bilgiler bile taşları yerine oturtarak teoriye anlam katar, tıpkı bir detektif hikâyesindeki farklı ipuçlarının bir araya gelmesi gibi. Stark bilimsel kabiliyetini, güvendiği bilgileri özenli bir çalışma ile sağlayan çeşitli disiplinlere mensup pek çok düşünüre gösterdiği içten saygısı ile birleştirir. Öyleyse kitabının normal olarak ihtilaflı bir alan olan din çalışmaları alanında, Lansing'in Bali'nin su tapınağı sistemi üzerine olan kitabının antropologlar arasında kazandığıyla aynı ölçüde övgü ve saygı kazanmasına şaşırmamalı.

Neden ikinci bölümde kitabını eleştirdiğim aynı kişiye böylesine övgü dolu oldum? Hatırlayalım, ikinci bölümdeki rasyonel seçim literatürüne karşı eleştirim oldukça özeldi: Aslında hiç de öyle değilken işlevselciliği reddediyor görünüyordu. Aynı literatür diğer bağlamlarda oldukça övgüye değerdi. Stark'ın resmi teorisinin dinin ikincil görüşünü işlemesine rağmen, külliyatın büyük kısmı öyle değildi. Öyleyse, Stark'ın eski Hristiyan Kilisesini, kaotik Roma İmparatorluğu çevresinde hayatta kalıp çoğalmaya uyumlu olan organizmacı bir birim olarak nasıl resmettiğini görelim.

Evet, kaotikti. Çoğumuz karakteristik Roma şehrini Ben-Hur filminin setindeki gibi hayal ederiz fakat aslında kalabalık, pis ve felaket boyutundaki afetlere eğilimli bir yerdir. Stark, Antioch (Antakya) şehrinin başına gelen felaketleri anlatır:

> 6 bin yıllık aralıklı Roma egemenliği boyunca, Antioch on bir kez düşman güçler tarafından alındı ve yağmalandı ve bu olayların beşinde harabeye dön-

dürüldü. Ayrıca şehir bunların dışında iki kez daha kuşatıldı fakat alınamadı. Buna ek olarak dört kez tamamen ya da tamamına yakın bir şekilde yakıldı, bunun üç keresi kazara oldu bir keresinde de Persler şehri güzelce yakıp kalanlardan değerli olanları aldı, nüfusun hayatta kalanını da esir olarak aldı. Tapınakların ve pek çok kamu binasının taştan inşa edilmesi sebebiyle, Greko-Romen şehirlerinin başlarda oldukça kolay bir şekilde yanabilen ve dip dibe inşa edilmiş ahşap kasalı alçı ile sıvalı binalardan müteşekkil olduğunu unutmak kolaydır. Şiddetli alevler sık görülüyordu ve bunlarla mücadele edecek bir itfaiye sistemi yoktu. Yukarıda bahsettiğim dört büyük ve tahrip edici yangının yanı sıra, şehri mahveden başlıca altı isyan döneminin bir kaçında da büyük yangınlar yaşanmıştı. Başlıca isyan derken, şehirde sık yaşanan sadece birkaç kişinin öldüğü isyanlardan farklı olarak, ciddi hasar ve ölümle neticelenen demek istedim.

Antioch bu 6 yüzyıl boyunca yüzlerce ciddi deprem geçirdi, fakat sekiz tanesi öyle şiddetliydi ki neredeyse her şey harap oldu ve ciddi ölümler yaşandı. Bunlardan ayrı iki depremde de hemen hemen bu ölçüde hasar yaşandı. En az üç kez ölümcül salgın yaşandı, muhtemelen her birinde ölüm oranı yüzde 25'in üzerindeydi. Son olarak en az beş kere çok ciddi kıtlık yaşandı. Bu doğal ve sosyal felaketler hemen hemen ortalama her 15 yılda 1'e denk gelir (159).

Meseleyi daha da kötüleştiren şey Roma şehirlerinin, birbirinden nefret eden pek çok etnik gruptan insanla dolu olmasıydı. Antioch şehrinin etrafındaki duvarlar şehri yalnızca düşman kuvvetlerden korumuyordu, ayrıca şehrin içinde Makedonları, Giritlileri, Kıbrıslıları, Argosluları, Pontusluları, Suriyelileri ve Yahudileri kapsayan etnik hizipleri ayırmak için de vardı (157). Bu bölümden önceki bölüm temelinde

düşünürsek nüfusun Yahudi grubu şehir büyüdükçe önemli derecede genişledi (Meeks ve Wilken 1978). Hristiyanlığın ilk dönemlerine temel sağlayan kentin sosyal çevresine dair son özeti Stark'dan daha iyi yapamam:

> Yeni Ahit dönemlerindeki Antioch'a dair herhangi bir tam tasvir acı, tehlike, korku, üzüntü ve öfke ile dolu bir şehri anlatır. Ortalama bir ailenin pis ve sıkışık bir alanda sefil bir hayat sürdüğü, çocukların en az yarısının doğum esnasında ya da bebeklikte öldüğü, çocukların çoğunun yetişkin olmadan önce ebeveynlerinden en azından birini kaybettiği bir şehir. Etnik düşmanlıktan ve daimi yabancı akışına sinirlenmekten kaynaklanan öfke ve korku ile dolu bir şehir. Ufacık olayların bile toplu şiddete neden olduğu, sosyal bağlardan aşırı derecede yoksun bir şehir. Suçun büyüdüğü ve tüm sokakların gece tehlike saçtığı bir şehir. Ve hepsinden öte dehşet verici felaketlerden mükerreren dağılan bir şehir: şehrin sakinlerinin hayatta kaldıktan sonra, zaman zaman kelimenin tam anlamıyla evsiz kalmaya bile razı olabileceği bir şehir (160-61).

Bu temelin aksine, ilk Hristiyan toplumu elbette ki çok iyi görünmüş olmalıdır. Herhangi uyumlu bir kültürün bu tarz bir kaosun ortasında hayatta kalması için, bir tür ayırıcı mekanizma sahibi olması gerekir. Biyolojik hücre benzetmesi bu noktada yol gösterici olur. Hücre zarları dışarıdaki kaosun ortasında hücreleri içerde tutmak için mükemmelen karmaşık olan kendini idame ettiren bir sürece sahiptir. Grupların organizmacı tasavvuru benzer bir şeyler aramak için bizleri teşvik eder: dışarıdaki kaosun ortasındaki grubun içinde epey organizeli kendini idame ettiren sosyal etkileşimin yer almasını sağlayan kültürel bağlamda tanımlanan bir hücre zarı. Yahudiliğin pek çok biçiminin çıkış veya girişi zor kılan kültürel bir

zara sahip olduğunu görmüştük. Bugüne kadar var oldular, çünkü sosyal fizyolojileri daha geniş çevrelerinde oldukça iyi bir şekilde hayatta kalmaları ve çoğalmalarını mümkün kıldı. Belki de Yahudiliğe kıyasla eski Hristiyan Kilisesinin, en radikal icadı etnik aidiyetlerine bakılmaksızın her isteyenin dâhil olabileceği bir zar ve bir sosyal fizyoloji sağlamak oldu. Üyelik bağlamında geçirgenlik ve etkileşim bağlamında geçirmezliğin bu birleşimi sosyal mühendisliğin dikkate değer bir ürünüdür. Herkes Hristiyan olabilir fakat artık Hristiyan olanlardan, yeni normları kolayca uygulayan birbirine kenetli bir toplulukta, davranışlarını tek bir Tanrı'nın yönlendirmesine bağlı olarak yeniden gözden geçirmeleri ve tamir etmeleri beklenir.

Eski Hristiyan Kilisesi'nin buyurduğu davranışlar, Roma toplumunun çevresinde uygulananlardan çok daha adaptiftir. Genel itibariyle cinsel dürtünün ve çocuk sahibi olmaya dair doğal arzunun otomatik olarak bebekle sonuçlanacağını farz ederiz. Kimse bir popülasyona büyümesinden bahsetmez; kaynaklar ulaşılabilir olduğu sürece nüfus zaten artar. Kulağa tuhaf gelecektir fakat Roma kültürü, kaynakların erişilebilir olmasına rağmen, biyolojik çoğalmaya düşman olarak gelişti. Sorun kısmen yoğun erkek egemenliğiydi. Evlilik ve ailenin erkekler için itici durduğu bir statü mücadelesi vardı. Kız bebeklerin öldürülmesi öyle genel bir durumdu ki Russell'in (1958) cinsiyet oranı tahminine göre Roma'da her 100 kadına 131 erkek ve İtalya, Ön Asya'da, Kuzey Afrika'da her 100 kadına 140 erkek oranı vardı. Erkek evlat tercihi diğerleriyle yarışan tek bir ataerkil soy ölçeğinde adaptiftir fakat tüm toplum ölçeğinde felakete neden olabilecek şekilde sonuçlanabilir.[11] Elbette Romalıların da herkes gibi cinsel

11 Savaşta başarı erkek sayısına bağlı olduğu zaman, kız bebeklerin ölümü adaptif olabilir. Kız bebek katlini gerçekleştiren gruplar erkek kıtlığı yaşa-

dürtüsü vardı fakat homoseksüellik ve çoğalmanın olmadığı heteroseksüel ilişkiler gibi çoğalmaya neden olmayacak şekilde bu dürtülerini tatmin etme yolları bulmuşlardır. Bunu göz önünde bulunduran kadınlar da yaşamlarını tehdit eden bir yöntem olan kürtaj ile çoğalmanın karşısında durmuşlardır. Modern hayatta da bu uygulamaların hepsine aşinayızdır fakat nüfus artışı için sonuçlarını neredeyse hiç düşünmeyiz. Eğer düşünseydik modern bir sorun olan aşırı nüfus artışı için bazılarını çözüm olarak değerlendirebilirdik. Romalılar için, bu uygulamalar nüfus azlığı krizine neden oldu. Julius Caesar üç veya daha fazla çocuğu olan babaları toprakla ödüllendirerek çoğalmayı teşvik etme girişiminde bulundu ve bekârlığı yasa dışı ilan eden düzenleme üzerinde çalıştı. Benzer politikalar sonraki imparatorlar tarafından da yürütüldü fakat şu an bunlara erişemiyoruz. Boak'a göre (1995, Stark'ın ele aldığı üzere, 116) "en az üç çocuk yetiştirmek için aileleri teşvik etme amacı [taşıyan politikalar] acınacak haldeki güçsüzlüğü yansıtır". Hristiyan dönemi başlayana kadar, Roma nüfusu, veba salgınlarının olmadığı dönemlerde bile düşüşe geçmişti ve kendisini devam ettirebilmek için daimi "barbar" akınına ihtiyaç duyuyordu.

Aksine Hristiyan dini, sudur ettiği Yahudi dini gibi, kürtajı, bebek cinayetini ve çoğalmayla neticelenmeyen cinsel ilişkileri yasaklarken evlilik, çok çocuk ve her iki cinsiyet için de sadakat bekliyordu. Dini bir buyruk olarak ifade edildiğinde ve küçük gruplara doğal gelen sosyal kontrol mekanizmaları tarafından uygulandığında Hristiyanlık Roma kanunlarının hiç yapamadığı çoğalma davranışlarını değiştirme konusun-

mazlar çünkü diğer gruplardan kadın alırlar. Fakat tüm gruplar erkek bebek katli gerçekleştirirse küresel bir dişi kıtlığı yaşanabilir. Bu, grup düzeyinde adaptif olan fakat grup aşırı düzeyde uyumsuz olan bir davranışa örnektir, tıpkı bencilliğin bireysel düzeyde uyumlu olması fakat grup düzeyinde uyumsuz olması gibi.

da başarılı olur. Hristiyan kadınlar pagan hemcinslerine kıyasla daha çok bebek yetiştirirler.

Modern kadınlar modern Hristiyan dinleri hakkında ne düşünürse düşünler, Roma kadınları eski Hristiyan Kilisesini epey çekici buluyordu, sadece çoğalmayı yöneten kurallarından dolayı değil ayrıca elde edebilecekleri konum ve güçten de dolayı. Bu bağlamda, ilk Hristiyanlık paganizme ek olarak Yahudilikten de ayrılır. Paul'un mektupları kadın rahibelerden ve Prisca gibi çocuk yapmaktan çok daha fazlasını yaparak "kelle koltukta" hareket eden kadınlardan bahsediyordu (Stark 1996, 108). Sonraki yüzyıllarda Hristiyan Kilisesi daha cinsiyetçi oldu ve hatta Yeni Ahit'te kadınların rahibe oluşundan bahseden kısmı, kadınların rahiplerin hizmetçisi veya eşleri olabilecekleri şeklinde değiştirdi. Aslında, gerçek kaynaklar her statüden kadının ve özellikle de toplumun yüksek sınıfındaki kadınların akın akın Eski Hristiyan Kilisesi'ne katılmak için geldiklerini anlatan hikâyelerle doludur. Böylelikle, Hristiyan kadınlar pagan kadınlara kıyasla sadece daha çok evlat sahibi değildirler, ayrıca Hristiyan toplumunda pagan toplumuna kıyasla daha büyük oranda varlık gösterirler. Hristiyanlığın yükselişi saf ve basit bir şekilde biyolojik çoğalmaya atfedilebilir.

Farklılaşan hayatta kalma da bu konuda önemli bir rol oynar. Hristiyan tarihinin ilk üç yüzyılında iki veba salgını Roma İmparatorluğu'nda hızlıca yayıldı. Stark'ın tahminine göre İmparatorluğun çeyreği ve üçte biri her bir vakada yaşamını yitirdi. O zamanlarda kimse mikroplar hakkında bilgi sahibi değildi, bu yüzden veba pagan ve Hristiyanları aynı şekilde etkilemişti. Fakat iki Roma vebası felaketinin faili olduğundan şüphe edilen çiçek ve kızamık gibi bir hastalık için basit bakım uygulamalarının yaşam ve ölüm konusunda ciddi fark

oluşturduğu ortaya çıktı. Kendine bakamayacak kadar hasta olan kimseler için su ve yiyecek tedariki gibi basit şeyleri sağlamak ölüm oranını 3'te 2 oranında ya da modern tahmin yöntemleriyle daha da yüksek oranlarda düşürür (89). Paganlar ve Hristiyanlar hastalığa yakalanma konusunda benzeseler de hastalığa karşı duruşları bakımında farklılaşırlar. Dionysius 260 yıllarında ortaya çıkan ikinci salgındaki tutuma dair övgüsünü şöyle anlatır:

> Hristiyan kardeşlerimizin çoğu hudutsuz bir sevgi ve sadakat gösterdiler, asla kendilerini ayırmadılar ve bencilce düşünmediler. Tehlikeden korkmaksızın her ihtiyaçlarına koşarak ve İsa adına onlara hizmet ederek hastalığın sorumluluğunu üstlendiler ve onlarla birlikte bu hayattan sakince mutlu bir şekilde ayrıldılar; çünkü komşularının hastalıklarını kendilerine çektiler ve hastalık onlara da bulaştı fakat acılarını içtenlikle kabullendiler. Bakıcılık yapan ve diğerlerini tedavi edenlerin çoğu, ölümü kendilerine devrettiler ve onların yerine öldüler... Derin bir dindarlık ve güçlü iman etmişlik neticesi olarak bu şekilde ölmek, şehitlikle her bakımdan eşit olduğu için pek çok papaz, yardımcı papazlar ve meslek dışındaki kimseler, kardeşlerimizin en iyileri yüksek övgü kazanarak hayatlarını bu şekilde kaybetmişlerdir (82).

Dionysius Hristiyan olmayan kimselerin vebaya nasıl karşılık verdiğini anlatır:

> Kâfirler ise tam tersi bir davranış geliştirdiler. Hastalığın en başında, hastaları bir kenara ittiler ve sevdiklerinden kaçtılar, ölmeden önce onları yollara attılar ve gömülmemiş cesetlere bir pislik gibi davrandılar, bulaşıcı hastalığın böylelikle yayılması ve bulaşmasını engellemeyi umdular; fakat ne yaparlarsa yapsınlar, bundan kaçmak zordu.

Bu rivayet tek başına gerçekmiş gibi kabul edilemez fakat kanıtların ağırlığı da bunu destekler nitelikte. Bir örneğe göre, kalp ve dolaşım sistemine dair görüşleri William Harvey tarafından karşı çıkılana dek dogma olarak kabul edilen ünlü Roman fizikçi Galen, veba son bulana dek Ön Asya'daki villasında inzivaya çekilerek korunmuştu.

Diğerkâmlık ve sosyal ikilemler biyologlar ve sosyal bilimciler tarafından öyle çok tartışılmıştır ki fikirler ağırlığını yitirmiştir. Diğerkâmlık için sıkıcı örnekler olan yırtıcıyı gördüğünde çığlık atan kuş veya el bombasının üzerine atlayan askerden bahsedip duruyoruz. Daha yakın zamanda ortaya atılan teoriler sosyal ikilemlere karşı ceza ve sosyal kontrolün, asalak sorununa epey hassas olan diğerkâmlıktan daha çözümcül olduğunu vurguluyor.[12] Veba bizleri bu meselelerle daha az yüzeysel bir şekilde yüzleşmeye zorlar. Roma döneminde yaşadığınızı ve etrafınızdaki insanların ölüyor olduğunu hayal edin. Mikroplar hakkında bir şey bilmiyorsunuz fakat bulaşıcılıktan haberiniz var, bu da vebalı birine su içirmek gibi ufak bir nezaket eyleminin bile, korkunç bir ölümle hayata veda etme ihtimalinizi ciddi anlamda artırdığı anlamına geliyor. Bunu bile bile, kendi çocuğunuza, büyük anne ve babanıza, komşunuza ya da tamamen yabancı bir kimseye yardım etmeye sizi iten şey ne olurdu? Artık yardıma ihtiyaç duymayan fakat çürüyen bedenleri hastalığı yayan ölüleri uygun bir şekilde ortadan kaldırmaya ne demeli? Bunu yaptığınızı tahayyül edebilir misiniz, zira yasa gereği sorumlusunuzdur ve yerine getirmediğiniz takdirde hapsi boylayacaksınızdır? Veya bunları yaparsanız kadınlar sizi daha mı seksi bulacaktır ve akranlarınızın gözünde konumunuz mu

12 Wilson ve Sober (2001), sosyal kontrolün diğerkâmlığın yerini almaktan ziyade diğerkâmlığı nasıl geliştirebileceğini gösterirler. Bu olumlu ilişki, dinin teşvik ettiği yüksek derecedeki özveri tarafından muhakkak saptanır.

yükselecektir? Bu sosyal ikilemi çözmek için olağanüstü bir şeylere gereksinim duyulur: Roma toplumunda bulunmayan fakat Hristiyan toplumunun tedarik ettiği kutsal olmayan fakat psikolojik ve sosyal olan mühendislik mucizesi.

Veba için geçerli olan tutum hayatın diğer olguları için de geçerlidir. Hristiyan toplumu "bir imparatorluk içinde, genel itibariyle sosyal hizmetlerin olmadığı minyatür bir refah devleti" kurmuştu (Johnson 1976, 75; bkz. Stark 1996, 84). İmparator Julian bile pagan bir rahibe yazdığı mektupta bundan bahsetmişti: "Kâfir Galile'li [eskiden Musevilerin Hristiyanlara verdikleri ad] sadece kendi fakirlerini değil bizimkileri de kolluyor, bizim insanlarımızın bizim yardımlarımızdan yoksun olduğunu herkes görebilir" (84). Julian sorunu görmüştü ve Hristiyan hayırseverliğine rakip olarak pagan hayırseverliği kurmaya çalışmıştı fakat "hayırseverlik" kelimesi ile belirtilen sosyal ikilemi çözmek öyle kolay değildi. Stark (87) benzer bir konuyu ele alan Matthew'ın (25:35-40) aşağıdaki metnini okumaya davet eder bizleri. Bir düşünsenize, hakikaten bu, yeni bir ahlaki nitelik olsaydı nasıl görünürdü:

> Açken beni beslediğin, susadığımda su verdiğin, yabancıyken hoş karşıladığın, üryanken giydirdiğin, hastayken ziyaret ettiğin, mahkumken geldiğin için... Hakikaten sana şunu söyleyebilirim, aile üyelerinden birine davrandığın gibi davrandın bana.

Stark'a göre, dönemin yazılı rivayetleri, Hristiyanların bu sözleri eyleme geçirmiş olduklarını doğrular. Mezartaşı yazılarına ilişkin bir çalışma da Hristiyanların paganlardan daha uzun yaşam süreleri olduğunu belirtir (Burn 1953). Hayatta kalmanın yardıma bağlı olduğu bir dünyada, Hristiyanlar paganlara kıyasla daha çok evlat sahibi olmanın yanı sıra daha uzun süre hayatta kalırlar. Bu temel biyolojik parametreler,

yüksek din değiştirme oranlarına ek olarak eski Hristiyan Kilisesinin bariz bir biçimde büyümesine katkı sağlamıştır. Hristiyanların bu yeni ahlaki değeri hayata geçirmesini sağlayan şey nedir? Stark, tıpkı benim Kalvinizm analizimde yaptığım gibi, inanç ve sosyal teşekkül kavramlarını vurgular. Elbette İsa'nın ölümüne dair ana olgu ve yorum, diğerkâmlığı, Hristiyan olmayı tanımlayan nitelik kılar.

Bu cilt cilt muazzam yazılar boyunca Stark doğaüstü failleri, gerçek hayatta güç bela elde edilebilen ya da elde etmesi zor olan kaynaklara erişimi sağlayan hayali tedarikçiler olarak yorumlar. Aslında Tanrılar kaynakları tedarik etmez; varlıklarına dair inanç, insanların dünyalarını açıklamak için sahip olduğu genel eğilimin yalnızca bir yan ürünüdür (tablo 2.1'deki önerme 1, 2 ve 3). Zenginin de fakirin de erişemediği en kıt kaynak, ölümden sonraki hayattır. Bu yüzden tüm dinlerin perdenin ardında ihtişamlı bir dünya vaadi barındırdığını tahmin edebiliriz. Elbette, dünya dinlerinin geçmiş bilgisi bile bu varsayımı reddetmek için yeterlidir. Ölümden korkmalarına rağmen Nuerler öbür dünyayı çok az düşünmüşlerdi ve hiç kimse Yunan ve Romalıların hayal ettiği öbür dünyayı iple çekmezdi. Hristiyanlığın türediği Yahudilik dini bile ölümden sonra olacaklar üzerine değil de yeryüzünde İsrail ulusu kurmaya daha çok odaklanmıştı. Harika bir cennet inanışı bu yüzden dünyayı açıklamaya ve kıt kaynakları elde etmeye dair genel bir arzudan ziyade bir dizi farklı prensip tarafından açıklanmalıdır. Hristiyanlık analizinde Stark (1996, 80-81) öbür dünyaya dair inanışın özel bir çevreye uyum olarak *seküler faydasını* vurgular. McNeill'in (1976, 108) kendi düşüncesini tasdik eden şu cümlelerini de alıntılamadan geçmez:

> Hristiyanların paganlara karşı elinde bulundurduğu başka bir avantaj da ani ve beklenmedik bir ölümün

> ortasında bile yaşamı anlamlı kılan dinlerinin öğretileriydi... Savaştan veya vebadan ya da her ikisinden de sağ kalan yıkılmış bir kimse bile kaybettiği yakınları ve arkadaşları için cennet gibi bir varlık düşüncesi ile sıcak, hemencecik ve iyileştirici bir teselli bulabilir... Bu yüzden Hristiyanlık, epey yaygın olan zorluk, hastalık ve şiddet yüzünden ölüm gibi sıkıntı zamanlarına etraflıca uyum sağlayan düşünce ve duygu sistemidir.

Gördüğümüz üzere, bu düşünce sistemi yalnızca psikolojik stresi alıp götürmez aynı zamanda aslında grubun hayatta kalışını artıran, ölümü kucaklayıcı bir diğerkâmlığı teşvik eder. Durkheim gibi, en dayanıklı dinlerin seküler fayda temelinde hayatta kaldıklarını düşünüyorum. Dinlerin, tasarım nitelikleri ne kadar uhrevi olursa olsun, bu dünyaya adaptif davranışları güdüleme etkisine sahip bir inanç sistemini barındırır. Teşvik edici pek çok inanç sistemi mümkündür ve hepsinin de muazzam bir öbür dünya veya hatta doğaüstü bir fail içermesi gerekmez (Durkheim dini kutsal ve dünyevi terimleri bağlamında tanımlar, doğaüstü failler bağlamında değil). Muhteşem bir öbür dünya inanışı eksik olduğunda onun yerini alabilecek başka teşvik unsurları olacaktır (ör. İsrail ulusu kurmak). İnsanların açıklama dürtüsünü tatmin etmekten başka bir işlevi olmayan ya da inanan kimseyi işlevsiz davranışlarla güdüleyerek aslında dezavantajlı duruma düşüren başlıca inançlara uyulmayacaktır ya da nadiren uyulur. Stark Hristiyan inancının seküler faydasını takdir eder fakat bu anlayışı din için genellemez. Eğer öyle yapmış olsaydı din teorisi işlevselciliğe olduğundan çok daha fazla benzeyecekti.

Dinin yalnızca inanç ile var olamayacağını gördük. Eylemi yönetmek ve dine kayıtsız olan kaçınılmaz asalakları saf dışı bırakmak için sosyal düzen ve kontrol sistemi de gereklidir. Hristiyanların hayırseverlik ve affedicilik mevzuundaki ısrar-

ları, ihtiyatsız ve gelişigüzel bir diğerkâmlık izlenimi verir. İlk Hristiyanlar kendilerininkinin yanı sıra Romalı hasta ve yoksullara da bakıp yardım etmedi mi? Daha yakından bakarsak tıpkı Kalvinizm ve Yahudilikte gördüğümüz gibi, gelişigüzel diğerkâmlıktan çok daha kapsamlı bir sosyal fizyoloji göreceğiz. En azından üç kategori insan kolayca seçilebilir: iyi durumdaki kardeşler, kötü durumdaki kardeşler ve yabancılar. İyi durumdaki kardeşler kendilerinin de sergilemesi gereken diğerkâmlığın getirilerinden yararlanırlardı. Kötü durumdaki kardeşler dışlama ile neticelenen ağırlaştırılmış bir dizi cezaya maruz kalırdı. "Ahlaksızları aranızdan uzaklaştırın" diyen havari Paul'du. İlk Hristiyanlar zaman zaman onları kiliseye de getirerek yardımsever ellerini yabancılara oldukça uzatmışlardı fakat hayırseverliği kilise içinde gösterecek kadar da değildi bu anlayışları. Eğer içerdeki ve dışarıdakilere karşı hakikaten farklı muamele olmasaydı ilk küçük Hristiyan toplulukları çabucak buharlaşırdı. Ayrıca, kiliseye katılmak asalakları ayıklamak için teorik olarak gösterilebilecek maliyetli bir bağlılıkla ilgilidir (Iannaccone 1992, 1994).

Yabancıların evliliği ile ilgili politikayı dikkatlice düzenlemek gerekliydi. Yahudiliğin ve diğer pek çok dinin aksine, eski Hristiyan Kilisesi Hristiyan ve pagan evliliklerini yasaklamadıkları gibi teşvik etmişlerdir. Adaptif bağlamda anlamlıdır, çünkü pagan eşler Hristiyanlığa dönmek için, Hristiyanların paganlığa dönmesinden çok daha eğilimlidir. Hristiyan bir kadınla evlenmesi üzerine pek çok pagan erkek ve evindeki tüm hizmetçi ve köleler de Hristiyan olmuştur.

Bence, okuru Hristiyanlığın Kalvinizm, Bali'nin su tapınağı sistemi ve Yahudilik ile birlikte işlevsel anlamda adaptif bir din olduğuna ikna edecek kadar konuştum. Anlayamadığım tek şey, Stark'ın, tüm dünya için dini, açıklama dürtüsünün işlevsiz bir yan ürünü gibi gösteren ve işlevselciliği tarihin

çöplüğüne gönderen bir teori geliştirirken eski kilisenin seküler faydası konusunda nasıl böylesine net olabildiğidir.

ÖNYARGIDAN NASIL UZAK DURURUZ?

İşlevselcilik listeme adaptif dinleri de ekleyebilirdim. Konfüçyüsçülük ve İslam hem ilk hem sonraki tecellilerinde buna iyi birer aday olurlardı. Fakat örnekler üzerinden tartışmak önyargı sorununu beraberinde getirir. Herhangi bir siyasi düşüncenin, istatistiklerin seçilerek kullanılmasıyla desteklenebilmesi gibi, belki de ben de tezimi desteklemek için binlerce din arasından bir kaçını seçiyorumdur. Farklı dini görüşe sahip bir başkası da aynısını yapabilir. Bir tartışmayı, entelektüel anlamda ekmeğini yemek üzere kavgaya dönüştürüp yozlaştırmaktan alıkoyacak şey nedir?[13]

Önyargı bilimde bilindik bir sorundur ve güvenilir bir çözümü vardır: rastgele örneklem. Hipotez doğrultusunda önceden seçilmeyen bir din örneklemi ile varsayımı kıyaslarsak işi olacağına bırakabiliriz. Elliott Sober ile birlikte grup seçilimi ve insan evrimine dair genel bir şeyler söylemek istediğimizde kültürler arası karşılaştırma yapmak için hazırlanmış antropolojik bir veri tabanı olan *Human Relations Area File*'dan (Beşeri İlişkiler Alan Dosyası) rastgele 25 kültür örneklemi seçtik (Sober ve Wilson 1998, 5. Bölüm). Her kültür için çok az miktarda bilgi toplandı (yine test edeceğimiz varsayımlar

---

13 Birinci bölümün sonunda belirttiğim gibi, dini grupların sürekli adaptif olduklarını iddia etmeden adaptif birimler olarak dini gruplar için kanıt geliştirmeye çalışıyorum. Elbette ki, doğal seçilim süreci her bir başarı için pek çok başarısızlıkla ilişkilidir, aynı şekilde, başarısızlıkların varlığının teoriye karşı geldiği düşünülemez. Bu türden bir incelemenin tek başına grup seçilimi ile değil, genel anlamda çoklu düzey teorisi bağlamında yorumlanması gerekir. Dinlerin kültürel evrimi ve dini inanç ve uygulamalarla ilişkili olan psikolojik mekanizmaların genetik evrimi söz konusu olduğunda grup seçilimi önemli bir güç olagelmiştir fakat tek güç o değildir.

göz önünde bulundurulmadan), fakat toplu bir şekilde ele alındığında örneklem güçlüydü çünkü dünya genelindeki çok çeşitli kültürlere önyargısız bir bakış sağlamıştı. Örneklemin tümünü geçersiz sayabileceğimizi ve aynı güçlü örneğin aynı veri tabanından rastgele seçilmiş başka bir 25 kültür örneği ile de sağlanabileceğini biliyorduk.

Din konusunda *Human Relations Area File* ile hiçbir şey kıyaslanamaz fakat ortada on altı ciltlik saygı uyandıran bir din ansiklopedisi var (Eliade 1987). Rastgele bir örnek derlemek için, öncelikle ciltleri ve her ciltteki sayfa numaralarını rastgele seçecek bir bilgisayar programı yazdım. Bilgisayarın seçtiği cilt ve sayfa numaraları, ansiklopedinin o kısımlarında özel bir dinden bahsedilip bahsedilmediğine dair bir girdi gönderiyordu. Girdilerin çoğu genellikle, dinlerin büyük kısmının tartıştığı "mit" veya "çoktanrıcılık" gibi konularla ilgiliydi. Bu yüzden asıl sayfa numarasından başlayarak tek tanrılı bir dini sistemle ilişkili olan bir girdiye denk gelene kadar sayfaları çevirdim. Bu yeni bir dini hareket kurmuş olan bir kimsenin ismi (ör. Eisai, 12.yy Japonyası'nda Zen Budizmin Rinzai ekolünü kuran kimse) veya hareketin kendisinin ismi (ör. 20.yy'da Vietnam merkezli Cao Dai kültü) olabilirdi. Kabile dinlerini hariç tutmaya (böylelikle "Nuer" elenmiş oldu) ve sadece tarihsel anlamda başlangıç zamanı bilinen dinleri dâhil etmeye karar verdim.[14] Geniş dini geleneklerin içindeki küçük dini hareketler de dâhil edildi, çünkü bu büyük dini geleneklerin kendisi de küçük birer hareket olarak başlamışlardı.

Bu şekilde seçilen 25 dini sistem tablo 4.1'de gösterildi. Seçilim yöntemi tamamen önyargısız diyemeyiz, çünkü bir

14 Etnik dinleri hariç tuttum çünkü nerede başlayıp nerede bittiğini bilmenin zor olduğu diğer kültürlerle birbirine dolaşmışlardır. Başlangıç tarihi bilinen dinleri anlamak ve görece ayrı kültürel birimler olarak çalışılmak daha kolaydır.

girdinin dini olarak nitelenip nitelenemeyeceğine dair bazı belirleyici kararlar gerekti. Bazı büyük dini gelenekler eşit bir şekilde temsil edilemeyebilirler çünkü kimisi diğerlerinden daha fazla akıma ayrılmıştır (ör. Protestanlığa karşı Katoliklik). Daha kapsamlı rastgele örneklem bulma süreci vardır muhakkak fakat dini sistemlerden müteşekkil dart tahtasına dartları gözüm kapalı atmaya karar verdim. Zaten, tüm başlıca dini gelenekler ve dünyanın çoğu bölgesi temsil ediliyordu. Bu seçimden önce dini sistemlerin çoğu bana tamamen yabancıydı.

Söylememe gerek yok ama her din için olan ansiklopedi girdileri benim seçilmiş örneklerim için etraflıca tartıştığım ana mevzuları değerlendirmeye dair yeterli bilgi muhteva etmiyor. Bu yüzden, bu yazının başından beri 6'sı tamamlanmış olan her bir dini sistem için var olan bilgi toplama ve analiz etme sürecindeyim. Bu hâlâ tamamlanmamış bir çalışmadır. Fakat disiplinli sonuçların mümkün olduğunu ve dinin temel işlevselliğinin geçmişte olduğu gibi gelecekte de sonsuza dek tartışılmasına gerek olmadığını göstermekte fayda var. Bu kitabın, yalnızca sonucu söylemekten öte süreç halinde olan bir oyunu anlatan devinim halindeki bilime ilişkin olduğunu hatırlayalım. Araştırmayı erken bir evresinde tartışmanın bir başka nedeni de, oyuna katılmaları için uygun donanıma sahip okurları davet etmektir. Bilim toplu bir çabadır ya da öyle olmalıdır ve bu özel dini sistemleri değerlendirmek için benden çok daha nitelikli olan bir sürü din âlimi vardır. Rastgele örneklem sağlamak gibi basit bir eylem, bu özel dini sistemler için toplanan bilginin genel itibariyle din hakkında oldukça önemli şeyler söyleyeceği anlamına gelir. Örneğin tamamı seçim dışı bırakılabilirdi, başka 25 dart tahtaya rastgele atılabilirdi ve aynı temel sonuçlar ortaya çıkardı.

Tablo 4.1: Rastgele Seçilmiş 25 Dini Sistem Örneği. Cilt ve sayfa numaraları *Encyclopedia of Religions* girdilerindendir (Eliade 1987)

1. Indus Vadisi Dini, Hindistan, 2500 (7:215)
2. Eisai, Zen Budizmin Rinzai ekolünün kurucusu, Japonya, 1141-1215 (5:72)
3. Maurice, F. D, Hristiyan Sosyalizminin kurucusu, 1805-72 (9:287)
4. Nagarjuna, Budist, Güney Hindistan, ca. 150-250 (10:290)
5. Mahavira, Jainizm (9:128)
6. Azizler Tarikatı (4:172)
7. Pelagianizm, 5.yy, Roma (11:230)
8. Maranke, J., Hristiyan Apostel Kilisesi, Afrika, 1912-63 (9:188)
9. Chen-Yen, Budizm, ca. 230 (3:230)
10. Allen, R., Mother Bethel A.M.E. Kilisesi kurucusu, ABD, 1760, 1831 (1:211)
11. Lahori, Ahmediye Hareketinin Lahor kolunun kurucusu, 1874-1951 (8:423)
12. Dindarlık (Pietism), Hristiyanlık, 1675 (11:324)
13. Mbona, Afrika Tarikatı (9:303)
14. Young, B., Mormonluk, 1801-77 (15:539)
15. Cao Dai Tarikatı, Vietnam (8:451)
16. Breslov'lu Rahman, Hasidizm Hareketi, 1772-1810 (10:297)
17. Chinul, Jogye ekolünün kurucusu, 1158-1210 (3:333)

18. Atisa, Budizm'deki Sekiz Aşamalı Yol'un kurucusu, 982-1054 (1:492)
19. Renyo, Honganji Hareketi, Japonya (12:335)
20. Neo-Ortodoksi, Protestan Hareketi, 1940lar (10:360)
21. Gökalp, Z., Türk Milliyetçiliği, 1876-1924 (6:66)
22. Teozofik Topluluğu, 1875 (14:464)
23. Dalai Lama, Tibet Budizmi (4:200)
24. Mawdudi, S. A., İslami Uyanış Hareketi, 1903-79 (9:291)
25. Agudat Yisrael, Ortodoks Yahudi Hareketi (1:149)

Sonuçlara peşin hükümle varmaksızın dinin temel işlevselliğin fazlasıyla onaylanacağını düşünüyorum. Durkheim haklıydı. Din kadar detaylı (zaman, enerji ve düşünce tüketimi olarak) bir şey, seküler faydası olmasaydı var olmazdı. Din ilk olarak insanlara tek başlarına elde edemeyecekleri şeyleri beraber elde etmeleri için var oldu. Dini grupların adaptif birimler olarak işlev göstermesini sağlayan mekanizmalar, dışında duran pek çok kimse için dini, muammalı kılan inanış ve uygulamaları kapsar.

AŞİKÂRI GÖRMEK

Bu bölüme, elinde doğru teori olmadığı için Darwin'in, etrafında her yerde bulunan buzul kanıtlarını görmede nasıl başarısız olduğunu anlatarak başladım. Tesadüfen, seçmiş olduğum üç dini sistem için başvurduğum yazarlar da Marksizm, kültürel görecelik, evrimsel biyoloji ve rasyonel seçim teorisi dâhil olmak üzere pek çok ana entelektüel geleneği

temsil etmekteydiler. Bu gelenekler yapısalcı bir ekolde birbiriyle neredeyse hiç ilişkili değildir; daha çok, savunucuları, birbirleri hakkında başka gezegenlerden kötücül (hatta daha da kötüsü, irrasyonel) yaratıklar olarak bahseder. Aynı zamanda, dinin farklı imgeleri her bir gelenekten ortaya çıkmış gibidir; Stark'ın teorisini Marx'ın ünlü "din toplumun afyonudur" sözü ile karşılaştıralım mesela. Bu geleneklerin tümü aynı dünyada yüz yüze gelir fakat algıyı düzenleyen fikirleri temelinde başka dünyaları görürler. Bu bağlamda hakikaten başka gezegenlerden gelmişlerdir. Fakat sadece bir dünya vardır ve ancak uygun düşünce setleri ile dini grupların işlevsel doğalarını görebiliriz, tıpkı Darwin'in en sonunda Cwm Idwal vadisindeki buzul kanıtlarını gördüğü gibi.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DİNİN SEKÜLER FAYDASI
Modern Literatür

> Karl Deutsch, hakikatin bir dizi bağımsız kanıtın birleştiği noktada bulunduğunu söyler. Tıpkı akıllı yatırımcı gibi, basiretli bir sosyal bilimcinin de çeşitliliğe güvenmesi gerekir, bu, tek bir bulgunun güçlü yanlarını takdir etmek ve zayıf noktalarını gidermek için gereklidir.
>
> Putnam 1992, 12

> Bu tavsiye sadece sosyal bilimler için değil, tüm bilimsel sorgulamalar için geçerlidir. Fakat tek bir belirleyici deney tarafından kurulmuş rakip teoriler arasındaki bir müsabakanın kahramanlık imgesine uymaz. Darwin evrim teorisini kanıtlamak için bir dizi çeşitli bulgu kullanması sebebiyle çağdaşları tarafından ağır bir şekilde eleştirilmişti (Hull 1973).

Önceki bölümlerde, geleneksel din ilmi ile Darwin'in elindeki doğal tarih bilgisinin kıyaslanabilir olduğunu göstermeye çalışmıştım ve bu da dini grupların adaptif birimler olarak düşünülebilmesi için yeterli kanıt sağlar. Kesin ölçümler ve

verisel kıyaslamalar algıyı keskinleştirir fakat doğru teoriye başvurulduğu zaman zaten gözümüzün önünde olanı görmek için bunlara ihtiyaç duymayız. Elbette, basiretli bilim insanları olarak pek çok kanıtı incelememiz gerekir, buna *Journal for the Scientific Study of Religion*, *Review of Religious Research* ve *Annual Review of the Social Sciences of Religion* gibi süreli yayınlarda yer alan din üzerine çalışmalar da dâhildir. Şayet bilimsel metotlar algıyı keskinleştiriyorsa modern araştırmanın, zaten geleneksel bilim temelinde ortaya çıkmış olan resim için çok daha iyi kanıt sağlaması gerekir.

Bu bölümde, din üzerine modern bilimsel literatürde geçen bir dizi kanıtı inceleyeceğim. Süreç içerisinde, din çalışması için evrimsel düşüncenin, rasyonel seçim teorisinin ve diğer sosyal bilimsel yaklaşımların ötesine giden yeni bir çerçeveyi nasıl sağladığını göstereceğim.

SOSYAL HAYATIN TEMEL SORUNUNU ÇÖZMEK

Eğer dini gruplar aldatmayı yasaklayarak ve davranışları düzenleyerek adaptif birimler olarak işlev gösteriyorsa dinin grupların üyelerinin işlerinin, izole bireylerden ya da daha az adaptif organizeli grupların üyelerinin işlerin daha çok yolunda gitmesi gerekir. "İşlerin yolunda gitmesi" ifadesi dindar ya da seküler topluluklar için kabaca aynı anlama gelir. Birinci bölümde bahsettiğim gibi ilk etapta, uyum kavramı hakkında, Darwin'in kalın kabuğu kırmak için sert bir gaganın kullanışlı oluşunu düşünmesinden daha fazla düşünmemize gerek yoktur. Bali'deki tüm çiftçiler verimli bir pirinç hasadı temenni ederlerdi ve Roma zamanındaki insanlar da vebadan sakınmak istediler. Matta'da (25:35-40) temel ihtiyaçlar olan yiyecek, içecek, giyinme, sağlık ve hür olmak için minnettarlık dile getirilir. Dinler belki de insanların isteklerinin

bazı açılarını değiştirebilir fakat yine de insanların, grupların düzenli eylemleri üzerinden istedikleri şeyi temin eden bir temel üzerine kuruludur.

Bu riskli bir önermedir çünkü kolayca yanlışlanabilir. Dini bir şekilde temelde işlevsiz olarak kabul eden insanlar az değildir. Belki de din, ebedi hayata dair boş vaatlerle insanları gerçek dünyada istediklerinden vazgeçirmeye çalışarak onları aldatan kültürel bir parazittir. Din belki de, elde edilebilecek kaynaklar bağlamında temin edilemeyenleri sağlamak için çarkını döndüren iktisadi bir zihindir. Bu varsayımlar karşıt tahminlerdir; din karşılığında yalnızca anlaşılması güç ruhi bir fayda sağlayarak üyelerini güçsüzleştirir.

Dinin neden sıklıkla işlevsiz göründüğünü anlamak kolaydır çünkü maliyeti oldukça aşikârdır. Dini zümrenin zamanını, parasını, kimliğini ve gerekirse canını vermesi beklenir. Fırsatlardan vazgeçmeleri ve dışarıdaki kimselere açıklanması güç olan inanış ve uygulamaları benimsemesi beklenir. Bu bedeller muazzam olsa da dinin, üyelerinin işlerinin rast gitmesini engellediği anlamına gelmez. Diğerkâmlık, diğerlerinin faydasına olacak şekilde kendinden feragat etmekle ilgilidir. Dinin talep ettiği maliyetli davranışların faydalarının geniş anlamda kilise bünyesinde kalmasından dolayı, net etki ortalama bir üyenin işlerinin daha çok rast gitmesini sağlar. Darwin'in anladığı gibi, diğerkâm gruplar tamamen seküler kriterler tarafından değerlendirildiklerinde bile diğerkâm olmayan gruplara üstün gelirler.

Seküler dönemlerde gelişme gösteren dini gruplara dair tarihten örnekleri zaten inceledik. Bağımsız kanıt dizileri temin etmek suretiyle modern dini araştırma da aynı sonuçlara ulaşır mı? İkinci bölümde dini bağlılık teorisini ele aldığımız Iannaccone (1992, 1994) burada bize iyi bir başlangıç sunar.

Katı kiliselerin asalakları bünyeden atarak ve dini ilişkiyi üyeleri için tek seçenek kılarak güçlü olabildiklerini göstermişti. Iannaccone'ye göre, Episcopalians gibi geniş bir kilise üyelik bağlamında daralırken Latter Day Saints gibi katı bir kilisenin büyümesinin nedeni, ikincisinin sağladığı güçlü faydaların zarara sebebiyet veren maliyetten daha fazla olmasıdır. Bu gerçekten de net fayda söz konusu olduğu sürece çok daha iyi bir pazarlıktır.

Bu teori ve bunu destekleyen kanıtlar bizim tarihten verdiğimiz örneklerle aynı sonuçlara varıyor gibidir. Fakat modern dini araştırmanın yalnızca güçlü yanlarını değil aynı zamanda zayıflıklarını da su yüzüne çıkarmak için yakından incelemekte fayda var. İlk olarak, kulağa belirsiz gelen "katılık" gibi bir şeyi gerçekten de ölçmek mümkün müdür? Cevap "evet"tir. Hoge ve Roozen (1979, E-4; Iannaccone ele almıştır, 1994, 1190) katılığa dair aşağıda verilen işlemsel tanımı kullanarak 7 puanlı bir ölçek üzerinden, 16 ana Protestan zümresini, 21 uzmana (kilise tarihçisi, din sosyoloğu, zümre liderleri ve ilahiyat fakültesi eğitimcileri) değerlendirtti: "Bahsi geçen zümre giyinme, yeme, içme, eğlenme, zamanın kullanımı, evlilik, cinsellik, çocuk yetiştirme ve benzeri gibi alanlarda, kişisel hayat ve aile hayatındaki ahlakı veya yaşama biçimini ayrı ve kendine özgü bir biçimde değerlendirmeyi mi vurguluyor? Yoksa bu bağlamda mevcut Amerikan hattındaki yaşamı mı onaylıyor?" 15 yıl sonra, Iannaccone araştırmayı 16 yeni uzmanla tekrarladı. Yalnızca zümreler tahmin edildiği gibi değerlendirilmedi (Episcopalians ve Yehova Şahitleri, sırasıyla, geniş ve katı uçlar olarak), 15 yıl arayla yürütülen iki araştırma arasındaki korelasyon hayret verici bir şekilde 0.99 oldu. Ayrıca, değerlendirmeler, kiliseye gitme gibi bağlılığın daha ölçülebilir ölçütleri ile de güçlü bir şekilde ilişki idi. Iannaccone'nin teorisini sayısal bağlamda test etmek için zemin

hazırlayarak modern kiliselerin katılık bağlamında değerlendirilebileceğinden hiç şüphe yok.

Din sosyologları katılık sürecini 4 kategoriye ayırdı: (1) liberal çizgi, (2) ılımlı çizgi, (3) muhafazakârlar ve evanjelikler ve (4) köktendinciler, pentakostaller ve tarikatlar (Iannaccone 1992, 1994). Araştırmanın puanları hane halkı geliri, eğitim düzeyi, kiliseye gitme, gelir sağlayan kanallar ve bunun gibi pek çoğu üzerine bir sürü veri geliştirdi. Genel kurallar olarak nitelenmeye fazlasıyla yetecek şekilde pek çok örnek ortaya çıktı. İlk olarak, hane halkı geliri ve eğitim düzeyi, katılık arttıkça azalma gösterir. Liberal kiliselerin üyeleri, tarikat üyelerinden daha varlıklı ve daha iyi eğitimli olma eğilimindedirler. İkinci olarak, kişinin kilisesine maddi anlamda sağladığı katkı, katılıkla doğrudan ilişkili olarak artış gösteriyor. Tarikat üyeleri liberal çizgideki kiliselerin üyeleriyle kıyaslandığında gelirlerinin çok daha büyük kısmını ibadethanelerine bağışlıyor. Ayrıca, daha az varlıklı olarak düşünülmelerine rağmen, aslında dolar hesabıyla çok daha fazla bir miktar bağışlıyorlar. Ekonomik bedel zaman ve fırsat kaybetme bedeli ile birleştiğinde katı kiliselerin üyeleri üzerine yük bindirdiğine dair herhangi bir şüphe kalmaz.

Yüzeysel olarak bu olgular dinin işlevsiz veya parazit olduğu teorilerini destekler niteliktedir. Belki de katı kiliselerin üyeleri, kiliseleri tarafından kanları emildiği için daha az varlıklı ve daha az eğitimli hale gelmiş olabilirler. Dinin işlevsel teorisini ispatlamak için, katı kiliselerin maliyetinden daha çok fayda sağladığını göstermemiz gerekir. İşte sorunla karşılaştığımız nokta burasıdır. Din araştırmacıları katılık ve dini katılımın bedelini ölçmek gibi hayranlık uyandıran bir iş yapsalar da faydayı ölçmek konusunda daha az başarılıdırlar. Aslında fayda ve maliyet, net fayda hesaplamasını imkân-

sız kılan aynı tedavülde nadiren ölçülür. Iannaccone (1994, 1183) sırf asalak sorununu çözmesiyle bile dinin ürettiği sosyal kazanca dair şunları söyler:

> Din insan grupları içerisinde doğmuş ve gelişmiş sosyal bir olgudur. Din teknik olarak belki de tamamen özeldir fakat uygulamada gruplar içinde deneyimlendiği zaman çok daha cebri ve cazibeli olabilir. İktisatçıların sert fakat net dilleriyle konuşursak din insanların toplu bir şekilde ürettiği bir "meta"dır. Bu sebeple benim dini tatminin benim "girdi"me ve diğer kişilere bağlıdır. Pazar ibadetinden aldığım zevk ve aydınlanma sadece benim katkıma (mevcudiyetimle, katılımımla, toplu ilahi söylemeye dâhil olmamla, vb) bağlı değildir; ayrıca diğerlerinin ne kadar katıldığına, beni ne kadar sıcak karşıladıklarına, ne kadar güzel söyledikleri veya okuduklarına (İngilizce, Latince, İbranice, Arapça, vb), ne kadar şevkle okudukları ve dua ettiklerine ve bağlılıklarının ne kadar derin olduğuna da bağlıdır. Dinin kolektif yanı vaaz dinleme, kutsal kitap çalışması, şükür toplantıları, ayinler, ibadetler, ilahi söylemeler ve kutsal eylemler gibi pek çok grup etkinliği ile kuşatılmıştır. Fakat bunun boyutları aynı zamanda dini inanış ve dini deneyimlere de gider. Bu inanış ve deneyimler özellikle, anlamı bilinmeyen sözcüklerle konuşma, mucizevi iyileşmeler, peygamber sözleri, sermest kendinden geçişler gibi en dramatik deneyimlerdir ve hepsi de toplu bir şekilde icra edildiğinde çok daha sürdürülebilir ve tatmin edici olur.

Bu metni ilk okuduğumda hayal kırıklığına uğradığımı itiraf etmeliyim. Bir biyolog olarak bana göre, asalak sorununu çözmek ve toplu fayda sağlamak, kişisel tehlikesine rağmen yırtıcıya dair diğerlerini uyarmak, topluca avlanmak ve yiyeceği bölüşmek veya kaynağı korumak için çoğalmayı

kısıtlamak anlamına gelir. Din bağlamında bu, hastalara bakmak, çıkar gözetmeksizin borç para vermek, akış yönündeki komşuyla sulama suyunu paylaşmak veya kardeşini kölelikten kurtarmak için para temin etmek anlamına gelir. Bu faydaların hepsi bireysel maliyetteki (zaman, para, fırsat, sağlık ve nihai olarak hayatta kalma ve çoğalma) aynı tedavülde ölçülerek diğerlerinin refahını sağlar. Fakat Iannaccone'nin listesinde neredeyse hiç maddi fayda yoktur, bunun yerine anlaşılmayan sözcüklerle konuşmak gibi bulanık ruhsal zevkleri içerir. Bu, maddi kazancı reddettiği anlamına gelmez ki bundan şimdi bahsettiğimiz gibi sonra da bahsediyor olacağız; sadece bunları ruhsal faydalardan ayırmaz ve yukarıdaki metinde gördüğümüz gibi onlara çok da önem atfetmez. Böylelikle, katılığı ve dini bağlılığın maddi maliyetini tam anlamıyla ölçmek yeteneğine rağmen, faydayı aynı kesinlikle veya hatta aynı tedavülde ölçmez ve bundan dolayı net fayda hakkında hiçbir şey söylemez. Teorisi ispatlanmadan öylece durur.

GERÇEKLİK TESTİ: MODERN BİR KİLİSE TARAFINDAN SAĞLANAN MADDİ FAYDA

Dinin faydaları gerçekten de o kadar zayıf mıdır? Houston, Texas'taki Kore Hristiyan Kilisesine ilişkin yapılmış bir çalışma, Iannaccone'nin listesine, ihtiyaç duyulan çareyi sunuyor (Kwon, Ebaugh ve Hagan 1997). Houston Kore Kilisesinin üyeleri çoğu beş parasız, evsiz, eş dostsuz ve İngilizce konuşamaz bir halde ABD'ye yakın zamanda göç eden kişilerden oluşuyor. Bu kişiler kiliseye katılmalarıyla kendilerine arkadaş, yardım ve somut fırsatlar sunan sosyal bir ağ tarafından karşılandılar. Etnik temelli bir kilise olarak üyelerinin özel ihtiyaçlarını karşılamaya hazırdır. Yeni gelenlere araç satın alma, ev bulma, iş referansı sağlama, bebek bakıcısı yönlendirme, sosyal güvenlik bilgileri, tercüme hizmetleri, havaala-

nından alına, yeni doğan bebekler ve hasta üyeler için ziyaretlerde bulunma ve mahkeme işleri ile uğraşma ve listenin uzayıp gittiği daha pek çok maddi fayda ile yardım edilir.[1] Yeni üyelere, genelde kendi işini kurmuş ve kendileri de daha önceden bu yollardan geçmiş olan daha eski üyeler tarafından iş verilir. Aşağıdaki otobiyografik anlatı, bir üyenin aldığı muazzam maddi kazancı özetler nitelikte:

> Houston'a geldiğimde tek bir kişiyi bile tanımıyordum. Cebimde sadece 200 dolar vardı. Geldiğimde bir Kore kilisesine gittim. Bu kilisenin bana iş bulabileceğini biliyordum. Çok geçmeden, kilise üyelerinden birinin işlettiği bir restoranda bir pozisyon buldular. İş yerini işleten kişi istediğim kadar yemek yiyebileceğimi ve geceleri restoranda kalabileceğimi söyledi... "Sokak satıcılığı" işine başlamak için bu şekilde para biriktirdim. Kiliseye gitmeye de devam ettim. Sonrasında, kendi dükkânımı açtığımda kiliseden pek çok kişi müşteri olarak geldi (Kwon, Ebaugh ve Hagan 1997, 254).

Görünüşte bu kişi, böyle bir kiliseye katılmak için gereken tüm teşviki sağlayan salt maddi kazancı edinmiş gibidir. Fakat şu ana kadar bu sonuçtan şüphelenmeliyiz. Gördüğümüz üzere, dinin uygulanabilir yönü, ruhi ve metafizik yönleri çürütmez; bir arada işlerler ve birbirlerini güçlendirirler. Kore Hristiyan Kilisesinin üyeleri, maddi fayda kadar ruhsal fayda da görmüşlerdir. Duygusal destek kazanmış, aidiyet hissi benimsemiş ve Amerikan toplumu içinde yoksun kaldıkları saygıya muhatap olmuşlardır. Houston Kore Kilisesi var olmadan önce Amerika'ya gelen fakat sonradan zaten başarılı bir iş adamı olarak kiliseye katılan Mr. Kim'in tasvirini okuyalım:

---

1 Sosyal destek sistemi göçmen grupların çoğunda mevcuttur ve bu grupların hepsi de dindar değillerdir. Dini olan ve dini olmayan teşekküllerin arasındaki ilişkiyi yedinci bölümde ele aldım.

> Kore'den Houston'a 20 yıl önce gelen Mr. Kim haftanın 7 günü sabah 7'den akşam 11'e kadar çalışırken duygusal ihtiyaçlarını düşünmek için vakit bulamadığını söylemişti. Houston'da seçkin bir iş adamı olduktan sonra, kendisini depresif ve bunalmış hissetmeye başladı. Kore Hristiyan Kilisesine gelmeye başladı ve kendi deyimiyle kendisini duygusal sorunlarından "kurtaran" bir birim grubun parçası oldu. Kilise ile Amerika'ya geldiğinden beri erişemediği ve hayatını düzene sokmaya çalıştığı dönemlerde unuttuğu arkadaşlığı, aidiyet hissini ve "var olma nedeni"ni buldu (252).

Mr. Kim ayrıca kilise üyelerinin arasında kendi müşterisi ve çalışanları olanlar üzerinden iktisadi anlamda fayda sağlamıştır da, fakat şahadetini göründüğü gibi kabul etmeye kendimi hazırladım. İnsanların maddi kişisel çıkarlar şöyle dursun, tamamıyla genel anlamda maddi çıkarlar tarafından tahrik edildiğini düşünmüyorum (Sober ve Wilson 1998; Wilson ve Sober 2001). Mr. Kim'in varlığını diğerleriyle canı gönülden paylaşması ve bir aidiyet hissi için parasını harcaması makul geliyor. Saygı ihtiyacı ise bilhassa dokunaklıdır. Kilisenin 68 yaşındaki yardımcı papazı Mr. Son Kore'de bir üniversitede akademisyendi fakat Amerika üniversiteleri tarafından reddedildi ve sonunda bir çiçekçi açtı. Kilisenin yaşlısı olması sebebiyle gördüğü hürmetin onun için maddi faydadan çok daha önemli olması makul geliyor. Daha da yoksullaşması saygı kazanmasına sebep olan diğer bir neden olabilir pekâlâ. Çünkü saygı temel insani bir ihtiyaçtır, özellikle de Korelilerin ehemmiyet verdiği ve Koreli göçmenlerin az gördüğü bir şeydir. Houston Kore Kilisesi, hamiline yasal bir konum güvencesi veren pek çok "resmi görevli" pozisyonuna sahiptir.[2]

2 Adaptasyoncu program, bu makamların işlevini ilk olarak grup ve/veya bireye maddi olarak faydaları bağlamında açıklamaya çalışmıştır. Eğer seküler faydaları ispat edilemezse makamların, sadece daha geniş bir bağlamda adap-

Yukarıdaki metinde geçen "birim grup" terimi, Güney Kore'de iki bakan tarafından sadece birkaç yıl önce geliştirilen birim grup bakanlığı olarak adlandırılan yeni bir sosyal teşekküle gönderme yapar. Kilise üyeleri Houston'ın metropolitan bölgesinde yaşar. Ana ibadethanedeki tüm cemaat için haftalık Pazar ayinlerine ek olarak üyeler kendi çevrelerindeki 20-25 kişi ile gruplar halinde (birimler) aylık olarak da bir buluşma gerçekleştirirler. Her birimin buluşmaları düzenlemekle görevli olan iki lideri vardır ve buluşmalar ibadet, yiyecek ve iyi bir dostluk için dönüşümlü olarak birimdeki üyelerin evlerinde gerçekleştirilir. Yeni üyeler bir birime dâhil edilir, bu birim yeni üyenin ailesi olur ve yeni yaşamında karşılaşabileceği her zorluğa karşı ona yardım etmekle mükelleftir. Böylelikle, kilise küçük ölçekli sosyal etkileşimler ile bir kiliseyi dolduran toplu cemaat sonrasında bile canlılığını korumaya devam eder.

Birimler daha geniş bir kiliseye birçok mahirane yöntem aracılığıyla dâhil olurlar. Houston, her bölgesine bir ziyaret sorumlusu ve bir ihtiyar zimmetlediği beş bölgeye ayrılmıştır (Calvin'in benzer şekilde bölgelere ayrılan Cenevre'sini hatırlayalım). Her bölgedeki birim üyeliği, üyelerin sosyal ağlarını genişletmek ve birimlerin birbirlerine karşı yarış mantığına bürünmesini engellemek için yılda bir kez yer değiştirir. En zekice icat, kilisenin ana ibadethanesinin girişine yerleştirilen bir mektup kutusu sistemidir. Her üyenin bir mektup kutusu vardır ve her bir birim için mektup kutuları ayrı bölümlerde olacak şekilde düzenlenmiştir. Mektup kutuları yalnızca üyelerine kiliseyle ilgili bilgi verme hizmeti sağlamaz, ayrıca bir gözetleme ve kontrol yöntemi de uygular. Eğer bir bülten

---

tif olduğu için psikolojik bir dürtünün adaptif olmayan bir yan ürünü olduğu yorumu yapılabilir. Bu nokta, ikincil teorilerin, genel bir din teorisi sağlamaları mümkün olmasa da dinin bazı yönlerini açıklayabileceğini gösterir.

mektup kutusunda kalıyorsa kilise yöneticileri, grup birim liderleri ve grup birim üyeleri o kişinin Pazar ayinine katılmadığını anlar. Ertesi gün bir üye çağrılır ve bülten vaazın kaydıyla birlikte o gelmeyen üyenin evine gönderilir. Usta bir hareketle, kilise sıkıntıdaki (kiliseye gelmeyişine de neden olan sıkıntı) üyesine hemencecik yardım eder ve zayıflayan bağdan (kiliseye gelmeyişinin diğer bir nedeni) dolayı toplu bir etkinlik düzenler.

Birim grup sistemi öyle iyi işliyordu ki diğer Hristiyan cemaatleri de bu yöntemi benimsemeyi istediler. Tıpkı Calvin'in Kilisenin 5 bin yıl önce kopyalanması gibi. Fakat aynı zamanda bu, Koreli göçmenlerin Amerikan toplumuna tam olarak uyum sağlayamamasına neden oldu. Belki de bu nedenle Kore Kilisesi, aşağıda ailesinin dini ilişkilerini anlatan genç adamın da içinde bulunduğu ikinci nesil Koreliler arasında daha az yaygındı:

> Kilise, ev ve iş, sahip oldukları şeyler bunlardan ibaret. Onların tüm hayatı bu kadar. Sabah işe giderler, akşam eve gelirler, gece kiliseye giderler veya kiliseden tanıdıkları birileri ile muhabbet ederler ve bunun gibi şeyler. Dışarıda bir dünyanın olduğu bilmek için hiçbir istekleri veya zaten o dünyaya dair hiçbir fikirleri yok, evet onların bilmediği ve çocuklarının bilmesi gereken dünyadır bu (255).

Böylelikle, göçmenlerine fırsatlar sunan aynı kilise göçmenlerin çocuklarının fırsatlarını sınırlandırıyordu, bu noktaya sonra kısaca tekrar değineceğim.

Bu harika örnek, dine ilişkin modern sosyal bilimler literatürü üzerine çok daha genel bir değerlendirme yapabilmemiz için derslerle dolu. İlk olarak, üyelerine tamamen maddi anlamda somut net fayda sağlayan kiliseleri bulmak için beş

yüz ya da iki bin yıl öncesine geri gitmek zorunda olmadığımızı gördük. İkinci olarak, maddi kazancın tek mesele olmadığını anladık. İnsanların ruhsal ihtiyaçları vardır fakat Kwon ve arkadaşlarının vurguladıkları (duygusal destek, aidiyet hissi ve saygı) başka bir şeydir ve Iannaccone'nin listelediği "dini tatminler"den farklıdır. Üçüncüsü, duruma bağlı olarak üyelerini güvende tutmak için gerek duyulan katılığın faydalarını ve seviyesini gördük. Houston Kore Kilisesi, akıllıca bir sistem olan mektup kutusu olayına rağmen pek de katı değildi. Fakat göçmenler için çok kıymetli olan faydalar göçmenlerin evlatları için ucuz kaçıyordu. Onlar için, ruhsal fayda bile başka bir yerden sağlanabilirdi. Ebeveynleri elinden kaçırmamak için kilisenin katılığa ihtiyaç yoktu ve katılığın boyutu ne olursa olsun evlatların çoğunu elde tutmaya da imkân yoktu. Bu tür bağlam ilişkisi din çalışmasında göz ardı edilemez.

Bu özel kilise tarafından (ebeveynler için) sağlanan faydalar öyle aşikârdır ki ölçülmelerine gerek yoktur. Fakat bir şüphecinin aslında faydaları ölçmemiz gerektiği yönünde inatçı olduğunu varsayalım. Bu sebeple Houston otobüs durağına gidelim ve sonraki yüz Koreliyi takip edelim. Ellisi beş parasızdır ve hiçbir sosyal bağlantıya sahip değildir. Diğer ellisi de beş parasızdır fakat kiliseyle ilişkisi olmayan kendi sosyal ilişkileri vardır. Belki de Kore'deki akrabalarının Houston'da iş ilişkileri vardır ve zaten çoktan onlar için kalacak yer ve iş imkânı sağlamışlardır. Yüz kişinin tümü aynı maddi ihtiyaçlar ve benzer ruhsal değerlere sahip olan iyi birer fayda-maliyet mantıkçısıdır. Sosyal ilişkisi olmayan elli kişi hemencecik kiliseye katılmaya karar verir. Kalan elliden birkaçı da kiliseye katılmaya karar verir fakat diğerleri sosyal bağlantılarını değerlendirmek için kiliseye katılmayı seçmişlerdir. Bilim insanları olarak kiliseye katılanlarla kiliseye katılmayanların maddi ve ruhsal refahını görev duygusuyla karşılaştırırız.

Elbette ki bu doğru bir karşılaştırma değildir. Eğer yüz Korelimiz hakikaten açıkgöz ise şunu göreceklerdir; üye olmayanlar üye olanlara kıyasla daha müreffehtir; zaten katılma ve katılmama seçenekleri vardır. Uygun karşılaştırma için daha ince eleyip sık dokumak gerekir. Kiliseye katılan bireylerin maddi ve ruhsal refahını eğer katılmamış olsalardı refahlarının ne durumda olacağına dair bir hayalet kategori ile kıyaslamamız gerekir. Fark zenginlik ve yoksulluk arasında olduğunda bile, bu zorlayıcı bir görevdir. Belki de Koreli göçmen kabul eden fakat ihtiyaçlarını böylesine karşılayan bir kilisesi olmayan mukayese edilebilir bir şehir bulabiliriz. Belki de, kilise kurulmadan önce Houston'a gelen Koreli göçmenlerin refahını ölçebiliriz. Belki de, bazı Houston göçmenlerinin kiliseden haberdar olamadıkları olgusuna inanabiliriz. İnsanlar değişen kısıtlamalar temelinde seçenekleri arasında zekice tercih yaptıklarında, özellikle de kısıtlamaların çoğu bilimsel araştırmacı için bilinmezse, doğru kıyaslamayı yapmak için dikkat gerekir.

Houston Kore Kilisesi hakkındaki analizim, fayda maksimizasyonunun sadece nihai kar-zarar hanesi ile ilgilenen açıkgöz bir iktisatçınınkine benziyor. Fakat bu, dine şimdiki haliyle iktisadi açıdan getirilen yaklaşımdan başka bir dünyadır. Bu sorun netice itibariyle, belirli bir sınıfın fayda maksimizasyonunun sonuçlarını tahmin etmede güçlü fakat faydanın özel içeriklerini tahmin etmede zayıf olan rasyonel seçim teorisiyle ilgilidir. Maddi kazancı ve bir kaç benzer ruhsal değeri hesaba kattığınızda rasyonel seçim teorisi bu noktalara hitap eder. Diğer faydaları da eklediğimizde bu teorinin her yöne hitap edebileceğini kolayca görürüz. İkinci bölümün başlarındaki gemiyle ilgili imgeye dönersek rasyonel seçim teorisi tıpkı kötü bir yön algısı olan, savaş gemilerinin büyük bir filosuna benzer. Filoyu kontrol altına almak için, kazancın

özel içerikleri hakkında bilgi sahibi olmamız gerekir. Tam da bu nokta, rasyonel teorinin başarısız olduğu, evrimsel teorinin başarılı olduğu yerdir.

İNSANLAR NE İSTER?

İnsanların ne istediğini (iktisat jargonuyla ifade edecek olursak maksimize etmek istedikleri kazancı) tahmin etmek iddiasında bulunmak küstahlık gibidir ve hatta tiksindirici görünür. İnsanlar ne istediklerine kendileri karar vermek isterler, bunu başkalarının belirlemesini istemezler! Özgür seçime yönelik bu haşin içgüdüyü (avcı-toplayıcı günlerimize götüreceğim bir içgüdüdür) ihlal etmeksizin bazı oldukça genel prensipler kurulabilir. Bir adaptasyoncunun, doğal seçilim tarafından geliştirilen türler fantezisi ile başlayalım. Bir birey tarafından yapılan her seçim, diğer seçeneklerle kıyaslandığında uyumu artırır. Bu türlerin grup veya bireysel seçilim tarafından evrilmesi önemli değildir; ilk etapta bireyler grup uyumuna, ikinci etapta grup içinde kendi göreceli uyumuna katkıda bulunmak için mükemmel bir şekilde seçim yaparlar. Önemli nokta ise her seçimin, doğru ifadesiyle, hayatta kalma ve çoğalmanın "sağlam" maliyeti açısından açıklanabilmesidir. Ruhsal maliyetin ve kazancın "ucuz" iç dünyası göz ardı edilebilir.

Bu örnekteki "ucuz" ve "sağlam" arasındaki ilişki, ruhsal güçler tarafından yönetilen "iç" dünya ve hayatta kalma ve çoğalma tarafından yönetilen "dış" dünya arasındaki ilişki, ikinci bölümde ele aldığımız evrimsel teorideki "yakınsak" ve "ıraksak" arasındaki ayrımla özdeştir (bkz. Sober ve Wilson 1988, bölüm 2). Hayali türlerimizdeki bireyler, esasen yakınsak anlamdaki davranışlarına neden olan içsel psikolojik bir dünyaya sahiptir fakat doğal seçilim tarafından öylesi-

ne etraflıca tasarlanmışlardır ki, dış dünyadaki hayatta kalma ve çoğalma içsel dünyanın davranışsal çıktılarını tahmin etmek için yeterlidir. Örneğin, bireylerin yalnız olmaktansa grup içinde daha iyi hayatta kaldıklarını varsayalım ve bu da gözlem ya da deneyle zaten kolaylıkla belirleyebildiğimiz bir olgu olsun. Doğal seçilim, sıcak dostluk duygusunu deneyimledikleri gruplara katılmalarına neden olan psikolojik bir mekanizmayı bireylere doğuştan bahşeder. Sanki bu iki fayda, tür olarak aynıymış ve öyle basitçe bir araya getirilebilirmiş gibi, "bireyler gruba katılır çünkü daha iyi hayatta kalır ve çünkü sıcak dostluk duygusu hissederler" demeyeceğiz. Yakınsak bağlamda birey gruba yalnızca sıcak dostluk duygusu için katılır, ıraksak anlamda ise gruba yalnızca hayatta kalma şartları iyileştirilmiş olduğu için katılır. Yakınsak/ıraksak ayrımı evrimsel teoride yapılabilecek en temel ayrımlardan biridir ve din hakkında düşünürken mutlaka dikkate alınmalıdır.

Bizim hayali türümüzün davranışı olgusunun, içsel dünyaya atıfta bulunmaksızın tahmin edilebilmesi bir nimettir çünkü içsel dünyayı çalışmak epey zordur. Yine de bu zorluk onu önemsiz veya yavan kılmaz. İçsel dünya uygun bir şekilde çalışıldığında kesinlikle önemlidir çünkü bireyler onsuz adaptif olarak davranamazlar. Bir hayvana, sıcak dostluk hissini alıp götüren bir ilaç verin, göreceksiniz ki yırtıcının ağzına doğru amaçsızca yol alacaktır. Biyologlar yıllardır, organizmaların hayatta kalması ve çoğalmasını sağlayan harika anatomik, fizyolojik ve moleküler mekanizmaları anlamaya çalışarak kendilerini eğlendirdiler. Yakınsak psikolojik mekanizmaların da aynı ilgi ve şaşkınlıkla çalışılması gerekir. Sırf iyi işledikleri için onları neden yavan ve sıradanlaşmış olarak değerlendiriyoruz ki? Dahası, gerçek türler bizim hayali türlerimizden ayrıldığı ölçüde, psikolojik mekanizmaların içsel dünyası, görevini mükemmelen yapamayacaktır ve

sonuçlanan adaptif olmayan davranışları tahmin etmek için anlaşılmak zorundadır. Rasyonel seçim teorisyenleri "sağlam" maddi fayda üretmeyen "ucuz" ruhsal faydalardan bahsettiğinde dolaylı olarak, insanların çevrelerine adaptif olmayan davranışlar sergilediklerini söylüyorlardır.

Adaptasyoncu Program

İnsanlar muhakkak, hem bireyler hem de gruplar olarak, çevrelerine adaptif olmayan davranışlar sergiler. Bizler yukarıda bahsedilen hayali türler değiliz. Fakat hayali türlerden ne ölçüde ayrışabileceğimizi bilmiyoruz. Daha da kötüsü, davranışlarımızı güdüleyen yakınsak mekanizmalar hakkında o kadar az bilgiye sahibiz ki "sıcak dostluk hissi" gibi dokunaklı tahminlere indirgendik. Sevelim ya da sevmeyelim, sahip olduğumuz en iyi bilgi dış dünyadaki hayatta kalma ve çoğalma ile ilgilidir. Bu bilgi sürecin adaptif aşırılığındaki davranışı tahmin etmek için yeterlidir, fakat adaptif olmayan aşırılığa doğru ilerledikçe git gide anlamsız olmaya başlar. Bu durumda nasıl entelektüel gelişme kaydedebiliriz?

İkinci bölümde gördüğümüz gibi, bu, evrimsel biyologlarınkiyle benzer bir sorundur. Hiçbir tür, çevresine mükemmel adapte olmaz. Ayrıca, adaptif olmayan davranışların nedenleri de çokludur ve çalışması görece olarak zordur. Uygulanabilir iki aşamalı çözüm, öncelikle davranışı tamamen adaptasyon temelinde tahmin etmektir, bunu yaparken de tahminin kesin bir şekilde doğru çıkma ihtimalinin yüzde yüz olmadığını bilmek gerekir. Umudumuz, tahminin yaklaşık olarak doğru çıkması yönündedir, bu da organizmaların çevresine uyumlu bir şekilde davranmak için evrildiği ölçüyle doğru orantılıdır. Tahminden sapmalar da, adaptif olmayan davranışların özel nedenlerini belirterek bizlere yol gösterir.

İki aşamalı çözümün ikinci etabı da, adaptif davranış üretmek için evrilmiş yakınsak mekanizmaları teşhis etmektir ki bu adaptif davranışın başarısızlığı çeşitli koşullar altında gözlemlenebilir adaptif olmayan davranışı da açıklar.[3] Evrimselci meslektaşlarımın bazıları, insanlara hayattan ne istediklerini sorarak eğlenirler ve henüz katiyen "uyumumu maksimize etmek istiyorum" cevabını ya da buna benzer bir isteği işitmemişlerdir. Evrim bizleri uyumu artıran yardımcı dürtülerle donatmıştır fakat biz bunları kendilerinde psikolojik neticeler olarak kabul ederiz. Cinsel dürtü genellikle bu noktayı resmetmek için örnek verilir. Cinsel zevk, bireyleri bebek sahibi olmaya iten doğal bir yoldur. Tutkuyla arzuladığımız şey bebek değildir, cinselliktir. Şayet bir erkeği bebek sahibi olmaması için kısırlaştırırsanız yine de cinsel ilişki isteyecektir, zira cinsellik kendinde psikolojik bir neticedir. Bu örnek, insanların bazen bebek sahibi olmak için can atmaları ve cinselliğin çoğalma dışında işlevlerinin olması nedeniyle karmaşıktır fakat resmettiği tablo sabittir.

Hayatta kalma ve çoğalmanın evrimsel neticesine araç olarak güvenilir bir şekilde hizmet eden psikolojik netice diyebileceğimiz başka hangi dürtüler vardır? Bu dürtülerden birine, güçlü destekleyici bir grubun saygın bir üyesi olmak aday gösterilebilir. Avcı-toplayıcı atalarımız için toplumun dışına itilmiş olmak hakikaten ölüm fermanıydı. Bu sebeple muhtemelen, günümüz neticelerini dikkate almaksızın, aidiyet ve saygı için derin bir özlem geliştirdik. Maddi getiri sağlamasa da saygı görme arzusu duymak, neticesinde bebek getirmese de cinselliğe arzu duymaktan daha çok muammalı değildir.

---

3 Bu ayrım, Dennett'in (1981) yönelimsel ve tasarım duruş ayrımına benzer. Eğer satranç oynayan bir bilgisayar ile satranç oynuyorsanız ilk varsayımınız bu bilgisayarın satranç oynamak üzere tasarlandığı olmalıdır. Fakat bilgisayarın satranç oynamak üzere tam olarak nasıl tasarlandığını biliyorsanız bazı zayıf yanlarından faydalanmanız mümkündür.

Yukarda anlattığım iki aşamalı yöntem, terimin pragmatik anlamıyla, evrimsel biyolojideki adaptasyoncu programdır; bu her şeyin adaptif olduğuna dair bir iddia değildir, adaptasyoncu bir varsayım diğer varsayımlardan çok daha kesin bir şekilde düzenlenebildiğinde soru sormak için bir yöntem olarak karşımızda durur. Elbette ki, adaptif olmayan varsayımları daha açık ve kesin bir şekilde ifade ettiğimizde adaptasyon açıklayıcı çerçevedeki özel konumunu kaybetme meylindedir.

Adaptasyoncu Programı Din çalışması İçin Kullanmak

Adaptasyoncu program din çalışması için, rasyonel seçim teorisi ve diğer sosyal bilimlerin temeli karşısında alışılmışın dışında bir çerçeve sağlar. İlk işi, din çalışmasını, tahmin ve üretim diye adlandırılabilecek iki ayrı sürece bölmektir.

Tahmin, yakınsak mekanizmalara asgari atıfla adaptif davranışı çalışmaktır. Bu iş, rasyonel seçim teorisine benzer fakat sağlanacak faydalar daha az keyfidir. Fayda ve maliyet, mümkün olduğunca, hayatta kalma ve üretimin sağlamlığı ölçüsünde sınırlandırılmıştır. Faydalara ruhsal etmenleri eklemek lüzumsuzdur çünkü zaten bünyede bulundurulan maddi neticeleri üretmek için tasarlanmışlardır. Yakınsak ve ıraksak açıklamalar karıştırılamaz, zaten bunu hayali türler vakamızda gördük. Adaptasyoncu tahminlerimizin kendi maliyetlerini karşılamak için yeterli ölçüde başarılı olacağını umut ederiz fakat aynı zamanda başarısız olmasını da isteriz, çünkü her şeyden öte bizler hayali türler değilizdir. Tahminlerimiz yanlış çıktığında hataları adaptif olmayan davranışların nedenini saptamak için kullanırız. Evrilen yakınsak mekanizmaları örnek verebiliriz, çünkü özel durumlarımızda uyumu düşürse bile, ortalama uyumu artırırlar. Böylelikle eğer, yatırımlarına maddi dönüş sağlamıyor görünen saygı veya aidiyet hissi gibi

şeyler için zor kazanılan kaynakları kullanan bireyler görürsek, ilk olarak adaptasyoncu tahminimizin yanıldığını anlarız fakat sonra açıklamanın araştırmaya değdiğini öne süreriz. Dini grupların üyelerine, nihai olarak hayatta kalma ve çoğalma temelinde (ayrıca sadece veri tarafından sunulduğunda faydaya ruhsal fayda ve maliyeti ekleyerek) ölçülen tamamen maddi bağlamda nasıl da net fayda sağladığını görmek muhafazakâr bir yaklaşım olacaktır. Houston Kore Kilisesi analizime, saygının kendi nezdinde değer gördüğünü belirterek başlamadım. Bu, süreç içinde, veriler tarafından sunuldu.

Özetleyecek olursak adaptasyoncu programın tahmin ayağı, dini grupları tamamen hayatta kalma ve çoğalma bağlamlarında (ıraksak nedensellik) adaptif birimler olarak açıklama girişiminde bulunuyor, ruhsal etmenleri ve diğer yakınsak mekanizmaları olabildiğince göz ardı ediyor. Bu girişimin zorluğunu küçümsediğim zannedilmesin, fakat rasyonel seçim teorisindeki faydanın "her şey kabul" içeriğiyle kıyaslandığında ilk prensip temelinde çok daha disiplinli ve gerekçelidir (Hirshleifer 1977).

Üretim ise esasen yakınsak anlamda davranışa neden olan mekanizmalara atıfta bulunur. Bu mekanizmalar adaptif davranışı tahmin etmeyi gerektirmez fakat mutlaka üretim yapmayı gerektirir. Kıyas yaparsak bilgisayarda vergiye ilişkin düzenlemeleri hazırlayan bir yazılım satın aldınız diyelim. Yazıldığı koda dair en ufak bir bilginiz olmasa da dakikasına kadar ne yapmak için tasarlandığını bilirsiniz fakat koddaki ufacık bir hata, sunulan niteliklerin üretilmesine engel olabilir. Yazılımı tümüyle anlamak işlevi ve kodunu anlamayı gerektirir, özellikle de tamir edilmesi gereken bir hata varsa.

Adaptasyoncu programın üretim ayağını tasvir etmeden önce, aynı konuya rasyonel seçim teorisinin nasıl yaklaştığı-

nı görelim. Stark'ın din teorisindeki ilk üç önerme insanların nasıl düşündüğü ile ilgilidir: İnsanlar rasyonel seçimler yapma girişiminde bulunurlar, açıklamaları açık ve kesin bir şekilde ifade etme girişiminde bulunurlar ve açıklamaları sonuçları temelinde değerlendirme girişiminde bulunurlar. Iannaccone ikinci bölümde alıntılanan metinde hemfikir olduğu düşüncelerine yer verir; temel mevzu, insanların fayda ve maliyete katlanıp katlanmadığı ve net faydalarını maksimize etmek için eylemde bulunup bulunmadığıdır. Iannaccone'ye göre asıl alternatif şudur; "algılanan maliyetler, faydalar veya başarı ihtimallerindeki değişiklilere geniş ölçüde tepkisiz kalan alışkanlık, normlar, duygu, nevroz, sosyalleşme, kültürel kısıtlamalar ya da benzeri eylemlere dayalı düşünce ürünü olmayan eylemler."

Bu bağlamda, rasyonel seçim teorisi, insanların nasıl düşündüğünü söyleyen yakınsak mekanizmaların bir teorisi olarak sunulmuştur. Dahası, teori önemli birkaç ifade ile açıklanabilir. Tıpkı Newton'un üç tane devinim yasası ile fiziksel dünya hakkında pek çok şey açıklaması gibi, rasyonel seçim hakkındaki yasa benzeri birkaç ifade insan psikolojisinin sınırlarını, sekülerlik ve dindarlığı açıklamak için kâfidir. Ne yazık ki, rasyonel seçim teorisi kendi görevini ciddiye almaz. İstediği tek şey, türsel fayda maksimizasyonu temelinde tahmin yürütmek için bir gerekçedir. Basıldığı zaman, rasyonel seçim teorisyenleri insan psikolojisi hakkındaki belirli varsayımlarından kolayca uzaklaşırlar. İnsanlar fayda-maliyet mantıkçısıymış gibi davrandıkları müddetçe aslında nasıl düşündüklerinin pek de bir önemi yoktur.

Kısaca, rasyonel seçim teorisi, aslında neredeyse tamamen tahmin işiyle (türsel fayda maksimizasyonu temelinde insanların nasıl davrandığını hesaplamak) ilgiliyken üretim

işi olarak adlandırdığım şeyle (yakınsak anlamda davranışa neden olan psikolojik mekanizmaları hesaplamakla) ilişkiliymiş gibi görünür. İnsanların nasıl düşündüğüne dair tüm konuşmalar fayda maksimizasyonu prensibini haklı çıkaran bir benzetmedir. Rasyonel seçim teorisi, yakınsak mekanizma teorisi olarak ele alındığında fena halde yanılmış olur. Bunun yasa benzeri önermeleri insan psikolojisinin kesinlikle önemli unsurlarıdır fakat özel durumlarda davranış tahmin etmek için ne gereklidir ne de yeterlidir. Dahası, rasyonel seçim lehinde reddedilen etmenlerin uzun listesi (normlar, duygular, işlevselcilik, vb.) kendi yapısı bünyesinde daima fayda-maliyet mantığını barındırmıştır. Durkheim, insanların dini, seküler faydası doğrultusunda değerlendirdiklerini öne sürmüştür, bu nedenle din toplum için işlevseldir. Norm tartışmalarının çoğu, cezadan kaçınmak için itaat edildiğini varsayar (ör. Cialdini ve Trost 1998). Rasyonel düşünce için duygular gereklidir, çünkü alternatif yol haritalarının, duygusal mahiyetle donatılmadıkça kıyaslanabilecek fayda ve maliyetleri yoktur (Damasio 1994). Rasyonel seçim teorisi lehine Iannaccone'nin reddettiği etmenlerden oluşan uzun liste zafer ilanından daha çok yenilgiyi kabullenmek gibi geliyor bana, tıpkı parçaları birbirine uyduramadığı için bir kutu dolusu model uçak parçasını hüsranla fırlatıp atan kişi gibi. Yakınsak mekanizmaların uygun bir teorisi Iannaccone'nin reddettiği parçaları (alışkanlık, normlar, duygular, sosyalleşme, kültürel sınırlama ve sahası) geri almalıdır. Adaptif davranış üretmek için, bu parçaların birbirleriyle ve fayda-maliyet mantığıyla nasıl da etkileşimde olduğunu göstermelidir.

Adaptasyoncu programın fayda maksimizasyonu prensibini haklı çıkarmak için psikolojik bir benzetmeye ihtiyacı yoktur. Bu programda doğal seçilim süreci vardır ki, bu sürecin ürünü faydayı azami seviyeye çıkaran adaptasyondur.

Adaptasyoncu programın üretim ayağı, psikolojik örneğin elinden kurtarılırsa dini grupların adaptif birimler olarak işlev göstermesine sebep olan gerçek yakınsak mekanizmaları keşfedebilir. Belki de Homo economicus nihai cevap olarak ortaya çıkar, belki de çıkmaz.

Dini grupların bu kadar iyi işlemesini sağlayan yakınsak mekanizmaları anlamaya nereden başlamalıyız? Dini inanış hakkındaki geleneksel ifadelerin göründüğü gibi kabul edilip edilemeyeceğine bakmaktan başlayabiliriz. Bir yandan Durkheim'ı eleştiren Evans-Pritchard, öte yandan onu şu düşünce sebebiyle över; "dinin psikolojik temeline dair bir anlayış vardır: benliğin yok edilmesi, bireyselliğin inkârı, bireyselliğin manasız oluşu ya da hatta mevcut olmayışı, benlikten, diğer şeylerden daha büyük bir şeyin parçası olarak var olmak." Elbette ki, sayısız pek çok dini metinden ve Buda'dan Calvin'e pek çok insandan dolaysız bir şekilde öğrenilebilecek bu çıkarımı yapmak için Durkheim ve Evans-Pritchard gibi düşünürlere ihtiyacımız yok.

Çoklu düzey seçilim teorisi, dinin bu psikolojik temelini göründüğü şekliyle açıklamamızı sağlar, bu da grupların adaptif olarak işlev göstermelerini sağlamak için evrilen önemli bir yakınsak mekanizmadır. Kendi iradesini terk eden ve çoğunluğun iyiliği için usanmadan çalışan bir insan topluluğu bir grup olarak, kendi bireysel faydalarının peşinde olduklarından çok daha iyi iş çıkarır, tabii bu, çoğunluğun iyiliği grubun refahıyla örtüştüğü sürece geçerlidir. Ve dinler çoğunluğun iyiliğini, inanan topluluğunun refahıyla daima ilişkilendirir, bu ister organizeli modern bir kilise olsun ister dinin kültürlerle tamamen iç içe geçtiği etnik bir grup olsun. Din türümüzün böylesine kadim bir niteliği olduğundan, diğerkâmlık kapasitemizi ve genetik ve kültürel mirasımızın parçası olarak kendimizi daha geniş bir şeylere ait hissetme

özlemini hayal etme konusunda sorun yaşamıyorum. Diğerkâmlığın mantıksız gelmesinin tek nedeni asalak sorunundandı. Pek çok örneğini gördüğümüz üzere, asalaklık çözümleri olan bir sorundur. Asalak sorunu temelinde diğerkâmlığın kesin reddi, geçmişe bakıldığında, tüm zamanların fazlasıyla basitleştirilen olgularından biridir. Fakat asalak sorunu, dinin özel olarak koşulsuz bir diğerkâmlığa dayanamayacağı anlamına gelir. Din çizilmiş sınırları dâhilinde diğerkâmdır. Kalvinizm analizim bir dinin, sınırlarıyla ve her şeyiyle, hakiki psikolojisi ve kültürünü tasvir etmeye yönelik bir girişimdi.

Diğerkâmlığın dinin bu kadar merkezinde olması, dindar insanların neden dinin faydacı doğasını inkâr ettiklerini açıklamamıza yardımcı olur. Diğerkâmlık psikolojik olarak çelişkilidir. Kendisini asgari seviyede düşünen kimseler, benzer zihniyete sahip kimseler arasında oldukça çok daha başarılı olurlar. Kişisel refah ödülü, kişisel refahtan doğrudan uzaklaşmakla elde edilir. Teknik olarak, psikolojik bir egoist için bu olguyu kavramak ve kendi kazancını azami seviyeye çıkarmak için diğerlerinin yararına olacak şekilde yorulmadan çalışmak mümkün olmalıdır. Uygulamaya gelirsek psikolojik egoizm ilkesini tümden bırakmak (kişisel iradeyi terk etmek) ve diğerlerinin refahını temel değer kılmak daha iyi işler. Bu sebeple bazı dindar insanlar, ortalama bir üye olarak, dinin kendi refahlarını artırdığı düşüncesine karşı çıkmışlardır, zira bu kendi motivelerine oldukça zıttır.

Benzer bir şekilde, dinin başkalarına yardım etmenin ötesinde bir şey olduğunu sıkça duyarız. Kendi çapında ilham verici bir eser olan ünlü dünya dinleri tarihi kitabında Smith ([1958] 1991) tekrar tekrar dinin toplumu tamamladığı fakat toplumdan çok daha fazlası ettiğini söyler. Bu ifade yakınsak düzeyde doğru olabilir fakat ıraksak seviyede doğrudur diyemeyiz. Mükemmel bir Tanrı'yı sevmek ve ona hizmet etmek,

pek de mükemmel olmayan bir komşumuzu sevip ona hizmet etmekten çok daha motive edicidir. Rahibe Teresa Kalküta'daki yoksullara bıkmadan usanmadan yardım ediyordu çünkü onların perişan bedenlerinde Tanrı'yı görüyordu (Kwilecki ve Wilson 1998). Yine de, bu engin hisler, kesinlikle faydacı neticeleri nedeniyle hem biyolojik hem kültürel anlamda evrilmiş olabilir. Aynısı romantik aşk için de söylenebilir. Âşık olan çiftler "bu benim hayatta kalma ve çoğalmam için en iyi olasılığım" diye düşünmezler. Yine de, hissettikleri muhtemel derin sevinç tam olarak bu amaç için gelişmiştir. Âşıkların ve dine inananların benzer bir şekilde ata et, ite ot verdiklerinin farkındayım ama bu mevzuya yedinci bölümde tekrar döneceğim.

Özetlersek adaptasyoncu programın üretim ayağı bazı noktalarda (kişisel iradenin terk edilmesi) geleneksel dini inanışı kabul ediyor ve bazı noktalarda (dinin nihai faydacı doğası) sorguluyor. Dinin psikoloji ve kültürünü çıkarcı fayda maksimizasyonunun dar düşüncesine sıkıştırmıyor. Bunun yerine, rasyonel seçim teorisinden yüzeysel olarak çıkartılan unsurları tümüyle kabul ediyor ve adaptif davranışı motive etmek için bütünleşmiş bir sistemde nasıl bir araya geldiklerini anlamak için işlevsel düşünceyi kullanıyor. Örneğin Calvin, Tanrı'nın iradesine sorgulamaksızın iman etme düşüncesini aşılamaya çalışmıştı ki bu da fayda-maliyet mantığının ertelenmesidir. Fakat inanç için fayda-maliyet mantığının işlemesini sağlayan mantıklı bir iddia geliştirdi. Bu iddiası korku ve zevk gibi duygulara dayanıyordu. Çocuklar erken yaşta inanç sistemini kabul etmeleri için sosyalleşiyordu ve asalaklar sağlam desteklenmiş norm sistemi ile bünyeden atılıyordu. Fayda-maliyet mantığı bu karmaşık adaptif sistemin yalnızca bir parçasıdır. Bu sistemin nitelikleri, tasarlandığı amaçtan gelir, fakat asla tek başına fayda-maliyet mantığından gelmez.

İMTİYAZLI BİR ÇALIŞMA BİRİMİ OLARAK ADAPTİF BİRİM

Şimdiye dek evrimsel teorinin, faydanın özel içeriklerini tahmin etme ve yakınsak ve uzaksak nedenselliği ayırma konularında rasyonel seçim teorisini (ve dine karşı diğer sosyal bilimler yaklaşımlarını) aştığını gösterdim. Buna ek olarak din çalışması için evrimsel teori, geriye dönüp baktığımızda aşikâr olan fakat din araştırmalarında nadiren işleyen sağduyulu yöntemler sağlayabilir. Üçüncü bölümde, adaptasyonların her bakımdan uygun bir ölçekte çalışılması gerektiğinden bahsetmiştim. Akış yönü ve kaynak yönü lepisteslerin çevrelerine bölgesel olarak uyum sağladığı olgusu, şayet tüm lepisteslerin homojen bir birim olduğunu varsayarsak gözden kaçacaktır. Mesela bir çevrebilimcinin doğa çalışması esnasında arılar, kurtlar ve ağaçları ayırt etme konusunda başarısız olduğunu düşünelim. Bu oldukça farklı organizmaların çevrelerine uyum sağlamalarına neden olan nitelikler açık bir şekilde anlamsız görünecektir. Bu örnek saçma gelebilir fakat din çalışmaları da, her birinin pek çok cemaat içerdiği farklı dini zümreleri homojen kategorilerde kümelemesiyle sıklıkla aynı türden bir hataya imza atar.

Adaptif birimler olarak dini gruplar için, böylesine canlı bir portre sunabilmiş olmamın nedenlerinden biri uygun ölçeği yaklaşık olarak bulabilmemdir. Arılar, kurtlar, ağaçları çalışmaktan ziyade arıları çalışan bir çevrebilimci gibiydim. Bali'nin su tapınağı sisteminin geniş işlevselliği, Bali'deki diğer tapınak sistemleri ile aynı kefeye konduğunda bile anlamını yitirebilirdi. Kore Hristiyan Kilisesinin işlevselliği de, üyeleri farklı ihtiyaçlarla karşı karşıya olan sıkı sıkı bütünleşmiş başka bir cemaatle aynı kefeye konduğunda dikkat çekmeyebilirdi.

Din üzerine sosyal bilimler araştırmalarının bu ayrımları yapmak konusunda nasıl da sıklıkla başarısız olduğunu

görmek için, dini bağlılık ve sosyal bağlar üzerine yayımlanmış iki makaleyi ele alalım (Ellison ve George 1994; Bradley 1995). Kore Hristiyan Kilisesinin üyelerine yaptığı ilk yardımın sosyal bağ sağlamak olduğunu hatırlayalım. Bu tek cemaatin kendisini ele alıp çalıştığımızda (ki bu, analiz için uygun bir ölçektir), başka yerdeki diğer alternatiflerine kıyasla bu kilisenin, üyelerine çok daha fazla ve daha sağlıklı sosyal bağ sunduğunu açık bir şekilde görürüz. Örneğimiz böylelikle, net maddi fayda testini güzel bir başarıyla geçer. Anket verileriyle çalışarak Ellison ve George ABD'nin güneydoğusundaki 2 bin 956 hane örneklemi üzerinden dini bağlılık ve sosyal bağlar arasındaki ilişkiyi inceledi. Akrabalık dışındaki bağın ölçümü şu gibi sorularla yapıldı; "aile üyelerinizin dışında, bir saatlik mesafedeki bölgede, güvenebileceğiniz ya da yakın hissettiğiniz kaç kişi var?" Cevaplar da "0" ile "10 ve daha fazlası" aralığında işaretlendi. Dini bağlılık ise "kiliseye veya diğer dini buluşmalara" gitme sıklığıyla ölçüldü. Cevaplar da "asla" (örneklemin yüzde 14.8'i) ile "haftada bir kereden fazla" (yüzde 13) aralığında belirlendi. Bu türden olağan bir araştırmada olduğu gibi, kontrol değişkenleri yaş, cinsiyet, kent-kır, eğitim, medeni durum, çalışma durumu ve gelir gibi kategorilerden müteşekkildi. Sonuçlar dini bağlılık ile sosyal bağların miktarı ve niteliği arasında pozitif ilişki olduğunu gösterdi. Kiliseye haftada birkaç kez giden ortalama bir insan hiç gitmeyen bir insana kıyasla, akrabalık dışı bağlara kabaca 2.25 daha fazla sahipti. Ayrıca haftalık telefon konuşmaları, hediyeleşme, işle ilgili öneriler ya da maddi tavsiye, evin idamesi ve görevlerin iyileştirilmesini sağlamak için yardım etmekle de pozitif ilişki saptandı. Sosyal bağların diğer muhtemel faydaları dini bağlılıkla ilişki göstermedi. Bradley (1995) aynı genel varsayımı tüm ABD'yi kapsayacak daha geniş bir anket ile test etti ve benzer sonuçlara ulaştı.

Sonuçlar farklılaşabilirdi de. Dini bağlılığın, kilise içinde sosyal bağları genişlettiği ölçüden çok daha fazla kilise dışındaki sosyal bağları kesmesi, sosyal ilişkilerin ortalama niteliğini düşürmesi gibi durumlar da pekâlâ mümkündür. Bu sebeple bu çalışmalar, dinin üyelerine net maddi faydası, sosyal bağlar biçiminde sunduğu varsayımını şiddetle destekler nitelikte. Yine de, sonuçlar pek de güçlü değildir ve bir şüpheci için pek de ikna edici gelmez. Ellison ve George sonuç bölümüne şu uyarı ile başlarlar; "anket araştırmalarında çoğunlukla olduğu gibi, bu çeşitli modellerin açıklayıcı gücü mütevazıdır, sosyal kaynaklardaki varyasyonun genellikle yüzde 10 ile 18'ini açıklar". Öyleyse, 2.25 daha çok akrabalık dışı bağ sahibi olmak veya haftalık 0.85 daha çok telefon araması yapmak ne anlama gelir? Kilisenin sosyalliği için ekstra cezbedici bir unsur mudur bunlar? Dini bağlılığın faydaları gerçekten de böylesine zayıf mıdır? Yahut en azından birkaç kilisenin üyelerine fayda sağlamak için sahip oldukları güç, analizin işlediği ölçekten dolayı görünmez mi olmuştu? Yüz Korelinin olduğu vakada gördüğümüz üzere, dini bağlılığın sosyal bağların ortalama niteliği ve niceliğini düşürmesiyle, korelasyonlar tersine bile dönebilirdi ve ben hâlâ da üye olmayı seçenler için kilisenin gücünü makul bir ölçüde tartışabilirdim. Analizin ölçeği sormamız gereken sorular için gereğinden fazla büyük. Adaptif birimler olarak dini gruplar için muhtemel kuvvetli kanıtlar, küme yığınlarından oluşan sisten dolayı görülmesi güç halde.

Benzer bir hikâye din ve sapkın davranış için anlatılabilir. Altın Kural'ı ("sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma") takip etmek için sağlam bir buyruk olan On Emir'i düşünelim. Yalın eski moda sosyal kontrol, kilise üyelerini Pazar günü evde oturanlardan daha çok yasalara tabi kılmıştır. Bu sebeple, Hirschi ve Stark'ın (1969) California, Rich-

mond'daki lise öğrencileri arasında yaptığı çalışmada dini katılım (Pazar okulu ve kilise katılımının yanı sıra, cehennemin var olduğuna inanmak) ve çocuk suçluluğu arasında hiçbir korelasyon bulamaması şaşkınlığa sebep olmuştu. Özellikle de sosyal bilimciler arasında pek çok olan din eleştirmenleri, başından beri şüphelendikleri takiyyeyi görmeleri üzerine keyifle kıkırdadılar. Fakat Stark'ın din teorisini ne kadar şiddetli bir şekilde eleştirirsem eleştireyim, çalıştığı konuya saygı duyan dört dörtlük bir bilim insanıdır Stark. O ve meslektaşları hızla ilerlediler ve neticede din ile sapkın davranış arasında (karmaşık olsa da) daha mantıklı bir ilişki ortaya koydular. Temel analiz birimleri, sapkın davranışın *Bureau of Vital Statistics* tarafından tasnif edildiği *Standard Metropolitan Statistical Area* (SMSA) idi. Kilise üyeliği verisi de bu birim içinde mevcuttu. Veriler Utah, Provo'daki nüfusun yüzde 96.6'sı ile Oregon, Eugene'nın yüzde 25'i arasında değişkenlik gösteriyordu. Ülke çapındaki bu verileri kullanarak Stark ve Bainbridge (1997), kilise üyesi olarak kayıtlı olan bir metropolitan bölgesindeki insanların oranı ile intihardan mala ve diğer insanlara karşı işlenen suçlara, kurbansız suçlar denen madde ve alkol bağımlılığına kadar pek çok sapkın davranış oranları arasında güçlü bir negatif korelasyon saptadı. Dinin sosyal bütünleşmeden ayrı bir şekilde önemli olduğu ortaya çıktı, kaldı ki sosyal bütünleşme dini olmayan bir bağlamda da mevcut olabilir. Fakat metropolitan bir bölgedeki Katoliklere karşı Protestan oranı gibi özel cemaatlerin de (aşağıda belirteceğim bazı istisnalar hariç) tesiri olmadığı ortaya çıktı. Diğer önemli bir sonuç ise kiliseye fiilen katılımın şahsi dindarlık hissinden çok daha önemli olmasıdır.

Bir kez daha belirtmeliyim ki, bu sonuçlar dini grupların tamamen seküler bağlamlarda adaptif birimler olarak işlev gösterdiği teorisini kuvvetli bir şekilde destekler nitelikte. As-

lında, kitaplarının başında Durkheim'a kuru eleştirilerine rağmen, Stark ve Bainbridge en dindar metropolitan bölgelerin "Durkheim'ın ifade ettiği biçimiyle düzeni devam ettiren ortak dini inançlar tarafından bütünleşmiş bir zümre olarak ahlaki bir topluluğa örnek teşkil ettiği" konusunda hemfikirdirler. Hristiyanlığın ilk haline dair analizlerinde Stark rasyonel seçim gemisini işlevselci bir rotaya çevirmiş ve hedefini etkili bir güçle vurmuştur. Keşke gemisini aynı yönde tutsaydı!

Dini grupların adaptif birimler olarak işlev gösterdiği varsayımı için kuvvetli desteğe rağmen, cevap arayışında olduğumuz başlıca sorular, analiz ölçeği tarafından aydınlatılmaktan ziyade karartıldı. Daha önce de gördüğümüz üzere, grup seçilimi çatışmayı saf dışı bırakmaz fakat gruplar arası etkileşimler düzeyine çıkarır. En kuvvetli tahmin kilisenin, kendi üyelerinin birbirlerine karşı toplum yanlısı davranmasına neden olduğudur. Dışarıdakilere karşı davranış tahmini daha karmaşıktır, fakat suç verileri grup içi ve gruplar arası etkileşimler arasında ayrım yapmaz. Diğer bir başlıca sorun ise kişisel dini inanışın önemiyle ilgilidir. Zihnin dizaynını yapacak kadar alanını genişleten dinler için kişisel dini inanışların (bu yanlış bir isimlendirmedir, zira dini inanış daha çok kilisenin bir mülkiyetidir) toplum yanlısı davranış üzerinde hiçbir etkisinin olmadığına inanmak zordur. Kendisine eşlik edecek bir sosyal teşekkül olmaksızın yetersiz olabilirler fakat aksi de mümkündür. Adsız Alkolikler ve benzeri oluşumlar buna iyi birer örnektir. Bu oluşumlara katılan üyeler kesinlikle kendi refahlarıyla ilgili olduğu için yardıma ihtiyaç duyarlar fakat çıkarcılığın, sorunlarının temeli olduğu söylenir onlara:

> Bencillik–benmerkezcilik! Bizce, sıkıntılarımızın kaynağı budur. Korkunun yüzlerce biçimi, kendi kendini kandırma, kendi çıkarını gözetme ve kendine acıma tarafından körüklenerek arkadaşlarımızın damarına

basıyoruz ve onlar da misilleme yapıyorlar. Bazen, görünürde provoke etmeden, bizi incitiyorlar fakat geçmişte bir zamanlar, bizi sonradan incinebileceğimiz bir duruma getiren kendimize dair kararlar aldığımızı fark ederiz... Her şeyden öte, biz alkolikler bu bencillikten kurtulmalıyız. Kurtulmalıyız yoksa bu bizi öldürecek! (Adsız Alkolikler 1976, 62)

Adsız Alkolikler daha ulvi bir güce inanmayı, kişisel iradenin terkini ve diğerlerine hizmet etmeyi kişisel iyileşmeye doğru temel adımlar olarak aşılamak ve yerleştirmek için çok çalıştı. Bu kişisel inanışların hakiki tesirini belirlemek için bilimsel bir araştırma gereklidir. Stark ve Bainbridge (1997) tarafından analiz edilen alkol bağımlılığı ve din üzerine anket verileri, sorularımızın cevaplarını temin edebilir mi? Sonuçlara bakacak olursak diğer sapkınlık biçimlerinden farklı olarak alkol bağımlılığı üzerinde zümrenin güçlü bir etkisi olduğu orta çıktı. Muhafazakâr Protestan cemaatleri, liberal Protestan cemaatleri ve Katolik Kilisesine kıyasla içki içmeye karşı daha çok caydırıcı tutumlar sergiliyor. Katolik Kilisesinin, alkolikliği veya kişinin kendisine zararlı diğer davranışları açıktan tasvip etmemesine rağmen, uygulamada, muhafazakâr Protestan cemaati kadar etkili bir şekilde alkolikliğe sınırlama getirmez. Aslında, Stark ve Bainbridge'e göre, ABD'de Katoliklerin yoğun olduğu bölgelerde 1920ler boyunca yasaklama içerikli kuralları tatbik etme ihtiyacı bile duyulmamıştı. Ayıklık, Katolik Kilisesinin üyelerine sağlamadığı bir seküler faydadır ki sirozdan hayatını kaybetme gibi ölümün sağlam maliyeti ile ölçülebilen neticeleri vardır (83).

Stark ve Bainbridge, din ve madde bağımlılığı hakkında etkileyici bir hikâye anlatırlar. İkili, anket araştırması denince hünerlerini konuştururur ve toplu birimlere dayalı bulguların bireylerine atfen "ekolojik yanılgı" dedikleri şeye karsı has-

sas davranırlar. Katoliklerin ve liberal Protestanların muhafazakâr Protestanlara kıyasla bireyler olarak hakikaten daha çok içtiklerini göstermişlerdir. Tüm bu sonuçlar kendi çaplarında önemlidir fakat Adsız Alkolikler gibi bir program bağlamında, çıkarcılık psikolojisiyle dini inanç psikolojisini değiş tokuş etmenin alkoliklerin iyileşmesine yardım edip etmediği sorununa değinmezler. Bu özel soruya cevap vermek için daha iyi bir ölçekte bir bilimsel araştırma yapmak gerekir (Hart 1999).

Din üzerine modern sosyal bilimler literatürü incelemem esnasında, bu sorunla tekrar karşılaştım. Kanıtın çoklu akışı dini grupların adaptif birimler olarak işlediği teorisini destekliyor görünür fakat bunu söylemek genelde zordur, çünkü akışlar küme yığınlarından oluşan yoğun bir sis içinde belirsiz kalmıştır. Bilim, algımızı köreltmekle değil keskinleştirmekle mükelleftir ve kendimi dinin, evrimsel biyolojiciler her şeyi nasıl çalışıyorsa o şekilde çalışılmasını arzularken buldum. Bu çalışma biçimi, kendi çevrelerinde hayatta kalma ve çoğalmaya uyumlu birimlere öncelikli olarak odaklanmaya yönelikti. Bu sebeple Kore Hristiyan Kilisesi gibi ele aldığım tek bir dini grup çalışması, niteliksel doğasına rağmen oldukça umut vericidir. Elbette, tekli dini grup çalışmalarının niteliksel kalmasına gerek yoktur. Diğer seçeneklerle kıyaslandığında Kore Hristiyan Kilisesinin üyelerinin elde ettiği net maddi kazancı numaralandırmak muhteşem olurdu. Katolik kilisesinin üyeleri için net maddi kazancı, kilisenin alkolikliği önlemedeki görece başarısızlığını hesap defterinin maliyet tarafına dikkatlice geçirerek hesaplamak da aynı şekilde muhteşem olurdu. Amacımız kiliselerin üyelerine mütemadiyen fayda sağladığını göstermek değil, fayda ve maliyeti ölçerek ortaya çıkan modelleri teorik çerçevemiz bağlamında açıklamaktır. Daha

genel bir analiz için cemaatler kümelenmeden önce, asıl bilgi cemaatlerin kendi temelinde toplanmalıdır.

Din üzerine modern sosyal bilimler literatürü incelememde, yoğun küme sisi içinde kendine has bir berraklıkla ışıldayan bir kanıt huzmesine rast geldim. Bu, rasyonel seçim teorisinin açıklayıcı en büyük zaferlerinden biri olarak belirtilen kültler, tarikatlar ve kiliseler arasındaki ilişkiyle ilgiliydi.

CEMAATLERİN YAŞAM DÖNGÜSÜ

Dini zümreler, nüfusun çoğunluğunu kapsayan muazzam yapılandırılmış kiliselerden, daha büyük kiliseleri bozulmuş olduğu için reddeden ve kendisinin hakiki inancı sürdürdüğünü iddia eden ufak tarikatlara, kilise veya tarikatlarınkinden tamamen farklı olan bir dizi dini inanç icat etmiş ya da başka bir yerden bir dizi inanç almış olan kültlere dek çeşitli biçimlerde varlık gösterir. Amerika'da, Birleşik Mesih Kilisesi bir kilisedir, Yehova Şahitleri bir tarikattır ve (başka bir yerde baskın bir dini gelenek olmasına rağmen) Zen Budizm de bir külttür.

Bundan uzun zaman önce, din düşünürleri, bu üç kategorinin sistematik bir şekilde birbirleriyle ilişkili olduklarını fark etmişlerdi: Bugünün kiliseleri dünün tarikat ve kültleridir. Örneğin, Birleşik Mesih Kilisesi bir zamanlar Cemaat Kilisesi idi ve İngiltere Kilisesi ile derin anlaşmazlık yaşayıp yeni bir dünyaya göç eden hacıların diniydi. Dini zümrelerin adeta bir yaşam döngüsü vardır. Tarikat ya da kült olarak başlarlar, kilisede serpilirler, tarikat evlatları olur ve sonra kendi evlatları veya yeni kültler tarafından yerleri alınmak üzere ilginç bir şekilde yaşlanırlar. Aslında bu vakada organizmacı benzetmesini kullanırken dikkatli olmalıyız. Kiliselerin çevrelerine iyi uyum sağlamak anlamında organizmalar gibi olmasını bek-

leriz. Kiliseler kendi türlerinden yeni cemaatler üreterek çoğalmaya çalışırlar, bu durum dini literatürde kilise büyümesi olarak tasvir edilir. Kendilerinden farklılaşan yeni tarikatlar oluşturmalarına gerek yoktur. Kendi yeni cemaatlerini özenle yetiştirmelerine rağmen, yeni tarikatlara anne baba ilgisine benzer bir şekilde katiyen göz kulak olmazlar. Sonuç olarak kiliseler şöyle dursun, gerçek organizmalarda yaşlanma evrimsel açıdan hâlâ tam anlamıyla kavranamıyor. Organizmacı metaforu dikkatsizce işlemek yerine, dünya üzerinde ve tarih boyunca gerçekleşen dinin büyümesi ve düşüşü döngüsünü tanımlamak için belli bir varsayıma ihtiyacımız var.

Rasyonel seçim teorisi bu türden bir varsayım öne sürer. Yazık ki, çoktan gördüğümüz üzere, rasyonel seçim teorisi fayda tanımında öylesine gevşektir ki şu üç temel varsayım arasında ayrım yapamaz:

Hipotez 1: Grup faydası. Bu varsayıma göre, dinin öncelikli amacı üyelerine, nihai ölçüsü hayatta kalmak ve çoğalmak olan kolektif bir fayda sağlamasıdır. Dine en çok ihtiyaç duyan kimseler yeterli kaynağa sahibi olamamışlar ve kolektif eylemden en çok fayda sağlayacak olanlardır ki bunlar da zenginden ziyade fakirlerdir. Fakat din temel amacına ulaştığı ölçüde, yoksul kimseleri zengin kılar ve bu yüzden esasen onların dini ihtiyaçlarını değiştirmiş olur. Zengin kimselerin kolektif eylemden kazanacakları hiçbir şeyin olmadığını söylemek mübalağa olur. Fakat varlıklılar için kolektif fayda sağlamak üzere tasarlanmış bir din, yoksullar için kolektif fayda sağlamak için tasarlanmış bir dinden çok farklı olacaktır. Böylelikle, bir tarikat ya da kült bir kilise içinde büyüdüğü için yaşlanmaz; kendi başarısının sağladığı, üyelerinin değişen zenginliğine adapte olur. Metodist Kilisenin kurucusu John Wesley (1976, 9:529), varsayımını kristal berraklığıyla ifade eder:

> Hakiki bir dinin herhangi bir canlılık formunun uzun bir süre devam etmesinin nasıl mümkün olduğunu anlamıyorum. Çünkü din muhakkak ki hem üretim hem de idareli tüketim gerektirir. Ve bunlar da beraberinde servetten başka bir şey getirmezler. Fakat servet arttıkça yeryüzündeki yaşamın her alanında kendine yer bulan gurur, öfke ve aşk da artacaktır.

Bu varsayımın mantığının daha önceden tasvir ettiğimiz Houston Kore Kilisesi için işe yaradığını kolayca görmek mümkündür. Göçmen akışının durduğunu düşünelim. Ailelerine sağlanan hiçbir hizmete ihtiyaç duymayan sadece ikinci nesil Koreli Amerikanların kaldığını farz edelim. Ne olurdu? Bu üyelerin kolektif eylemden yine de kazanacakları bir şeyler olurdu fakat bu şeyler ailelerine sunulan hayat kurtaracak derecede elzem şeyler olmazdı. Aynı şekilde, tamamen Koreli Amerikalılardan müteşekkil bir kilisenin Amerikan rüyasına kapılmaya istekli üyeler için kolektif fayda sağlamayacağı da aşikâr. Kilise üye miktarındaki toplu düşüşü engellemek için çabalamaya başlayacaktır. Pazartesileri ortada görünmeyen iğrenç Pazar çağrılarında düşüş olacaktır muhakkak ki. Üyelerine İngilizce öğretmek ve Amerikan toplumuyla başa çıkabilmeleri için yardım etmek yerine, belki de onlara Korece öğretmeye ve etnik köklerini yeniden keşfetmeleri için yardım etmeye başlayacaklar. Fakat bu faydalar sadece bir nesil öncesine sunulanlarla kıyaslandığında soluk kalır. Çünkü din esasen temel ihtiyaçlara bir çözümdür, kilise kendi başarısına ne kadar iyi uyum sağlarsa sağlasın, kendi özgün canlılığını yitirecektir, üye ve bağlılık seviyesinde azalma yaşayacaktır. "Güçlü" bir tarikat "zayıf" bir kilise olacaktır.

Hipotez 2: Bireysel Fayda. İkinci varsayım, kilise bünyesinde zenginliğin eşit olmayan dağılımına odaklanır. Daha önce de olduğu gibi, dinin temel amacı üyelerine kolektif faydalar

geliştirmektir. Dinler genellikle, liderlerin kontrolü de dâhil olmak üzere, asalaklara karşı teminat barındırırlar. Bunun bir örneğini Calvin'in Cenevre vakasında gördük. Yine de, bu teminata rağmen, şahsi çıkar kilise içinde yayılır. Bunun sonucunda ya bazı üyeler diğerlerinin zararına olacak şekilde fayda elde ederler ya da dinin diğerkâm ruhunun buyurduğunun aksine varlıklarını paylaşmazlar. Bir kilise yeteri kadar yozlaştığında şimdiye dek en yoksul üyelerden oluşan görece daha dindar üyeleri, asalaklara karşı yenilenen teminatlarla kendi kiliselerini kurmak için ayrılırlar. Gevşek bir kilise katı bir tarikata yol açar.

Dördüncü bölümde anlattığım Isaac Bashevis Singer'ın *The Slave* romanındaki Yahudi topluluğu bu varsayım mantığını resmeder. Jacob dininin ruhuna hürmet eden hakikaten dindar bir insandır. Kardeşlerinin bazıları (belki de pek çoğu) da ellerinden gelen en iyi diğerkâmlığı sergilerler fakat bir kaçı dini kendi amaçları için sömürerek alaya alırlar. Bu insanlar en güçlü teminatı, korumayı bile atlatacak yol bulmuşlardır. Kendilerini liderlik konumuna yakınlaştırırlar ve her detayıyla kitabı okurken bile dini yasanın ruhunu tahrip ederler. Kiliseyi temizlemek için ya yoldan çıkmış üyeleri bünyeden atmak gerekir ya da yeni bir kilise kurmak için şimdikini terk etmek gerekir.

Önceki iki paragrafta geçen "ruh", "yozlaşmak" ve "temizlemek" gibi kelimelerin kullanımına açıklık getirmekte fayda var. Her dini grupta muhtemelen, kolektif kazancı sağlamak için özenli ve sebat içinde çalışanların yanında asalaklık yapan diğerleri de vardır. Eğer her dini grupta asalaklar varsa dinin tanımına asalaklığın da dâhil edilmesi gerekmez mi? Çok da gerekmez aslında. Dindar insanlar dini açık bir şekilde, sadece hakiki dinlerden ele alınan bir ideal olarak görürler.

Kusursuz bir din bencilliği ve bununla beraber gelen asalaklığı tamamen saf dışı bırakır. Mesele, gerçek kiliselerin ideal tanımını değiştirmeleri değil, sadece ideal ihtiyacı ele almalarıdır. Benzetme yaparsak doğal seçilimi grup içi ve gruplar arası parçalar olarak ayıran çoklu düzey seçilim teorisini ele alalım. İdeal grup seçilimi modeli grup içi seçilimi tamamen saf dışı bırakır. Grupların çoğu ideal beklentisini karşılamaz fakat bu bizim grup seçilimi tanımını değiştirmemiz gerektiği anlamına gelmez. Aslında, "ideal" din ve "ideal" grup seçilimi arasında yakın benzerlik olması sevindirici. "Ruh", "yozlaşmak" ve "temizlemek" gibi dini anımsatan terimlerin anlamı görünürde çoklu düzey seçilim teorisine yakın olarak kabul edilebilir.

Büyüklük, yozlaştığı öne sürülen kiliseler için önemli bir etmendir. Küçük gruplar üyelerini, hatta kendi sınıflarından seçilen ve kolayca görevden alınabilecek olan liderlerini de rahatlıkla gözetleyebilir. Ayrıca küçük gruplar kendi temel ihtiyaçlarına oldukça hassastırlar. Dini bir hareket büyüdükçe daha önceden olduğundan daha geniş bir ölçekte birlik sağlamak zorundadırlar. Artık sadece sosyal kontrolü nüfuz ettirmek zorlaşmaz, ayrıca kiliseye fayda sağlamak üzere tasarlanan kolektif eylem geniş alana yayıldıkça yerel cemaatlere artık aynı ölçüde fayda sağlamamaya başlar. Şayet cemaatler öncelikli olarak kendi temel ihtiyaçlarını gözetiyorlarsa kendilerini kiliseleri tarafından kullanılmış hissetmeye ve kendi tarikatlarını kurmak üzere kopmak için kışkırtıldıklarını hissetmeye başlarlar. Bu dinamik diğer pek çok dini hareketin yanı sıra Quakers (Ingle 1994) tarihinde de açık bir şekilde görülebilir.

Hipotez 3: Bir Yan Ürün Olarak Din. Üçüncü varsayım, dini grup düzeyindeki bir adaptasyondan ziyade bir ikincil

ürün olarak ele alır. Dinin öncelikli amacı, kolektif eylem üzerinden üyelerinin maddi refahını artırmak değildir, bundan ziyade doğaüstü araçların icadı sayesinde sahip olunamayanı elde etmektir. Dinin merkezindeki psikoloji oldukça faydacıdır fakat bu sadece sahip olunabilecek temel kaynakları elde etme konusunda başarılı olunan seküler bağlamdadır. Dini çerçevede, iktisadi zihnin yaptığı tek şey, sahip olunamayanı elde etmek için çarkını beyhude döndürmektir. Müreffeh olmaktan çok öte, dini grupların daha da yoksul olması gerekir, çünkü gerçek mülkü, yakın zamanda gelmeyecek olan vaad edilmiş mükâfatlar için terk etme çabasındadırlar.

O halde, kilise içinde tarikat ve kültlerin sistematik bir biçimde büyümesini ve ardından yeni tarikat ve kültlerin doğmasını nasıl izah ederiz? Yoksullaşmış insanlardan müteşekkil küçük bir tarikat düşünelim, ebedi bir hayattan tutun da ulaşabileceklerinin ötesindeki maddi kazanca kadar sahip olamadıkları şeyler için şevkli bir şekilde dua ediyor olsunlar. Bu nimetlerin elde edilememesi, onların arzulanmasına engel değildir; zira tanrılar vardır. Fakat bu senaryoda, üyeleri biraz daha az yoksul yapmaktan başka maddi refahı değiştirecek bir şey yoktur. Eğer sonraki nesil boyunca durumu tekrar denetleyecek olursak diğer her şeyle birlikte tanrılara kurban edilen mal-mülk için çok daha fazla dua ediyor olmalıdırlar. Birinci ve ikinci varsayımlar kült ve tarikatlardan kiliseye geçişi açıklamak için kolektif eylem tarafından oluşturulan maddi varlığa dayanır. İkincil teoriler bu açıklamadan istifade edemez, öyleyse bu noktada önerdikleri şey nedir?

Belli bir popülasyondaki varlıklı ve yoksul bireylerin dini ihtiyaçlarını bir düşünelim. Zenginler paranın satın alabileceği her şeye sahiptirler fakat ebedi hayat gibi hakikaten sahip olamayacakları şeylerden yoksundurlar. Yoksullar ise bu

hakikaten sahip olunamayacak şeylerin yanı sıra zenginlerin sahip olduklarından da yoksundurlar. Bunu takiben de varlıklılar ve yoksullar birbirleri için dua ederken pek de sükûnetli hissetmezler. Stark ve Bainbridge (1985, 103) bu durumu şöyle değerlendirir:

> Dini bir oluşum için, nadir mükâfatlar söz konusu olduğunda bazı üyelerine muteber ve tesirli dengeleyiciler sunması epey zordur, şayet aynı zamanda mevzubahis mükâfatların meşruiyeti ve erişilebilirliğini en ensesi kalın üyelerinin hayatında sergiliyorsa. Örneğin, tatmin edilmemiş dünyalık arzular için en muteber dini dengeleyici biçimi dünyalık değerleri reddetmektir. Yoksul kimseler için en etkili dengeleyici, maddi metaları semavi saadetle kıyaslayarak çok az değerli görmektir. Bir başka deyişle, dünyada nefsinden feragat etmek sonraki dünyada servet satın almaktır.

Bu metni şöyle yorumlayacağım. Yoksul insanların kendilerini iyi hissetmelerinin en iyi yolu ölümün ardından gelecek olan semavi saadetle kıyaslayarak dünyalık değerlerin önemini reddetmektir. Bu inanış, inananların dünyalık zenginliğini artırmaya yönelik herhangi bir şey yapmaz. Sadece onların daha iyi hissetmesini sağlar. Ne yazık ki, bu iyi hissetme çözümü aynı dini oluşum içindeki zengin insanların mevcudiyetiyle geçersiz olur. Bu insanların nasıl zengin olduğu açıkça belirtilmez. Kendi paylarına, zengin insanlar kıskanılmaktan hoşlanmazlar ve yoksullar tarafından ahlaken dışlanırlar, bu yüzden iki tür insan ile birlik ayrılır; öbür dünyalık tarikatlardaki yoksullar ve bu dünyalık kiliselerdeki zenginler.

Bu benim, grup düzeyinde bir adaptasyon olmasından ziyade bir yan ürün olarak dine dayalı bir kilise-tarikat teorisi geliştirmek için harcadığım en sağlam çabadır. Stark ve Ba-

inbridge'ın görüşlerini çarpıtmadığım konusunda sizleri ikna etmek için şu metni iliştiriyorum:

> Kilise-tarikat teorisi formülümüz bizi şu sonuca götürür: Hiçbir dini oluşum dini piyasada mevcut olan tüm ihtiyaç ve arzulara yeterli bir şekilde hizmet edemez. Hiçbir toplum tamamıyla uhrevi bir kiliseyle varlığını sürdüremez, zira bu dünyada var olmak zorundayız ve bu yüzden bazı insanların dünyalık hedeflerinin peşinde koşarken dini prangalarından kurtulması gerekir. Dahası, dünyevilik eğilimi en çok olan kimseler ihtiyaçlarına uyacak dini oluşumlar kurmak (ya da dönüştürmek) için güce sahip olacaklardır. Fakat diğer pek çok insan dünyadaki memnuniyetsizlikleri için derin uhrevi teselliler arzulayacaklardır. Bu da hiçbir oluşumun başarılı bir şekilde üstesinden gelemeyeceği sosyal bir uçurum oluşturur (1997, 111).

Bu paragrafın, dini, kolektif eylem tarafından üretilmiş dünyalık kazancın bir membaı olarak değil de bir "pranga" olarak kavramsallaştırdığından hiç şüphe yoktur. Burada, yan ürün varsayımı ile adaptasyon varsayımı arasındaki fark daha da belirgin hale gelir.

İlk iki varsayımın birleşiminin üçüncü varsayıma kıyasla, kavramsal anlamda çok daha makul olduğunu ve ampirik anlamda daha destekli olduğunu düşünüyorum. Fakat ampirik kanıtları detaylı bir şekilde incelemeyeceğim çünkü kanıtlara benden çok daha hâkim olan rasyonel seçim teorisinin aynı fikirde olup olmayacağından emin değilim. Rasyonel seçim teorisinin asıl sorunu kendisini geri dönülemez biçimde ikincil bir din teorisi olarak sunması değildir. Bir temel dini unsurdan diğerine, iyi hissettiren bir pranga olarak dinden yaşam ve çoğalma için gerekli olan dine, sanki bu farklar üzerine düşünülmeye gerek olmayacak kadar önemsizmişçesine

amaçsızca dolaşmasıdır. Üç varsayımı incelemeden bile önce, çoklu düzey seçilim teorisi bunların arasında ayrım yapmaya dair ve farkı bilmenin önemini vurgulamaya yönelik ciddi bir hizmet sunuyordu.

İlk iki varsayımın birleşimi üçüncü varsayımdan baskın çıkarsa rasyonel seçim teorisyenleri dâhil tüm din düşünürleri, dini cemaatlerin yaşam döngüsünün bu kitabın ana tezi için güçlü bir kanıt sağladığı konusunda hem fikir olmalıdır: Dünya üzerinde ve tarih boyunca, dinler, tüm insanların istediği faydaların üretimi için kolektif eylemin kudretli mekanizmaları olarak işlev göstermişlerdir.

KANITIN ÇOKLU KOLLARI ÜZERİNDEKİ SİSİ KALDIRMAK

Bu bölüm için asıl niyetim, geleneksel dini bilgiler temelinde varmış olduğumuz sonucu, dine dair modern sosyal bilimler literatürünün destekleyip desteklemediğini görmekti. Geniş anlamda cevap "evet" oldu; sahip olunamayanı elde etmek için nafile çaba içinde olan bir inananın kaynaklarını kurutmaktan ziyade, din daha çok inananın, grupların işbirlikçi eylemi üzerinden sağlanabilecek şeyleri elde etmesini mümkün kılar. Bu sonuç, bu bölümün başındaki alıntıya uygun düşerek kanıtın çoklu kolları temeline dayanır. Dini cemaatlerin yaşam döngüsü, rasyonel seçim ekolünün en önemli parçası olarak tam anlamıyla kavrandığında grup düzeyindeki adaptasyon için hususen güçlü bir kanıt sunar.

Modern literatürle haşır neşir oldukça bu bölümün ikinci bir amacı daha oldu: din çalışmak için evrimin, sosyal bilimlerde zaten var olan açılardan farklılaşan nasıl bir çerçeve sunduğunu göstermek. Din araştırmaları alanında, rasyonel seçim teorisinin etkisini çalmak ya da başarısını inkâr etmek gibi bir niyetim yok. Umarım teorinin bazı yönlerine duydu-

ğum hayranlığı ve onu uygulayanlara duyduğum daha da derin hayranlığı yansıtabilmişimdir. Yine de, yakınsak ve ıraksak nedensellik arasındaki ayrım ve analizin uygun ölçeğini belirleme, evrimsel teori için öyle temel bir mevzudur ki sosyal bilimler tarafından göz ardı edilemezler. Bu temel düşünceler din araştırmalarına yansıtıldığında grup düzeyindeki kanıtlar daha da açık bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Adaptasyoncu programın bir din konusu olmak için henüz kendini kanıtlayamadığını kabul eden ilk kişi olmama müsaade edin. Öte yandan, bu kitap tek bir insanın üç senelik çabasını sergiliyor. Adaptasyonculuğun tüm gücünü sergileyen lepistes literatürüne kıyasla, bir kişinin yüzlerce yıllık çabası da diyebiliriz. Ben gibi din hakkında bir şeyler öğrenen evrimsellerin yanı sıra evrim hakkında bir şeyler öğrenen sosyal bilimci ve din çalışan kişiler tarafından dini gruplar adaptasyoncu bir açıdan böylesine iyi çalışıldığı zaman, dini grupların, adaptif birimler olarak işlev gösterdiği varsayımı ya kendini imha edecektir – ki bu bilimde bir erdemdir- ya da çok sağlam bir temelde duracaktır.

ALTINCI BÖLÜM

KARMAŞIK BİR ADAPTASYON OLARAK AFFEDİCİLİK

> "Göze göz, dişe diş" sözünü duymuşsunuzdur. Fakat ben size diyorum ki, mücrim kimseye kafa tutmayın. Biri sağ yanağınıza vurursa diğerini de çevirin.
>
> Matta 5:38–39

Dini grupları organizmalar olarak düşünmek bizi adaptif karmaşıklığa bakmaya teşvik eder. İyi adapte olmuş bir organizmanın davranışı nadiren "x'i yap" biçimindedir. Daha çok "öyleyse şöylelerden" müteşekkil pek çok kuralı içerir; "a durumunda x'i yap, b durumunda y'yi yap, c kişisine j tepkisini ver ama d kişisine verme" gibi. Bu bölümde, karmaşık bir adaptasyon olarak tek bir dini kavramı, affediciliği, ele alacağım. Elbette ki affedicilik dine özgü bir kavram değil fakat Hristiyan dininin alamet-i farikası olarak bilinir. Hristiyanlardaki affedicilik genelde, "biri yanağınıza vurursa diğerini de çevirin" ifadesiyle tasvir edilir fakat bu "x'i yap" gibi aşırı basit kaçabilir. O halde Hristiyan affediciliğinin hakiki doğası nedir ve evrimsel açıdan anlaşılması mümkün müdür?

AFFEDİCİLİĞİN DOĞAL PSİKOLOJİSİ

Bilim insanları dünyayı, doğasına özgü karmaşıklığına rağmen, mümkün olan en basit modellerle açıklamaya çalışırlar. Sosyal davranışın evrimi için en basit model, diğerkâmlık veya bencillik arasından biri doğrultusunda davranmaya genetik olarak programlanmış ve ikili grup biçiminde birbiriyle rastgele etkileşime giren bireylerden müteşekkil tek bir insan topluluğudur. Diğerkâm çiftler bencil bireylerin çiftlerinden daha üstündür, öte yandan bencil bireyler karma çiftlerdeki diğerkâm partnerlerinden daha üstündür. O halde bireyler etkileşimlerinden edindikleri faydalar doğrultusunda çoğalırlar, döngünün tekrarlandığı nesilleri oluştururlar. Amansız Darwinci mücadele, bir türün nesli tükenene kadar ya da sabit bir denge kurulana kadar devam eder. Grupların etkileşim içinde olan birey çiftlerinden oluştuğu minyatür grup seçilimi modelinin yer aldığı birinci bölümde bu zaten açıktı (ayrıca bkz. Sober ve Wilson 1998, bölüm 1 ve 2).

Bu minimalist modelin neticesi diğerkâmlığın evrimi için çok da teşvik edici değildir. Bencil bireyler birbirlerine çirkinleşmezse diğerkâmların nesli tükenir, bu durumda dengeli bir eşitlik de her bir bireyin, sosyal etkileşimlerinden ortalama olarak hiçbir şey almaması ile sonuçlanır.

Modeli daha da ilginç kılmak ve davranışın daha büyük zenginliğini keşfetmek için onu karmaşık hale getirmemiz gerekir. Karmaşıklaştırmanın iki biçimi şöyle olabilir; bir çiftin üyelerine bir kereden fazla etkileşime girmelerine müsaade etmek ve ilişkilerinin geçmişi temelinde davranışlarını değiştirmelerine müsaade etmek. İki davranış biçimi vardır; diğerkâmlık ve bencillik. Fakat şu an "iyi davranmakla başla fakat eğer partnerin bencilleşirse sen de bencil ol" gibi öyleyse-şöyle kuralları tarafından yönetilebilir. Öyleyse-şöyle

kuralları genetik olarak miras kalır ve tıpkı asıl örnekteki davranışlar gibi amansız bir Darwinci mücadele içinde birbirleriyle yarışa girerler. Nihai sonuç, tüm popülasyonu etkisi altına alan tek bir kural veya sabit bir dengedeki kurallar karışımıdır.

Bu daha da karmaşık modeller halen gülünç bir şekilde basittir fakat Pandora'nın ihtimaller kutusunu açar. Neredeyse sonsuz sayıdaki öyleyse-şöyle kuralı içinde iki davranış geliştirilebiliyorsa bile, hangisiyle yarışa katılacağımızı nasıl bilebiliriz? Tereddüt ettiğinizde bir bilene sorun. En azından siyaset bilimcisi Robert Axelrod öyle yaptı. Herhangi bir kimsenin bir kural koyabileceği bilgisayar simülasyonlu bir turnuvaya destek oldu. Hikâye pek çok kez anlatılmıştı (ör. Axelrod 1984), bu sebeple burada kısaca aktaracağım. Uygulamak için muhtemelen büyük beyinler gerektiren çok karmaşık kurallar sunulsa bile, Anatol Rapoport'un Misliyle Mukabele (Tit-for-Tat[TFT]) adını vererek sunduğu oldukça basit bir kural diğer tüm kuralların sonunu getirmiş ve turnuvayı kazanmıştı. Misliyle Mukabele bireye, diğerkâm bir şekilde başlamasını ve sonrasında partnerinin önceki davranışını taklit etmesini söyler. Misliyle Mukabelede, ilk etkileşimde ağzı yansa bile, diğerkâm partnerle diğerkâm kalınır fakat bencil bir partnerle hemen bencilleşilir. Misliyle Mukabele çiftleri birbirine iyi davrandıklarından ve popülasyona egemen olduklarından, misillemeli bencillik kapasitesi her bireyde örtük olarak mevcut olsa bile, diğerkâmlık dışa vurulan tek davranıştır.

Bazı okurlarımız, literatürde bencilliğin iyi huylu bir biçimi olarak tarif edildiğinde Misliyle Mukabeleyi neden diğerkâm olarak addettiğimi merak edebilir. Her şeyi geçtim, Misliyle Mukabele turnuvayı kazandı, o halde nasıl diğerkâm olarak adlandırılabilir ki? Bencilliği başarıyla karıştıran bu

mantık yürütme, birinci bölümde bahsettiğimiz ortalama hatasına neden olur. Çoklu düzey seçilimcileri olarak diğerkâmlık ve bencilliği grup içi ve gruplar arası uyum temelinde tanımlamamız gerekir. Birey çiftleri küçük gruplardır fakat yine de gruptürlar. Misliyle Mukabele'de, kendi grubu içindeki partneri yenmek yapısal olarak mümkün değildir. Misliyle Mukabele turnuvayı kazanır çünkü Misliyle Mukabele çiftleri bencilliğin sergilendiği çiftlerden çok daha uyumludur. Misliyle Mukabele, çiftler içindeki seçimle değil, çiftler arasındaki seçimle evrilir. Pek çok meslektaşı Misliyle Mukabele'nin tüm başarısını bir bencillik biçimi olarak değerlendirse de, Rapoport (1991) Misliyle Mukabele'yi diğerkâm bir strateji olarak düşündüğü için kendisini ve bu çoklu düzey dinamiği açık bir şekilde takdir eder. Şöyle söyler; "Evrimsel teorilerin yorumlarına ideolojik bağlılık hiçbir zaman bu kadar çok göze çarpmamıştı" (1991, 92).

Misliyle Mukabele'nin sıklıkla belirtilen üç niteliği vardır: İyidir (diğerkâm başlayarak), misilleme yapar (bencilliğe anında bencillikle karşılık vererek) ve affedicilikte de eşit şekilde hızlıdır (diğerkâmlığa anında diğerkâmlıkla cevap vererek). Böylelikle, çoğunun eşsiz bir insan sıfatı olarak düşündüğü affediciliğin, sosyal davranışın oldukça basit evrimsel bir modelinde, biyolojik anlamda adaptif olduğu ortaya çıkmıştır.[4] Fakat affedicilik ancak misillemeyle sıkı bağları olduğu için başarılıdır. Bu iki kavram ayrılmaz ikilidir. O zaman, bireylere diğer yanağını çevirmesini söyleyen kural Darwinci mücadelede hayatta kalamaz, en azından gördüğümüz mevcut örnek bağlamında öyle oldu.

4 Affedicilik davranış düzeyinde tanımlanır, yakınsak anlamda affediciliğe neden olan psikolojik mekanizmalar göz ardı edilir. Davranışsal ve psikolojik düzeylerdeki affedicilik arasındaki ilişkinin karmaşık olması muhtemeldir ve Sober ve Wilson'ın (1998) diğerkâmlık değerlendirmesiyle karşılaştırmalı bir analiz gerektirir.

Örneği daha da ilginç kılmak için, karmaşıklığını artırmamız gerekir. Sıklıkla hata yapan bir Misliyle Mukabele olduğunuzu düşünelim. Diğerkâm davranmaya niyetlisiniz fakat davranışlarınız partneriniz tarafından sürekli bencillik olarak yorumlanıyor. Şayet partneriniz de bir Misliyle Mukabele ise, sosyal etkileşimin sonraki etabına kadar ona iyi davranırsınız (önceki davranışını temel alarak), fakat o size bencil davranır (sizin önceki davranışınızın yorumunu temel alarak). Ardından, davranışınızı değiştirdiğiniz için partneriniz sizi affederken siz de onun bencilliğine misilleme yaparsınız. Bu ilişkinin ayarı bozulur, sizi ve partnerinizi misilleme ve affedicilikten oluşan sonsuz bir döngüye sokar.

Bu, yalnızca *Three Stooges*'a (Üç Ahbap Çavuş) müstahak olan saçma bir sondur. Gerçek insanlar, içlerinden biri uygunsuz bir harekette bulunduğunda dostça davranmaya devam edebilirler. Fakat örnek bağlamında, kesin bir şekilde yeni bir kural belirterek ve bunun Darwinci mücadelede hayatta kalmak için diğerlerini yendiğini göstererek bu düşüncemizi onaylamamız gerekir. Bir kural da Pişmanlıktan Kaynaklanan Misliyle Mukabeledir (Contrite Tit-for-Tat [CTFT]; Boyd 1989). Bir hata işlenene dek tam olarak Misliyle Mukabele gibi çalışır, misilleme yapmadan önce partnerinden iki bencil eylem görür. Şayet Misliyle Mukabele partneri olan bir Pişmanlıktan Kaynaklanan Misliyle Mukabeleci iseniz ve partnerinize karşı hatalı bir davranışta bulunduysanız etkileşimin sonraki etabı boyunca misilleme yapmaksızın karşınızdaki size ne yaparsa yapsın kabul edersiniz, sonraki etapta iyiliğe geri dönmesine neden olur ve ilişkiyi tekrar hizaya getirirsiniz.

Pişmanlıktan Kaynaklanan Misliyle Mukabele ancak bireyler hata yaptıklarını bilirlerse işe yarar. Peki hatalarının farkında değillerse ne olur? İlgilenildiğiniz sürece mükemme-

len iyisinizdir. Fakat ortada bir neden yokken, partneriniz size saldırır. Bu durumun neticesi olarak gelişen kural, Cömert Misliyle Mukabeledir (Generous Tir-for-Tat [GTFT]). Hatanın sıklığına bağlı olarak belli bir zaman zarfı boyunca misilleme yapmaksızın bencil davranışları affeder. Eğer gereğinden fazla cömert olursa bencil partneri tarafından sömürülme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Eğer yeteri kadar cömert olmazsa imkân dâhilinde diğerkâm olan partnerlerle tatsız ilişkiler yaşamaktan mustarip olur. Cömertliğin dengeli seviyesi bu iki muhalif güç arasındaki muvazeneyi temsil eder (Boerlijst, Nowak ve Sigmund 1997).

Daha da karmaşa eklemek, sosyal davranış modelimizi çok daha ilginç kılacaktır. Diyelim ki, çok uzun zaman önce nesli tükenmiş olan orijinal, koşullanmamış bir diğerkâm gibisiniz fakat bir şekilde mizacınızı yansıtan bir özelliğiniz vardır. Her yalan söylediğinizde yüzünüz kızarıyordur ve bu da yalanınızın ikna edici olmasını engelliyordur. Dürüstlüğe olan bağlılığınız sizi kıymetli bir sosyal partner kılar ve bu da bencilliğe hassasiyetinizi dengeler. Azizlere yakışır bir şekilde koşulsuz diğerkâmlık, tüm popülasyona nadiren egemen olsa da, bu doğrultuda evrilebilir. Ayrıca, başka tür bir bağlılık da diğerkâmlığın zıt kutbuna benzer şekilde evrilebilir. Diyelim ki çantamdan 100 dolar çaldınız ve onu geri almanın bana 100 dolardan daha fazlasına mal olacağını biliyorsunuz. Eğer sadece kendi faydamı maksimize etmekle ilgilensem cezadan muaf olarak paramı çalarsınız. Fakat diyelim ki, soyulduğum için öyle sinirlendim ki neye mal olursa olsun her yola başvurarak sizi yakalayacak türden bir insanım. Benim bu kinci fıtratıma ikna olursanız zaten başında paramı da çalmazsınız!

Diğer bir karmaşıklık, grupların büyüklüğü ile ilgili. Tüm sosyal davranışlar ikili grupların etkileşimi biçiminde gerçek-

leşmez. Eğer uyarı çığlığı gibi diğerkâm bir davranış, fail ve tek bir sosyal partnerden ziyade geniş bir insan dairesini kapsarsa bunun da modele yansıtılması gerekir. Birinci bölümde geniş gruplardaki sosyal davranış modellerini zaten incelemiştik, o sebeple burada tekrarlamaya gerek yok.

Sosyal davranışların evrimsel modellerindeki hızlı turumuzun sonuna geldik. Daha acelesiz turlar başka yerlerde elbette vardır (Axelrod 1980; Dugatkin 1997, 1999). Fakat vardığımız en önemli sonuçları şöyle sıralayabiliriz. İlki; bu modeller sosyal davranışı tamamen üretken başarı bağlamında açıklar. İkincisi; aşırı derece basit seviyelerden başlarlar. Üçüncüsü; sosyal davranış için en uygun kurallar temelde diğerkâm olanlardır. Grup içinde partnerlerini sömürmektense gruplar (çiftler) olarak epey başarılı olmuşlardır. Dördüncüsü; diğerkâmlığın en başarılı biçimleri genellikle (her zaman olmamasına rağmen) misilleme kabiliyeti sayesinde bencillikten korunmuşlardır. Beşincisi; karmaşıklıkları tek tek ekleyerek bu modelleri dikkatlice geliştirirken çoğumuzun insana özgü diye niteleyebileceğimiz bir özellikler profili ortaya çıktı; iyilik, misilleme, affedicilik, pişmanlık, cömertlik, bağlılık, azizlere yakışır bir diğerkâmlık ve kendi kendine zarar veren intikam. Bu türden niteliklere sahip bir insan profilinin, tamamıyla en uyumlunun hayatta kalmasına dayalı böylesine basit bir modelden oldukça doğal bir şekilde ortaya çıkması inanılmazdır.

Bu sonuçlar bizleri, doğa ve insan doğası hakkında uzun süreli tutumları incelemeye yönlendiriyor. Oldukça insani görünen bu nitelikler biyolojik anlamda adaptiftir ve büyük bir beyin gerektirmezler. O halde neden insanlarla sınırlandırılsınlar ki? Affetme kabiliyeti bizi ve ilk atalarımızı aşıp Misliyle Mukabele gibi kuralları işleyebilecek yeterli beyin

gücüne sahip varlıklara ulaşmalıdır. Lepistesler bile buna ehil denebilir (Dugatkin ve Alfieri 1991a, b). Sosyal partnerlerini birey olarak görürler, ilişkilerinin başında kendi mizaçlarına göre davranırlar ve bencil partnere karşı daha az diğerkâm olurlar. Kendi diğerkâmlık düzeylerini gözardı ederek, diğerkâm partnerlerle bağlantı kurmaya çalışırlar. Özellikle erkekler dişilerin önünde cesaret isteyen diğerkâmlık eylemleri sergilerler (Godin ve Dugatkin 1996). Kimse otuz yıl önce lepisteslerde bu tarz insani davranışları hayal edemezdi fakat geçmişe baktığımızda bu durum makul gelir, zira adaptiftirler ve çok da beyin gücü gerektirmezler.

Öte yandan, bu "insan" nitelikleri adaptif ise ve doğada yaygın bir şekilde mevcut ise, bunları insanlara özel durumlar olarak değerlendirmemize gerek yoktur. Bizim büyük beyinlerimiz sosyal oyunları diğer varlıklardan daha iyi oynamanızı sağlıyor olabilir fakat hepimiz aynı oyunu oynuyoruz. Türümüzü hayvanlar âleminde farklı bir kategoride düşünme günleri, en azından bu bağlamda, sona erdi.

İnsan davranışına ilişkin evrimsel teoriler ihtilaflıdır ve ben kendim de bazı güncel örnekleri eleştiriyorum (Wilson 1994, 1999b). Yine de, yukarıda anlatılan evrimsel modellerin adaptif kurallarını kabaca andıran, bizlere doğuştan bahşedilmiş bir psikolojinin olduğu düşüncesini epey makul buluyorum. Diğerkâmlık, bencillik, intikam, affedicilik, pişmanlık, cömertlik, bağlılık, azizlik ve kincilik için doğuştan bir yeterliğimiz var.[5] Dahası, bu nitelikleri ne zaman çalıştıracağımıza dair bir dizi öyleyse-şöyle kuralıyla donatılmışız. Birinci bölümde ele aldığım üzere, doğuştan kelimesi davranışlarımızın tamamen genetik olarak belirlendiği an-

5 Bu yeterlilikler hususunda önemli bireysel farklılıklar da beklemeliyiz. İnsanlarda ve diğer hayvanlardaki bireysel farklılıkların doğası için bkz; Wilson (1994, 1998c), ve Wilson, Near, ve Miller (1996).

lamına gelmez. Aksine, öyleyse-şöyle kuralları çevresel bilgi olmaksızın işleyemezler. Doğuştan psikolojimiz, sayısız kültürün inşa edilebileceği yapı taşları sağlayarak kültürel evrimi (Darwin'in makinesinin makine kısmı) olanaklı hale getirir ve inşa eder.

Özetleyecek olursak affedicilik temel yatkınlığı, en azından iptidai bir biçimde, hayvanlar âleminin tümünde bulunan biyolojik bir adaptasyondur. Tek başına anlaşılması mümkün değildir, bunun yerine bir dizi öyleyse-şöyle kuralları olarak işlev gösteren nitelikler gruplaşmasının bir parçası olarak görülmelidir. En kuvvetli bağlardan biri affedicilik ve misilleme arasındadır. Gündelik düşüncede, özellikle de Hristiyan düşüncesinde, affedicilik sıklıkla değer görürken misilleme değersiz kabul edilir. Şimdilik, bu değer muhakemelerini askıya almalıyız. Evrimsel modeller bağlamında, bencillik sorunlarını uzak tutmak için misilleme tamamıyla gereklidir. Misilleme yapmak daha evla olabilir.

YAKINSAK PSİKOLOJİK MEKANİZMALAR

Beşinci bölümde, adaptasyoncu programın tahmin ve üretim ayakları arasında bir ayrım yaptım. Organizmaların davranışlarını genellikle hayatta kalma ve çoğalma temelinde tahmin ediyoruz fakat bu davranışlar yakınsak mekanizmalar tarafından üretilir ki bunların da anlaşılması gerek. Bilim, sanat ve gündelik tecrübe, yukarıda anlatılan davranışların, insanlığa aşina olan en güçlü duyguların bazıları tarafından güdülendiğini onaylar. İntikam arzusu insanların korkunç eylemlerde bulunmasına neden olabilir ve tatmini de zevk olarak tanımlanır. Bağışlayıcılık katarsisle ilgili bir olaydır ve öyle bir rahatlama sağlar ki sağlık bakımından da önemli sonuçları vardır (McCullough, Pargament, ve Thoresen 2000). Nöro-

biyologların, duyguları, tür olarak var olmamızdan çok önce evrilmiş adaptif davranışı güdülemek için eski bir dizi mekanizma olarak düşünmeleri standart bir tarife olagelmiştir. Rasyonel düşünceye dair yeni ortaya çıkan kapasitemiz bile duygulara gereksinim duyuyor çünkü böylelikle fayda-maliyet mantığına dayalı değerler sağlıyor. Yerinde bir başlıkla *Descartes' Error* (Descartes'in Hatası) (Damasio 1994), düşünmenin hislerden ayrılamayacağını gösterir. Hissetme özelliğini kaybeden beyin hasarı yaşamış hastalar tam anlamıyla karar veremezler. Alternatifler hakkında düşünüp taşınırlar fakat onları bir türlü sıralayamazlar.

Böylelikle, adaptasyoncu programın üretim ayağı tahmin ayağıyla bir noktada hoş bir şekilde buluşur. Güçlü yakınsak mekanizmalar adaptif olarak tahmin edilen davranışlar için sergilenebilir. Fakat davranış ve duygu arasındaki bağın uygun bir incelikle yorumlanması gerekir. Affedicilik davranışsal düzeyde meydana çıkabilir fakat duygusal düzeyde çıkamaz. Bir çift, önceki bir ihanetin suçluluğu ve içerlenmesi içten içe sürse bile barışçıl bir ilişki doğrultusunda hareket edebilir. Eski düşmanlar bir çıkar söz konusu olduğunda birbirlerine güvenmeksizin iş birliği yapabilirler. Affediciliğin bu kısmi biçimleri adaptif bağlamda anlamlı gelir ve yakınsak mekanizmaları vardır fakat önceki suçun tamamen affedildiği ve hiçbir şey olmamış gibi ilişkinin devam ettiği katarsis içeren duygusal deneyimler bakımından yetersizdirler. İnsanların gündelik hayatta "hakiki affediciliğin zevki" derken neyi kastettikleri, daha formel evrimsel çerçevemiz bağlamında mantıklı gelir fakat bu, görece alışılmamış bir durumdur. Buna rağmen Misliyle Mukabele modellerine rağmen, daha kapsamlı modeller zaten mantıklı görünen şeyleri neredeyse kesin bir şekilde tasdik edecektir: Çiftlerde veya gruplarda, bir ilişkideki ihanet oldukça ciddi bir meseledir, özellikle de

sonuçlar ölüm-kalım ehemmiyetindeyse. Adaptif bakış açısından, gelecekteki ilişkiler mevzu bahis olduğu sürece kişi veya durumdaki değişim, ihaneti hakikaten yersiz kılıyorsa ancak bu şartla, hakikaten affedilmelidir.

AFFEDİCİLİĞİN ANTROPOLOJİSİ

Buraya kadar, affediciliğin, hayvanlar âlemine dek genişleyen biyolojik bir temelinin olduğunu gösterdim. Buna paralel bir yönde, Chris Boehm ile birlikte dünya üzerindeki geleneksel insan toplumlarındaki affediciliği çalıştık. Aslında, avcı-toplayıcı toplumlarda affedicilik tanımları bulmak oldukça zordu. Bunun nedeni affediciliğin olmaması değildi. Affedicilik öyle doğal bir şekilde gerçekleşiyordu ki fark edilmiyordu bile. Tek bir kabilenin yaşamının romancıya özgü detaylarla anlatıldığı, Turnbull'un (1965) Mbuti (formel olarak Pigmeler diye geçer) etnografisi müstesna bir örnektir. Suç ve affedicilik küçük bir grupta öylesine yaşamı çağrıştırır ki, bunun anlatıldığı bölümü tümden alıntılıyorum:

> Akşam hepimiz yemeğimizi yemiş ateşin başında oturuyorduk. Ben, Kenge ve bir grup bekâr erkekle beraberdim ve havadan sudan konuşuyorduk. Aniden Cephu'nun kampından korkunç inleme ve çığlıklar geldi. Birkaç dakika sonra, iki kampı bağlayan yoldan bağrışmalar geliyordu ve genç Kelemoke koşturarak bizim kampımıza geldi, peşinde de ellerinde mızrak ve bıçak olan diğer gençler vardı. Herkes kulübelere koştu ve kapılarını kapadı. Fakat gençler aileleri ile gitmek yerine, en yakın ağacın en aşağıdaki dallarına tırmandılar. Ben de Kenge'yi takip edip daha küçük bir ağaca çıktım ve ısrarlı ısırmalarını neredeyse hiç hissetmediğim karıncaların arasına oturdum. Tüm dikkatimi aşağıda olup bitene vermiştim.

Kelemoke bir kulübeye sığınmak istedi fakat kulübedekiler ona kızıp içeri almadılar ve arkasından yanan bir kütük attılar. Masisi ormana koşmasını söyledi. Peşindekiler, kampın en uç noktasına gelerek gözden kaybolduklarında, ona neredeyse yetişmişlerdi.

Tam bu noktada, Cephu'nun kampından üç kız, tam da bizim ağaçsız alanımızın ortasına geldi. Onlarda da bıçak vardı. Asma kesmek, kökleri soymak ve dilimlemek için kullandıkları küçük soyma bıçağıydı bunlar. Kelemoke'ye ve tüm ailesine lanetler okumakla kalmıyor, aynı zamanda hüngür hüngür ağlıyorlardı. Kelemoke'yi bulamayınca içlerinde biri elindeki bıçağı yere fırlattı ve "Beni öldürdü, beni öldürdü!" diye tekrar tekrar bağırarak dövünmeye başladı. Nefes almak için ara verdikten sonra, "Tekrar yaşamaya takatim yok!" diye ekledi. Kenge, korunaklı dalından, kızın bu ifadesinin mantığına dair onur kırıcı bir yorum yaptı ve kız dikkatini aniden üzerinde olduğumuz ağacımıza çevirip bizi tehdit etmeye başladı. Bize her türlü şeyi söylediler ve kendilerini yerlere atıp yuvarlandılar, dövündüler, saçlarını yoldular ve sesli bir şekilde ağladılar.

Hemen sonra, iki ayrı taraftan daha fazla bağrışmalar geldi. Biri, Kelemoke'nin kampın hemen dışında saklandığını kesin bir şekilde tespit eden gençlerden geliyordu. Bunu duyan kızlar, oturdukları yerden fırladılar, bıçaklarını sağa sola salladılar, kovalamacaya katılmak için yola koyuldular. Diğer bağrışmalar ise, Cephu kampı tarafından, ilk kez yetişkin erkek ve kadınlardan geliyordu. Ne hakkında olduğunu anlamıyordum fakat alevleri görebiliyordum.

Kenge'ye ne olduğunu sordum. Çok kasvetli bir şekilde baktı ve Kelemoke'nin, bir Pigme için en büyük utanç olan suçu işlediğini, enseste bulaştığını söyledi. Bazı Afrika kabilelerinde, kuzenlerin birbirleriyle

evlenmesi tercih edilir fakat Mbuti arasında bu, kendi kız kardeşin veya erkek kardeşinle ilişkiye girmek kadar ensest olarak kabul edilir. Kenge'ye, Kelemoke'yi bulurlarsa onu öldürüp öldürmeyeceklerini sordum. Fakat Kenge, onu bulamayacaklarını söyledi.

"Ormana sürüklendi" dedi, "ve orada tek başına yaşamak zorunda. Yaptığı şeyden sonra kimse onu grubuna almaz. Ölmeye mahkûm, çünkü kimse ormanda tek başına yaşayamaz. Orman onu öldürür. Eğer orman öldürmezse kendisi cüzzamdan ölecektir." Sonra da tipik Pigme hareketi olarak kahkahaya boğuldu, ellerini çırptı ve "bunu aylardır yapıyordu; yakalanması aptal olduğunu gösterir. Onu ormanda kovaladıklarına şüphe yok" dedi. Kenge için açıkça daha büyük olan suç Kelemoke'nin yakalanmaktaki aptallığıydı.

Tüm kulübelerin kapıları sıkı sıkı kapalıydı. Njobo ve Moke, ortaya çıkıp durumu yatıştırmaları için gençler tarafından çağrılıyordu fakat ikisi de kulübelerinden çıkmayı reddedip Kelemoke'yi kaderine terk ettiler. Şimdi Cephu kampında daha da büyük bir yaygara kopuyordu. Kenge ve ben ağaçtan inip ne olduğuna bakmaya karar verdik.

Kulübelerin biri alevler içindeydi ve insanlar ağlamak ya da bağırmak suretiyle yanan kulübenin etrafına üşüşmüşlerdi. Küçük bir grup erkek arasında ciddi bir mücadele vardı ve kadınlar birbirinin yüzüne yumruk sallıyordu. Ana kampa dönmeye karar verdik. Kısa zaman içinde burası da olanı tartışan kadın ve erkeklerle dolmaya başladı. Çok geçmeden Cephu'dan bir grup geldi. Kelemoke'nin kahramanca kaçışı ve kovalanmasını taklit ederek tüm bunlarla eğlenen çocuklara verip veriştirdi. Yetişkinler de şakaya gelmeyecek ciddiyetli bir atmosfer içinde durumu değerlendirmek için oturdular. Fakat konuşma

içinde, Kelemoke'nin eylemi, kulübenin yanması kadar konuşulmadı bile. Sanki hiç kimse ensesti ciddiye almamıştı. Kelemoke'nin, babasının ölümünden beri beraber kaldığı amcalarından biri olan Masalito'nun gözlerinden yaşlar boşalıyordu. "Kelemoke her gencin yapacağı bir şey yaptı ve yakalandı, sonra da ormana sürüldü. Orman onu öldürecek. Bu tamam. Fakat kendi ağabeyim benim kulübemi ateşe verdi ve yatacak yerim bile yok. Hasta olabilirim. Ya yağmur yağarsa? Kardeşimin eliyle soğuk ve yağmurdan öleceğim."

Ağabeyi Aberi kızının onurunun yerle bir edilmesi meselesini ele almak yerine, aşağılandığına dair zayıf bir iddia ortaya attı. Kelemoke'nin daha çok dikkat odağı olması gerekirdi. Bu da tartışmayı başka bir noktaya sürükledi ve iki aile de birbirini suçlayarak bir saatten fazla acı bir şekilde tartıştı. Ardından yaşlılar esnemeye başladı ve yorulduklarını söylediler; uyumak istiyorlardı; meseleyi ertesi gün çözecektik.

Uzunca bir süre kamp fısıltılı yorumlarla canlılığını korudu ve bir kulübeden diğerine birkaç kaba şaka yapıldı. Sonraki gün Cephu kampına gittim ve kızın annesini Masalito'nun kulübesini onarmaya yardım ederken buldum; iki adam da oturmuştu ve hiçbir şey olmamış gibi muhabbet ediyorlardı. Gençler Kelemoke için endişe etmememi söyledi, çok uzakta değildi ve ona gizlice yiyecek götürüyorlardı.

Üç gün sonra, ikindiye doğru avdan dönüldüğünde Kelemoke sanki o da avlanmış gibi sersemce dolanarak avcıların arkasından kampa geldi. Etrafına dikkatlice baktı fakat kimse ne bir söz söyledi ne de yüzüne baktı. Onu görmezden geldiler, en azından lanetlememişlerdi. Bekâr erkeklerin ateşinin yanına geldi ve oturdu. Birkaç dakika boyunca o yokmuşçasına sürdü konuşmalar. Yüzünün düştüğünü gördüm

fakat ilk konuştuğunda oldukça gururluydu. Sonra annesi küçük bir çocukla bir kap yiyecek gönderdi, çocuk kabı Kelemoke'nin eline verdi ve ona utangaç, arkadaşça bir gülümseme ile baktı.

Kelemoke bir daha kuzeniyle flört etmedi ve şimdi, beş yıl sonra, mutlu bir evliliği olan iki güzel çocuk babası. Cüzzama yakalanmadı. Avcılar içinde en sevilen ve en saygı görenlerden biri oldu (Turnbull 1965, 111-14).

Davranışta sürekli değişim arz eden bir davranış olan misilleme ve affedicilik, duyguların dışa vurumu üzerinden gerçekleşir. Grup, onların dümende olduğundan kimsenin haberi olmaksızın fırtınayı bertaraf eder ve görece teknecikleriyle yollarına devam eder. Bu olay Tocqueville'nin küçük grup tasvirini hatırlatır; öyle mükemmelen doğaldırlar ki, kendi kendilerini tesis ederler.

Tocqueville geniş toplumların aynı şekilde doğal olmadıklarını söyler. Fransa ya da ABD gibi bir ulusu bir arada tutmak için daha fazla şeylerin olması gerekir. Dahası, Tocqueville'nin zamanında Fransa'yı bir arada tutan "şeyler" ABD'yi bir arada tutan "şeyler"den farklıydı. İki ulusun diriliği için de bu farklılığın önemli sonuçları oldu. "Şeyler" toplu olarak kültüre atfedebileceğimiz psikolojik tutumlar, resmi olmayan gelenekler ve resmi sosyal oluşumların karmaşık bir bileşimiydi. Elbette ki, Mbuti gibi avcı-toplayıcı toplumların da davranışlarını ahenkle yönetmeleri için pekâlâ önemli olan bir kültürleri vardı. Fakat şunun altını çizmeliyim; kültürdeki farklılıklar hakkında konuşuyoruz, kültürün görünürlüğü ya da mevcudiyeti hakkında değil. Küçük toplulukları "doğal" ve büyük toplulukları "doğal olmayan" diye adlandırmak yerine, bunların toplum olarak bir arada kalmalarını sağlayacak farklı kültürlere ihtiyaç duyduklarını söylemek daha doğru

olur. Mbuti'de kral, mahkeme veya anayasa yoktur. Daha büyük uluslarda, büyüklükleri doğrultusunda bunlar vardır ve olmak zorundadır. Doğuştan psikoloji, kültürün önemini düşürmez, hatta sayısız kültürel yapının inşasını sağlayacak yapı taşları tedarik eder.

İnsan toplulukları avcı-toplayıcı gruplarından daha geniş bir hal aldıkça affedicilik kültürel anlamda detaylandırılmış hale gelmiş ve bu da antropologların dikkatini çekmiştir. Dinini ikinci bölümde ele aldığımız Nuer buna güzel bir örnektir. Nuer toplumu iç içe yuvalanmış hiyerarşik gruplara bölünmüştür. En küçük gruplar köy genişliğindedir ve hayatın gündelik devri daiminde kolektif birimler (Evans-Pritchard'ın deyimiyle) olarak işlev gösterir. Bu kolektif işlevin içinde tüm damızlıklarla ilgilenme, darı yetiştirme ve toplu savunma vardır. En küçük gruplar birbirleriyle sık sık kavga ederler fakat gerektiğinde (genelde damızlıkları koruma söz konusu olduğunda) kolay bir şekilde kendi kendilerine kolektif bir birim olarak birleşebilirler.

Aşağıdaki alıntıda, Evans-Pritchard Nuer insanının mizacını tasvir eder. Belirli bir kültürdeki inanların kendine özgü mizacı olduğunu söylemek tuhaf gelebilir ya da hatta siyaseten doğru değildir diyebiliriz. Hepimiz kabaca aynı genleri ve doğuştan gelen psikolojiyi paylaşmıyor muyuz? Belki de. Fakat tuğlalar pek çok yapı inşa etmek için kullanılır; kiliseler, evler, kaleler, cezaevleri. Aynı şey kültürün yapı taşı için de söylenebilir, o da pek çok sosyal yapı inşasında kullanılabilir. Evans-Prtichard şöyle der:

> Nuer, katı ve eşitlikçi bir çocuk yetiştirme tarzının ürünüdür, derinlemesine demokratiktir ve şiddet uygulaması için kolayca kışkırtılabilir. Çalkantılı ruhu herhangi bir kısıtlamayı bezdirici bulabilir ve hiç

> kimse diğerlerinden daha üstün değildir. Mal varlığı bu durumu değiştirmez. Çok damızlığı olan kıskanılır fakat az damızlığı olandan farklı bir muamele görmez. Nesep de durumu değiştirmez. Kişi kabilesinin baskın bir klanının üyesi olmayabilir ya da Dinka soyundan bile olabilir fakat ciddi bir risk olan sopayla dövülmesi bunlardan başka bir şeydir (1940, 181).

Avcı-toplayıcı toplumları bir arada tutan acımasız eşitlikçilik Nuer toplumun da temelinde yer alır. Ve eşitlikçilik şiddet ile güçlendirilir. Bir Nuer erkeği için esas erdem kendi onuru ve grubunun onurunu korumasıdır ki bu duruma göre büyük bir esneklikle tanımlanır (birinci bölümde ele aldığımız grup niteliği kavramını hatırlayın). Misilleme Nuerler arasında hakikaten önemlidir. Fakat şiddeti tetikleyen bu nitelik, anlaşmazlıkların öldürücü olmayan çözümünde hayati rol oynayan leopar derili şef biçiminde mevcudiyet gösteren bir dengeleyici gerektirir. Onur müdafaası bir cinayete yol açtığında katil, leopar-derili şefin evinde ibadete çekilir. Haftalık veya aylık bir zaman zarfı sonunda, leopar derili şef, intikam cinayetinden ziyade, maktulün hayatına karşılık damızlık verilmesi kararına vararak uzlaşma sağlar. Uzlaşmalar kırılgandır çünkü hiçbir birey ya da grup sonuna kadar onurunu müdafaa ederken başarısızlığıyla nam salmak istemez. Yine de, hayatın günlük rutinine dönmek için her iki tarafın da nedenleri olduğu sürece, intikam palavrasının ardında uzlaşmaya dair isteklilik vardır. Kolektif bir birim içinde gerçekleşen cinayet görece daha kolay çözülür fakat katil uzaktaki bir grubun üyesiyse asla tam anlamıyla affedilmez, damızlıkla kefaret ödense bile. Katil başka bir kabiledense damızlık ödemesinin bahsi bile geçmez ve şiddet misillemesi tek çözümdür.

Şimdiye kadar, leopar derili şefi ve Nuer toplumundaki işlevini tamamen seküler bağlamda anlattım. Fakat leopar

derili şefin kutsal bir kişiliği de vardır ve zaten seküler işlevini yerine getirebilmesi için öyle olması gerekir. Hiçbir maddi gücü yoktur, hatta önemli olmayan bir soydan seçilir ki güçlü bir soyun da içinde olduğu bir uzlaşmayı sağlarken tarafsız olsun. Kurbanın yakınlarını, katili öldürmek üzere leopar derili şefin evine gitmekten alı koyan herhangi bir şey yoktur, tek şey kutsal makama duyulan saygıdır. Evans-Pritchard leopar derili şefi "siyasi otoritesi olmayan kutsal bir kimse" olarak tanımlar (1950, 5). Dördüncü bölümdeki Bali örneğini hatırlayalım; dinin pragmatik yanına dair makul bilgiyi, kutsal boyuttaki "taşkın inanç" ile birleştirmişlerdi. Benzer bir şekilde, Nuerler de leopar derili şefin işlevini tamamen pragmatik bir bağlamda açıklarlar; "Onları belirleriz, leopar derisi veririz ve cinayet kurbanları olduğunda konuşmaları için onları şefimiz yaparız". Fakat bu pragmatik açıklamanın yanında, "kutsal" kelimesinde vücut bulmuş olan saygıyı samimiyetle gösterirler. Evans-Pritchard Durkheim ile bazı noktalarda hemfikir olmayabilir fakat bu tam olarak Durkheim'ın "sosyal yaşam ancak muazzam bir sembolizm sayesinde mümkündür" dediği şeye örnek teşkil eder.

Nuerler'in uyuşmazlık çözümü girişimi esnasında "hakiki affediciliğin zevki"ni tadıp tatmadıklarını söylemek güçtür. Fakat Boehm'in (1984, 133-34) Avrupa'daki son kabilelerden biri olan Montenegro etnografisinde bir affedicilik merasimi vardır. Bu merasim, 1920'lerdeki seyahatlerine dayalı olarak Balkanlar'a dair kitap yazmış olan "cesur bir İngiliz kadını" Mary Durham diye bahsedilen bir katılımcının ağzından anlatılır (Durham 1928). Anlatıyı tümüyle alıntıladım zira bizim teorik çerçevemize dâhil olan pek çok temayı aydınlatıyor. Anlatıma netlik getirmek için Durham tarafından bazı yerlere parantez içinde açıklamalar eklenmiştir, ben de birkaç tane kendi açıklamamı ekledim.

"Birkaç gün içinde köy toplandı ve bizimle barış yapmak istedi. Bir adamımızı gönderdik ve ilk mütarekenin St. Dmitri Günü'ne (26 Ekim) kadar yapılmasını istedik ve çok erken geldiğinden bir ikinci mütarekenin Noel'e kadar yapılmasını istedik, o kadar yalvarmanın ardından bunu kabul ettiler. Noel'de gelenek öyle olduğu için hem mütareke hem de arabuluculuk ('kmetstvo') teklif ettik." (Şayet üçüncü bir mütareke kabul edilseydi bu arabuluculuğun kabul edileceği anlamına gelirdi. Şayet üçüncü bir mütareke reddedilseydi düşmanlık daha beter hiddetlenirdi.) "Sava Günü (14 Ocak) için anlaştık. Bize 24 kişinin ismini verdiler [bunlar arabuluculuğu birlikte yapacak olan toplumun saygın üyeleriydi] ve gelmeleri için yalvardım ve şansım yaver gitti ki hiçbiri reddetmedi. St. Sava günü geldi çattı. İki öküz ve altı koyun öldürmüştüm, dört domuz budu almıştım ve iki fıçı şarap götürmüştüm. *Bratstvo*, *Kums* ve *pobratim*lerimi bir araya topladım [anlaşmazlıktaki birlikler, hem genetik akraba hem de 'yeminli kardeşler] ve Tanrı bağışlasın, bana para ve ekmek verdiler, böylelikle ihtiyacım olan her şeyim vardı artık. Adamlar oturup değerlendirme yaptılar. Benim ölü babamınkine eşdeğer olarak Nikola Perovo'nun kafasını tuttular. Gjuro Trpkov'un kafasına 120 altın sikke değeri biçtiler. Yaralılarından biri benim yaralarımdan birine eşdeğer tutuldu ve diğerine 7 kan değeri biçildi" (bir "kan" 10 altın sikke değerindeydi;... yargıçlar yaraları bu standarda göre değerlendirirdi), "ve o kadının yarası da üç kan değerinde sayıldı. Ayrıca altı küçük çocuk getirmeme karar verdiler" (diğer *bratstvo*'daki bir adam onlara manevi babalık yapacaktı ve böylelikle ruhsal bir bağ ile barış pekişecekti), "ve öldürücü atışın yapıldığı tüfeği boynuma asmamı istediler ve merhum Nikola Perova'nın kardeşlerine 40-50 adım emekleyerek gitmemi söylediler. Silahı boynuma astım ve onlara doğru '*O Kum*, Tanrı'nın

> ve St. John'un hatırına kabul edin' diye bağırarak emekledim. On adım gitmemiştim ki herkes zıplayarak ve başlarından şapkalarını çıkararak benim gibi bağırmaya başladı. Onun kardeşini öldürmeme rağmen, benim aşağılanmam onu sarstı ve o kadar çok insan şapkasını eline aldığında yüzü kızardı. Hemen koşup geldi ve boynumdan silahı çıkardı. Beni saçımdan ('perchin') tuttu ve ayağa kaldırdı, gözünden yaşlar boşalarak beni öptü ve şöyle dedi; 'Ne mutlu *Kumstvo* (Manevi babalık) olduk. Beni öptüğünde ben de ağlayarak şöyle dedim; 'Dostlarımız sevinsin, düşmanlarımız kıskansın'. Herkes ona teşekkür etti. Ardından evli kadınlarımız altı küçük çocuk getirdi ve o da artık manevi evladı olan bu altı çocuğun her birini tek tek öptü."
>
> "Ardından hepsi bize geldi ve donatılmış bir masaya oturdular." (Evin başı ve erkekleri tarafından beklenirler, onlar yaşlılarla ve davacılarla beraber oturmaz. Masanın başında en saygın yaşlılar oturur. Yemeğin ardından yeni *Kum* ve evin yöneticisinin sağlığını diler ve yeni kurulmuş olan barışa içerler. Cezanın tahsili daha sonra yapılır.) "'Tanrıya çok şükür ağabeyim' dedi amcam 'az miktarda paradan başka bir şeyimiz yok. Fakat kardeşliğimiz iyidir, her birimizin ışıldayan silahları vardır. İşte buradalar ve görüyorsunuz oradalar. Sonraki sefere, siz bize ne yaptıysanız biz de size onu yapacağız. Silahlar burada. Onurunuz hangisine müsaade ediyorsa onu alın.' Kum Kikola tam bir adamdı. Kendi kardeşini vuran silahı aldı ve tüfeğin ağzını öptü. Diğer silahları geri verdi ve şöyle dedi; 'Onları alın O Kum. Altı manevi evlada karşılık onları size geri veriyorum ve silah için kendi kardeşimi veriyorum'" (Durham 1928, 89-90).

Bu anlatı, Hristiyan dininin aslında affedicilik merasiminin önemli bir unsuru olduğu hissini veren Hristiyan imgele-

riyle örülüdür. Fakat bu mevzu üzerine yorumlarımızı ihtiyatlı bir şekilde yapmalıyız. Hristiyanlık, "din değiştiren" insanların kültürüne ayak uydurmasıyla bilinir. Montenegrin keşişleri önemli işlevleri yerine getiriyordu fakat herkesi cengâvere dönüştürdüler ve yukarıdaki anlatıda bundan bahsedilmedi bile. Affedicilik merasiminin ana unsurları Hristiyanlığa atıf yapmadan da tasvir edilebilir: toplumun iradesi, anlaşmazlığın iki tarafının da saygı gösterdiği arabuluculuk üyeleri, ölenin tarafına ödenecek pahalı bir mükellefiyet, bir tarafın yetişkinlerini diğer tarafın küçük çocuklarının bakımından sorumlu kılan manevi babalık ile iki tarafı da kasten birbirine bağlamak ve doğuştan gururlu yapısıyla Montenegrin insanı için en zor bölüm olan aşağılama ayini. Keyfin ne kadar sürdüğünü bilmesek de, bu kültürel senfoninin tam anlamıyla "hakiki affediciliğin keyfi" olarak tasvir edilebilecek olan psikolojik bir dönüşümü başardığından hiç şüphe yoktur.

Anlatı aynı zamanda, bu özel merasimden tamamen ayrı olarak, Montenegrin insanının hayatını organize eden daha geniş bir kültürel senfoniyi ima eder. Çoğu kimse kan davasını bir sosyal patoloji olarak kabul eder fakat layıkıyla anlaşıldığında ayırmaktan ziyade barışı sağlayan yoğun bir ahlaki sistemin bir parçası olduğunu görürüz. Boehm (1984, 187-88), Amerika'daki otomobil kazası ölümleri ile bir benzetme yaparak durumu şöyle açıklar:

> Şayet okur hâlâ zeki bir insan grubunun bilerek bu türden bir "tehdidi" sürdürüyor olmasına ikna olmuşsa şöyle düşünmek faydalı olabilir; biz Amerikalılar kendi "otomobil tehdidimizi" ekolojik bir sorun olarak ele alıyoruz. Bu araçlar her yıl yaklaşık 50 bin Amerikalıyı öldürüyor veya aylık her beş bin kişiden biri bu kazalarda ölüyor. Çok daha fazlası ise ciddi şekilde yaralanıyor... Bu kayıplar, tüm savaşlardaki

kayıplarımızı da aşıyor. Kamu düzenine adanmış ve merkezi bir hükümetin yaptırım gücü yüksek adil müeyyidelerini göz önünde bulundurarak bilimsel anlamda akıllı insanlar olduğumuz için, şu soruyu sormamız normaldir: Bunu bu kadar sıradanlaştırmamıza nasıl müsaade edildi?

Cevabın "demokrasi işlemiyor" olduğuna inanmıyorum. İnsanların sorunu anlamakta zorluk yaşadığına da inanmıyorum. Veya ölümlü otomobil kazalarının nüfus kontrolü için gereken bir araç olduğuna da katiyen inanmıyorum. Otomobil sürmenin yüksek bedelli olduğunun ve diğer ulaşım biçimlerinin (insan hayatı anlamında) daha düşük bedelli olduğunun bilincindeyiz. Fakat daha çok sezgisel düzeyde kalsa da, çok sevdiğimiz arabalarımızdan elde ettiğimiz kazancın da farkındayızdır. Dilediğimiz yere gitme ve dilediğimiz yerde yaşama özgürlüğünü sağlıyor ve çoğu kimse için estetik zevk, sosyal konum ve sıklıkla da genel anlamda kişisel iktidara yönelik temel bir ifade olarak hizmet ediyor. Kısaca, Amerikalılar için "katil otomobiller" hayatta çok değer verdiğimiz bir sürü şeyle sıkı sıkı ilişkili. Kullanımına yönelik kurallar üreterek yaptırımlar getirerek olası tahrip gücünü düzenleriz fakat asla onu yasadışı kılmayı ya da sahip olma ve kullanımı konusunda ciddi sınırlamalar getirmeyi hiç düşünmemişizdir. Hasar, dikkate değer ölçüde olduğu kadar en azından makul bir şekilde tahmin edilebilir durumdadır. Eğer kayıpları kabullenmeye hazırsak durumu kontrol altına aldığımıza inanarak hayatımıza devam edebiliriz.

Balkanlar'daki kan davasından kaynaklanan ölüm oranının Amerika'daki otomobil kazalarındaki ölüm oranının yaklaşık yarısı olduğu tespit edildi (geçtiğimiz yüzyıllarda kan davası oranları tahminen çok daha fazlaydı). Fakat Boehm'ün mantığını anlasak bile, yine de dengeli bakış açısını muhafa-

za etmeliyiz. Kabile topluluklarındaki kan davası ve modern toplumlardaki otomobil kazası ölümleri hesap defterinin maliyet tarafına aittir. Belki de çok daha büyük bir fayda ile ilişkilidirler fakat öyle olmayabilirler de. Bir kültürü bir senfoni ya da bir ev olarak tasvir etmek her detayın mükemmel olduğu ya da tüm taşların yerine oturduğu anlamına gelmez. Evrimsel bir süreçle senfoni yazıldığında ve ev inşa edildiğinde sizi temin ederim ki mükemmel olmazlar. Kurallar koyarak ve "ulusal bilinci" değiştirerek trafik ölümlerini kalıcı bir şekilde azaltan Mothers Against Drunk Driving (Alkollü Sürüşe Karşı Anneler [MADD]) gibi sosyal bir hareketi kolayca aklıma getirebilirim ("ulusal bilinç", çoklu düzey seçilim teorisi açısından mükemmelen kabul edilebilir bir terimdir). Ayrıca, oldukça yüksek uyumlu yapılar bile tamamıyla farklı yapılara kolayca evrilemezler. Bir fare bir zürafaya kolayca evrilemez, bir kilise bir cezaevi olarak kolayca yenilenemez ve dönüşümden ne kadar fayda sağlayacak olursa olsun kan davası güden bir toplumu modern bir demokrasiye dönüştürmek de epey zordur (Putnam 1992; Fukuyama 1995). Evrime dair kapsamlı bir anlayış işlevsel tasarımın hem var olduğu hem de yok olduğu gerçeğini kabul eder. Fakat tüm kültürler düzeyindeki işlevsel tasarımın varlığının, biyoloji ve sosyal bilimlerdeki son 50 yıllık entelektüel düşünce temeline karşı, vurgulanması gerekir.

Bu bölümde kaydettiğimiz ilerlemeyi şu şekilde özetleyebiliriz: İnsana özgü olarak düşünülen pek çok nitelik aslında biyolojik anlamda çok eskidir, çünkü adaptiftirler ve uygulanması için beyin gücüne çok da gereksinim duymazlar. Fakat bu, insan ilişkilerinde kültürün önemini azaltmaz. Kültürler, insan davranışlarını özel çevreleriyle ilişkili olarak düzenlemek için gereklidir. Kültürlerin sınırsızlığının, farklı yönlere dağılan doğuştan psikolojimizi yoluna koyması mümkündür.

En muhtemel kültürler adaptif değildir ve kendimiz adına ihtimaller içinden seçim yapmak için var olan, en azından çevresine bir şekilde uyum sağlayan bir alt küme bırakan bir süreç dilemeliyiz. İnsan grupları genişledikçe doğuştan psikolojimizin duygusal taşmalarını yönlendirmek için daha çok kültür gerekir ki bu esasen öncelikli olarak küçük gruplarda işlemesi için tasarlanmıştı. Bu bölümün özel konusu olan affedicilik bu temelin aksine oldukça düzenli ve içeriğe hassas bir davranış olarak görülmelidir, bu davranışın ifadesi de, kültürler arasında adaptif olarak değişiklik gösterebilir.

HRİSTİYAN AFFEDİCİLİĞİ

Hristiyanlık gibi bir dinin üyelerinin davranışlarını düzenlemesi gerekir, tıpkı önceki bölümde tasvir ettiğimiz geleneksel kiliseler gibi. Ehemmiyetini düşündüğümüzde bu epey göz korkutucu bir görevdir. Çok farklı insan kategorileri arasında pek çok eylem yer almalıdır. Grup içi ve grup dışı ilişkiler farklı yönerge dizileri gerektirir. Grup dışı ilişkilerin de tamamen farklı tiplere yeniden bölünmesi gerekebilir. En uygun eylemler fiziksel ve sosyal çevre ile değişmeye eğilimli olanlardır. Dahası, tüm bu bilgiler, oldukça farklı inanış ve uygulamalarla dine yeni giren kişiye aktarılmalıdır. Adaptif davranmak için, detayları tam olarak bilmeden de, dinin inanç ve uygulamalarına bir şekilde kodlanan yönergelerin karmaşık olduğundan emin olabiliriz.

Eski Hristiyan Kilisesi, dördüncü bölümde gördüğümüz üzere, üyeleri için oldukça adaptif bir kod sağlamıştı. Eğer bir Hristiyandan dinini tek bir kelimeyle özetlemesi istense cevap "affedicilik" olacaktır. Fakat ben de adaptif bir dinin "karmaşık" kelimesinden başka bir şeyle özetlenemeyeceğini göstermiş oldum. Hristiyan affediciliğinin doğasını anlamak

için onu, özel bir çevre bağlamında işlev gösteren çok daha kapsamlı bir öyleyse-şöyle kuralları sisteminin bir parçası olarak ele almalıyız.

Neyse ki, eski Hristiyan Kilisesi çevresi kayda değer bir şekilde detaylarıyla anlaşıldı. Aşağıdaki anlatı, rasyonel seçim literatüründen bir şekilde ayrılan dini düşüncenin bir kolunu temsil eden Pagel'den (1995) yararlanır. Antik dünyadaki Yahudilik anlatımı, beşinci bölümde geçen, dinin yaşam döngüsüne ilişkin ikinci varsayımlar ile oldukça ilişkilidir. Dini bir oluşum, diğerlerinin zararına olacak şekilde kendi çıkarını gözetenler sebebiyle sürekli olarak "yozlaşma" tehlikesi altındadır ve bu kişiler İsrail'i diğer uluslardan ayrı tutan katı kuralları terk etmeye kalkışmışlardır (Stark ve Bainbridge terminolojisinde, İsrail'i diğer uluslardan ayrı tutan katı kurallar onun kilise gibi olması içindir). Bu akıma, kiliseyi "temizlemek" için harcanan tutkulu çabalar karşı çıktı. Bu gayret kiliseyi daha tarikat benzeri kılmak içindi ve genellikle de üst sınıflar tarafından sömürüldüğünü hissedenler tarafından yönetilmişti.

Bu gerilim, esas dinin liderliği için bir güç mücadelesine götürür tarafları. Şayet temizleyici grup yeteri kadar güçlüyse türeyen tarikatların doğuşunu sağlayan aynı dinamik de bütün bir dini tarikat benzeri bir yöne taşıyabilir. Makkabi isyanı bunun bir örneğidir:

> Bu ünlü hikâye İsraillilerin yabancı krala direnmek ve iki cephede birden mücadele vermiş atalarının geleneğini sürdürmek için ne kadar kararlı olduklarını gösterir. Bu mücadele sadece harici işgalcilere karşı değildir, yabancılarla uzlaşma eğiliminde olan Yahudilere ve sindirilmeye karşıdır. Yakın zamanlarda tarihçi Victor Tcherikover ve diğerleri bu tarihin daha karmaşık bir yorumunu anlattı. Tcherikover'a göre,

> özellikle üst sınıftan olan Yahudilerin çoğu, aslında Antiochus'un "reformu"nu destekliyordu ve sadece Yunan vatandaşlarının erişebildiği Helenistik toplumun ayrıcalıklarına tam anlamıyla dâhil olmak istiyordu. Kabile benzeri yaşamlarından vazgeçerek ve Kudüs'e bir Yunan şehri ayrıcalığı kazandırarak şehri kendi kendilerine yönetme, kendi paralarını basma ve diğer Yunan şehirlerinin dünya genelindeki ağı ile ticareti artırma hakkı kazanacaklardı... Kendilerini daha geniş kozmopolit bir dünyaya terfi ettirebileceklerdi.
>
> Fakat diğer pek çok Yahudi, belki de Kudüs ve kırsal bölge (tüccarlar, zanaatkârlar ve çiftçiler) nüfusunun çoğunluğu, bu "Yahudileri Helenikleştirme" olgusundan, Tanrı ve İsrail'e ihanet olduğu için iğrendiler. Yaşlı Mattathias tarafından ateşlenen isyan insanları Antiochus'un düzenine ölümüne direnmek ve yabancı yöneticileri yerinden etmek konusunda cesaretlendirdi. Yoğun bir dövüşten sonra Yahudi ordusu kesin bir zafer kazandı. O tarihten beri, her yıl Hanuka festivalinde anılan bir merasimle tapınak temizlendi ve yeniden kendi dinlerine adandı.
>
> Yahudiler tapınağın, keşişliğin ve yönetimin kontrolünü ele geçirmişlerdi fakat yabancıların görevlerinden alınmasından sonra, özellikle bu kurumları yönetenlere dair, iç anlaşmazlıklar devam etti. Bu ayrım şimdi iyice keskinleşti çünkü Makkabiler'in egemen olduğu daha sert biçimde bölücü olan parti Helenikleşmeyi savunan partiye karşı çıktı. Savaşı kazandığı için galibiyet ilkindeydi (Pagels 1995, 45-46).

Başka bir zaman, dünyalık grup gücü eline geçirdi ve temizleyici grup, hakiki İsrail ulusu olarak addettikleri kendi tarikatlarını kurmak için Yahudiliğin temel gövdesinden ayrıldı. Esseniler bu türden bir oluşumdur. İsa tarafından ku-

rulan tarikat da bir başka örnektir zira Yahudi keşişlere karşı sert eleştirilerde bulunur ve tapınağın temizlenmesi konusuna açıklık getirir.

Mesih hareketi, bazı noktalarda diğer Yahudi tarikatlarına benziyordu fakat temelde onlardan farklıydı. Tüm tarikatlar, mevcudiyetleri için, daha uzak olan Roma İmparatorluğu ve diğer uluslarla kıyaslandığında en sert tehdit olan Yahudiliğin temel gövdesine karşı mücadele verir. Tüm tarikatlar için, artık Yahudi olmanın tek unsuru seçilmiş insanlar arasında olmak değildi. Kişinin tarikat tarafından yapılan sözleşmenin kurallarına da uyması lazımdı. Tam da bu nokta da İsa, Esseniler gibi diğer tarikatlarla yollarını ayırdı. Esseniler için sözleşmenin kuralları yalnızca Yahudiler tarafından uygulanabilecek olan Yahudiliğin aşırı katı bir biçiminden oluşuyordu. Bir Yahudi olmak unsuru artık yeterli değildi fakat seçilmişler arasında sayılmak için kesinlikle gerekliydi. İsa, Yahudilik kurallarının etnik veya ritüel yanındansa ahlaki yanını vurguladı, öyle ki, bir Yahudi olmak unsuru seçilmişler arasında olmak için ne gerekli ne de yeterli hale geldi. Bu yapısal değişim, sadece Kumran Metinleri ile bilebildiğimiz artık yok olmuş küçük bir tarikat ile tüm dünyaya yayılmış dini bir hareket arasında ayrım yapabilmeye dair önemli bir noktayı gözler önüne serdi.

Şimdiye dek, Hristiyan Kilisesinin kökeninin tarihini anlattım, tıpkı yeryüzündeki yaşamın tarihi gibi. Memeliler nereden geliyor ve neden gezegenimizin egemen omurgalı yaşam biçimi olarak dinozorların yerini aldılar? Bundan asla emin olamayacağız fakat olsak bile, hikâye daima rastlantılarla ve şans eseri keşiflerle dolu olacaktır. Stephen Gay Gould'un (1989) belirttiği gibi, yaşam kasetini yeniden oynatabilsek aynı şeyleri görecek değiliz. Memeliler fare ebatların-

da önemsiz varlıklar olabilirdi ve gezegende insan zekâsına benzer bir şey mevcut olmayabilirdi. Benzer şekilde, İsa tarafından kurulan tarikat, etkileyici detaylarla yapısal nitelikleri kesin olarak belirlenebilen mutasyona uğramış bir kültür olarak değerlendirilebilir. Kökeninin zamanı ve yeri kısmen rastlantıdır. Tarih daha farklı seyredebilirdi. Fakat tarihin belli seyri içinde, şansın rolü çok ufaktır. Pagel'in de belirttiği gibi, İsa ve havarileri kurdukları yeni tarikatın bu kadar çok ilgi çekmesini beklemediler, hatta belki de arzulamadılar bile fakat mutasyona uğramış bir kültür artık var olmuşsa bu konuda yapacak pek de bir şey yoktur.

Artık sosyal çevreyi anladığımıza göre, eski Hristiyan Kilisesinin adaptif niteliklerini daha detaylı bir şekilde tahmin etmeye girişebiliriz. En azından dört tane grup dışı kategori ayrımı yaptık; en büyük tehlike olan dünyalık Yahudi oluşumu, daha uzak olan fakat yine de tehditkâr Roma İmparatorluğu, potansiyel Yahudi din değiştirenler ve potansiyel Yahudi olmayanların dine girişi. Hayatta kalmak ve refah sahibi olmak için eski Hristiyan Kilisesinin, üyelerini dış dünyadan ayırmak, üyelerinin davranışlarını olabildiğince güçlü bir şekilde güdülemek, davranışlarını birbirlerine karşı ahenkli hale getirmek ve grup dışı dört kategoriye karşı davranışlarını düzenlemek için mekanizmalar oluşturması gerekirdi. Olanak dâhilinde, affediciliği yöneten kuralların, her bir ilişki için farklı olması gerekir.

Dört İncil, İsa'nın hayatına dair tarihi anlatılar içinde yer alır. Din üzerine çalışan pek çok kişi, bunların, İsa'nın ölümünden sonra 35 ile 100 yıl arasında yazıldığını belirlemişlerdir. Dört İncil arasındaki farklar, ilk anlatının (Markos) daha doğru son anlatının (Yuhanna) daha çarpıtılmış olduğu yönünde, hafızanın zayıflaması ve olayların abartılması olarak

açıklanır. Pagels ve çoğu meslektaşı faydacılığa dayalı olarak bu açıklamayı reddeder. Pagels'e göre, Dört İncil'in tümü, bölgesel cemaatlerin adaptif birimler olarak işlev göstermesini sağlayan kullanım kılavuzudur. Buyrukların hepsi tarihi anlatılarla şifrelenmiştir, bu da bu Dört İncil'in gerçekten tarih anlatısı olduğunu düşündürtüyor. Davranışı güdülemek için tasarlanan anlatıları atlamak, çarpıtmak ve gerektiğinde olguları makyajlamak serbesttir. Dört İncil'in birbirinden farklı olmasının nedeni, zaman içinde parçalanmaları değildir. Bu farklılığın nedeni, Roma İmparatorluğu'nun etrafına saçılan farklı Hristiyan Kiliselerinin ihtiyaçlarına hizmet etmek için tasarlanmış olmalarıdır. Kültürel adaptasyonun, en uç ölçekteki fosil kalıntılarıdır. Tıpkı yırtıcının varlığı ve yokluğuna karşı farklı evrilen kaynak yönü ve akış yönü lepisteslerinin popülasyonları gibi, Dört İncil'de vazedilen buyruklar eski Hristiyan cemaatleri tarafından bulunduğu sosyal çevrelerdeki farklılıklara cevaben farklı farklı evrilmiştir.

İsa'nın hayatı ve anlattığı menkıbeler de dâhil olmak üzere tarihin, diğer pek çok davranış biçiminin yanı sıra affediciliği düzenlemek için nasıl da bir dizi öyleyse-şöyle kuralı getirdiğini görelim. Adaptif bir birim içinde bir grubu organize etmek için gereken ilk şey grubu tanımlamak ve onu toplumun kalanından ayırmaktır, böylelikle grup içi ve grup dışı davranışlar ayrı ayrı düzenlenebilsin. Elbette ki, İncil'e aşina olan kimseler, İsa'nın, kişinin sadece ilk dinini değil aynı zamanda mevcut ailesini de gölgede bırakacak tam bir bağlılığı talep ettiğini bilir. Pek çok örnekten biri olarak Luka'da (19:12-27) anlatılan bir menkıbeyi hatırlayalım. İsa, "kendisi için soylu bir güç elde edip geri dönmek" üzere uzak bir diyara seyahat eden bir asilzadenin öyküsünü anlatır. Pazar ayinine katılan veya İncil okuyanlar, efendileri uzaktayken her şeyin emanet edildiği akıllı ve ahmak hizmetçilere aşinadırlar. Fakat bel-

ki de insanların fark edemediği şey buydu; dönüşünün ardından asilzade, yokluğunda sadakatsiz olanların ölümünü istedi: "Benim onların kralı olmamı istemeyen düşmanlarım oldukları için, onları buraya getirin ve gözümün önünde öldürün." Hristiyanlığın bu yüzü temel işlevini sergilemesi için affediciliğin tam zıt kutbuydu ve öyle de olması gerekliydi. Bir grubun kuvvetli bağlarla adanmış bir grup olabilmesinden önce, gruptan ayrılmanın vahim neticelerinin bilinmesi gerekir.

Diğer gereklilik ise grup üyelerinin davranışlarını güdülemeye yöneliktir. Yaşamınız için mücadele etmek, otobüste yer kapmak için verilen mücadeleden çok daha motive edicidir. Kötüye karşı iyinin evrensel mücadelesi için savaşmak da yaşamınız için verdiğiniz mücadeleden daha motive edicidir. İnciller, sadece dini bir inanç sisteminin yapabileceği şekilde, davranış güdülemek için tüm olanakları kullanır. Pagels'e göre, Esseniler ve Hristiyanlar Tanrı ve şeytan arasındaki bir mücadele bağlamında kendi çatışmalarını ele aldıkları için dikkate şayandırlar. Davranış üzerinde bu inancın etkisi Justin adlı kişinin gerçeğe dayanan öyküsü sayesinde tüm canlılığıyla resmedilmiştir. Genç adam felsefeye duyduğu tutkulu merakının peşinden Anadolu'dan Roma'ya seyahat etmiştir (M.Ö. 140 dolaylarında). Bir gün gladyatörlerin görülmeye değer ölüm-kalım dövüşlerini izlemek için bir arkadaşıyla amfitiyatroya gider. Pagels hikâyeyi şöyle aktarır:

> Bu şiddet içerikli eğlencenin içinde, bir grup caninin vahşice parçalanmak için alana gönderildiğini görmesiyle Justin dehşete düştü. Halkın huzurunda vahşice katledilmelerini sakin bir cesaret ile karşılıyor olmaları Justin'i şaşırtmıştı. Özellik de bu insanların Roma senatörü Tacitus'un deyimiyle "batıl inançları sebebiyle nefret edilen insanların sınıfı" olan cahil

> Hristiyanlar olduğunu, kurucusu Christos'un kendisinin "Pontius Pilatus altında aşırı eziyet gördüğü"nü öğrendiğinde hayret etti. Justin tamamen sarsılmıştı, çünkü Plato ve Zeno'nun bir filozof için en büyük başarı olarak addettiği şeyi, ölümü sükûnetle karşılamayı, bir grup eğitimsiz insanın hakikaten başardığını, gladyatörlerin meydan okuması üzerinden görmüştü. İzledikçe, Justin doğaüstü bir şeylere, bir mucizeye şahitlik ettiğini fark etti; bu insanlar bir şekilde büyük, bilinmeyen bir güç kaynağıyla bağlantı kurmuştu.
>
> Justin eğer bu Hristiyanların kendilerini, filozof değil de şeytana karşı Tanrı'nın askerleri olarak evrensel bir savaşın dövüşçüsü olarak gördüklerini bilseydi daha çok irkilirdi. Justin daha sonradan bu inanılmaz güvenin kaynağını öğrendi. Bu insanlar kendi ıstırap ve ölümlerinin, kötü güçlere karşı Tanrı'nın zaferini hızlandırdığına inanıyorlardı. Bu kötü güçler, onları cezalandıran Roma adaletinde vücut bulmuştu (1995, 115).

Hristiyanların sükûnetle öldüklerini görmesi aslında bu zeki adamın bir Hristiyan olmasına neden oldu ve kendisini de bu yolda şehit olmaya sürükledi. Justin uç bir örnek olsa da, zulüm, dürüst bir reklam biçimi sunarak bir tarikata yeni üye alımını genel anlamda artırır (ör. Quakerism; Ingle 1994). İnananların gördükleri zulme rağmen inançlarından vazgeçmeyişi, dinlerinden değerli bir fayda sağladıklarını gösterir. Bu sebeple zulüm gören bir tarikata katılmak ve zulmü sona erdirmek için çok çaba sarf etmek (böylelikle maliyetsiz fayda sağlanmış olacaktır) mantıklı gelebilir. Her halükârda, böylesine uç motivasyonlar her zaman affedicilikle neticelenmez. Mesela, şeytan ve onunla beraber olanlar bağışlanmaz. Vahşice parçalara ayrılan Hristiyanlar düşmanlarını affetmediler fakat onlara karşı yılmadan cesaretli bir duruş sergilediler, bu

da güçsüz konumlarının sükûnetli bir ölüme dönüşmesini beraberinde getirdi. Hristiyanların kendilerini, Tanrı ve şeytan arasındaki katı mücadelenin savaşçıları olarak düşünürler. Bu epey güçlü konumda, düşmanın ebedi lanetlenmesine dair peşin hükümlü ifade de yerini alır. Bu bağlamda Hristiyanlıkta affetmenin yeri yoktur.

Etnik bir gruba hizmet etmeyen adaptif bir dinin açıkça üyelerini cezbetmesi gerekir. Pek çok tarikat gibi, eski Hristiyan Kilisesi de dünyalık toplum tarafından görmezden gelinen ve suistimal edilen kimselere fayda sağlamak üzere tasarlanmıştı. Yoğun eşitlikçiliği ve diğerkâm sevgiye bağlılığı varlıklı kimseleri de cezbetmişti, hayattaki kendi mevkilerini önemsemeksizin bu değerleri el üstünde tutan Justin buna bir örnektir. Burası, Hristiyanlığın affedici yanını gösterdiği bir noktadır. Kişi ne kadar fakir, sefil veya hatta aşağılık olursa olsun kiliseye girebilirdi. (Yahudilik açısından) Toplumdan itilen fahişeler ve Yahudi olmayan kimselerin İsa'nın takipçileri arasında belirgin bir şekilde bulunabilmesi, Hristiyanlığın affedici yüzünü canlı bir şekilde resmeder.

Geçmiş günahların neredeyse tamamının affedilmesine rağmen, din değiştirenlerin kiliseye katıldıktan sonra eski yaşamlarını sürdürmekte özgür olmalarını düşünmek absürt olurdu. Hristiyanlığın hayret verici yönlerinden biri de vaftiz üzerine gerçekleşen dönüşümdü. Aşağıda yine Pagels'in Justin anlatısı var:

> "İsa'nın" diğer "arkadaşları"na dair bir arayıştayken Justin, vaftiz törenine aday olmak için izin istedi. Bize kendi vaftizini anlatmaz fakat diğer kaynaklardan şöyle olduğunu öğreniriz: Kendisini hazırlamak için oruç tutan ve dua eden Justin'in, kalıcı şeytani güçleri defedip ona yeni kutsal bir yaşam verecek olan dini tören için muhtemelen Paskalya'dan önce-

> ki geceyi beklemesi gerekiyordu. Ayine liderlik eden kişi Justin'e ilk olarak "iblisten, tüm görkeminden ve meleklerinden vazgeçmek" konusunda istekli olup olmadığını sordu; Justin ritüel gereği üç kez "onlardan vazgeçiyorum " dedi. Ardından, Justin çıplak bir şekilde nehre indi ve suya girdi, bu eski benliğinin ölümüne ve tüm günahlarının arınmasına işaret ediyordu. Kutsal isim telaffuz edildiğinde ve ayine liderlik eden kişi ona inmesi için ruhu uyandırdığında Justin yeniden doğmuş oldu, nehrin kıyısına yeni beyaz giysiler içinde geldi ve kendisine yeni doğmuş bir bebeğe hazırlanmışçasına süt ve bal karışımı ikram edildi.
>
> Justin felsefede senelerdir beyhude aradığı şeye, vaftizde eriştiğini söyledi: "Bu yıkanmayı aydınlanma olarak adlandırırız; çünkü bu şeyleri öğrenen kimsenin anlayışı aydınlanır." Sonra diğer din değiştirme ihtimali olanlara şunu söyledi: "Ebeveynlerimizin birleşmesi ile bilinçsiz ve seçimimiz dışında doğduğumuz ve kötü alışkanlıklar ve kötü geleneklerle yetiştirildiğimiz için" vaftiz ediliriz, "böylece artık zaruretin ve cehaletin çocukları olmayız, seçimin ve bilginin çocukları oluruz." Yeni ebeveynlerin (Tanrı ve kutsal ruhun) çocuğu olarak yeniden doğuş ritüeli Justin'in sadece kendi biyolojik ailesinden değil aynı zamanda "alışkanlıklardan ve kötü geleneklerden" de vazgeçmesini sağladı, her şeyden öte şu an kötü ruh olarak gördüğü, Tanrı'ya karşı gelenekselci dindarlıktan da vazgeçmiş oldu (1995, 118-19).

Bu ritüelin, ruhlara içten bir inançla eşlik edildiğinde, yeniden doğan kimseler üzerinde dönüşümsel bir etkisi olduğunu rahatlıkla tasavvur edebiliriz.

İsa'nın kendi hayatında ve anlattığı menkıbelerde defaatle görüldüğü üzere, kilise üyelerinin de birbirine aşırı diğerkâm davranması beklenir. Elbette İsa, diğerkâmlık için alınabile-

cek en üst düzey rol modeldir. Böylesine azametli bir idealin sosyal kontrol olmaksızın ele alınabileceğini düşünmek saflık olurdu. Bu yüzden, affedicilik grup içi etkileşimi ilgilendirdiği müddetçe başka bir maske takar. İnciller, İsa'ya kasti bir ihanet (Yehuda) ya da baskı altında bir mecalsizlik (Peter) olarak önemli elementleri barındırır. Yehuda İsa tarafından affedilmedi, yani en azından Markos'a (14:18-21) göre öyle aktarıldı: "İnsanlar kendisi için yazıldığı gibi yaşıyor fakat insanlığa ihanet edenin vay haline! O kimse hiç doğmamış olsaydı kendisi için daha iyi olurdu." Peter affedildi fakat ancak İsa'yı reddettiği için tövbe ettikten sonra. Pagels'e göre bu anlatılar, İncillerin esas olarak yazıldığı kitle üzerinde güçlü etki bıraksınlar diye tertip edildi:

> Markos, halkın önünde İsa'nın "Tanrı'nın oğlu Mesih" (14:61) olduğuna inandıklarını itiraf eden kimselerin, istismara uğrama, alaya alınma ve hatta canlarının tehdit edilmesi tehlikesi ile karşı karşıya olduklarını biliyordu. Mesih ve Tanrı'nın Oğlu terimleri İsa'nın dönemi içinde muhtemelen yanlış tarihlenmişlerdir; fakat Markos ile aynı dönemde yaşayanların çoğu bu terimlerin, kendi zamanlarındaki Hristiyanlar'ın inançlarını itiraf etme biçimi için kullanıldıklarını bilir. Bu dramatik sahnede, [Peter'ın İsa'yı inkârı], Markos tüm anlatıyı kuşatan bir soru sorarak dinleyiciyle yüzleşir: İsa'nın ruhunu kutsal görenler ve görmeyenler kimler? Kim Tanrı'nın yanında, şeytanın yanında olanlar kim? Peter'ın inkarının aksine İsa'ya dair cesur itirafı ile Markos İsa'nın takipçileriyle yüzleşerek dramatik bir seçim tablosu sunar. Bu, tarafsız bölgesi olmayan bir savaştır (28).

Din uygulandığı şekliyle, idealize edilen dine sadece yaklaşabilmeyi umut edebilir. İsa, herhangi bir toplulukta gerçekleşmesi kaçınılmaz olan suç ile ilgilenecek kadar uzun ya-

şayamadı. Fakat havarileri gündelik hayattaki suçla yüzleşti ve Yeni Ahit'te de yer alan mektuplarında ölçülü bir affedicilik politikası belirlediler. Üçüncü bölümdeki Kalvinizm tasvirimde de, suçların, nihai sonucu dışlama olan aşamalı bir yöntemle cezalandırıldığını anlatmıştım. Paul şöyle diyordu: "Kötü kimseyi aranızdan uzaklaştırın" (1. Korint 5:13). Her durumda amaç kusurlu davranışı ortadan kaldırmaktı, kişiyi değil. Böylelikle, bir kilise üyesi tarafından işlenen en ağır tahrikli suç bile kilise tarafından yargılanarak yeterli tövbe ile affedilebilirdi. Ruhlara inanmak kişi ile kişinin davranışı arasındaki ayrımı büyük olasılıkla kolaylaştırır. Kötü bir eylemde bulunan kimse kötü birisidir diye bir şey yoktur, kötü bir ruha alet olmuştur. Ruhtan arındırıldığında kişi psikolojik anlamda hakikaten bağışlanmış olur çünkü o sadece bir alettir, hatanın kendisi değildir. Böylelikle, herhangi birinin kiliseye girebilmesine izin veren aşırı affedicilik kilise üyeleri için de genişletilmişliğini korur fakat bu kilise içinde suistimale izin verildiği anlamına gelmez. Bu türden koşullu affedicilik herhangi bir insan grubunun adaptif bir birim olarak işlev göstermesi için gereklidir.

Şimdiye dek kaydettiğimiz gelişmeyi özetleyecek olursak İnciller, kiliseyi etrafındaki toplumlardan ayrı tutmak, üyelerini güçlü bir şekilde güdülemek ve hem kendi aralarında hem de dışarıdaki insanlara karşı nasıl davranmaları gerektiği konusunda onları yönlendirmek için bir kod sağlar. Affediciliğin, pek çok farklı bağlama adaptif olarak işlev gösterebilmesi için pek çok yüzü vardır ve öyle de olması gerekir. Fakat dışarıdakiler kategorisi henüz yeteri kadar ayırt edilmemiştir. Mazluma (kilise üyesi olmaya meyyal olmasa bile) karşı aşırı bir diğerkâmlık ve affedicilik ilkesi, şeytanın tarafında olanlara karşı da kararlı bir muhalefet ilkesi vardır. Fakat şey-

tanın tarafında olanlar kimlerdir? İsa ve İncillerin yazarları için, Roma İmparatorluğu değil de ana Yahudi kurumları en önemli düşmandır. Bu muhalif ilişki ve aynı ölçüdeki affedicilik yoksunluğu, İncillerde yer alan İsa'nın ölümünün tarihsel anlatısında kendilerine yer bulurlar.

İsa'nın tarihsel tasvirine dair çok az şey biliriz fakat İsa'nın öldüğü zaman diliminde Judea'nın (Eski Filistin'deki güney bölgesi; Yahudiye) Romalı yöneticisi olan Pontius Pilate hakkında daha çok bilgi vardır. Tüm anlatılarda, işlerini yoluna koymak için vahşi yöntemler uygulayan zalim bir adam olarak geçer. Pagels'e göre (29-30), çağdaş anlatılarda bu bilgiler, düşmanlık ve olumsuz tutum şeklindedir. İskenderiye'deki bir Yahudi topluluğunun etkili bir üyesi olan Philo, Pilate'yi "esnek olmayan, inatçı ve zalim eğilimlere sahip" bir insan olarak anlatır, yöneticiliği için de şunları söyler; "aç gözlülük, şiddet yanlısı olmak, hırsızlık, tartaklamak gibi kötü davranışlar, sıklıkla yargısız infaz ve sonu gelmeyen yabani bir gaddarlık". Fakat İncillerde, zayıf bir insan olarak anlatılır; Yahudilerin isteğine boyun eğen veya Yahudiler nihayet yola gelmeden önce 3 kereden fazla olmak suretiyle İsa'nın masum olduğunu ilan eden bir kimsedir. Kısaca, Pontius Pilate anlatısı İsa'nın ölümünün sorumluluğunu Romalılardan Yahudilere atacak şekilde sunulur.

Buraya kadar İncil'in dört biçiminin de büyük ölçüde ortaklaşa paylaştığı unsurları ele aldım. Ek olarak, Pagels İnciller arasındaki farklılıkları, her bir İncil'in yazıldığı cemaatin bölgesel anlamda karşılaştığı zorluklara adaptif cevaplar olarak açıklar. Fakat farklara rağmen affedicilik kuralları epey benzerdir. Markos'a göre İncil Kudüs'e gerçekleştirilen Roma kuşatmasının ve Tapınağın yıkılmasının hemen ardından yazılmıştı. Romalılar İncilin yazıldığı Hristiyan Kilisesinin dostu

değillerdi fakat Yahudi oluşumu başlıca düşmandı ve haklarını kaybetmiş Yahudiler de din değiştirme için en temel kaynaktı. Tapınağın yıkılması Yahudi oluşumunun günahından dolayı aslında Tanrı'nın cezası olarak yorumlanmıştı ve İsa'nın önceden anlattığı gibi, yakın zamanda gerçekleşecek bir dönüşün işaretiydi. Temel düşmanlık olarak, Yahudi oluşumu İsa'nın ölümünün temel sorumlusu olarak resmedilir.

Sadece 10-20 yıl sonra yazılan Matta için, Yahudiliğin temel gövdesinin büyük kısmı, İsa zamanında çok daha az güçlü olan Farisiler adlı dini bir parti tarafından idare ediliyordu. Yine de, Farisiler Matta'ya göre İncil'de suçlamanın asıl hedefi oldular. Luka görünürde, Yahudi olmayan Hristiyan Kilisesi için, Yahudi olmayan bir din değiştiren kişinin yazısıydı. Yuhanna muhtemelen, oluşuma normalden çok daha katı bir şekilde karşı olan Yahudilerden müteşekkil, tamamıyla tutucu bir kilisenin üyesiydi. Her İncilin asıl amacı belirli bir kilisenin davranışına kılavuzluk etmek olduğundan, her biri belirli bir sosyal çevreye bölgesel olarak adaptif hale gelmiştir.

Pagels bu tezini çarpıcı detaylarla geliştirir fakat ben kendimi Luka'ya göre olan İncil ile sınırlandıracağım. Luka muhtemelen, Hristiyan hareketinin, Roma oluşumunun etkisini çekecek kadar genişlemediği dönemde Yahudi olmayan kitleye hitaben yazıldı. Diğer İncillerde, İsa'nın kendi memleketi Nasıra'daki halka açık dersinin ilk bölümü müspet bir kabule yol açar fakat Luka'da bu, bir isyana neden olur çünkü Yahudiler'in hemen yanında İsa Tanrı'nın Yahudi olmayanlara kurtuluş getireceğini haber vermiştir. Bunun üzerine, "tüm sinagoglar nefretle doldu. Yerlerinden kalktılar, onu şehrin dışına sürüklediler ve üzerine şehrin kurulu olduğu tepenin yamacına getirdiler, böylelikle onu tepeden kovmuşlardı" (Luka 4:28-29).

Bu alıntı, Yahudi tasvirinin etkisini azaltmaya yönelik ya da varlıklı kesimi sıradan kimselerden ayırt edemediğine dair Luka'nın pek de mantıklı davranmadığını gösterir. Fakat Romalıları lütufkâr bir şekilde aydınlatmak için iyi bir nedeni vardır. Luka'ya göre Pilate, İsa'yı Yahudilerden korumak için elinden gelenin en iyisini yapmıştır. İlkin, "Bu insanı suçlamak için hiçbir dayanağım yok" der (23:4). Ardından, sorumluluğu üzerinden atmayı deneyerek yargılamak için İsa'yı Roma'nın tayin ettiği Yahudiye Kralı Herod'a teslim eder. İsa'yı döven ve onunla alay eden, Herod'un Yahudi askeridir, Romalı askerler değildir. Herod İsa'yı geri gönderdiğinde ve Pilate tekrar karar vermek zorunda kaldığında hep bir ağızdan İsa'nın ölümünü isteyen Yahudi liderlere ve halka karşı onu güçlü ve etkili bir şekilde korumuştur. Bundan sonra bile Pilate, İsa'yı, şu sözleri söyleyerek üçüncü bir kez daha korumuştur; "neden, o kötü olan ne yaptı? Onu ölüm cezasına çarptırmak için hiçbir dayanak bulamıyorum; bu yüzden onu sadece kamçılatıp sonra da serbest bırakacağım" (23:22). Fakat en sonunda İsa'yı "onların iradesine" teslim etmek zorunda kaldı. İsa'yı kimin çarmıha gerdiği (Romalı askerlerin mi yoksa bir Yahudi çetesinin mi) açıklığa kavuşmadı fakat "Tanrı'ya şükrederek" öldüğünü gören Romalı bir komutan "Bu insan kuşkusuz masumdur!" çıkarımına varmıştır (23:47).

İncilleri, sadece affedicilik bağlamında değil genel anlamda, ilk bölgesel cemaatin faydacı ihtiyaçlarını karşılamak üzere uyarlamanın sonu gelmez. İlk kez Matta'da karşılaştığımız Bakire'den doğma vakası, İsa'nın Mesih olamayacağı çünkü belli bir soydan gelmediği eleştirisi için dayanak oluşturabilirdi. Keza şu an öyle! Matta İncilinde, Herod İsa'nın doğduğunu duyar ve Beytüllahim çevresindeki bölgede iki yaşın altındaki tüm erkek çocuklarını derin bir kıskançlık içinde öldürür.

Bu detay diğer İncillerde yoktur ve bu sebeple de bağımsız bir kanıt bulamayız. Havarilerin İsa'nın bedenini çalmadığı ve dirilişi uydurmadıkları ne malum? Cevap da şöyledir; çünkü o mezarı koruyan Romalı bir asker vardır.

Daha da ilginç olan şey İncillerin Yeni Ahit'e dönüşmemesidir. Hristiyan hareketi yeterli ivmeyi kazandığında, bazı dini öğretileri yücelterek ve kalanlarını topa tutarak bir birlik oluşturmak gerekti. Son ikinci yüzyıl boyunca, kendisini şimdiye dek gelenekselci olarak adlandıran Hristiyan Kilisesinin piskoposları Yeni Ahit için bir araya geldiler ve psikoposlardan birinin ifadeleriyle diğer her şeyi "cinnet uçurumu ve İsa'ya karşı küfür" olarak nitelendirdiler (Pagels 1995, 70). Uçuruma atılan İnciller içinde, birbirine kenetlenmiş bir gruptan ziyade inananları kendini keşif yolculuğuna çıkmaları için teşvik eden Tomas İncili de vardı. Pagels'e göre (74-75), Yeni Ahit'e dönüştürülen İnciller şu mantıkla seçilmişti: "Sonra, Markos'un yazarı Hristiyan toplumunun yaşamı için iptidai bir model sundu. Hristiyanların çoğunluğunun genel anlamda bir ölçüye kadar benimsedikleri Markos'un örneğiydi. Birbirini izleyen nesiller, eski İsa geleneğinin diğer pek çok unsurunda bulamadıkları şeyi Yeni Ahit'te buldular; Hristiyan toplumunun tatbiki mümkün bir tasarımı." Pagels'in tatbiki mümkün tasarıma yaptığı vurgu, Durkheim'ın seküler fayda vurgusu ile ve bu kitabın temel iddiası ile uyuşur. Ayrıca, Pagels evrim kelimesini kullanmasa da toplumsal düzeyde iyi işlemeyen inancın yerini alan Hristiyan inancının örneklerini anlatarak bir evrimsel süreci tasvir ettiği açıktır. Hayatta kalan Hristiyan inancında affediciliğin pek çok biçimi vardır çünkü Hristiyanların kendi karmaşık sosyal çevrelerine adaptif olarak davranmaları için gereklidir.

EVRİMSEL MADALYONUN ADAPTİF OLMAYAN YÜZÜ

Buraya kadar eski Hristiyan Kilisesinin davranışsal düzeydeki (tahmini) ve ayrıca yakınsak mekanizmaları düzeyindeki (üretim) adaptif niteliklerini vurguladım. Fakat Pagels kiliselerin çevreleriyle ilişkili olarak öyle detaylı bir analizini yapar ki bizler de evrimsel madalyonun adaptif olmayan yüzünü görmeye başlayabiliriz. Stephen Jay Gould gibi evrimsel biyologların doğadaki her şeyin adaptif olmadığını belirttiklerini hatırlayalım (1989; Gould ve Lewontin 1979). Bireysel organizmalarda bile, yakınsak mekanizmalar gösterişli tasarlanmış makinelerden ziyade Rube Goldberg makineleri gibi görünür ve görünürde bazı noktalardan tümüyle işlevsiz gibi gelebilir. Etkileyici adaptifliğına rağmen, Hristiyan Kilisesi bazı bağlamlarda, affediciliğin Hristiyan unsuru için fazladan çıkarımlarıyla, tam olarak Rube Goldberg etkisi verir.

Dikkate şayan bir gerçek de şudur; İncil yazarları en kutsal hikâyeleri kendi özel ihtiyaçlarına uyarlamak konusunda epey rahattır. Kutsal bir hikâyeyi değiştirmek söz konusu olduğunda, hiçbir şey kutsal görünmez, en azından dini evrimin ilk evrelerinde böyleydi. Diğer dikkat çeken bir gerçek ise Dört İncil'in de ciddi ihtilaflarına rağmen tek bir derlemede toplanabilmesidir. Bir çocuk bile gözlerini açıp Yeni Ahit'i eline aldığında, İsa'nın neden bir nüshada kendi memleketinde başarılı bir vaaz verdiğini diğer nüshada tepenin yamaçlarına kovulduğunu sorgular. Dini inançlar, faydacı amaçlar için kutsal sembolleri kullanmakla öylesine ilgilidir ki, mantıksal tutarlılık ve tarihsel doğruluk ikinci planda kalır. Bunun bir mantığı olmalıdır. Kendi içindeki çelişkiye rağmen, Yeni Ahit belirli durumlara bağlı olarak seçime göre kullanılabilecek kutsal semboller cephaneliğidir. Pagels'in verdiği bir örneğe göre, tarikatına etrafının şiddetle karşı çıktığı Yuhanna'nın

İncil'i, yaşamları için mücadele eden Hristiyan Kilisesine bir ilham ve rahatlama olagelmiştir.

Hristiyan Kilisesinin asıl başarısı, eski evrelerini niteleyen evrimsel esnekliği de sınırlandırmıştır. Yeni Ahit bir kez kutsandığında, gelecek çevreye uyum sağlayabilmenin tek yolu değişmeyen kutsal semboller cephaneliğinden seçim yapabilmektir. Romalıların, Kilisenin en büyük düşmanı olmalarından sonra mantıklı gelse de Romalıları İsa'nın ölümünden mesul tutmak mümkün değildi. Ayrıca, Yeni Ahit'in Hristiyanları adaptif olmayı bıraktıktan çok çok zaman sonra Yahudilerden nefret etmeye hazırlaması da tamamıyla mümkündür. Kısaca, Hristiyan inanç sistemlerinin mevcut çevrelerine uyumlu olmadığı nispette, isabetsiz affedicilik örneklerine ve affetmek hatasına neden olabilirler.

HACI GELİŞMESİ

Bu bölümün amacı, genellikle Hristiyan dininin yapıtaşı olarak kabul edilen affedicilik unsurunun çoklu düzey evrimsel bir açıdan anlamaktır. Kiliseleri organizmalar olarak düşünmek bizleri adaptif karmaşıklığa bakmak için teşvik eder ve affedicilik mevzusunda "biri yanağınıza vurursa diğerini de çevirin" telkininden öteye gitmek için cesaretlendirir. Meseleye, affediciliği, tüm hayvanlar âlemine uçtan uca dağıtılmış nitelikler profilinin bir parçası olarak tanımlayarak başladım çünkü affedicilik adaptif bir niteliktir ve öyle ahım şahım bir beyin gücü de gerektirmez. Kültür kavramını ötekileştirmekten çok uzakta, bu doğuştan psikoloji kendisinden sayısız kültürel "senfoni" veya "yapı" kurulabilecek olan "müzik aletleri" sağlar. İnsan toplumları genişledikçe insan davranışını adaptif anlamda düzenlemek ve işbirlikçi kılmak için daha çok kültüre ihtiyaç duyulur. İnsan toplumları avcı-toplayıcı

boyutlarının üzerinde genişlediğinde ortaya ilk çıkan sosyal kurumlar anlaşmazlık çözümü içindir, örneğin Nuerlerin leopar derili şefleri gibi. O olmasa toplum kesinlikle parçalanırdı. Dahası, bu kurumlar, Durkheim'ın tarifiyle kutsallık algısından güç elde etme bağlamında dindar olmaya eğilimlidirler. Hristiyanlık gibi bir din, üyeleri için kültürün tamamını sağlamalıdır; bu, bir grubu tanımlamak için, üyelerini güdülemek için ve hem grup içinde birbirlerine karşı hem de dışarıdaki sayısız kategorinin üyelerine karşı ilişkilerini belirlemek için ne gerektiğini düşündüğümüzde göz korkutucu bir vazifedir. Hristiyan dininin başa çıktığı tek zorluk bu değildir, ayrıca yerel çevrelerin özel taleplerine göre kendisini ayarlar. Bu kültürel adaptasyon mucizesi büyük ölçüde, tarihsel anlatılar adı altında beceriksizce kılık değiştiren güçlü hikâyelerle başarılı olur.

Ne yazık ki, Hristiyan dinini bir mucize olarak sayıp saymamak bizim bakış açımıza bağlıdır. Bir inanan onu benimkinden başka bir nedenden dolayı bir mucize olarak görebilir. İnanmayan bir kimse de benim onu mucize olarak adlandırmama neden olan unsuru alay konusu yapmış olabilir. O halde bakış açısının neden olduğu bu karmaşayı bir bir çözelim.

İlk olarak Hristiyan affediciliğini, farklı çeşitli bağlamlarda işlev gösteren karmaşık bir adaptasyon şeklinde değerlendirerek tatmin edici bir anlatım elde ettiğimizi bilmeliyiz. Bağlam hassaslığı, Hristiyan affediciliğinin doğasını anlamayı çözen noktadır. Bağlamı görmezden gelirsek anlam anlamsızlığa dönüşüverir. Hristiyanlar, insanların davranışı hakkında böylesine yargılayıcı iken nasıl bağışlayıcılık öğüdü verebiliyorlar ki? Birbirleriyle savaşırken Altın Kural ("sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma") vaazını nasıl verebiliyorlar? Hakiki bir Hristiyan, korkunç bir suç işleyen

kimseyi affedip onun cezasız kalmasına seyirci mi olmalıdır? Benim için cehennem, bu gözlemleri ilk kezmiş gibi tekrar tekrar yapan bir oda dolusu insanla ebediyen bir yerde kilitli kalmaktır. Bu gözlemler, dinin anlayışsız bir portresini çizer fakat aslında anlayışsız olan dinin üyelerine sunmak zorunda olduğu şeyin tüm karmaşasını kavrayabilmek konusunda başarısız olan gözlemcidir. Din hakkında şu ana dek yazılan şeylerin çoğu, onun karmaşık adaptif doğasının kıymetini anladığımız anda hükümsüz olur.

Bu noktayla, Hristiyanlığın âli görünüşünün hafifletilmesi gerektiğini de bilmeliyiz. Hristiyanlık ve diğer dinler, evrensel kardeşliğin yüksek ölçütleriyle yargılandığında yetersiz gelir. Grupları yalnızca bölgesel çevrelere adapte ederler. İnsanları yoksulluk ve çaresizlikten tutup çıkardıklarında, en büyük hayranlığımızı celbederler. İhlal ve savaşın aracısı olduklarında, üyeleri için yine de yüce kalırlar fakat grup dışındaki kimseler için daha geniş bir grubun mütecaviz kimseleri şeklinde ahlaksız etiketiyle değerlendirilmeyi hak ederler. Belki de evrensel kardeşlik bir din veya başka bir sosyal teşekkül ile elde edilebilir fakat bu gelecek için bir meydan okumadır.

Bana göre, evrensel kardeşlik elde etmek konusunda dinin başarısız olduğu nokta kuşların ses duvarını aşmada yaşadığı başarısızlıkla benzerdir. Kanadından yaralanmış bir kuş gördüğünüzü düşünelim. Kanadını tedavi ederek kuşun daha hızlı uçmasını sağlarsınız. Şimdi de mükemmel bir şekilde sağlıklı olan bir kuş bulduğunuzu düşünelim. Saatte 70 mil havada süzülme hızıyla doğal seçilim tarafından güzel bir şekilde tasarlanmıştır. Fakat daha da hızlı uçmasına yardım etmek istediniz. Buna yönelik yapmanız gereken yaralı bir kanadı onarırken yapmanız gerekenden çok daha zorlayıcı olacaktır. Doğal seçilim sürecinin atladığı yeni bir tasarımı

keşfetmeniz gerekecektir. Belki de bu türden bir yenilik mümkündür fakat kırık bir kanadı onarmaktan daha çok bilgi ve zekâ gerektirir.

Kuşlardaki uçma kabiliyeti gibi, bir grubun adaptif olarak işlev gösterme yeteneği göze çarpan ve karmaşık bir uyumdur. Bire bir gruplar ölçeğinde dikkati celbeder fakat geniş modern toplumlar ölçeğinde çok daha dikkat çekicidir. Bir dini veya sosyal sistemi daha iyi işlev göstermediği veya ahlaki dairesini genişletme konusunda başarısız kaldığı için eleştirdiğimizde, açık bir şekilde sorunun kırık bir kanat gibi basit bir çözümü olduğunu farz ederiz. Keşke Hristiyanlar affedicilik konusunda daha az ikiyüzlü olsaydı; o zaman Hristiyan toplumu daha iyi ve daha geniş ölçekte işlerdi. Ne kadar iyi niyetli olursa olsun bu düşünce biçiminin yanlış bilgilendirilmiş ve nihai anlamda verimsiz olduğunu düşünüyorum. Bir toplumun uyumluluğunu geliştirmek zaten var olan adaptif kapsamı değerlendirmeyi gerektirir. Evrimsel bir perspektif bu anlayışa yardımcı olacaktır.

Evrimsel bakış açısına gereğinden fazla övgü yağdıramam çünkü Pagels (1995) ve meslektaşları İncillerin işlevini ve bölgesel anlamda adaptif doğasını "evrim" kelimesini anmaksızın kavramışlardı zaten. Pek çok evrimsel biyolojici grup seçilimini reddettiklerinde durumu tam anlayamadılar ve bir grup din çalışan kişi ise meseleyi olması gerektiği gibi kavradı. Yine de sonunda, bir ucu evrimle başlayıp diğer ucunda din için tatmin edici bir açıklama olan, insan davranışına dair birleşmiş bir teoriyi umabiliriz.

Belki de bu teori, dini inanç sahibi kimseler için bunun ne anlama geldiğine dair en doğru bağlamda, bilim için bir zafer iken din için bir yenilgi gibi durabilir. Belki de bir hayalperestimdir fakat burada bile iyimserlik için zemin bula-

biliyorum. Justin'i hatırlayalım. Hristiyanlıkta "doğaüstü bir şeylere, bir mucizeye şahitlik ettiğini fark etti; bu insanlar bir şekilde büyük, bilinmeyen bir güç kaynağıyla bağlantı kurmuştu." Roma döneminde hayal edilen ve büyük, bilinmeyen bir güç kaynağıyla bağlantı kuran, Justin'in gördüğü şey insan doğasının ötesinde bir şeydi. Bu, tartışmalı da olsa, insanlık tarihinin yönünü değiştiren yeni bir kültürel yapıydı. Dini muvazenenin bir kısmı da şimdikinden çok daha iyi bir gelecek hayal etmektir. Tamamıyla bilimsel anlamda bu, Hristiyanlık'ın Justin'de bıraktığı etki gibi, gözlerimize mucizevi gelecek yeni bir kültürel yapı bulmak anlamına gelir. Bu tür bir yapının var olup olmadığını bilmiyorum fakat tüm senfonilerin yazıldığı ve tüm yapıların inşa edildiği bir biçimde kültürel evrimin yolculuğunu tamamladığı söylenebilir mi? Bence söylenemez.

YEDİNCİ BÖLÜM

BİRLEŞTİRİCİ SİSTEMLER

> Kültürler, deneyim üzerindeki rastlantısallığın etkisini azaltmak için tasarlanmış, kaosa karşı koruyucu yapılardır. Tıpkı tüylerin kuşlar, kürklerin memeliler için olduğu gibi toplumlar için adaptif tepkilerdir. Kültürler, varoluşun zorluklarıyla başa çıkmamız için bize yardımcı olacak kurallar koyar, amaçlar geliştirir, inançlar inşa eder. Böylece pek çok amaç ve inanç imkânı sunar ve aynı şekilde ihtimalleri de sınırlandırır. Fakat dikkati sınırlı bir dizi amaç ve araca yöneltmek, kendi kendine çizilmiş sınırlar içinde zahmetsiz eylemlere müsaade eden şeydir.
>
> Csikszentmihalyi 1990, 91

Bu metin benim özelde din için anlattığım şeyi genelde kültür için anlatmış. Bu metinden kısmen hoşlandığımı söyleyebilirim zira yazarı, kültürü geçim derdi için çalışmamış. Bireysel deneyimler üzerine araştırmalarıyla ünlü, psikoloji bilimiyle ilgilenen seçkin bir kimsedir kendisi. O sebeple metin, ona ortak akıl olarak görünen şeyi yansıtır.

Şayet kültüre dair formel bir çalışma, olması gerektiği gibi, bu ortak akıl görüşü üzerinde birleşirse en azından üç dönüşümden bahsedebiliriz. İlki; kültür çalışması katı bir şekilde evrimsel olacaktır. İkincisi; çoğu evrimin grup düzeyinde yer alacağı yönünde bir fikir gelişecektir; grup seçilimi olmadan tüylerin ve kürklerin olduğu kültürlerden bahsedemezsiniz. Üçüncüsü; insan doğası içine sıkıştığımız bir şeyden ziyade evrilen bir şey olarak görünür. Hepsinden öte, doğa evrilirken neden insan doğası da evrilmesin? Çoğu evrimsel biyolojicinin ilk tepkisi insan doğasının da evrildiğini fakat bunun farklılaşma gösteremeyecek kadar yavaş olduğunu söylemek olacaktır. Bahsettikleri şey genetik evrimdir. Bu da, genetik ve kültürel evrim tam anlamıyla bütünleştiğinde ortadan kaybolacak olan dar bir düşüncedir. Bir benzetme yapacak olursak fareden zürafaya neredeyse tüm memeliler tam olarak yedi boyun omurgasına sahiptir. Memeli sülalesinde bu niteliğin kendisini neden böylesine muhafaza ettiğini bilmiyorum fakat yine de bu bazılarının oldukça uzun boyunlu bazılarının ise kısa boyunlu olarak evrimleşmesini engellememiştir. İnsan nitelikleri 1. ve 6. bölümlerde ele aldığımız varsayımlı doğuştan psikolojiler gibi bağlamlarda benzer olarak sabit olabilir. Fakat şu an pek hayal edemediğimiz gelecekteki mümkün yeni biçimlerle, kültürlerin farenin zürafadan farklı olduğu gibi birbirinden farklılaşarak evrilebileceği diğer bağlamlarda oldukça esneklik sunar. İnsan davranışına dair evrimsel teorilerin, değişime dair acziyet algısı oluşturması da ironiktir.

Girişte, dini anlamanın, dinin ötesine giden sorulara cevaplar vermeyi gerektirdiğini söylemiştim. Din geniş bir konudur fakat tartışıyor olduğumuz fikirlerin daha da geniş bir uygulama alanı vardır. Bu son bölümde, en önemli temaları bir araya toplamaya çalışacağım ve kapsamımı din "ağacından" genel toplum "ormanına" genişleteceğim.

BİRLEŞTİRİCİ SİSTEMLERE DAİR GENEL BİR TEORİ

Din kelimesi Latince kökenli "religio" kelimesinden gelmiş olup "birleştirme veya bir arada tutma" anlamındadır. Din bağlamı dışında kullanılan ilgili kelimeler ise "religate" (bir arada tutmak ya da birleştirmek) ve "ligature" (bağlamak ya da birleştirmek eylemi) sözcükleridir. Bu anlamlar, adeta sona kadar keşfedilmemiş gizli ipuçları gibi, bu kitabın tezinin özünü yansıtır. Fakat dinler insanları adaptif gruplarda birleştiren tek sistem değildir. Adaptif birimler olarak siyasi oluşumlar, iş oluşumları, askeri oluşumlar, spor takımları, aile grupları, seküler entelektüel gelenekler veya hatta yaygın kültürler üzerine bir kitap yazabilirdim. Bu sebeple özelinde dinin olduğu genel bir birleştirici sistemler teorisi geliştirmemiz gerek. Genel teori dini diğer birleştirici sistemlerden ayırmalıdır fakat aynı zamanda dinin, başka bağlamlarda pek de dini olmayan şeyler de dâhil olmak üzere diğer birleştirici sistemlerle ortak yönlerini de göstermelidir.

İŞLEV VE BELİRSİZLİK

Din tanımı, din konusu çalışıldığından bu yana uzunca bir süredir tartışılmaktadır. Stark ve Bainbridge (1985, 1987) ve diğerleri, Durkheim'ın kutsal ve dünyevi ayrımının aksine, dini doğaüstü bir aygıta inanmak olarak tanımladılar. Durkheim'ın tanımı, bizim din olarak düşündüğümüz şeyle kendisini sınırlandırmayan gereğinden fazla geniş bir tanımdır. Vatanperver kimseler bayraklarını kutsal kabul ederler fakat bu, devletin bir din olduğu anlamına mı gelir? Öte yandan, Stark ve Bainbridge'ın tanımı ise epey dar durur. Kurucusunun, sadece uykudan uyanmış olduğunu ve herhangi bir tanrının yardımı olmaksızın aydınlığa giden yolu bulduğunu söylediği Budizm gibi ana dinleri hariç tutarlar. Stark ve Bainbridge,

aslında Budizm'in uygulamada bir sürü tanrıyla dolu olduğunu ve bu yüzden kendi tanımı tarafından tuzağa düşürüldüğünü ileri sürerler. Fakat daha genel anlamda, dini tamamen doğaüstü aygıtlar bağlamında tanımlamak dar olmanın yanı sıra sığ durur.

Geçmiş tartışmalar, işlev ve belirsizlik olarak adlandırılabilecek iki tabiri ve bu bağlamda dini tanımlamak için en önemli iki kriteri göz ardı etmiştir. Birinci bölümde, işlevselciliği ve işlevselci olmayışı, uygun bağlamlarda kullanılması gereken tamamıyla farklı düşünce biçimleri olarak tanımlamıştım. Gökyüzündeki ayı işlevsel bağlamlarda düşünmek saçmadır. Bir makineyi veya iyi uyum sağlamış bir organizmayı işlevsiz olarak düşünmek de aynı oranda saçmadır. Bir nesnenin işlevsel yanları tanımında muhakkak yansıtılır. Diş fırçası gibi insan ürünü işlevsel bir nesne "dişleri temizlemek için bir fırça" şeklinde tanımlanır. Diş gibi biyolojik olarak evrilmiş işlevsel bir nesne "yiyecekleri tutmak ve çiğnemeyi sağlayan, ayrıca bir silah olarak da kullanılan sert kemik yapısı" olarak tanımlanır. İşlevi olan insan grupları da değişmeksizin işlevsel terimlerle tanımlanır. Mahkeme "kendilerine gelen meseleyi soruşturmaya ve test etmeye ve mevcut deliller doğrultusunda hüküm vermeye yemin eden bir grup insan" olarak tanımlanır. Ordu, "savaş için örgütlenen bir grup insan" olarak tanımlanır. Öğretici bir çalışma yaparak okuru bu nesneleri işlevlerine atıfta bulunmaksızın tanımlamaya davet ediyorum. Şayet din biyolojik ve kültürel anlamda evrilmiş bir adaptasyon ise, işlevsel konumu tanımında yansıtılmak zorundadır.

Belirsizlik, bir dizi nesnenin (ör. "din" diye adlandırılan bir dizi) diğer dizilerden ayrıştırılabileceği sınırdır. Pek çok tanımın örtük amacı, belirsizliği asgari düzeye indirmektir. Matematikteki klasik dizi teorisi, bir dizideki üyeliği ya hep

ya hiç niteliği kapsamına sokarak bu amacı somutlaştırmıştır. Belirsizliği asgari seviyeye indirmek uygulanabilir amaçlar için genellikle kullanışlıdır. Örneğin; bir uçaksavarın kendi safındaki uçaklarla düşman uçaklarını ayırması gerektiği zaman, belirsizliği azaltmaya ihtiyaç duyulur. Fakat bazı diziler tabiatı gereği belirsizdir. Demokrasi her zaman ya hep ya hiç kategorisi bağlamında varlık göstermemiştir. Türler de ya hep ya hiç kategorileştirmesini küçümseyen belirsiz bir dizi biyolojik nesneden dolayı kötü nam salmıştır. Tabiatı gereği belirsiz dizileri anlamak, belirsizliklerini kendi çaplarında ilginç bir nitelik olarak kabullenmeyi ve çalışmayı gerektirir. Matematiğin ve bilgisayar biliminin görece yeni bir kolu, sosyal bilimler için önemli çıkarımları olan (Ragin 2000), belirsiz setleri çalışmaya adanmıştır (Kosko 1993; Klir, St. Clair, ve Juan 1997).

Aklımızın bir kenarında işlev ve belirsizliği tutarak Durkheim ve Stark'ın tanımlarına geri dönelim:

> Din kutsal şeylere ilişkin inanışlar ve uygulamalardan, yani ayrılmış ve yasaklanmış şeylerden müteşekkil birleşik bir sistemdir. Din bu inançlar ve pratikleri benimseyenlerin tümünü Kilise adı verilen tek bir ahlaki sistemde bir araya getirir (Durkheim [1912] 1995, 44). Din, tanrı veya tanrılarla değiş tokuş yapma bağlamlarını meşrulaştıran ve ayrıntılarıyla belirten oldukça genel açıklamaları içerir (Stark 1999, 270).

Durkheim'ın tanımı işlevsel yönelimi yansıtır. Din, kutsallığın esas mekanizma olduğu, bir amaca yönelik (bir insan grubunu tek bir ahlaki toplulukta birleştirmek amacına yönelik) sistemdir. Bu tanımın belirsizliği, eğer belirsizliği asgari seviyeye indirmeye çalışıyorsak bir sorumluluktur fakat aynı zamanda eğer din tabiatı gereği belirsiz nesneler dizisiyse bu

belirsiz tanım uygundur da. Durkheim'ın her bağlamda haklı olduğunu söylemeye çalışmıyorum, fakat bu tanımın doğru yolda olduğunu düşünüyorum çünkü dinin işlevsel doğasını kabul ediyor.

Bunun aksine, Stark'ın tanımı, kendi formel din teorisinin hem yan ürün yönünü hem de psikolojik yönünü yansıtıyor. Daha önce de gördüğümüz üzere, bu teori her iki yönden de kusurlu olabilir; işlevselliği göz ardı eder ve psikolojik yönü temelde, fayda maksimizasyonu ilkesini meşrulaştırmak için bir benzetme sunar. Bu yüzden eşlik eden tanımın, Budist düşüncesindeki tanrıların mevcudiyeti temelinin çok daha fazlası olarak değerlendirilmesi gerekir. Doğa üstü aygıtların din için tanımlayıcı bir kriter olduğu ortaya çıksa bile, tanrıların nasıl işlev gösterdiklerini ve diğer birleştirici sistemlerde onların yerini neyin aldığını bilmemiz gerekir. Dini diğer sosyal sistemlerden koruma çemberine alan bir tanım kullanmaya çalışmak yerine, tüm birleştirici sistemlerin ortaklaşa sahip oldukları şeyin ne olduğunu ve keskin sınırlar yokken bile bazılarını "dini" bazılarını "siyasi" olarak kategorize etmemize neden olacak biçimde neden farklılaştıklarını anlamaya ihtiyacımız var.[1]

BİRLEŞTİRİCİ SİSTEMLERE DAİR KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA

İnsanlardan müteşekkil sosyal sistemleri karşılaştırmadan önce, birleştirici sistemlerin doğanın her yerinde mevcut olduğunu hatırlamakta fayda var. İnsan gruplarını adaptif birimler olarak açıklayan teori aynı zamanda sosyal böcek ko-

---

1 Dini belirli bir tür sosyal teşekkül olarak düşünme eğilimimiz, oldukça yakın zamanlarda gerçekleşen kilise ve devletin ayrılmasından etkilenmiş olabilir. Fakat bunun, din hakkında temel bir düzeyde düşünmek için zayıf bir zemin olduğunu söylemeye gerek bile yoktur.

lonilerini, bireysel organizmaları ve hatta yaşamın kaynağını bile grup düzeyindeki seçilimden evrilmiş etkileşim içindeki molekül gruplarının birleşmiş hali olarak açıklar. Giriş Hutterites'ten bir metinle başlar ve dini komünleri tek bir organizmayla ve arı kolonileri ile karşılaştırır. Şaşırtıcı göründüğü kadar, bu karşılaştırma tamamen bilimsel anlamda garantilidir. Bu mümkün olan en geniş ölçeklerdeki karşılaştırmalı birleştirilmiş sistemler çalışmasından elde edilecek çok şey vardır.

Alanımızı insanlardan müteşekkil sosyal oluşumların karşılaştırmalı çalışması olarak daralttığımız için, genel anlamda, yaklaşık olarak modern avcı-toplayıcı toplumlar genişliğindeki küçük sosyal gruplarda geçen kendi evrimsel tarihimizle başlamamız gerekir. Yüzeysel olarak bu gruplar grup düzeyi seçilimi için elverişli görünmezler. Tek başına genetik varyasyon temelinde, grup içi seçilimin pek çok vakaya yayılmasını bekleyebiliriz. Fakat insanlardan müteşekkil grup içi ve gruplar arası fenotipik varyasyon genetik varyasyondan tamamıyla farklıdır ve grup seçilimini oldukça güçlü bir kuvvet kılar. Fenotipik varyasyonun, doğal seçilimin gördüğü göreceği her şey olduğunu hatırlayalım. Genetik evrim önemini korur fakat önemini anlamak için, genlerin doğrudan davranışları kodladığı evrimsel modellerdeki basitleştirici bir varsayım kadar genel olan genetik belirlenimciliğin ötesine gitmemiz gerekir. Bunun yerine doğru olarak bildiğimiz şeyi şekillendirmeye başlamalıyız: Genler, insanların geniş (ve sınırlandırılmamış) esneklikle farklı davranışlar benimsemesine ve neyin adaptif sayılacağını belirleyen çevreyi değiştirmelerine neden olan psikolojik nitelikleri kodlar. Belki de bizler diğer türlere kıyasla daha çok kendimizin oluşturduğu bir çevrede yaşıyoruzdur. Daha teknik terimlerle ifade edersek insan evrimi, çoklu düzey seçiliminin parametrelerini değişti-

ren nitelikler ve değişimin bir sonucu olarak evrilen nitelikler arasında bir geri bildirim süreci olagelmiştir.[2]

Bu geri bildirim sürecini detaylı çalışmak istediğimizde, birinci bölümde göstermeye çalıştığım gibi, ahlak merkezi bir olgu olarak belirir (ayrıca bkz. Sober ve Wilson 1998; Boehm 1999). Bu önemli bir gelişmedir çünkü geçmişte ahlak ve evrim insan düşüncesinin zıt köşelerinde bulunma eğilimindeydi. Artık bu kavramların beraber çalışması gerektiği ve tamamen biyolojik bir açıdan bile ahlakın insan olmanın ne demek olduğunun özüne dair bir parça olduğu görüldü. Ahlakın sözlük anlamı ("doğru davranış kurallarına uymak") çoklu düzey seçilim teorisiyle yakın ilişkisini güzel bir şekilde özetler. Ne tür genetik varyasyon olursa olsun, kurallara uymak grup içindeki belli türden fenotipik varyasyonları saf dışı bırakır. Doğru davranış olarak addedilebilecek davranışlar genetik olarak belirlenmez, açık uçlu psikolojik ve kültürel süreçlere bağlıdırlar. Bir kez daha belirtelim ki, bazı psikolojik süreçler genetik olarak belirlenebilir fakat bu, davranışların genetik olarak belirlendiği varsayımından oldukça uzaktır. Doğru davranışın açık uçlu doğası, grup içinde kurallara uyma baskısı tarafından azaltılsa bile fenotipik varyasyonun gruplar arasında var olacağı anlamına gelir. Doğası gereği ahlak, grup seçiliminden yana olacak şekilde seçilim düzeyleri arasında dengeyi değiştirir (Boehm 1999).

Sosyal bilimler medeniyet öncesi atalarımızın yaşamları ve zihinleri hakkında senaryolarla doludur. Rousseau, toplumun bozduğu soylu bir vahşi hayal eder. Freud, baba katli eyleminin bir şekilde ırksal hafızaya yerleştiği suçlu bir vahşi

2 Gen-kültür birlikte evriminin belirli modelleri bu süreci şekillendirmeye çalışır. Bkz; Boyd ve Richerson 1985; Durham 1991; Lumsden ve Wilson 1981; Wilson ve Kniffin 1999. Genel bir analiz için bkz; Laland, Odling-Smee, ve Feldman 2000.

hayal eder. İktisatçılar, bencil bir vahşi hayal ederler hatta bazen sadece kendi çıkarını gözeterek medenileşen Homo Economicus'a bile atıfta bulunurlar. Cennet bahçesi olgusundan daha başka temelleri olmadığında bu köken mitlerinin neden gerekli olduğunu sormakta fayda var. Benim tahminime göre, bunların inanç sistemini yaratmak ve onu devam ettirmek gibi tatbiki bir rolü vardır. Tıpkı Dört İncil'de tarihin çarpıtılması gibi. Her halükarda, bunları, atalarımızın yaşamları ve zihinlerine dair daha otantik bir portre ile değiştirmemize az kaldı. Muhafaza edilen eşitlikçilik ve onu destekleyen doğuştan psikoloji kavramını arıtmak için daha fazla çalışma gerekli, fakat pürüzlü ana hatları tüm modern sosyal kurumları, dini veya başka şeyleri çalışmak için bir başlangıç noktası sunar (Bowles ve Gintis 1998).

Bana göre bu, ikinci bölümde anlattığımız Turner'ın yapı ve komünitas ayrımının özüdür. İnsan toplumları çeşitli şekillerde yapılanabilir ve genellikle epey tabakalaşmıştır. Fakat hepsinin arkasında, en yukarıdakinden en aşağısına tüm üyeleri için toplumun çalışması gereken güçlü bir ahlaki duyarlılık vardır. Komünitasın bu ruhunu avcı-toplayıcı zihniyeti olarak yorumluyorum; ortak çıkar için çalışan fakat asıl sömürüye karşı uyanık olan zihniyet. Adaptif işlev göstermek için ayrılmış olması gereken daha geniş gruplarda, komünitas ruhu bir tür ahlaki çapa görevi görür. Geniş bir toplum, yapısı komünitas ruhunu tatmin ettiği ölçüde güçlüdür. Bu konuda başarısız olduğunda, ki bu durum kişi diğerlerinin zararına olacak şekilde kendi çıkarını gözettiği sık yaşanılan bir durumda gerçekleşir, üyeler bağlılıklarını çekerler ve daha önceden destekliyor oldukları şeyi yıkmak için çalışırlar. Sık geri dönüşler ve hiçbir şekilde ilerleme imkânının kalmaması ile göze çarpan yavaş ve tereddütlü bir süreç ile sosyal yapılar ortak çıkar için kabaca çalışmaya evrilirler. Güçlü bir toplu-

mun önemli tasarım niteliklerinden biri çift yönlü kontroldür. Liderler ve diğer yetkililer geniş bir toplumdaki eylemleri düzenlemekle görevlidir, fakat aynı zamanda ellerindeki gücü suistimal etmemeleri için kontrol edilmeleri gerekir. Muhafaza edilen eşitlikçilik kavramını geliştirmede en etkili olan antropolog Boehm'e göre (1999), geleneksel toplumların en güçlü şefleri bile vatandaşlarına karşı oldukça hesap verebilir durumdadırlar.

Bu kitapta, bir doğuştan psikoloji teorisinin din çalışmalarını nasıl canlandırabileceğini ve kültürün özünü inkâr etmekten ziyade nasıl açıklığa kavuşturabileceğini göstermeye çalıştım. Aynı teori, insanlardan müteşekkil diğer herhangi bir modern sosyal oluşuma da uygulanabilir. Bir örnek verecek olursak askeri gruplar, yüzeysel olarak hiyerarşik yapılarının altında iki yönlü kontrol unsuruna güçlü bir şekilde sahiptir. Askeri liderler, akıllıca kararlar vererek ve bilhassa, diğerlerinin de maruz kaldığı riske kendilerini de atarak "takipçilerinin" saygısını kazanırlar. Komutanların, adamlarını savaşa sürmek yerine onlara öncülük etmesinin bir nedeni vardır.[3] Adamlarının saygısını kaybetmiş bir lider arkasından vurulmak için uygun zaman kollanan kişidir. Richerson ve Boyd (1999), benim dini açıklamak için kullandığın aynı evrimsel ilkelerle, II. Dünya Savaşı boyunca Amerikan, Alman ve Rus askerlerinin savaşma kabiliyetindeki varyasyonu açıklarlar.[4]

3 Babam, tam da bu noktaya ilişkin, II. Dünya Savaşı'ndan komik bir hikâye anlatır. Babam, Güney Pasifik'teki küçük bir ikmal gemisinin kaptanıdır ve bir gün tayfası, yağmur suyunu biriktirmek için bir muşamba gerer. Babam, muşambanın yanlışlıkla su dolmuş olduğunu düşünerek biriken suyla duş alır. Kaptan olmasına rağmen kendisine verilen tepkilere dair şöyle konuşur; "Beni öldürecekler zannettim".

4 Richerson ve Boyd (1999), grup düzeyindeki adaptasyonların hem varlığı hem yokluğunu vurgulamak için "ilkel süperorganiklik" terimini kullanır. Bu nitelemeye katılıyorum fakat bir adaptasyonun görünür "ilkelliği" kişinin beklenti temeline bağlıdır. Kalvinizm ya da Bali'nin su tapınakları gibi

Başka bir örnek verecek olursak Bowles ve Gintis (1998) gibi iktisatçılar muhafaza edilmiş eşitlikçiliğin çıkarımlarını ve iktisat teorisi ile kamu düzeni için temel psikolojisini keşfetmeye çalışırlar. Homo Economicus'un yerini belki bir gün, daha net ve bilimsel olarak ayakları yere basan bir insan doğası kavramı alır. Onu ayrı tutan bir tanımla kısa ve öz bir biçimde açıklamaktan ziyade, dini, bu ortaya çıkan sentez bağlamında diğer modern sosyal oluşumlarla ele almak için her neden mevcuttur.

SEMBOLLER VE KUTSALLIK

İki bin yıldır, Batı medeniyeti insanları diğer hayvanlardan kategorik anlamda farklı ve epey üstün olarak düşündüler. İnsana özgü olarak düşünülebilecek nitelikler listesi sonsuzdur; kapsayıcı bir dil, alet kullanma, zekâ, ahlak ve estetik. Darwin'in türümüzün temelini kaba bir şekilde sarsmasından bu yana, bilim insanları bizler ve diğer türler arasındaki hakiki benzerlik ve farklılıkları keşfetmeye çalışmaktadır. Bu araştırmaların çoğu, aslında bizlerin diğer hayvanlardan temelde farklı olmadığı çıkarımına varır. Örneğin, güncel biçimindeki evrimsel psikoloji alanı primatlar, aslanlar ve tarla sincabı için işleyen yöntemlerin aynısını kullanarak insanların davranış ve zihinlerini tahmin etmeye çalışır.

İnsanın biricikliğine dair geçmişte öne sürülen tüm hatalı iddialar düşünüldüğünde, özellikle de nörobiyoloji alanından bazı mantıklı iddiaların ortaya çıktığını görmek şaşırtıcı

---

bir dini sistemin işlevselliği, bireyselciliğin egemen olduğu modern entelektüel düşünce temeline karşı oldukça kapsamlıdır. Ayrıca, adaptasyoncu program, gerçek grupların daha büyük veya daha az bir derecede yetersiz geleceğini bilerek oldukça adaptif grupların neye benzediğiyle ilişkilidir. Tüm bu nedenlerden dolayı, sosyal grupları epey kapsamlı adaptif birimler olarak özgürce düşünmeye bırakabiliriz kendimizi.

olmalıdır. Kitap boyunca sürekli bahsettiğim Terrence Deacon'un (1998) *The Symbolic Species* kitabını ilk okuduğumda yaşadığım şaşkınlığı hâlâ anımsarım. Konuya hâkim olduğu her halinden bellidir fakat insan zihninin sembolik düşünce konusunda biricik olduğunu öne sürer. Hatta insan biricikliğini herhangi bir evrimsel iddia için gereken mantıksal bağ ile uzlaştırmak konusunda da akıllıca bir yol bulmuştur. Deacon'a göre, sembolik düşünmek, primat atalarımızın sahip olduğundan daha büyük veya daha farklı bir beyin gerektirmez. Aslında, kendi türlerinden ziyade bize daha çok benzeyen şempanze veya cüce şempanzeye sembolik düşünmeyi öğretmek gerçekten de mümkündür. Sorun, doğada emsali bulunmayan zorlu bir eğitim sürecinin gerekmesidir. Dahası, sembolik düşünce, doğal çevrelere adaptif olan çağrışımsal öğrenmenin daha temel biçimleri ile çatışır. Sembolik düşünce tıpkı, ancak düşük uyum vadisini ilk geçiş gerçekleştirildiğinde tırmanılabilen adaptif bir manzaranın yüksek zirvesi gibidir. İnsanları biricik kılan şey, sembolik düşünceyi ilk evrelerine adaptif kılan doğal bir çevresel bağlamdır. Ve yeni adaptif bir zirveye geçmek için bizi yalnız kılar.

Deacon'un varsayımı şüphelidir ve detaylarına baktığımızda hatalı olduğu tespit edilebilir. Hayvanları severim ve şayet diğer türler de sembolik düşünce grubuna kabul edilirlerse mutlu olacağım. Deacon'un varsayımına dair dikkatimi çeken şey insanın biricikliğine dair iddiası değildir; sembolik düşüncenin, en azından insanların ve belki de pekâlâ diğer türlerin sosyal davranışının ana unsuru olabileceği varsayımıdır. Durkheim'ın şu sözünü hatırlayalım; "her bakımdan ve tarihin her anında, sosyal yaşam ancak geniş bir sembolizm sayesinde mümkündür" ([1912] 1995, 233). Bu ifade belki de doksan yıl öncesine ait olabilir ve sosyal bilimlerin çeşitli kollarında yerine göre kullanılmıştır, fakat insan sosyal

davranışını da içeren sosyal davranışa dair modern evrimsel teorilerin temeline karşı oldukça yenidir. Biyoloji ve sosyal bilimlerin birleşmesi, verimli bir mübadeleden ziyade daha çok biyoloji tarafından istila edilen tek yönlü bir yolmuş gibi görünür. Bu nokta, akışın etkisinin diğer yönde olması gerektiği bir vakadır.

Semboller, sosyal davranışa yönelik evrimsel teorilerin bünyesine nasıl dâhil edilir? Öncelikle, geri dönüşü hayatta kalma ve çoğalma olacak şekilde, davranışlar üzerinde etkisinin olması gerekir (Richerson ve Boyd 1985). Tam da bu noktada kutsallık kavramı sembol kavramıyla birleşmeye başlar. Kutsal semboller saygıyı emreder; davranış üzerinde cebri hâkimiyet kurar. Bir şeyleri kutsal saymak o şeyin hâkimiyeti altına girmektir, taleplerine itaat etmektir. Tam tersine, bir şeyleri dünyevi saymak da o şeyi kendi hâkimiyetimiz altına almaktır, kendi amaçlarımız doğrultusunda kullanmaktır. Kutsal semboller, onu kutsal kabul eden kişilerin davranışlarını düzenler. Bu sosyal bilimler penceresinden alelade gözüküyor olabilir (ve öyledir de) fakat semboller ve kutsallık kavramlarını evrimsel teoride birleştirmek için çalışmaya elverişli bir başlama noktası sunar.

Konuyu biraz daha somutlaştırmak için Nuerlerdeki leopar derili şefin kutsal makamını hatırlamak faydalı olacaktır. Leopar derili şefin gürültülü bir kovalama içinde olan maktulün yakınları ile uzlaşması için deliler gibi koşan az önce katil olmuş bir kişiyi düşünelim. Ölen yakınının intikamını almak (Nuerler için) hem biyolojik hem kültürel anlamda deneyimlenebilecek en güçlü buyruklardan biridir. Fakat yine de, uzlaşma sınırında bir duraksarlar. Bunun nedeni fiziksel güç değildir. Bir sembol üzerinden taşınan sosyal düzen nedeniyle duracakları noktayı bilirler. Elbette sembolün fiziksel güç ile

desteklenmesi muhtemeldir. Eğer intikam arayışındaki akrabalar uzlaşmayı bozarlarsa kabilenin diğer üyeleri tarafından kutsala saygısızlık ettikleri için cezalandırılacaklardır. Fakat bu eğilim tam da, kutsallık sembollerini, muhafaza edilen eşitlikçilik çerçevesine oldukça uygun bir şekilde sokmaktır. İnsan gruplarının, doğru davranış anlayışlarını güçlendiren ahlaki oluşumlar kalıbında kolayca şekil aldıklarını görmüştük. Buna yalnızca şunu ekleyebiliriz; kutsal semboller ahlaki bir sistemi temsil etmek ve onu eyleme geçirmek için bir mekanizma sağlarlar.

Kutsal sembollerden bahsettiğimizde elbette dinin merkezine yaklaşmış oluruz. Fakat diğer sosyal teşekküllerin merkezinden uzaklaştığımız anlamına mı gelir bu? Bence öyle değildir. Eğer sembolik düşünce Deacon'un dediği kadar insan evriminin merkezindeyse insana dair sosyal yaşamın tamamının merkezindedir. Davranışlarımızın hepsi daima, Durkheim'ın da dediği gibi, geniş bir sembolizmcilik tarafından düzenlenir.

OLGUSAL VE KILGISAL REALİZM

Dinin yapıtaşlarından birisi, inanmayan bir kimsenin gerçeklikten kopuş yaşadığı uhrevi doğasına ilişkindir. Tanrılara ek olarak hakikaten var olan insanların doğasını ve aralarında geçen olayları değiştirerek gerçek dünyayı uhrevileştirir. Yeni Ahit İncilleri'ndeki zayıf tarihi gördük. Bunun nedeni zaman içinde hafızanın solması değildir; tarihi gerçekliğin, eylemi güdülemek için insanlar ve olaylar hakkındaki anlatıların, sembolik kullanımları tarafından tahakküm altına alınmasıdır.

Kendisinin dindar olmadığını öne süren kimseler genellikle dinin uhrevi yanını zihinsel bir zayıflık biçimi olarak gö-

rürler. Bu kadar ihtilaflı kanıtlar karşısında kim bu hokus-pokusa inanacak kadar aptal olabilir ki? Sırf bu duruş bile, bilim insanları ve entelektüeller olarak bizim dikkatimizi ciddi anlamda hak eden bir dizi meseleyi yanlış yorumladığı ve basitleştirdiği için eleştirilebilir.

İlk etapta, eğer bu kitabın temel iddiası doğru ise, çoğu dini inanış gerçeklikten kopmaz. Bundan ziyade, gerçek dünyaya adaptif olan davranışları güdüleyerek gerçekliğe derinlemesine bağlanır; bu uygulanabilirliği olan bağlamla ilişkili olınası için karmaşıklığın gerektiğini kabul ettiğimizde elde ettiğimiz harika bir başarıdır. Gerçek dünyanın sözlü tariflerinden dolayı dini inanç sahibi çoğu kimsenin iki yönlü olduğu doğrudur fakat bunun yapacağı tek şey gerçekliğin iki biçimini fark etmemizi sağlamasıdır; sözlü karşılığına dayanarak olgusal bir gerçeklik ve davranışsal uyumluluğuna dayanarak kılgısal bir gerçeklik. İsa'nın gerçek hayatını anlayan fakat kendi hayatı, ideolojisi neticesinde karmakarışık olan ateist bir tarihçiyi düşünelim. Gerçekliğe olgusal olarak bağlıdır fakat kılgısal olarak gerçeklikten kopmuştur.

İkinci olarak; çoğu dini inanç zihinsel bir zayıflık biçimi sergilemez, daha çok biyolojik ve kültürel anlamda iyi uyum sağlamış insan zihninin sağlıklı işlevini yansıtır. Rasyonalite, yargılanması gereken diğer düşünce biçimlerine karşı altın ayarı değildir. Adaptasyon, yargılanması gereken rasyonaliteye ve diğer tüm düşünce biçimlerine karşı altın ayarıdır. Evrimsel biyologlar bu noktayı hızlıca anlamalıdırlar zira bilirler ki iyi uyum sağlamış bir zihin neticede hayatta kalma ve çoğalma için iyi bir araçtır. Diyelim ki, gerçekliğin iki biçimi arasında bir alış veriş var. Örneğin, sadece olgusal anlamda daha az doğru olduğunda inancımız daha çok adaptif olacaktır gibi. Böyle bir durumda olgusal realizm her seferinde

kaybeden taraf olacaktır (Wilson 1990). Evrimsel psikologların dediği şeyi açıklayacak olursak atalarımızın içinde kılgısal gerçeklikten kopan olgusal gerçekçiler yoktu. Evrimsel açıdan zihinsel anlamda zayıflıkla suçlanacak kişi olgusal gerçekliği kılgısal gerçeklikten üstün tutan kişidir.

Üçüncü olarak; dinin uhrevi doğasını küçümsemek, dini olmayan inanç sistemlerinin daha çok olgusal gerçekçi olduğunu varsaymaktır. Dini olmayan inanç sistemlerinin tanrılar olmadan yöneltildiği doğrudur fakat tam olarak Dört İncil'in yaptığı gibi gerçek dünyanın olgularını çarpıtıyor olabilirler. Diğer inançların insanları için olan belli bir din gibi, bunun da diğer ulusların insanları için saçma ve iradesiz gelen vatanperver tarih anlatıları olduğunu biliyoruz. Olgusal akla yatkınlıkla örülmüş örtü, zamanın eli tarafından çekiliverildiğinden beri, geçtiğimiz yılların pek çok entelektüel geleneği ve bilimsel teorilerinin benzer saçma ve amaç esaslı nitelikleri olduğunu görürüz. Bir şeylere, arzulanan neticeleri için inanmak bir suç ise, ilk eleştiriyi suçsuz olan yapsın.

Evrim çalışması daha çok alış-veriş üzerine bir çalışmadır. Bazı bağlamlarda daha iyi olmak diğer bağlamlarda daha kötü olmayı gerektirir, bu da neden hayatın çok amaçlı tek bir türden ziyade çeşitli biçimleri içerdiğini kısmen açıklar. Olgusal ve kılgısal realizme uygun ve entelektüel anlamda saygılı bir şekilde yaklaşmanın yolu da alış-veriş mantığı gibidir. Kişinin fiziksel ve sosyal çevresine dair olgusal bilgisi pek çok amaç için kullanışlıdır (en "ilkelleri" de dâhil olmak üzere). Tüm insanlar bu türden bilgiye sahiptir ve en azından bir kaç bağlamda bunları ifade ederler. Dördüncü bölümde anlattığımız Balili çiftçilerin böcek kontrolü buna örnek verilebilir. Fakat olgusal bilginin adaptif davranışı güdülemek konusunda her zaman tek başına yeterli olmadığı ortadadır.

Bazen, olgusal gerçeklikten ayrılan sembolik bir inanç sistemi daha başarılıdır. Ayrıca, bazı sembolik sistemlerin etkililiği bunların açıkça olgusal anlamda doğru olduğuna inanmayı gerektirir. Davranış güdülemek için tasarlanmış bir sembolik sistem inşa etmek, kişinin fiziksel ve sosyal çevresine dair net olgusal bilgi edinmesinden oldukça farklı bir bilişsel görevdir. İkisinin de birbiriyle kısmen çatışmasına rağmen, insan zihninin bir şekilde ikisini de bünyesinde barındırması gerekir.

Bu alış verişin nasıl idare edildiği merak konusudur, çünkü bilgime dayanarak söylüyorum ki mevzu bu şekilde nadiren kavramsallaştırılmıştır (Wilson 1990, 1995). Bir ihtimal şudur; iki bilgi biçimi de bilinçli bir süreçten ziyade kör evrimle gelişmiştir. İnsanlar herhangi bir şeye inanacaktır. Bunu takiben de, olgusal ve kılgısal gerçekliğin dengeli karışımına sahip olanlar iki tarafın herhangi birinde hata verenlerin yerini almıştır. Diğer bir ihtimal de, her bir bireyin olgusal bilgileri anlamak ve sembolik inanç sistemleri kurmak için kapsamlı zihinsel modüllere sahip olduğudur ve bağlama göre bu ikisi birbirine tahakküm edebilir. Belki de dini anlamda yobaz kimselerin içinde sessizce rolünü oynayan mantıklı olgusal bir gerçekçi vardır. Üçüncü bir ihtimal ise, bireyler arasındaki iş bölümüdür. Stark ve Bainbridge (1985), "ilkel" toplumlar da dâhil olmak üzere tarih boyunca ateistlerin var olduğunu gözlemlemişlerdir. Belki de inananlar ve inanmayanlar arasında düşmanlık gibi görünen ilişki esasında sosyal grupları bütün olarak bir arada tutan olgusal ve kılgısal gerçeklik arasında sağlıklı bir dengeyi temsil eder. Dini sadece uhrevi ve iradesiz olarak düşünmek yerine, insanlardan müteşekkil sosyal oluşumlar içinde olgusal ve kılgısal realizm arasındaki alış-verişin nasıl yönetildiğini ve gelecekte nasıl daha iyi yönetilebileceğini düşünmeliyiz.

BİLİM VE TOPLUM

Buraya kadar insanları birleştiren sistemlere ilişkin genel bir teori taslağı çizdik fakat dine özgü herhangi bir şey bulma konusunda pek bir ilerleme kaydetmedik. Belki de eğer bilime özgü bir şeyler bulmayı denersek daha fazla şansımız olacaktır. Bilimin sadece tek bir yönden, olgusal gerçekliğe açıktan bağlılık yönünden, biricik olduğunu düşünmek ilginçtir. Aslında, insanları birleştiren diğer her bir sistem olgusal realizmi önemli hatta temel bir unsur olarak barındırır fakat bunu gerektiğinde kılgısal realizme tabi tutarlar. Kelimenin en idealist anlamıyla sadece bilim, olgusal bilginin ilerlemesini onun aşikâr amacı olarak düşünerek alış-verişi saf dışı bırakma girişiminde bulunur. Olgusal bilginin bilimin tanrısı olduğunu söylemekte haksız sayılmazsınız. Diğer her bir bağlamda bilim belki de, din de dâhil olmak üzere insanları birleştirici tüm diğer sosyal teşekküller gibidir.

Bu varsayımdan yola çıkarak pek çok çıkarım yapılabilir. İlk olarak, bilim yapay bir eylem olarak ortaya çıkmıştır. İnsan zihni, olgusal realizmi kılgısala tabi kılma konusunda, tam tersini yapmaktan muhtemelen çok daha başarılıdır. Kılgısal sonuçları göz ardı ederek sadece olgularla ilgilenen gerçek bir bilim insanının ideali İsa, Muhammed ya da Buda idealleri kadar ulaşılabilirdir. Sosyal bir teşekkül olarak bilimin yapabileceği en iyi şey, insanları ideale yönlendirecek olan bir inanç ve uygulama sistemi sunmaktır. Elbette bilimsel kültürün kutsal sembollerle, kendini öven ifadelerle ve kararınca etkili sosyal kontrol mekanizmalarıyla sarılı olduğunu biliyoruz. Sanırım bilimi dinle bu şekilde kıyaslayarak küçümsediğim zannediliyor. Fakat aksine, olgusal bilgiyi artırmaya dair belirttiği amacı doğrultusunda dindar olmayan konumunu koruduğu sürece, bazı bağlamlarda dindar olmakla bilimin

fayda sağlayacağını düşünüyorum. Bilimin, insanları birleştiren diğer sistemlerdeki kadar komünitas ruhu yürüten etkili bir yapıya ihtiyacı vardır.

Kılgısal realizmin uzun vadeli kılgısal kalabilmesi için olgusal realizme sıkı sıkıya bağlı olması gerekir. Farklılaşmış geniş bir toplumun, işlevselci terimleri utanmadan kullanabilmesi için, olgusal bilginin idrakinin en âali değer olduğu bir organ içermesi bundan dolayı mantıklı gelir. Fakat olgusal realizmin kendisinin kılgısal realizmi belirlememesi alış-verişin doğası gereğidir. Bundan şu sonuç çıkar ki, bilimsel toplumun değerleri topluma bütünüyle yeterli gelmez. Bu değerler, kılgısal realizme daha geniş vurgu yapan ve ahlaki eşitlik olarak toplumun tüm üyeleri için geçerli olan diğer değerler tarafından desteklenmelidir. Bu önemli bir noktadır çünkü bilimin yüceltilmesi, bilimi, taklit edilmesi toplumun her kesimi için çekici gelen bir model olarak gösterir genellikle. Bu da, eğer bilim egemen ve özel bir yöntem olursa değerli bir şeylerin kaybedileceğini düşünen kimseleri hayrete düşürür. Toplumla ilişkili olarak bilimi açıkça işlevsel bağlamlarda düşünmek bu temel hataya düşmekten bizleri uzak tutar.

GÜZELLİK VE AMACA UYGUNLUK

Eylemi güdülemek için tasarlanan dinler ve diğer sembolik sistemler, işlevsel bağlamda açıklandıklarında güçsüzmüş gibi görünen güzellik ve güce sahiptirler. Elbette ki, iyi ve kötü arasındaki evrensel bir savaşta belirleyici bir rol oynadığını düşünen bir kimse, aslında sadece kilisesinin ekonomisi için bir iş yaptığını öğrendiğinde hayal kırıklığına uğrar. Birleştirici bir sistemin işlevsel doğasını açıkça öğrenmek ve güzelliği motive etmek için bir algı devam ettirmek mümkün müdür?

İşe yararlığın çirkin olduğu tutumu aslında oldukça tu-

haftır. Evrim tam olarak aksini öne süren bir estetik teorisi sunar. İnsana münhasır bir yeti olmaktan öte güzellik algısı muhtemelen, çevre nitelikleriyle ilişkili uyumu geliştirmek için tasarlanmış eski beyin mekanizmalarının duygusal bir çıktısıdır. Bu mekanizmalar sayısal olarak kapsamlıdır fakat bilinçli farkındalığın altında işler. Tıpkı görme eyleminin zahmetsiz gibi durup aslında muazzam bir şekilde kapsamlı bilişsel bir süreci maskelemesi gibi, muhtemelen uyumumuzu artıracak, güzel olduğunu deneyimlediğimiz fiziksel ve sosyal çevrenin nitelikleri tarafından duygusal anlamda cezbediliriz. Bu teori, güzel olarak kabul edilen cinsel partnerin ve doğal manzaranın niteliklerini tahmin etme konusunda ciddi başarılıdır (bkz; Thornhill 1998). Mevcut bağlamda şöyle bir tahminde bulunabiliriz; sosyal gruplar üyelerine hayatta kalmak ve çoğalmak için bileşenler sunduğu zaman oldukça güzel addedileceklerdir.

Dinin en güzel ve harekete geçirici unsurlarından bazıları evrensel mücadelelerden ve görünmez tanrılardan değil yeryüzündeki daha iyi bir yaşam vizyonundan gelir. Dördüncü bölümde Matta'dan (25:35-40) alıntı yaptığımız meşhur metni hatırlayalım. Şefkatli bir toplumun mucize olarak düşünüldüğü zamanlarda akla gelebilecek en ufak hediyeler için şükretmekten bahsediyordu. İşlevin güzelliği ve harekete geçirici gücünü resmetmek için ve sadece tek bir bağlamda bilimi dinden farklı olarak düşünmenin ruhu çerçevesinde, aşağıdaki kendime ait kıssayı sunuyorum.

Farz edelim ki kendi uçağını yapmış bir uçak tutkunusunuz. Onu yapmak uçurmak kadar keyif vericiydi ve saatlerce hayranlık duydunuz. Zira sadece sizin el emeğiniz değil, ayrıca harika bir de tasarımı var: Bu kadar ağır bir nesnenin cennetteymiş gibi süzülmesini mucizevi bir şekilde sağlayan

pürüzsüz bir aerodinamik şekli ve ışıldayan bir motoru var. Ne olduğunu bilen için oldukça karmaşık fakat bir o kadar anlaşılır motorun üzerinde elinizi gezdirirken bir şey gözünüze çarpar. O da nedir?

Diyelim ki, sonraki uçuşunuza hazırlık için uçağın dün bakımını yapan tamircinin düşüncesizce unuttuğu lokma anahtarı olsun. Düşüncesizce tam da doğru sözcük olmadı. Ölümcül daha doğru olacaktır çünkü unutulan şey uçuşun ortasında makinenin bozulmasına pekâlâ neden olabilecek bir şeydir. Korku içinde onu oradan alırsınız ve tamirciye asla unutamayacağı bir ders verirsiniz. Ya da...

Diyelim ki, tamircinin düşüncesizce unuttuğu kocaman çiğnenmiş bir sakız olsun. Bu çiğnenmiş sakız yaşamı tehdit eden bir şey değildir fakat iğrençtir. Sadece tamircinin ağzından çıkmış olduğu için iğrenç değildir ayrıca tıpkı katedrale tükürmek gibi konduğu yerin uygunsuz olmasındandır. Kiminin önemsiz bulacağı bu şey karşısında öfkelenirsiniz ve tamircinizi değiştirirsiniz. Ya da...

Diyelim ki, tamircinin motor parçaları üzerine keçeli kalemle çizdiği bir resim olsun. Muhtemelen öğle arasında yapmıştır. Dahası, tamirci olmak yerine sanat akademisine gitmelidir çünkü resmettiği şey oldukça etkileyicidir. Belki yine de resmi kızgın bir şekilde sileceksinizdir, çünkü olmaması gereken bir yerdedir ve güzel olması için resme ihtiyaç duymayan o motora dair estetik beğeninizi incitmiştir. Belki de onu öyle beğenirsiniz ki silmek istemezsiniz. Belki de çok daha beğenirsiniz ve tamirciye tüm uçağı boyamasını teklif edersiniz. Yine de ne olursa olsun, sizin için resmin güzelliği uçağın güzelliği ile yarışamaz bile. Bu olgu, fırtınaya yakalandığınız sonraki uçuşunuz boyunca özel bir güçle sizi etkiler. Aşağı doğru bir hava akımı yere doğru sizi döndürerek sürük-

ler ve kanatları gövdeye bağlandığı yerlerinden bozar fakat döne döne düşen uçaktan kendinizi hızlıca attığınız gövde durur. Picasso'nun yaptığı bir resim bile bu türden bir güzellik karşısında ehemmiyetsizdir. Ya da...

Diyelim ki, tamirci zalimce tüm motoru parçalarına ayırdı ve yeniden birleştirerek bir modern sanat parçasına dönüştürdü. Parçaların üzerine yapıştırılmış notta da şunlar yazıyor; "Bu motor Batı Medeniyeti'nin çöküşünü temsil etmektedir". Bunun üzerine adam öldürme düşünceleri beyninizde dolaşmaya başladı. Tamirciyi kaçırıp, uçağın kokpitine kilitleyip, çalışan başka bir uçakla havaya çekip sonra da 30 bin fitten bırakmayı düşündünüz. Tamircinin kendi notu üzerindeki "Batı Medeniyeti"nin üzerine çarpı koyup "içinde seninle birlikte benim uçağım" yazdınız ve bu haliyle notu uçağın dümenine iliştirdiniz.

Böylelikle ilham verici bir yazar olarak kariyerim başlar ve son bulur. Toplumu, yapısına bağlı olarak cennete doğru zahmetsizce süzülebilen veya çarpıp yanabilen kendi yaptığımız bir uçak olarak düşünmek yeterince motive ediciydi benim için. Ayrıca, makul olgusal realizm ile "kutsal" kelimesinde vücut bulmuş sembollere dair derin saygıyı birleştiren, bu kitabın sayfalarında denk geldiğimiz dini inanç örneklerinin bazıları beni cesaretlendirdi. Tıpkı Nuer kabilesinin üyeleri ve Balili çiftçiler gibi, bizim birleştirici sistemlerimizin tam olarak ne için olduğunu bilelim ve sonra taşkın bir inançla bu sistemlere saygı gösterelim.

TEŞEKKÜR

Evrim çalışmanın zevklerinden biri de bu alanın pek çok konuya geçiş imkânı sunmasıdır. Yeryüzündeki yaşamın nümayişini açıklayan teorinin aynısı, insan hayatının nümayişini de açıklamaya yardım eder. Kariyerim boyunca geçiş imkânımı, organizmaları; mikroplar, plankton yaşamı, kurtçuklar, böcekler, hem karada hem denizde yaşayanlar, balıklar, kuşlar ve elbette insanlar kadar çeşitli bir biçimde çalışmak için kullandım. İnsanlar bağlamında meseleyi, kişisel niteliklerdeki bireysel farklılıklara kadar uzanan çeşitli daireler içinde ele aldım, dedikoduları "boş laf"tan ötede değerlendirdim, fiziksel güzelliği fiziksel bir nitelikten çok daha fazlası olarak ele aldım ve şimdi de dini bu şekilde çalıştım.

Bilime bu şekilde konar-göçer yaklaşmak, yoğunlaştıkları tek alanda kökleşmiş olan yolcu arkadaşlarımın ve meslektaşlarımın yardımı olmaksızın imkânsız olurdu. Onlardan çok şey öğrendim ve tek temennim benim de karşılığında bir şeyler verebilmiş olmamdır. Bu kitap bağlamında iki yol arkadaşımdan özellikle bahsetmem gerek; felsefeci Elliott Sober ve antropolog Chris Boehm. Felsefe bilimlerin anasıdır ve Elliott Sober kavramsal meselelere dair derin analizleriyle onlara hâlâ kanat geriyor. Onun arkadaşı olmak memnuniyet verici ve bu beni gururlandırıyor. Chris Boehm de kültürel antropolog ve primatolog olarak aynı şekilde seçkin bir kişidir. Bu bilgileri hakkaniyetli bir biçimde birleştirme kabiliyeti, gelecek için bir rol model olarak sunulmalıdır.

Din gibi yeni bir alana, teorik bir yol haritasından başka bir teçhizat olmaksızın ayak basmanın zevkini tarif etmek çok zor. Her şey aynı anda hem yabancı hem aşina. Neredeyse her karşılaştığım kişi zaman ayırma ve çaba sarf etme konusunda cömert davrandı. John Flint, ilk din çalışmalarıma katkıda bulunmuştu ve temel nitelikteki pek çok kitabı o önermişti. Diego Gambetta

sosyal bilimlerde işlevselcilik konusu için kılavuzum oldu. Önce kitabını okuduğum sonra şahsen etkileşime geçtiğim Rodney Stark'tan, din üzerine iyi bir bilimsel çalışmanın nasıl olması gerektiğini öğrendim. Hemfikir olmadığımız bazı noktalar olsa da bu ona olan hayranlığımdan bir şey eksiltmedi.

John Templeton vakfından yolculuğum için hibe alabildim ve bu nedenle kendimi şanslı sayıyorum. Bay John Templeton kendi kitabında dinin ve maneviyatın uygulanabilir irfanını vurgular. Bilimin ışığı bu noktada, muhalif olmaktan ziyade aydınlatmaya yardım edebilir. Umarım bu kitabım, onun zihnindekilere sentez niteliğinde bir katkı sunar. Ayrıca vakfın üyelerine de teşekkür etmek istiyorum. Düzenledikleri konferansta onları tanımaktan memnuniyet duydum.

Pek çok meslektaşım kitaba dair geri bildirimde bulundu; John Avise, Chris Boehm, Anne Clark, Eric Dietrich, Lee Dugatkin, John Flint, Frank Foreman, Francis Fukuyama, Herb Gintis, Loren Haarsma, Kevin Kniffin, Steve Lansing, Kevin MacDonald, Becka Moldover, Rick O'Gorman, Robert Richards, Peter Richerson, Martin Riesebrodt, Paul Roberts, Michael Ruse, Robert Sapolsky, Jeff Schloss, Tom Seeley, Elliott Sober, Kim Sterelny, Lisa Strick, Nicholas Thompson, Katie Wilson ve Todd Zwicki. Kız kardeşim Becka Moldover, temele bağlı kalmam konusunda yardım ederek paha biçilemez bir destekte bulundu. Christie Henry mükemmel bir editördü ve University of Chicago Press ile çalışmak büyük bir zevkti. Richard Allen çalışmamı sadece baskı editörü olarak değil bir din düşünürü olarak da geliştirdi. Kalan hataların sorumluluğunun bana ait olduğunu söylememe gerek yok. John Calvin bir mektubunu şu sözlerle bitirir: "Tanrı seni gözetir ve gerçek bir dostun tokadının, malum diğerlerinin hain dalkavukluğundan ne kadar iyi olduğunu gösterir". Ne çok gerçek dostum var!

Son olarak, eşim ve meslektaşım Anne B. Clark'a ve iki kızım Tamar ve Katie'ye teşekkür etmek istiyorum. Çoğu seyyah yalnız seyahat etmek zorundadır fakat ben sıcak, hayat dolu ve entelektüel anlamda ufuk açıcı bir aileyle yolculuk ettim. Bu kitabı onlara adıyorum.

KAYNAKÇA

Abrams, D., and M. A. Hogg. 1990. Social identity theory: Constructive and critical advances. New York: Springer-Verlag.

--. eds. 1999. Social identity and social cognition: An introduction. Malden, Mass.: Blackwell. Alcoholics anonymous. 1976. 3d ed. New York: Alcoholics Anonymous World Services.

Alexander, R. D. 1979. Darwinism and human affairs. Seattle: University of Washington Press.

--. 1987. The biology of moral systems. New York: Aldine de Gruyter.

Allen, N. J., W. S. F. Pickering, and W. W. Miller, eds. 1998. On Durkheim's "Elementary forms of religious life." London: Routledge.

Almann, J. M. 1999. Evolving brains. New York: Scientific American Library.

Axelrod, R. 1980a. Effective choices in the prisoner's dilemma. Journal of Conflict Resolution 24:3–25.

--. 1980b. More effective choices in the Prisoner's Dilemma. Journal of Conflict Resolution 24:379–403.

--. 1984. The evolution of cooperation. New York: Basic Books.

Axelrod, R., and W. D. Hamilton. 1981. The evolution of cooperation. Science 211:1390–96.

Barkow, J. H., L. Cosmides, and J. Tooby, eds. 1992. The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture. Oxford: Oxford University Press.

Blackmore, S. 1999. The meme machine. Oxford: Oxford University Press.

Blurton Jones, N. 1984. A selfish origin for human food sharing: Tolerated theft. Ethology and Sociobiology 5:1–3.

--. 1987. Tolerated theft: Suggestions about the ecology and evolution of sharing, hoarding and scrounging. Social Science Information 26:31–54.

Boak, A. E. R. 1955. Manpower shortage and the fall of the Roman Empire in the West. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Boehm, C. 1978. Rational preselection from Hamadryas to Homo Sapiens: The place of decisions in adaptive process. American Anthropologist 80:265–96.

--. 1983. Montenegrin social organization and values: Political ethnography of a refuge area tribal adaptation. New York: AMS press.

--. 1984. Blood revenge. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

--. 1993. Egalitarian society and reverse dominance hierarchy. Current Anthropology 34:227–54.

--. 1996. Emergency decisions, culturalselection mechanics and group selection. Current Anthropology 37:763–93.

--. 1999. Hierarchy in the forest: Egalitarianism and the evolution of human altruism. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Boerlijst, M. C., M. A. Nowak, and K. Sigmund. 1997. The logic of contrition. Journal of Theoretical Biology 185:281–93.

Bowles, S., and H. Gintis. 1998. Is equality passe? Boston Review 23, no. 6:4–26.

Boyd, R. 1989. Mistakes allow evolutionary stability in the repeated prisoner's dilemma game. Journal of Theoretical Biology 136:47–56.

Boyd, R., and P. J. Richerson. 1985. Culture and the evolutionary process. Chicago: University of Chicago Press.

--. 1989. The evolution of indirect reciprocity. Social Networks 11:213–36.

--. 1992. Punishment allows the evolution of cooperation (or anything else) in sizable groups. Ethology and Sociobiology 13:171–95.

Boyer, P. 1994. The naturalness of religious ideas: A cognitive theory of religion. Berkeley: University of California Press.

--. 2001. Religion explained. New York: Basic Books.

Bradie, M. 1986. Assessing evolutionary epistemology. Biology and Philosophy 1: 401–60.

Bradley, D. E. 1995. Religious involvement and social resources: Evidence from the data set "Americans' Changing Lives." Journal for the Scientific Study of Religion 34:259–67.

Buckser, A. 1995. Religion and the supernatural on a Danish island: Rewards, compensators, and the meaning of religion. Journal for the scientific study of religion 34:1–16.

Burkert, W. 1996. Creation of the sacred: Tracks of biology in early religions. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Burn, A. R. 1953. Hic breve vivitur. Past and Present 4:2–31.

Buss, D. M. 1994. The evolution of desire: Strategies of human mating. New York: Basic Books.

--. 1999. Evolutionary psychology: New science of the mind. Boston: Allyn and Bacon.

Butler, J. [1726] 1950. Five sermons. Indianapolis: Bobbs-Merrill.

Campbell, D. T. 1960. Blind variation and selective retention in creative thought and other knowledge processes. Psychological Review 67:380–400.

Cartwright, J. 2000. Evolution and human behavior. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Cavalli-Sforza, L. L., and D. Carmelli. 1977. The Ashkenazi gene pool: Interpretations. In Genetic diseases among Ashkenazi Jews, ed. R. M. Goodman and A. G. Motulsky. New York: Raven Press.

Cavalli-Sforza, L. L., and M. W. Feldman. 1981. Cultural transmission and evolution. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Chisholm, J. S. 1999. Death, hope, and sex. Cambridge: Cambridge University Press.

Cialdini, R. B., and M. R. Trost. 1998. Social influence: Social norms, conformity, and compliance. In Handbook of social psychology, ed. D. T. Gilbert and S. T. Fiske, 151–92. New York: McGraw Hill.

Cohan, F. M. 1984. Can uniform selection retard random genetic divergence between isolated conspecific populations? Evolution 38:495–504.

Cohen, G. A. [1978] 1994. Karl Marx's theory of history: A defense.

Princeton: Princeton University Press. Pages 278–96 reprinted in Martin and McIntyre 1994, 391–402.

Cohn, N. 1966. Warrant for genocide: The Jewish world conspiracy and the "Protocols of the Elders of Zion." New York: Harper and Row.

Collcutt, M. 1981. Five mountains: The Rinzai Zen monastic tradition in Medieval Japan. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Collins, R. W. 1968. Calvin and the libertines of Geneva. Toronto: Clarke, Irwin, and Co.

Cosmides, L., and J. Tooby. 1992. Cognitive adaptations for social exchange. In The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture, ed. J. Barkow, L. Cosmides, and J. Tooby, 163–225. New York: Academic Press.

--. 2001. What is evolutionary psychology? Explaining the new science of the mind. New Haven: Yale University Press.

Coyne, J. A., N. H. Barton, and M. Turelli. 1997. A critique of Sewall Wright's shifting balance theory of evolution. Evolution 51:6643–71.

--. 2000. Is Wright's shifting balance theory important in evolution? Evolution 54:306–17.

Csikszentmihalyi, M. 1990. Flow: The psychology of optimal experience. New York: Harper and Row.

Cummins, D. D., ed. 1998. The evolution of mind. Oxford: Oxford University Press.

Daly, M., and M. Wilson. 1988. Homicide. New York: Aldine de Gruyter.

Damasio, A. R. 1994. Descartes'Error. New York: Avon.

Darwin, C. 1871. The descent of man and selection in relation to sex. New York: Appleton.

--. [1887] 1958. The autobiography of Charles Darwin, 1809–1882. With original omissions restored. Edited by Nora Barlow. New York: Harcourt Brace.

Dawkins, R. 1976. The selfish gene. 1st ed. Oxford: Oxford University Press.

--. 1982. The extended phenotype. Oxford: Oxford University Press.

--. 1998. The emptiness of theology. Free Inquiry 18:6.

Dawkins, R., and J. R. Krebs. 1978. Animalsignals: Information or manipulation? In Behavioral ecology: An evolutionary approach, ed. J. R. Krebs and N. B. Davis, 282–309. Oxford: Blackwell.

Deacon, T. W. 1998. The symbolic species. New York: Norton.

Dennett, D. C. 1981. Brainstorms. Cambridge, Mass: MIT Press, Bradford Books.

Depew, D. J., and B. H. Weber. 1995. Darwinism evolving. Cambridge, Mass: MIT Press.

Detrain, C., J. L. Deneubourg, and J. M. Pasteels, eds. 1999. Information processing in social insects. Basel: Birkhauser.

Dobzhansky, T. 1973. Nothing in biology makes sense except in the light of evolution. American Biology Teacher 35:125–29.

Du Chaillu, P. B. 1868. Explorations and adventures in equatorial Africa. New York: Harper.

Dugatkin, L. A. 1997. Cooperation among animals. Oxford: Oxford University Press.

--. 1999. Cheating monkeys and citizen bees. New York: Free Press.

--, ed. 1998. Game theory and animal behavior. Oxford: Oxford University Press.

Dugatkin, L. A., and M. Alfieri. 1991a. Tit-for-tat in guppies (Poecilia reticulata): The relative nature of cooperation and defection during predator inspection. Evolutionary Ecology 5:300–309.

--. 1991b. Guppies and the tit for tat strategy: preference based on past interaction. Behavioral Ecology and Sociobiology 28:243–46.

Dunbar, R. I. M. 1996. Grooming, gossip, and the evolution of language. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Dunbar, R. I. M., C. Knight, and C. Power, eds. 1999. The evolution of culture. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.

Durham, M. E. 1928. Some tribal origins, laws, and customs of the Balkans. London: George Allen and Unwin.

Durham, W. H. 1991. Coevolution: Genes, culture, and human diversity. Stanford: Stanford University Press.

Durkheim, E. [1912] 1995. The elementary forms of religious life. Translated by Karen E. Fields. New York: The Free Press.

Edelman, G. M. 1988. Neural darwinism: The theory of neuronal group selection. New York: Basic Books.

Edelman, G. M., and G. Tonomi. 2001. A universe of consciousness: How matter becomes imagination. New York: Basic Books.

Ehrenpreis, A. [1650] 1978. An epistle on brotherly community as the highest command of love. In Brotherly community—the highest command of love: Two Anabaptist documents of 1650 and 1650, by Andreas Ehrenpreis and Claus Felbinger, ed. Robert Friedmann, 9–77. Rifton, N.Y.: Plough Publishing Co.

Eliade, M., ed. 1987. The encyclopedia of world religions. New York: Macmillan.

Ellickson, R. C. 1991. Order without law. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Ellison, C. G., and L. K. George. 1994. Religious involvement, social ties, and socialsupport in a southeastern community. Journal for the Scientific Study of Religion 33:46–61.

Elster, J. 1983. Explaining technical change. Cambridge: Cambridge University Press.

Emlen, S. 1975. Migration: Orientation and navigation. In Avian Biology, ed. D. Farner and J. King, 129–219. New York: Academic Press.

Endler, J. A. 1986. Natural selection in the wild. Princeton: Princeton University Press.

--. 1995. Multiple-trait coevolution and environmental gradients in guppies. Trends in Ecology and Evolution 10:22–29.

Evans-Pritchard, E. E. 1940. The Nuer: A description of the modes of livelihood and political institutions of a Nilotic people. Oxford: Oxford University Press.

--. 1956. Nuer religion. Oxford: Oxford University Press.

--. 1965. Theories of primitive religion. Oxford: Clarendon Press.

Faia, M. A. 1986. Dynamic functionalism. Cambridge: Cambridge University Press.

Finke, R., and R. Stark. 1992. The churching of America, 1776–1990. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.

Finkelstein, L. 1924. Jewish self-government in the Middle Ages. Westport, Conn.: Greenwood Press.

Fischer, D. H. 1989. Albion's seed: Four British folkways in America. New York: Oxford University Press.

Frank, R. H. 1988. Passions within reason. New York: W. W. Norton.

Frank, S. A. 1998. Foundations of social evolution. Princeton: Princeton University Press.

Frazer, J. G. 1890. The golden bough. London and New York: Macmillan.

Fukuyama, F. 1995. Trust. New York: The Free Press.

Gadagkar, R. 1997. Survival strategies. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Gaulin, S. J. C., and D. H. McBurney. 2001. Psychology: An evolutionary approach. Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall.

Gigerenzer, G., and U. Hoffrage. 1995. How to improve Bayesian reasoning without instruction. Psychological Review 102:684–704.

Godin, J.-G., and L. A. Dugatkin. 1996. Female mating preference for bold males in the guppy. Proceedings of the National Academy of Sciences, USA 93:10262–67.

Goodenough, U. 1998. The sacred depths of nature. Oxford: Oxford University Press.

Gould, S. J. 1989. Wonderful life. New York: W. W. Norton.

--. 1999. Rock of ages: Science and religion in the fullness of life. New York: Ballantine.

Gould, S. J., and R. C. Lewontin. 1979. The spandrels of San Marco and the panglossian paradigm: A critique of the adaptationist program. Proceedings of the Royal Society of London, Series B, Biological Sciences 205:581–98.

Guthrie, S. E. 1995. Faces in the clouds: A new theory of religion. Oxford: Oxford University Press.

Hamilton, W. D. 1964. The genetical evolution of social behavior: I and II. Journal of Theoretical Biology 7:1–52.

--. 1975. Innate social aptitudes in man: An approach from evolutionary genetics. In Biosocial anthropology, ed. R. Fox, 133–53. London: Malaby Press.

--. 1996. The narrow roads of gene land. Oxford: W. H. Freeman/ Spektrum.

Hammer, M. F., A. J. Redd, E. T. Wood, M. R. Bonner, H. Jaranazi, T. Korafet, S. Sanachiora-Benerocetti, A. Oppenheim, M. A. Jobling, J. Jenkins, H. Ostrer, and B. Bonnie-Tamir. 2000. Jewish and Middle Eastern non-Jewish populations share a common pool of Y-chromosome biallelic haplotypes. Proceedings of the National Academy of Sciences, USA 97:6769–74.

Hart, K. E. 1999. A spiritual interpretation of the 12-steps of Alcoholics Anonymous: From resentment to forgiveness to love. Journal of Ministry in Addiction and Recovery 6:25–39.

Hartung, J. 1995a. Love thy neighbor: The anatomy of in-group morality. Skeptic 3 (November): 86–99.

--. 1995b. Review of "A people that shall dwell alone:Judaism as a group evolutionary strategy." Ethology and Sociobiology 16:335–42.

Harvey, W. [1628] 1995. The anatomical excercises. New York: Dover.

Hauser, M., and S. Carey. 1998. Building a cognitive creature from a set of primitives: Evolutionary and developmental insights. In The evolution of mind, ed. D. D. Cummins, 51–106. Oxford: Oxford University Press.

Hayek, F. 1988. The fatal conceit. London: Routledge.

Heckathorn, D. D. 1990. Collective sanctions and compliance norms: A formal theory of group-mediated social control. American Sociological Review 55:366–84.

--. 1993. Collective action and group heterogeneity: Voluntary pro-

vision vs. selective incentives. American Sociological Review 58:329– 50.

Hempel, C. G. 1959. The logic of functional analysis. In Symposium on sociological theory, ed. L. Gross. New York: Harper and Row. Reprinted in Martin and McIntyre 1994, 349–76.

Herre, E. A. 1999. Laws governing species interactions? Encouragement and caution from figs and their associates. In Levels of selection in evolution, ed. L. Keller, 209–37. Princeton: Princeton University Press.

Hesselink, I. J. 1997. Calvin's first catechism: A commentary. Louisville, Ky.: Westminster John Knox Press.

Heyes, C., and L. Huber, eds. 2000. The evolution of cognition. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Hinde, R. 1999. Why gods persist: A scientific approach to religion. New Brunswick, N.J.: Routledge.

Hirschi, T., and R. Stark. 1969. Hellfire and delinquency. Social Problems 17:202–13.

Hirshleifer, J. 1977. Economics from a biological viewpoint. Journal of Law and Economics 20:1–52.

Hodgson, G. M. 1993. Economics and evolution. Cambridge, England: Polity Press.

Hoge, D. R., and D. A. Roozen. 1979. Technical appendix to understanding church growth and decline, 1950–1978. Hartford, Conn.: Hartford Seminary Foundation.

Houde, A. E., and M. Hankes. 1997. Mismatch between female preference and expression of male color pattern in some guppy populations. Animal Behavior 53:353–61.

Howell, S. 1984. Society and cosmos: Chewong of peninsular Malaya. Singapore: Oxford University Press. Hull, D. 1973. Darwin and his critics. Chicago: University of Chicago Press.

Huxley, T. 1863. Evidence as to man's place in nature. London: Williams and Norgate.

Iannaccone, L. R. 1992. Sacrifice and stigma: Reducing free-riding in

cults, communes, and other collectives. Journal of Political Economy 100:271–91.

--. 1994. Why strict churches are strong. American Journal of Sociology 99: 1180–211.

--. 1995. Voodoo economics? Reviewing the rational choice approach to religion. Journal for the Scientific Study of Religion 34:76–89.

Ingle, H. L. 1994. First among friends: George Fox and the creation of Quakerism. New York: Clarendon.

Jacob, F. 1977. Evolution and tinkering. Science 196:1161–66.

James, W. 1902. The varieties of religious experience. New York: Longmans, Green.

Johnson, P. 1976. A history of Christianity. New York: Atheneum.

Kaplan, H., and K. Hill. 1985a. Hunting ability and reproductive success among male Ache foragers. Current Anthropology 26:131–33.

--. 1985b. Food sharing among Ache foragers: Tests of explanatory hypotheses. Current Anthropology 26:223–45.

Kaplan, H., K. Hill, and A. Hurtado. 1984. Food sharing among the Ache hunter-gatherers of eastern Paraguay. Current Anthropology 25:113–15.

Katz, J. 1961. Tradition and crisis: Jewish society at the end of the middle ages. New York: Free Press of Glencoe.

Kelly, D. M. 1972. Why conservative churches are growing: A study in the sociology of religion. Macon, Ga.: Mercer University Press.

Kelly, R. C. 1985. The Nuer conquest. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Kincaid, H. 1990. Assessing functional explanation in the socialsciences. In PSA 90, ed. A. Fine, M. Forbes, and L. Wessels. Reprinted in Martin and MacIntyre 1994, 415–28.

Klir, G., U. St. Clair, and B. Juan. 1997. Fuzzy set theory: Foundations and applications. New York: Prentice Hall.

Knauft, B. M. 1991. Violence and sociality in human evolution. Current Anthropology 32:391–428.

Kobyliansky, E., S. Micle, M. Goldschmidt-Nathan, B. Arensburg, and H. Nathan. 1982. Jewish populations of the world: Genetic likenesses and differences. Annals of Human Biology 9:1–34.

Konner, M. 1999. Darwin's truth, Jefferson's vision. American Prospect 45:30–38.

Kosko, B. 1993. Fuzzy thinking. New York: Hyperion.

Kwilecki, S., and L. S. Wilson. 1998. Was Mother Teresa maximizing her utility? An idiographic application of rational choice theory. Journal for the Scientific Study of Religion 37:205–21.

Kwon, V. H., H. R. Ebaugh, and J. Hagan. 1997. The structure and functions of cell group ministry in a Korean Christian church. Journal for the Scientific Study of Religion 36:247–56.

Lack, D. 1961. Darwin's finches. Cambridge: Cambridge University Press.

Laland, K. N., J. Odling-Smee, and M. W. Feldman. 2000. Niche construction, biological evolution, and cultural change. Biological and Brain Sciences 23:131–75.

Landa, J. T. 2000. The law and bioeconomics of ethnic cooperation and conflict in pluralsocieties of Southeast Asia: A theory of Chinese merchant success. Journal of Bioeconomics 1:269–84.

Lansing, J. S. 1991. Priests and programmers: Technologies of power in the engineered landscape of Bali. Princeton: Princeton University Press.

--. 2000. Anti-chaos, common property, and the emergence of cooperation. In Dynamics in human and primate societies, ed. T. A. Kohler and G. J. Gumerman, 207–24. Oxford: Oxford University Press.

Lessnoff, M. H. 1994. The spirit of capitalism and the Protestant ethic: An enquiry into the Weber thesis. London: Aldershot.

Levine, R. A., and D. T. Campbell. 1972. Ethnocentrism: Theories of conflict, ethnic attitudes, and group behavior. New York: Wiley.

Lumsden, C. J., and E. O. Wilson. 1981. Genes, mind, and culture. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

MacDonald, K. B. 1994. A people that shall dwell alone: Judaism as a group evolutionary strategy. Westport, Conn.: Praeger.

--. 1998a. Separation and its discontents: Toward an evolutionary theory of anti-Semitism. Westport, Conn.: Praeger.

--. 1998b. The culture of critique: An evolutionary analysis of Jewish involvement in twentieth-century intellectual and political movements. Westport, Conn.: Praeger.

Malinowski, B. 1944. A scientific theory of culture. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

--. 1948. Magic, science, and religion and other essays. Boston: Beacon.

Margulis, L. 1970. Origin of eukaryotic cells. New Haven: Yale University Press.

Martin, M., and L. C. McIntyre, eds. 1994. Readings in the philosophy of social science. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Maynard Smith, J. 1982. Evolution and the theory of games. Cambridge: Cambridge University Press.

Maynard Smith, J., and E. Szathmary. 1995. The major transitions of life. New York: W. H. Freeman.

McCullough, M. E., K. I. Pargament, and C. E. Thoresen, eds. 2000. Forgiveness: Theory, research, and practice. New York: Guilford Press.

McGrath, A. E. 1990. A life of John Calvin. Oxford: Blackwell.

McNeill, J. T. 1954. The history and character of Calvinism. Oxford: Oxford University Press.

McNeill, W. H. 1976. Plagues and peoples. Garden City, N.Y.: Doubleday.

Meeks, W. A., and R. L. Wilken. 1978. Jews and Christians in Antioch in the first four centuries of the common era. Missoula, Mont.: Scholar's Press.

Michod, R. E. 1999a. Darwinian dynamics. Princeton: Princeton University Press.

--. 1999b. Individuality, immortality, and sex. In Levels of selection in

evolution, ed. L. Keller, 53–74. Princeton: Princeton University Press.

Miller, K. R. 1999. Finding Darwin's God: A scientist's search for common ground between God and evolution. New York: HarperCollins.

Monter, E. W. 1967. Calvin's Geneva. New York:John Wiley and Sons.

Naphy, W. G. 1994. Calvin and the consolidation of the Genevan reformation. New York: St. Martin's Press.

Nisbett, R. E., and D. Cohen. 1996. Culture of honor. New York: Westview Press.

Olson, J. E. 1989. Calvin and social welfare. London: Selinsgrove.

Ostrom, E. 1991. Governing the commons: The evolution of institutions of collective action. Cambridge: Cambridge University Press.

Ostrom, E., R. Gardner, and J. M. Walker. 1994. Rules, games, and common-pool resources. Ann Arbor: Univ. of Michigan Press.

Pagels, E. 1995. The origin of Satan. Princeton: Princeton University Press.

Paley, W. 1805. Natural theology. London: Rivington.

Payne, J. W., J. R. Bettman, and E. J. Johnson. 1993. The adaptive decision maker. Cambridge: Cambridge University Press.

Phillips, K. P. 2000. The cousins'war: Religion, politics, and the triumph of Anglo-America. New York: Basic Books.

Plotkin, H. 1994. Darwin machines and the nature of knowledge. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Pomiankowski, A. 1999. Intragenomic conflict. In Levels of selection in evolution, ed. L. Keller, 121–52. Princeton: Princeton University Press.

Prager, D., and J. Telushkin. 1983. Why the Jews? The reason for antisemitism. New York: Simon and Schuster.

Provine, W. B. 1986. Sewall Wright and evolutionary biology. Chicago: University of Chicago Press.

Putnam, R. D. 1992. Making democracy work: Civic traditions in modern Italy. Princeton: Princeton University Press.

Ragin, C. C. 2000. Fuzzy-set social science. Chicago: University of Chicago Press.

Rapoport, A. 1991. Ideological commitments and evolutionary theory. Journal of Social Issues 47:83–100.

Rappaport, R. 1979. Ecology, meaning, and religion. Richmond, Calif.: North Atlantic Books.

Rawls, J. 1971. A theory of justice. Cambridge Mass.: Harvard University Press.

Reid, J. K. S. 1954. Calvin: Theological treatises. Philadelphia: Westminster Press.

Richerson, P. J., and R. Boyd. 1999. Complex societies: The evolutionary origins of a crude superorganism. Human Nature 10:253–90.

--. 2000. Climate, culture, and the evolution of cognition. In The evolution of cognition, ed. C. Heyes and L. Huber, 329–46. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Rolls, E. 1998. The brain and emotion. Oxford: Oxford University Press.

Ruse, M. 2000. Can a Darwinian be a Christian? The relationship between religion and science. Cambridge: Cambridge University Press.

Russell, J. C. 1958. Late ancient and medieval population. Transactions of the American Philosophical Society n.s. 48, pt. 3.

Sahlins, M. D. 1976. The use and abuse of biology: An anthropological critique of sociobiology. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Scher, S. J., and F. Rauscher, eds. Forthcoming. Evolutionary psychology: Alternative approaches. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Schwartz, J. 2000. Death of an altruist. Lingua Franca 10, no. 5:51–61.

Seeley, T. D. 1995. The wisdom of the hive: The social psychology of honey bee colonies. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Seeley, T. D., and S. C. Buhrman. 1999. Group decision making in swarms of honey bees. Behavioral Ecology and Sociobiology 45:19–31.

Sherif, M., L. J. Harvey, B. J. White, W. R. Hood, and C. W. Sherif. [1961] 1988. The robber's cave experiment: Intergroup conflict and cooperation. Middletown, Conn.: Wesleyan University Press.

Simon, H. A. 1990. A mechanism for socialselection and successful altruism. Science 250:1665–68. Singer, I. B. 1962. The Slave. Translated by I. B.

Singer and C. Hemley. New York: Farrar, Straus and Cudahy.

Skyrms, B. 1996. Evolution of the social contract. Cambridge: Cambridge University Press.

Smith, H. [1958] 1991. The world's religions. San Francisco: Harper-SanFrancisco.

Sober, E. 1999. The multiple realizability argument against reductionism. Philosophy of Science 66:542–64.

--. 2001. The design argument. In Blackwell companion to the philosophy of religion, ed. W. Mann. New York: Blackwell.

Sober, E., and D. S. Wilson. 1998. Unto others: The evolution and psychology of unselfish behavior. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Somé, M. P. 1993. Ritual: power, healing, and community. New York: Penguin.

Sperber, D. 1996. Explaining culture. Cambridge, Mass.: Blackwell.

Stark, R. 1996. The rise of Christianity: A sociologist reconsiders history. Princeton: Princeton University Press.

--. 1999. Micro foundations of religion: A revised theory. Sociological Theory 17:264–89.

Stark, R., and W. S. Bainbridge. 1985. The future of religion. Berkeley: University of California Press.

--. 1987. A theory of religion. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press. . 1997. Religion, deviance, and social control. New York: Routledge.

Stark, R., and R. Finke. 2000. Acts of faith. Berkeley: University of California Press.

Sterelny, K., and P. E. Griffiths. 1999. Sex and death: An introduction to philosophy of biology. Chicago: University of Chicago Press.

Stevens, A., and J. Price. 1996. Evolutionary psychiatry: A new beginning. London: Routledge.

Swanson, G. E. 1960. The birth of the gods. Ann Arbor: University of Michigan Press.

--. 1967. Religion and regime: A sociological account of the Reformation. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Swenson, W., J. Arendt, and D. S. Wilson. 2000. Artificialselection of microbial ecosystems for 3-chloroaniline biodegradation. Environmental Microbiology 2: 564–71.

Swenson, W., D. S. Wilson, and R. Elias. 2000. Artificial Ecosystem Selection. Proceedings of the National Academy of Sciences 97:9110– 14.

Tajfel, H. 1981. Human groups and social categories: Studies in social psychology. Cambridge: Cambridge University Press.

Thornhill, R. 1998. Darwinian aesthetics. In Handbook of Evolutionary Psychology, ed. C. Crawford and D. Krebs, 543–72. Mahway, N.J.: L. Erlbaum.

Tocqueville, A. d. [1835] 1990. Democracy in America. Translated by G. Lawrence. Garden City, N.Y.: Anchor Books.

Tomasello, M. 1999. The cultural origins of human cognition. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Tooby, J., and L. Cosmides. 1992. The psychological foundations of culture. In The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture, ed. J. H. Barkow, L. Cosmides, and J. Tooby, 19–136. Oxford: Oxford University Press.

Turnbull, C. M. 1965. The Mbuti Pygmies: An ethnographic survey. New York: American Museum of Natural History.

Turner, V. [1969] 1995. The ritual process: Structure and anti-structure. New York: Aldine de Gruyter.

Tylor, E. B. 1871. Primitive culture: Research into the development of mythology, philosophy, religion, art, and custom. London:J. Murray.

Van Schaik, C., and C. H. Janson, eds. 2000. Infanticide by males and its implications. Cambridge: Cambridge University Press.

Wade, M. J., and C. J. Goodnight. 1998. The theories of Fisher and Wright in the context of metapopulations: When nature does many small experiments. Evolution 52:1537–53.

Wallace, R. S. 1988. Calvin, Geneva, and the reformation. Edinburgh: Scottish Academic Press.

Watkins, J. W. N. 1957. Historical explanations in the socialsciences. British Journal for the Philosophy of Science 8:104–17.

Weber, M. [1930] 1992. The Protestant ethic and the spirit of capitalism. Translated by Talcott Parsons. London: Routledge.

Wegner, D. M. 1986. Transactive memory: A contemporary analysis of the group mind. In Theories of group behavior, ed. B. Mullen and G. R. Goethals, 185–208. New York: Springer-Verlag.

Wehner, R., and M. Srinivasan. 1981. Searching behavior in desert ants, genus Cataglyphis (Formicidae, Hymenoptera). Journal of Comparative Physiology, Series A, Sensory, Neural, and Behavioral Physiology 142:315–38.

Weiner, J. 1994. The beak of the finch: A story of evolution in our time. New York: Knopf.

Wesley, J. 1976. Thoughts upon Methodism. In The works of John Wesley, vol. 9: The Methodist societies. Edited by Rupert E. Davies. Nashville: Abingdon Press.

Wheeler, W. M. 1928. The social insects: Their origin and evolution. New York: Harcourt, Brace.

Williams, G. C. 1966. Adaptation and natural selection: A critique of some current evolutionary thought. Princeton: Princeton University Press.

--. 1992. Natural selection: Domains, levels and challenges. Oxford: Oxford University Press.

--. 1996. Plan and purpose in nature. London: Weidenfeld and Nicolson.

Wilson, D. S. 1975. A theory of group selection. Proceedings of the National Academy of Sciences 72:143–46.

--. 1988. Holism and reductionism in evolutionary biology. Oikos 53:269–73.

--. 1990. Species of thought: A comment on evolutionary epistemology. Biology and Philosophy 5:37–62.

--. 1992. The effect of complex interactions on variation between units of a metacommunity, with implications for biodiversity and higher levels of selection. Ecology 73:1984–2000.

--. 1994. Adaptive genetic variation and human evolutionary psychology. Ethology and Sociobiology 15:219–35.

--. 1995. Language as a community of interacting belief systems: A case study involving conduct toward self and others. Biology and Philosophy 10:77–97.

--. 1997. Incorporating group selection into the adaptationist program: A case study involving human decision making. In Evolutionary social psychology, ed. J. Simpson and D. Kendricks, 345–86. Mahwah, N.J.: Erlbaum.

--. 1998a. Hunting, sharing and multilevelselection: The tolerated theft model revisited. Current Anthropology 39:73–97.

--. 1998b. Evolutionary game theory and human behavior. In Game theory and animal behavior, ed. L. A. Dugatkin and H. K. Reeve, 261–82. Oxford: Oxford University Press.

--. 1998c. Adaptive individual differences within single populations. Philosophical Transactions of the Royal Society of London, Series B, Biological Sciences 353: 199–205.

--. 1999a. A critique of R. D. Alexander's views on group selection. Biology and Philosophy 14:431–49.

--. 1999b. Tasty slice—but where is the rest of the pie? Review of Evolutionary psychology, by David Buss. Evolution and Human Behavior 20:279–87.

--. 2000. Nonzero and nonsense: Group selection, nonzerosumness, and the human Gaia hypothesis. Skeptic 8:84–89.

--. Forthcoming. Evolution, morality and human potential. In Evolutionary psychology: Alternative approaches, ed. S. J. Scher and F. Rauscher. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Wilson, D. S., A. B. Clark, K. Coleman, and T. Dearstyne. 1994. Shyness and boldness in humans and other animals. Trends in Ecology and Evolution 9:442–46.

Wilson, D. S., and L. A. Dugatkin. 1997. Group selection and assortative interactions. American Naturalist 149:336–51.

Wilson, D. S., and K. M. Kniffin. 1999. Multilevelselection and the social transmission of behavior. Human Nature 10:291–310.

Wilson, D. S., D. Near, and R. R. Miller. 1996. Machiavellianism: A synthesis of the evolutionary and psychological literatures. Psychological Bulletin 199:285–99.

Wilson, D. S., and E. Sober. 2001. The fall and rise and fall and rise and fall and rise of altruism in evolutionary biology. In Altruism and altruistic love: Science, philosophy, and religion in dialogue, ed. S. G. Post, L. G. Underwood, J. P. Schloss, and W. B. Hurlburt. Oxford: Oxford University Press.

Wilson, D. S., and J. Yoshimura. 1994. On the coexistence of specialists and generalists. American Naturalist 144:692–707.

Wilson, E. O. 1998. Consilience. New York: Knopf.

Wrangham, R., and D. Peterson. 1997. Demonic males: Apes and the origin of human violence. New York: Houghton Mifflin.

Wright, R. 2000. Nonzero: The logic of human destiny. New York: Pantheon.

Wynne-Edwards, V. C. 1962. Animal dispersion in relation to social behaviour. Edinburgh: Oliver and Boyd.

David Sloan Wilson

Darwin'in Katedrali

David Sloan Wilson bu çalışmasında hem evrimsel biyolojiyi hem de sosyal teoriyi temellerinden sarsacak evrimsel bir din teorisi önererek radikal bir adım atıyor. Bu adımı atarken toplumu bir organizma olarak ele alıyor ve şu soruyu soruyor: ahlakı ve dini, insan topluluklarının tek bir birim olarak işlev görmesini sağlayan biyolojik ve kültürel olarak evrimleşmiş adaptasyonlar olarak düşünebilir miyiz?

Wilson, hem biyolojiden hem de sosyal bilimlerden bu soruyu olumlayan çeşitli kanıtlar sunuyor. Tarihin çeşitli zamanlarından örneklerle, dinlerin, insanların tek başlarına yapamayacaklarını toplu eylemler aracılığıyla yapabilmelerini sağlamada yardımcı olduğunu gösteriyor.

Darwin'in Katedrali, evrim, din ve toplum arasındaki ilişkileri görme biçiminizi sonsuza kadar değiştirecek.

ISBN 978-6059436540





/heretikyayin